www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

بقلم

سید عبدالحسین طیب

جلد هفتم

تهران

چاپخانه اسلامیه

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵
اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۷ ----- ۱۸
مشخصات کتاب ----- ۱۸
اشاره ----- ۱۹
سوره هود .... ص : ۲ ----- ۱۹
اشاره ----- ۱۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۱] .... ص : ۳ ----- ۲۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۲] .... ص : ۴ ----- ۲۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۳] .... ص : ۵ ----- ۲۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۴] .... ص : ۷ ----- ۲۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۵] .... ص : ۸ ----- ۲۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۶] .... ص : ۹ ----- ۲۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۷] .... ص : ۱۰ ----- ۲۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۸] .... ص : ۱۳ ----- ۳۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۹] .... ص : ۱۵ ----- ۳۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰] .... ص : ۱۶ ----- ۳۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱] .... ص : ۱۷ ----- ۳۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲] .... ص : ۱۸ ----- ۳۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۳] .... ص : ۱۹ ----- ۳۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۴] .... ص : ۲۰ ----- ۳۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۵] .... ص : ۲۱ ----- ۳۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۶] .... ص : ۲۳ ----- ۴۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۷] .... ص : ۲۴ ----- ۴۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۸] .... ص : ۲۶ ----- ۴۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۹] .... ص : ۲۸ ---- ۴۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۰] .... ص : ۲۹ ---- ۴۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۱] .... ص : ۳۰ ---- ۴۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۲] .... ص : ۳۱ ---- ۴۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۳] .... ص : ۳۲ ---- ۴۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۴] .... ص : ۳۳ ---- ۵۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۵] .... ص : ۳۵ ---- ۵۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۶] .... ص : ۳۵ ---- ۵۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۷] .... ص : ۳۶ ---- ۵۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۸] .... ص : ۳۸ ---- ۵۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۰ ---- ۵۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۱ ---- ۵۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۱] .... ص : ۴۲ ---- ۵۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۴ ---- ۶۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۴ ---- ۶۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۵ ---- ۶۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۵] .... ص : ۴۶ ---- ۶۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۶] .... ص : ۴۷ ---- ۶۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۷] .... ص : ۴۸ ---- ۶۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۸] .... ص : ۴۹ ---- ۶۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۳۹] .... ص : ۵۱ ---- ۶۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۰] .... ص : ۵۱ ---- ۶۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۱] .... ص : ۵۳ ---- ۷۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۲] .... ص : ۵۴ ---- ۷۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۳] .... ص : ۵۵ ---- ۷۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۴] .... ص : ۵۶ ---- ۷۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۵] .... ص : ۵۸ ---- ۷۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۶] .... ص : ۵۹ ---- ۷۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۷] .... ص : ۶۱ ---- ۷۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۸] .... ص : ۶۲ ---- ۷۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۴۹] .... ص : ۶۳ ---- ۸۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۰] .... ص : ۶۵ ---- ۸۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۱] .... ص : ۶۶ ---- ۸۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۲] .... ص : ۶۷ ---- ۸۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۳] .... ص : ۶۸ ---- ۸۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۴] .... ص : ۶۹ ---- ۸۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۵] .... ص : ۷۰ ---- ۸۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۶] .... ص : ۷۰ ---- ۸۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۷] .... ص : ۷۲ ---- ۸۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۸] .... ص : ۷۳ ---- ۹۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۵۹] .... ص : ۷۴ ---- ۹۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۰] .... ص : ۷۵ ---- ۹۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۱] .... ص : ۷۶ ---- ۹۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۲] .... ص : ۷۸ ---- ۹۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۳] .... ص : ۷۹ ---- ۹۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۴] .... ص : ۸۰ ---- ۹۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۵] .... ص : ۸۱ ---- ۹۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۶] .... ص : ۸۲ ---- ۹۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۷] .... ص : ۸۳ ---- ۱۰۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۸] .... ص : ۸۴ ---- ۱۰۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۶۹] .... ص : ۸۵ ---- ۱۰۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۰] .... ص : ۸۶ ---- ۱۰۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۱] .... ص : ۸۸ ---- ۱۰۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۲] .... ص : ۸۹ ---- ۱۰۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۳] .... ص : ۹۰ ---- ۱۰۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۴] .... ص : ۹۱ ---- ۱۰۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۵] .... ص : ۹۲ ---- ۱۰۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۶] .... ص : ۹۳ ---- ۱۱۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۷] .... ص : ۹۳ ---- ۱۱۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۸] .... ص : ۹۵ ---- ۱۱۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۷۹] .... ص : ۹۶ ---- ۱۱۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۰] .... ص : ۹۷ ---- ۱۱۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۱] .... ص : ۹۹ ---- ۱۱۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۲] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۱۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۳] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۱۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۴] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۱۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۵] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۲۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۶] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۲۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۷] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۲۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۸] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۲۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۸۹] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۲۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۰] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۲۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۱] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۲۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۲] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۲۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۳] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۳۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۴] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۳۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۵] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۳۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۶] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۳۲

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۷] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۳۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۸] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۳۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۹۹] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۳۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۰] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۳۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۱] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۳۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۲] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۳۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۳] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۳۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۴] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۴۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۵] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۴۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۴۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۷] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۴۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۸] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۴۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۹] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۴۶
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۰] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۴۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۳۲ ---- ۱۴۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۲] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۵۰
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۳] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۵۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۵۳
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۵] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۵۴
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۶] .... ص : ۱۳۸ ---- ۱۵۵
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۷] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۵۷
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۸] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۵۸
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۵۹
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۶۱
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۱] .... ص : ۱۴۵ ---- ۱۶۲
[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۲] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۶۳

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۳] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۶۳
تفسیر سوره یوسف (ع) .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۶۵
اشاره ---- ۱۶۵
[اما الکلام فی فضلها] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۶۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۶۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۶۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۶۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۶۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۷۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۷۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۷۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۷۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۷۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۷۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۸۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۲] .... ص : ۱۶۴ ---- ۱۸۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳] .... ص : ۱۶۵ ---- ۱۸۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴] .... ص : ۱۶۶ ---- ۱۸۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵] .... ص : ۱۶۷ ---- ۱۸۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶] .... ص : ۱۶۸ ---- ۱۸۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۷] .... ص : ۱۶۸ ---- ۱۸۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۸] .... ص : ۱۶۹ ---- ۱۸۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹] .... ص : ۱۷۱ ---- ۱۸۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰] .... ص : ۱۷۲ ---- ۱۸۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱] .... ص : ۱۷۳ ---- ۱۹۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷۴ ---- ۱۹۱

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳] .... ص : ۱۷۶ ---------- ۱۹۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴] .... ص : ۱۷۸ ---------- ۱۹۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۵] .... ص : ۱۷۹ ---------- ۱۹۶
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص : ۱۸۰ ---------- ۱۹۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۸] .... ص : ۱۸۲ ---------- ۱۹۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹] .... ص : ۱۸۳ ---------- ۲۰۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰] .... ص : ۱۸۳ ---------- ۲۰۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱] .... ص : ۱۸۵ ---------- ۲۰۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۲] .... ص : ۱۸۷ ---------- ۲۰۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳] .... ص : ۱۸۹ ---------- ۲۰۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴] .... ص : ۱۹۰ ---------- ۲۰۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵] .... ص : ۱۹۱ ---------- ۲۰۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶] .... ص : ۱۹۲ ---------- ۲۰۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷] .... ص : ۱۹۴ ---------- ۲۱۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۸] .... ص : ۱۹۵ ---------- ۲۱۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹] .... ص : ۱۹۷ ---------- ۲۱۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰] .... ص : ۱۹۸ ---------- ۲۱۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱] .... ص : ۲۰۰ ---------- ۲۱۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲] .... ص : ۲۰۱ ---------- ۲۱۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳] .... ص : ۲۰۳ ---------- ۲۲۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۴] .... ص : ۲۰۴ ---------- ۲۲۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۵] .... ص : ۲۰۵ ---------- ۲۲۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶] .... ص : ۲۰۶ ---------- ۲۲۳
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۷ تا ۴۹] .... ص : ۲۰۷ ---------- ۲۲۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰] .... ص : ۲۰۹ ---------- ۲۲۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱] .... ص : ۲۱۰ ---------- ۲۲۷

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۲۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۳] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۳۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۴] .... ص : ۲۱۶ ---- ۲۳۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۳۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۶] .... ص : ۲۱۸ ---- ۲۳۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۷] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۳۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸] .... ص : ۲۲۰ ---- ۲۳۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۳۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۳۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۴۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۲] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۴۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۴۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۴] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۴۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۴۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶] .... ص : ۲۲۹ ---- ۲۴۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۴۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۸] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۵۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۵۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۵۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۱] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۵۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۲] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۵۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۵۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۵۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۵۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۶۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۶۳

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۶۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹] .... ص : ۲۴۹ ---- ۲۶۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۶۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱] .... ص : ۲۵۲ ---- ۲۶۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲] .... ص : ۲۵۴ ---- ۲۷۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۳] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۷۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۷۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۷۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۶] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۷۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷] .... ص : ۲۶۰ ---- ۲۷۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸] .... ص : ۲۶۱ ---- ۲۷۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹] .... ص : ۲۶۳ ---- ۲۸۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰] .... ص : ۲۶۴ ---- ۲۸۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱] .... ص : ۲۶۵ ---- ۲۸۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲] .... ص : ۲۶۶ ---- ۲۸۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۳] .... ص : ۲۶۷ ---- ۲۸۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴] .... ص : ۲۶۸ ---- ۲۸۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵] .... ص : ۲۷۰ ---- ۲۸۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶] .... ص : ۲۷۲ ---- ۲۸۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۷] .... ص : ۲۷۵ ---- ۲۹۲
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۸] .... ص : ۲۷۶ ---- ۲۹۳
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹] .... ص : ۲۷۷ ---- ۲۹۴
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰] .... ص : ۲۷۹ ---- ۲۹۶
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱] .... ص : ۲۸۲ ---- ۲۹۹
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۰۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۰۱

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۴] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۰۳
[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۰۵
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۷] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۰۷
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۸] .... ص : ۲۹۱ ---- ۳۰۸
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹] .... ص : ۲۹۳ ---- ۳۱۰
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۰] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۱۱
[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۱۳
سوره مبارکه رعد .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۱۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۱۵
اشاره ---- ۳۱۵
[اما کلام در فضیلت این سوره مبارکه .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۱۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲] .... ص :۲۹۹ ---- ۳۱۶
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۱۹
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۲۱
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۲۳
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۲۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۲۶
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۸] .... ص : ۳۱۱ ---- ۳۲۸
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۹] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۲۹
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۳۰
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۳۱
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۱۵ ---- ۳۳۲
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۳۳
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۴] .... ص : ۳۱۸ ---- ۳۳۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵] .... ص : ۳۱۹ ---- ۳۳۶
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶] .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۳۸

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷] .... ص : ۳۲۳ ---- ۳۴۰
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۸] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۴۲
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۴۳
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰] .... ص : ۳۲۷ ---- ۳۴۴
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۴۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲] .... ص : ۳۲۹ ---- ۳۴۶
[سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۳ تا ۲۴] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۴۷
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۵] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۴۸
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۴۹
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۵۰
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۳۴ ---- ۳۵۱
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۹] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۵۲
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۵۳
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۵۵
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۲] .... ص : ۳۴۰ ---- ۳۵۷
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۵۹
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۴] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۶۰
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۵] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۶۱
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶] .... ص : ۳۴۵ ---- ۳۶۲
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷] .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۶۳
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۶۴
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۴۹ ---- ۳۶۶
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۶۷
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۶۸
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۲] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۶۹
[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳] .... ص : ۳۵۳ ---- ۳۷۰

سوره مبارکه ابراهیم (ع) .... ص : ۳۵۵ ---- ۳۷۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱] .... ص ک ۳۵۵ ---- ۳۷۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲] .... ص : ۳۵۶ ---- ۳۷۳
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۳] .... ص : ۳۵۷ ---- ۳۷۴
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴] .... ص : ۳۵۹ ---- ۳۷۶
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۵] .... ص : ۳۶۰ ---- ۳۷۷
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۶] .... ص : ۳۶۱ ---- ۳۷۸
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۷] .... ص : ۳۶۳ ---- ۳۸۰
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۸] .... ص : ۳۶۴ ---- ۳۸۱
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۹] .... ص : ۳۶۵ ---- ۳۸۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۰] .... ص : ۳۶۷ ---- ۳۸۴
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۱] .... ص : ۳۶۹ ---- ۳۸۶
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۲] .... ص : ۳۷۰ ---- ۳۸۷
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص : ۳۷۱ ---- ۳۸۸
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۵] .... ص : ۳۷۲ ---- ۳۸۹
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۱۶ تا ۱۷] .... ص : ۳۷۳ ---- ۳۹۰
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۴ ---- ۳۹۱
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۹] .... ص : ۳۷۶ ---- ۳۹۳
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۰] .... ص : ۳۷۷ ---- ۳۹۴
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۱] .... ص : ۳۷۸ ---- ۳۹۵
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۲] .... ص : ۳۸۰ ---- ۳۹۷
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۳] .... ص : ۳۸۲ ---- ۳۹۹
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۲۴ تا ۲۵] .... ص : ۳۸۲ ---- ۳۹۹
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۶] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۰۱
[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۷] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۰۲
[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۰۴

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۰] .... ص : ۳۸۸ ---- ۴۰۵
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۱] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۰۶
[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۳۲ تا ۳۴] .... ص : ۳۹۱ ---- ۴۰۸
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۵] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۱۰
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۶] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۱۱
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۷] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۱۲
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۸] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۱۴
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۹] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۱۴
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۰] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۱۵
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۱] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۱۵
[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۴۲ تا ۴۳] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۱۶
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۴] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۱۸
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۵] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۱۹
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۶] .... ص : ۴۰۳ ---- ۴۲۰
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۷] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۲۱
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۸] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۲۲
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۹] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۲۲
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۵۰] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۲۳
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۵۱] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۲۳
[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۵۲] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۲۴
درباره مرکز ---- ۴۲۵

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۷

مشخصات کتاب

سرشناسه : طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۷

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت : این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر : اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع : تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط۲الف ۶ ۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

اشاره

بسم اللّه الرّحمن الرّحیم الحمد للّه رب العالمین و الصّلاه و السّلام علی محمّد و آله الطّاهرین و اللّعن علی اعدائهم اجمعین الی یوم الدّین

سوره هود .... ص: ۲

اشاره

امّا کلام در فضیلت قرائت آن و با خود نگاه داشتن آن اخبار بسیاری از طرق خاصه و عامه وارد شده، از ابن بابویه از حضرت باقر علیه السّلام فرمود

(من قرء سوره هود فی کلّ جمعه بعثه اللّه تعالی فی زمره النبیین و لم یعرف له خطیئه عملها یوم القیمه.

) و از عیاشی از ابن سنان از جابر از حضرت باقر علیه السّلام فرمود

(من قرء سوره هود فی کل جمعه بعثه اللّه فی زمره المؤمنین و النبیین و حوسب حسابا یسیرا و لم یعرف خطیئه عملها یوم القیمه.

) و در برهان از حضرت صادق علیه السلام در روایت سفیان ثوری و روایت خواص القرآن فرمود

(من کتب هذه السوره علی و رق ظبی و یأخذها معه اعطاه اللّه قوّه و من یحارب معه لنصر علیهم و غلبهم و کل من رایه یخاف عنه.

) و از خواص القرآن عن النبی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(من قرء هذه السوره اعطی من الاجر و الثواب بعدد من صدّق هودا و الانبیاء علیهم السلام و من کذّب بهم و کان یوم القیمه فی درجه الشهداء و حوسب حسابا یسیرا)

بعلاوه فضائل و مثوباتی

ص: ۲

که از برای مطلق قرائت قرآن داریم شامل این سوره هست و ما در مجلد اول در ذکر بیان مقدمات بیک قسمت آنها اشاره کرده ایم، فعلا شروع کنیم در تفسیر این سوره طبق عدد آیات شریفه ۱۲۳.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱] .... ص : ۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر كِتابٌ أُحْكِمَتْ آياتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ (۱)

در اول سوره بقره گفتیم که این حروف مقطعه قرآن رموزی است بین خدا و رسول و فقط اهل بیت میدانند و جزو متشابهات قرآنی است و هر چه گفته شود تفسیر برأی است فقط در برهان از ابن بابویه نقل نموده که گفت

(قال الصادق علیه السّلام الر انا اللّه الرؤف)

و همین حدیث را از سفیان ثوری از حضرت صادق علیه السّلام نیز روایت کرده و اللّه العالم.

كِتابٌ أُحْكِمَتْ آياتُهُ کتاب قرآن مجید است که یکی از اسامی قرآن کتاب است بمناسبت آنکه در لوح محفوظ ثبت شده إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ واقعه آیه ۷۶- ۷۸. احکام اتقان و اثبات است مقابل سستی و زوال آیات، آیات کتاب است و اطلاق آیه بر این است که هر آیه دلیل و برهان و حجت قاطعی است برای حق و واقع و معجزه است برای نبوّت.

ثُمَّ فُصِّلَتْ فصل مقابل وصل است یعنی مشتمل بر عقائد حقه و اخلاق فاضله و مواعظ کافیه و احکام متقنه موافق حکم و مصالح لازمه دنیویه و اخرویه و احوال امم ماضیه و غیر اینها که هر کدام مستقل و مجزی از دیگری است.

مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ نظر به اینکه قرآن مجید مشتمل بر دو جمله است انشائیات و اخباریات لذا برای انشائیات صفت حکمت را ذکر فرمود که این قرآن

از جانب خداوندی است که عالم بجمیع مصالح و مفاسد و منافع و مضار و خیرات و شرور و محاسن و مقابح است و تمام دستورات او موافق با حکم و مصالح است که قدر جامع آن حکیم است. و برای اخباریات صفت خبیر ذکر فرمود که عالم بتمام جزئیات و قضایا و وقایعی که از بدو خلقت تا زمان نزول واقع شده و آنچه تا انتهاء خلقت واقع میشود نازل شده که تمام صدق و مطابق با واقع و حقیقت است و کذب و خلاف واقع و سهو و اشتباه و نسیان و جهل و شک در مبدء راه ندارد

[سوره هود (۱۱): آیه ۲] .... ص : ۴

أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ اللَّهَ إِنَّنِی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ وَ بَشِیرٌ (۲)

اولین دستور آن حکیم خبیر اینست که پرستش نکنید مگر ذات مستجمع جمیع کمالات و منزه از جمیع عیوب و نواقص محققا من که رسول از جانب او هستم بر شما سر تا سر عالم جن و انس انذار کننده ام از شرک و کفر و بشارت دهنده ام بتوحید و ایمان.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ عبودیت از ماده عبد است و از برای عبد دو معنی است یک معنی مقابل مولویه و از برای این معنی مراتبی است: مرتبه اولی غلام است که از کفار مسلمین میگیرند یا زر خرید است عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۷. در مقابل حرّ که بمعنی آزاد است.

و ثانیه- عبودیت نسبت بموالی مثل پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه طاهرین علیهم السلام که امیر المؤمنین [ع بصعصعه فرمود

(انا عبد من عبید محمد [ص)

و در زیارات ائمه علیهم السلام بسیار داریم بلکه نسبت بپدر فرمود

(انت و مالک لابیک)

و این معنی وجوب اطاعت و ترک مخالفت است تا حد محدودی که شارع مقدس مقرر فرموده، و مولای حقیقی ذاتی خداوند است و بس و بقیه موالی جعلی است بجعل الهی. و شاید اشاره بهمین معنی باشد خطاب الهی بملائکه در سجده بآدم

که در تحت اطاعت او باید باشند و از همین جهت شیطان امتناع کرد و زیر بار اطاعت آدم نرفت.

معنای دوم عبودیت اطاعت و پرستش است در مقابل الوهیت و چون الوهیت اختصاص بذات اقدس ربوبی دارد لذا پرستش مختص باو است و این معنای توحید است و مفاد مطابقی کلمه طیبه لا- اله الا- اللّه است در مقابل مشرکین که بت پرست و آفتاب و آتش و ملائکه و جن و گاو و گوساله و درخت و عیسی [ع و امیر المؤمنین علیه السّلام و غیر اینها را میپرستیدند و برای آنها مقام الوهیت قائل بودند حتی فرعون لعنه اللّه بحضرت موسی [ع عرض کرد لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ شعراء آیه ۲۸، و آیه شریفه راجع باین قسمت است.

إِنَّنِی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ وَ بَشِیرٌ ضمیر منه اللّه است اشاره به اینکه من هر چه میگویم از جانب خدا است وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی نجم آیه ۳، و ضمیر کم خطاب بجمیع افراد جن و انس است تا روز قیامت زیرا حضرتش مبعوث بر کافه جن و انس است، نذیر انذار کننده است از کلیه عقائد فاسده و اخلاق رذیله و قبایح عقلیه و محرمات شرعیه که تماما موجب استحقاق عذاب میشود و در معرض بلیات دنیویه و عقوبات برزخیه و عذابهای اخرویه است، و بشیر بشارت دهنده است بعقائد حقه و ملکات حسنه و محاسن عقلیه و عبادات الهیه از واجبات و مستحبات دینیه، و تقدیم نذیر بر بشیر برای اینست که اول باید تخلیه کرد سپس تحلیه.

منظر دل نیست جای صحبت اغیار دیو چون بیرون رود فرشته در آید

[سوره هود (۱۱): آیه ۳] .... ص: ۵

وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُمَتِّعْکُمْ مَتاعاً حَسَناً إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی وَ یُؤْتِ کُلَّ ذِی فَضْلٍ فَضْلَهُ وَ إِنْ تَوَلَّوْا فَإِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ کَبِیرٍ (۳)

و اینکه طلب آمرزش کنید از پروردگار خود پس از آن توبه کنید بسوی

او خداوند بشما عطاء میفرماید زندگانی خوشی تا مدت رسیدن اجلی که معین شده و اتی میفرماید هر صاحب فضلی را فضل خود را و اگر اعراض کردید پس محققا من بر شما میترسم عذاب روز بزرگ را.

وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ استغفار نسبت بمعاصی که در زمان قبل از بنده صادر شده خداوند گذشت میفرماید حتی از نامه عمل محو میکند و از نظر ملائکه حفظه میبرد بلکه بجای سیّئات حسنات در نامه عمل ثبت میفرماید فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰.

ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ پشیمان شوید و عزم بر عدم عود که علامت پشیمانی است انسان از هر شغلی پشیمان شود ترک میکند و دیگر مرتکب نمیشود و سر تأخیر توبه نسبت باستغفار بکلمه ثم همین است که استغفار نسبت بمعاصی صادره است که قبلا مرتکب شده و توبه نسبت بحال و آینده است.

يُمَتِّعْكُمْ مَتاعاً حَسَناً تمتع بهره برداری است در امور زندگی از خوراک و لباس و سلامتی و سعه مال و وسعت رزق و حفظ از آفات و بلیات و دفع شرّ اشرار و ظلمه و حسن معاشرت که تمام اینها متاع حسن است که در اثر استغفار و توبه بانسان متوجه میشود.

إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى تا سر رسد مدت حیات دنیوی و مرگ در رسد که خداوند تعیین فرموده.

وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ راجع بقیامت است و فضل اخلاق فاضله و اعمال حسنه و عبادات صالحه که هر یک بمقدار فضل خود بهره برداری میکند و نتیجه میگیرد، و اما در بعض اخبار که تفسیر شده بامیر المؤمنین علیه السّلام معنای آن از فهم ناقص ما دور است زیرا این موهبت برای مستغفرین و تائبین است و علی [ع ذنبی از او صادر نشده در تمام عمر شریفش مگر آنکه بگوئیم که

يُؤْتِ كُلَّ ذِی فَضْلٍ فَضْلَهُ عام است و افضل مصادیق امیر المؤمنین (ع) است.

وَ إِنْ تَوَلَّوْا اعراض کردند از استغفار و توبه و باعمال زشت خود ادامه دادند فَإِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ تعبیر بخوف با اینکه یقین است اهل عذاب هستند برای اینست که ممکن است قبل از رسیدن اجل متنبه شوند و تائب گردند و ایمان آورند و نجات پیدا کنند اگرچه بعید است لذا تعبیر بخوف فرموده و احتیاج باین نداریم که بگوئیم خوف بمعنی یقین است چنانچه مفسرین گفتند عَذابَ یَوْمٍ کَبِیرٍ تعبیر بکبیر برای اینست که تمام خصوصیات آن روز بزرگ است طول زمانش پنجاه هزار سال، رحمت، مغفرت، شفاعت، نعم بهشت، عذاب جهنم، حساب، میزان، صراط تمام در غایت عظمت و بزرگی است از هر جهت کبیر است

[سوره هود (۱۱): آیه ۴] .... ص : ۷

إِلَی اللَّهِ مَرْجِعُکُمْ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ (۴)

بسوی خداوند است بازگشت جمیع شماها و او بر هر چیزی توانا است.

إِلَی اللَّهِ مَرْجِعُکُمْ گذشت در جمله إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ اینکه خداوند احاطه قیومیت دارد بجمیع موجودات امکانیه، قرب و بعد ندارد، مکان و محلی از برای او نیست چنانچه مجسمه گفتند که بر تخت جلوس دارد که عرش الهی است و خلق اولین و آخرین را میبرند پای عرش و مورد سؤال و جواب میشوند، و مراد از رجوع الیه رجوع بمحکمه عدل الهی است که هر کس را بجزای خود میرساند مؤمن و کافر، مطیع و عاصی، عادل و فاسق، صالح و طالح، موحد و مشرک، ظالم و مظلوم.

وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ قدرتش غیر متناهی است و از صفات ذاتیه ذات اضافه است و عین ذات است هر که را نجات بخشد احدی را نمیرسد جلوگیری کند و اعتراض نماید و هر که را عذاب کند احدی را قدرت نیست بر دفع و رفع آن

و آنچه حکم فرماید طبق حق و عدل است و بجا و بموقع است حتی در موضوع شفاعت تا اجازه او نرسد و محل قابلیت شفاعت نداشته باشد کسی قدرت بر شفاعت هم ندارد فعّال ما یشاء است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵] .... ص : ۸

أَلا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيابَهُمْ يَعْلَمُ ما يُسِرُّونَ وَ ما يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۵)

آگاه باشید محققا این کفار و مشرکین آنچه در قلوب آنها است از شرک و کفر و عناد و عداوت اظهار نمیکنند بتوهم اینکه مخفی بدارند او را آگاه باشید زمانی که لباس خود را بر سرمیکشند و خود را در لباس مستور میکنند که آنها را نشناسید خداوند تبارک و تعالی میداند آنچه را که پنهان میکنند و آنچه را که اظهار میدارند محققا خداوند عالم است بقلوب و آنچه در قلوب است.

أَلا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ صُدُورَهُمْ ثنی بمعنی طوی پیچیدن است مثل لوله کاغذ که آنچه در آن نوشته شده مستور باشد در قرآن مجید میفرماید يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴ کانه قلوب خود را لوله میکنند که آنچه در او است مستور باشد.

لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ لام غرض است یعنی مقصود و منظور آنها از پیچیدن قلوب استخفاء از آن است که بر پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مؤمنین مخفی باشد غافل از اینکه عالم السرّ و الخفیات از بواطن آنها با خبر است

یعلم خائنه الاعین و ما تخفی الصدور

مؤمن آیه ۲۰.

أَلا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيابَهُمْ غشاء پوست است که مغزه را احاطه کرده و پوشانیده و استغشاء پوشیده کردن است خود را در ثیاب مثل عباء و لحافی که زیر

آن مخفی شوند بتوهم اینکه کسی آنها را نبیند و نشناسد یا برای اینکه کلمات طرف را نشنود چنانچه حضرت نوح در پیشگاه احدیت عرض کرد وَ إِنِّی کُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ نوح آیه ۶.

یَعْلَمُ ما یُسِرُّونَ وَ ما یُعْلِنُونَ سرّ و علن، بطن و ظهر، جهر و خفیه نسبت بعلم الهی مساوی است غیب و حضور بر او تفاوتی ندارد ازلا میداند آنچه در ابد است و ابدا میداند آنچه در ازل بوده إِنَّهُ عَلِیمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶] .... ص: ۹

وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِی الْأَرْضِ إِلاَّ عَلَی اللَّهِ رِزْقُها وَ یَعْلَمُ مُسْتَقَرَّها وَ مُسْتَوْدَعَها کُلٌّ فِی کِتابٍ مُبِینٍ (۶)

و نیست از هر نوع جنبنده در زمین مگر آنکه خداوند متکفل روزی او است و باو میرساند و میداند محل استقرار او را و محلی که بطور ودیعه در آنجا رفته تمام اینها در کتاب بیّن واضح ثبت شده.

وَ ما مِنْ دَابَّةٍ هر ذی روحی را شامل می شود که دارای حرکت و حس باشد باراده و اختیار از انس و جن و طیور و وحوش و هوام و سایر حیوانات که احتیاج برزق و بدل ما یتحلل دارند فی الارض چه در سطح زمین باشد یا در اعماق زمین، برّی باشد یا بحری یا در هوا پرواز کند و آشیانه بسازد.

إِلَّا عَلَی اللَّهِ نه بنحوی که حقی بر خدا داشته باشد بلکه خداوند بلطف و کرمش متکفل شده رزقها از حضرت رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مرویست که فرمود

(لا تموت نفس حتی تستکمل رزقها)

و تمام طبق حکمت و صلاح مقرر و معین شده

غم روزی مخور بر هم مزن اوراق دفتر را که یزدان پر کند پیش از ولد پستان مادر را

گفتند مثل روزی مثل سایه است هر کجا برود سایه در عقب او میآید، حتی حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بعمّار آخرین روزی او را خبر دادند یک لیوان شیر است که در جنگ صفین بدست او داده شد، و اینکه امر شده برای تحصیل رزق از جهت اینست که بندگان لش و بیعار بار نیایند و حکمتهای دیگر حتی حیوانات هم در مقام تحصیل بر آیند، از امیر المؤمنین علیه السّلام مرویست فرمود

(طلب العلم اوجب علیکم من طلب المال لانّ المال قد قسّمه عادل بینکم و سیفی لکم.

) وَ یَعْلَمُ مُسْتَقَرَّها وَ مُسْتَوْدَعَها نظر به اینکه نوعا این حیوانات و افراد بشر و جن یک محلی را بر خود مقرر میکنند برای استراحت خانه، محله، شهر، آشیانه، زیر زمین، و محلهایی هم هست که حرکت میکنند و سیر میکنند برای تحصیل روزی و سایر حوائج، خداوند میداند هم مستقر آنها را کجا است و هم جاهایی که سیر میکنند سپس مراجعه میکنند که مستودع است.

کُلٌّ فِی کِتابٍ مُبِینٍ که لوح محفوظ باشد هم روزی آنها نوشته شده و هم محلهای آنها تا ملائکه که موکل روزی هستند بدانند و بصاحبانش برسانند و الّا علم الهی احتیاج بکتب و نوشتن ندارد ازلا و ابدا تغییر پیدا نمیکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷] .... ص: ۱۰

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ وَ کانَ عَرْشُهُ عَلَی الْماءِ لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً وَ لَئِنْ قُلْتَ إِنَّکُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَیَقُولَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هذا إِلاَّ سِحْرٌ مُبِینٌ (۷)

و اوست آن خدایی که خلق فرمود آسمانها و زمین را در مدّت شش روز و بود عرش او بر آب تا اینکه شما را اختبار و امتحان کند که کدام یک از شما

نیکوتر است عمل او و هر آینه اگر باین کفار بگویی که محققا شما بر انگیخته میشوید از بعد از مرگ هر آینه میگویند کسانی که کافر شدند که نیست این مگر سحر آشکارا.

وَ هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ اولا مراد اینست که این مقدار مدت داشته و الّا قبل از خلقت آسمانها و زمینها روز و شبی و زمانی نبود.

و ثانیا خداوند متعال قدرت داشت که طرفه العین بلکه آن واحد ایجاد فرماید لکن (الامور مرهونه باوقاتها) موافق حکمت و مصلحت در موقع خود ایجاد میفرماید مثل اینکه کسی بگوید خداوند قدرت دارد انسان را طرفه العین ایجاد کند چنانچه در قیامت تمام افراد را طرفه العین ایجاد میکند وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹، پس چرا باید نه ماه در رحم مراتبی را طی کنم البته تمام موافق حکمت و مصلحت بموقع خود ایجاد میفرماید وَ کانَ عَرْشُهُ عَلَی الْماءِ در مقام خود گفته ایم که نصوص و ظواهر قرآن حجت است مشروط بر اینکه در باب ظواهر قرینه بر خلاف نباشد چه متصله و چه منفصله غایه الامر قرینه متصله مانع از انعقاد ظهور میشود و منفصله صرف ظهور میکند و قرائن عقلیه در حکم متصله است، بناء علی هذا می گوییم مراد عرش احاطه است چنانچه در آیه شریفه الرَّحْمنُ عَلَی الْعَرْشِ اسْتَوی گفته ایم و مراد از ماء، ماء وجود است که خداوند بقدرت کامله خود عرشی که فوق کرسی و محیط بجمیع عوالم جسمانی سماوی و ارضی است بسته بایجاد حق است که حادث و مسبوق بعدم بوده لباس وجود پوشیده بایجاد حق که در لسان حکماء تعبیر بوجود منبسط میکنند که ماهیات بایجاد حق موجود میشوند و ایجاد بنفسه موجود میشود زیرا تسلسل لازم میآید، و بلسان اخبار بمشیت تعبیر شده که گفتند (خلقت الاشیاء بالمشیه و خلقت المشیه بنفسها) و مراد از عرش و کرسی و سماوات سبعه طبقات

این فضاء وسیع است که تمام این کرات جویه در طبقه اولی است بدلیل قوله تعالی إِنَّا زَيَّنَّا السَّماءَ الدُّنْيا بِزِينَةٍ الْكَواكِبِ و الصافات آیه ۶.

لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا از آیات و اخبار بسیاری استفاده میشود که تمام این مخلوقات برای انسان خلق شده و انسان را خلق فرمود برای اینکه آن روح مجرد ملکوتی تعلق گیرد باین بدن جسمانی ناسوتی تا بتوسط او بتواند تحصیل کمالات کند و مقامات و درجات عالی را طی کند تا مقام قرب پیدا کند و قابلیت فیوضات الهیه را ادراک کند تا در عالم آخرت رستگار گردد و بهمین مناسبت فرمود وَ لَئِنْ قُلْتَ إِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ که باید بآن مقام نائل شوید لکن کافر منکر بعث و نشور لَيَقُولَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا که تمام این امور را موهوم میدانند و میگویند إِنْ هذا إِلَّا سِحْرٌ مُبِينٌ تمام دستگاه دین را افسانه میپندارند و سحر میخوانند و موهوم میشمارند خذلهم اللّه تعالی.

[تنبیه اخبار بسیاری داریم که از ائمه علیهم السلام سؤال میکردند از این جمله

(و کان عرشه علی الماء)

و ائمه علیهم السلام بقدر فهم سائل جواب میدادند که تمام این اخبار دلالت میکند که مراد از عرش تخت سلطنتی نیست و مراد از ماء جسم آب سیال بالطبع نیست، و از خبری که محمد ابن یعقوب و ابن بابویه سند متصل از داود رقّی روایت کرده اند از حضرت صادق علیه السّلام که حمل بر علم و دین فرموده و ردّ فرموده قول مجسمه را از مخالفین به اینکه لازم میآید خداوند محمول باشد و متصف بصفت مخلوقین و اینکه حامل اقوی از محمول باشد شاهد قوی است بر آنچه عرض شد، و مخفی نباشد که وجود منبسط باصطلاح حکماء و مشیئت بلسان آیات و اخبار فعل بمعنی مصدری است و سایر مخلوقات فعل بمعنی اسم مصدری میباشند

[سوره هود (۱۱): آیه ۸] .... ص : ۱۳

وَ لَئِنْ أَخَّرْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ إِلى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ ما يَحْبِسُهُ أَلا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفاً عَنْهُمْ وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۸)

و هر آینه اگر تأخیر بیندازیم عذاب آنها را تا مدت شمرده شده هر آینه میگویند از روی استهزاء و سخریه چه باعث شده که عذاب نازل نمیشود و چه چیز جلوگیر شده آگاه باشند روزی که میآید آنها را عذاب چیزی و کسی را ندارند که صرف عذاب از آنها کند و میرسد بآنها آنچه را که بودند باو استهزاء میکردند وَ لَئِنْ أَخَّرْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ حکمت تأخیر عذاب ممکن است این باشد که در نسل آنها و لو بهزار واسطه مؤمن صالحی بوجود آید چنانچه در جنگهای امیر المؤمنین علیه السّلام با مشرکین و معاندین کسانی که میدانست در نسل آنها مؤمنی بوجود میآید از قتل آنها صرف نظر میکرد کما اینکه بمالک اشتر فرمود در جنگ صفین لیله الهریریه و همچنین ابی عبد اللّه علیه السّلام در روز عاشورا و در مورد قوم نوح دارد که در پیشگاه احدیت عرض کرد إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً نوح آیه ۲۷.

و ممکن است برای ازدیاد کفر و معاصی آنها باشد تا عذاب قیامت آنها زیادتر شود چنانچه میفرماید إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً آل عمران آیه ۱۷۲، و ممکن است حکم دیگری داشته باشد.

إِلى أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ امّه در قرآن اطلاقاتی دارد بر جماعت اطلاق شده وَ لَمَّا وَرَدَ ماءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةً مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ قصص آیه ۲۱، ای کل جماعه و بر فرق اطلاق شده فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ نساء آیه ۱۴۵، ای من کل فرقه. و بر شخص جامع خیرات إِنَّ إِبْراهِيمَ كانَ أُمَّةً قانِتاً لِلَّهِ نحل آیه ۱۲۱، و بر دین و مذهب إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ زخرف آیه ۲۱، بر

طریقه و مذهب و کیش و بر حین و زمان وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ یوسف آیه ۴۵ و بر انواع حیوانات أَمَمٌ أَمْثالُکُمْ انعام آیه ۳۸.

و در این آیه شریفه بر زمان معدود و وقت محدود دلالت دارد. و مراد از معدوده اشاره بمدت کمی است که قابل شماره است، و در اخبار ما اخباری داریم که تفسیر بزمان ظهور حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه شده و مکرر گفته ایم که این نوع اخبار بیان اهمّ المصادیق و اعظم المصادیق است منافی نیست با عموم به اینکه بگوئیم هر دسته از آنها بموقع خود گرفتار عذابهای مختلف شوند بلکه چگونه میشود که مشرکین زمان نبی اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تأخیر افتد عذاب آنها تا زمان ظهور حضرت بقیه اللَّه [عج با تعبیر بامّه معدوده.

و در بعض اخبار دارد امّه معدوده اصحاب حضرت مهدی صلوات اللَّه علیه هستند که عدّه آنها سیصد و سیزده (۳۱۳) مطابق اصحاب بدر و اصحاب طالوت یعنی بدست آنها انتقام کشیده میشوند یعنی تا زمان قیام آنها و بنا بر این تفسیر بگوئیم که این کفار و مشرکین که ظلم برسول اللَّه [ص کردند بلکه ظالمین بانبیاء سلف و ظالمین باهل بیت رسول و ائمه هدی رجعت میکنند بدنیا و حضرت مهدی عجل اللَّه تعالی فرجه از آنها انتقام میکشد و این هم یک دلیل رجعت باشد چنانچه در دعای ندبه است

(این الطالب بذحول الانبیاء و ابناء الانبیاء این الطالب بدم المقتول بکربلا.

) (لَیَقُولُنَّ ما یَحْبِسُهُ) از این جمله استفاده میشود که حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم وعده عذاب بآنها داده و مفاد بسیاری از آیات هم هست اینها بنحو سخریه و استهزاء میگفتند پس کو این عذاب موعود چه چیز جلوگیری از آن کرده.

أَلا یَوْمَ یَأْتِیهِمْ همان وقت معین که تخلف پذیر نیست لَیْسَ مَصْرُوفاً عَنْهُمْ کسی نیست و چیزی نیست و قدرتی نیست که بتواند صرف عذاب از آنها کند

وَ حاقَ بِهِمْ حاق نزول و توجه بلاء است چنانچه میفرماید وَ لا یَحِیقُ الْمَکْرُ السَّیِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فاطر آیه ۴۱. ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ آنچه را که سخریه و استهزاء میکردند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹] .... ص : ۱۵

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْناها مِنْهُ إِنَّهُ لَیَؤُسٌ کَفُورٌ (۹)

و هر آینه اگر بچشانیم انسان را از جانب خودمان رحمتی را پس از آن بگیریم آن رحمت را از او محققا او البته مأیوس و کافر میگردد.

وَ لَئِنْ أَذَقْنَا ذوق یکی از قوای خمسه ظاهریه است باصره، سامعه، شامه لامسه. ذائقه که انسان لذّت مأکولات و مشروبات و طعم آنها را در موقع اکل و شرب در دهان احساس میکند و مدت درک آن بسیار کم است تا در دهان نگذاشته درک نکرده و بمجرد فرو دادن زایل میشود.

الْإِنْسانَ مِنَّا رَحْمَةً رحمت نعم دنیویه است از مال و جاه و مقام و اهل و عیال و اکل و شرب و لبس و مسکن و غیر اینها و چون دنیا و نعم آن ثبات و دوام ندارد باندک زمانی زایل میشود تعبیر بذوق کرده.

ثُمَّ نَزَعْناها مِنْهُ پس بمقتضای حکمت و مصلحت آن نعمت را از او گرفتیم و آن رحمت را زائل کردیم، غنی بود فقیر شد، سالم بود مریض شد، عزیز بود ذلیل شد و امثال آنها.

إِنَّهُ لَیَؤُسٌ کَفُورٌ یؤس و کفور صیغه مبالغه یائس و کافر است و یأس ناامیدی است چون عقیده بقدرت الهی ندارد و در خانه خدا نمیرود و دعا نمیکند و دست از اعمال زشتی که باعث زوال نعمت شده بر نمیدارد و اعمال صالحه که موجب نزول رحمت و نعمت میشود بجا نمیآورد لذا قطع پیدا نمیکند که این بلیات از او

بر طرف نمیشود، و کفر در این آیه کفران نعمت است که موقعی که دارای نعمت است مستند بحق نمیداند خیال میکند که بعملیات خود و شانس و بخت و اتفاق است لذا شکر گذار نیست تا برای او ثابت بماند و ازدیاد شود لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ ابراهیم آیه ۷

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰] .... ص : ۱۶

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ نَعْماءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَیَقُولَنَّ ذَهَبَ السَّیِّئاتُ عَنِّی إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ (۱۰)

و هر آینه اگر باو عنایت کنیم و بچشانیم نعمتهای خود را بعد از آنکه در شدت و گرفتاری و بلیات و مضرات بوده توهّم میکند که هیچ عیبی و نقصی در او نیست و فرحناک میشود و افتخار میکند.

بالجمله جامعه امروزه نوعا مثل کفار زمان نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نه نعمت را مستند بخدا میدانند و نه بلاء و شدت را اگر نعمتی بآنها برسد خوش شانسی و خوش بختی میدانند و موجب کبر و نخوت بر دیگران و فیس و افاده میشود و در خود عجب و عظمت و خوبی می بینند و اگر بلاء و مرض و فقر متوجه آنها شد مستند بطبیعت و مقتضای وقت و عیب سایرین که آنها نگذاشتند و جلوگیری کردند بالاخره در خود عیبی نمی بیند باصطلاح احدی نمیگوید دوغ من ترش است.

وَ لَئِنْ أَذَقْناهُ نَعْماءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ عکس آیه قبل که در نعمت بود ببلاء مبتلا شد و این در بلاء بود نعمت باو عنایت شد او مأیوس میشود و خدا را قادر بر دفع بلاء نمیداند و این متکبر و فرحناک میشود و عجب میکند این است حال طبیعت انسان، فقط یک دسته مؤمنین معتقد بخدا و رسول که تمام نعمتها و بلاها را موافق حکمت و صلاح میدانند و مستند بحق میدانند در بلا صبر میکنند و در

نعمت شکر گذارند و اینها بسیار کمند وَ قَلِیلٌ مِنْ عِبادِیَ الشَّکُورُ سبأ آیه ۱۲ لذا میفرماید:

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱] .... ص: ۱۷

إِلَّا الَّذِینَ صَبَرُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ أُولئِکَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ کَبِیرٌ (۱۱)

مگر کسانی که صبر میکنند و بوظائف عبادی و اعمال صالحه میپردازند اینها هستند که مخصوص اینها است آمرزش گناهها و مزد بسیار بزرگی.

إِلَّا الَّذِینَ صَبَرُوا مراد بندگان صالح خداوند است و مقام صبر مقام بسیار ارزنده است إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳.

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

(الصبر مفتاح الفرج)

و صفت صبر مولد بسیاری از اخلاق حمیده است: صبر بر حفظ دین ایمان است، صبر در میدان جنگ شجاعت است، صبر بر ترک زخارف دنیوی زهد است، صبر در ترک معاصی تقوی است، صبر بر اکل حرام ورع است صبر بر زحمت عبادت بر مصائب وارده بر مضار دنیویه بر تحمل ظلم ظالمین و غیر اینها لذا فرمود

(لا دین لمن لا صبر له)

(و الصبر من الایمان بمنزله الرأس من الجسد فمن لا صبر له لا ایمان له.

) وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مراد جمیع اعمال صالحه نیست زیرا احدی قدرت ندارد بلکه مراد اینست که اعمال او صالحه است یا اعمال صالحه را بجا نمیآورد أُولئِکَ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ از گناهان سابقه پاک میشوند مثل روزی که از مادر متولد شده و هیچگونه عذابی ندارند وَ أَجْرٌ کَبِیرٌ بر اعمال صالحه و اخلاق حمیده و افعال حسنه و انسان سعادت و رستگاری او منوط باین دو امر است از عذاب آخرت نجات پیدا کند در اثر مغفرت از گناهان و بمثوبات نائل شود باعمال صالحه

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲] .... ص: ۱۸

فَلَعَلَّکَ تارِکٌ بَعْضَ ما یُوحی إِلَیْکَ وَ ضائِقٌ بِهِ صَدْرُکَ أَنْ یَقُولُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ کَنْزٌ أَوْ جاءَ مَعَهُ مَلَکٌ إِنَّما أَنْتَ نَذِیرٌ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ وَکِیلٌ (۱۲)

پس شاید شما ترک نمایی بعض آنچه بشما وحی شد و تنگ شده باشد بآنچه وحی شده سینه مبارکت اینکه میگویند چرا نازل نمیشود بر او گنج یا بیاید با او ملک منحصرا شما انذار کننده ای و خداوند بر هر چیزی وکیل و نگهبانست.

فَلَعَلَّکَ تارِکٌ بَعْضَ ما یُوحی إِلَیْکَ لعلّ از برای تردید نیست زیرا خداوند عالم بما فی الضمیر هر کس هست که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم العیاذ باللّه تارک است یا غیر تارک و مسلّما حضرت رسالت [ص هم تارک نیست بلکه خیال ترک هم در قلب مطهّرش خطور نمیکند لمکان عصمت او، پس این جمله برای عذر پیغمبر است در مقابل توقعات مشرکین که گفتند آیاتی که در مذمت مشرکین و عقوبت و عذاب آنها نازل شده بر قوم تلاوت نفرماید تا آنها هم دست از اذیت و آزار او و مسلمین بردارند باصطلاح کار با یک دیگر نداشته باشند بقول عوام میگویند تو آن طرف جوی ما اینطرف جوی و در السنه عوام متعارف است که میگویند موسی بدین خود عیسی بدین خود، در جواب آنها بفرماید من قدرت بر ترک یا انزال ندارم.

وَ ضائِقٌ بِهِ صَدْرُکَ دل تنک شدن پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نیز برای توقعاتی است که از آن حضرت داشتند که اگر صادق و مصدقی چرا گنج طلا- بر تو نازل نمیشود که بفقر و تنک دستی معیشت میکنی أَنْ یَقُولُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ کَنْزٌ یا چرا ملائکه با تو نیستند که تصدیق تو را بکنند تا ما ایمان بیاوریم أَوْ جاءَ مَعَهُ مَلَکٌ خداوند برای تسلیت دل حضرت میفرماید فقط وظیفه شما انذار است إِنَّما أَنْتَ نَذِیرٌ آنها هر چه میخواهند بکنند یا بگویند کار آنها با خدا است وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ وَکِیلٌ با آنها هر چه باید بکند میکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۳] .... ص : ۱۹

أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۱۳)

یا میگویند که پیغمبر این قرآن مجید را افتراء بسته بخدا از جانب خدا نیست بگو اگر چنین است پس بیاورید شما بده سوره مثل قرآن که افتراء بسته شده و بخوانید و دعوت کنید برای کمک بخود هر قدر که میتوانید از مخالفین قرآن از غیر خدا اگر راست می گویید.

أَمْ يَقُولُونَ ظاهر آیه عطف بجمله قبل است که گفتند لولا- انزل علیه کنز او جاء معه ملک، کانّه یک دلیل آنها بر تکذیب پیغمبر عدم نزول کنز و عدم مجیئی ملک است و یک دلیل بودن قرآن مجید افتراء بر خدا افْتَراهُ مرجع ضمیر قرآن مجید است که ما یوحی الیک باشد، و افتراء اخص از کذب است یعنی دروغ بغیر بستن که فلان همچه گفت و همچه کرد با اینکه نگفته و نکرده پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مدعی بود که این قرآن کلام خدا است و از جانب او نازل شده، آنها منکر بودند که از جانب خدا نیست و از او نازل نشده بلکه بافته گی خود پیغمبر است باعانت بعضی از اصحابش مثل سلمان، در جواب آنها بفرما که اگر چنین است پس شما هم عرب هستید و در فصاحت و بلاغت کم نظیرید و هم مسلک شما از کفار هم بسیار هستند از یهود و نصاری و مجوس و بسیار آنها هم عرب فصیح هستند قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ که معنای معجزه اینست که از قدرت بشر خارج باشد و جز خدای متعال بر او قدرت نداشته باشد و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هم یک بشر است او هم باراده خود قدرت ندارد.

اشکال- در اینجا میفرماید ده سوره در جای دیگر میفرماید مثل قرآن در جای دیگر یک سوره در سوره اسری میفرماید قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ

عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هـذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً آیه ۹۰ و در سوره بقره میفرماید وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ الایه آیه ۲۱.

جواب- معجزه کلّ آن معجزه است بعض هم معجزه، قرآن هر سوره آن معجزه است و این غایه تنزل است سوره اسری در مکه در اوائل بعثت پس از قضیه معراج نازل شده، این سوره نیز در مکه پس از سوره اسری نزول پیدا کرده، سوره بقره در مدینه نازل شده کانّه اولا مثل آن را بیاورید اگر نمیتوانید ده سوره اگر قدرت ندارید یک سوره و اگر یک سوره هم قدرت ندارید بدانید که از جانب خدا است و افتراء نیست مُفْتَرَياتٍ می گویید این افتراء است شما هم مثل آن از این افتراها بیاورید.

وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ هر کس را که قدرت و استطاعت دارید از حکماء و خطباء و دانشمندان و فصحاء و بلغاء و شعراء را دعوت کنید از غیر خدا زیرا فقط خداوند قدرت دارد غیر او هر که باشد و هر چه باشد جز عجز و ناتوانی چیزی ندارد إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ که می گویید قرآن مجید افتراء است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۴] .... ص: ۲۰

فَإِلَّمْ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّما أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ (۱۴)

پس اگر نتوانستند ده سوره مثل قرآن بیاورند و اجابت نتوانستند بکنند از برای شما یعنی هر که را دعوت کردید و استطاعت داشتید بدعوت آنها و نتوانستند اجابت کنند پس بدانید که منحصرا این قرآن مجید نازل شده بعلم الهی و از جانب او است و اینکه الهی نیست جز ذات مقدس او پس آیا شما با این معجزه بزرگ

اسلام را قبول میکنید.

فَإِلَّمْ یَسْتَجِیبُوا لَکُمْ استجابت قبول اجابت است و قبول فرع توانایی است و کسی که قدرت بر اجابت ندارد نمیتواند قبول کند مثل اینکه اگر شما مریضی که قدرت بر حرکت ندارد دعوت کنی برای قله کوهی نمیتواند قبول کند و اجابت کند.

فَاعْلَمُوا علم یقینی که هیچگونه ریب و شکی در او راه ندارد أَنَّما أُنْزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ تعبیر بعلم اللَّه اشاره باینست که جزو مفتریات نیست از روی علم و حکمت و مصلحت نازل شده علاوه از آنکه معجزه است و غیر خدا قادر بر آن نیست دارای جمیع مصالح فردی و اجتماعیست و خالی از هر گونه نقص و عیب است وَ أَنْ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ زیرا اگر قادر متعالی و الهی غیر او بود آنهم میتوانست مثل آن را بیاورد فَهَلْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ پس با این دلیل روشن و برهان محکم و حجت قاطعه ایمان میآورید و تسلیم میشوید یا آنکه باز از روی عصبیت و عناد و تقلید آباء زیر بار نمیروید یعنی باید اسلام بیاورید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۵] .... ص: ۲۱

مَنْ کانَ یُرِیدُ الْحَیاهَ الدُّنْیا وَ زِینَتَها نُوَفِّ إِلَیْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِیها وَ هُمْ فِیها لا یُبْخَسُونَ (۱۵)

کسی که بوده باشد غرض و منظورش زندگانی دنیا و زینتهای دنیوی ما بنحو اتمّ جزاء اعمال آنها را در دنیا بآنها عطا میکنیم یعنی دنیا رو بآنها میکند و برای آنها در دنیا چیزی از زخارف او ناقص نمیماند.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین اختلاف کردند بعضی گفتند مراد مشرکین هستند که از آنها اعمال حسنه صادر شده، بعضی گفتند منافقین هستند

که در غزوات شرکت کردند از غنائم بهره برداری میکنند، بعضی گفتند مرائین هستند در عبادات ریاء میکنند.

و تحقیق کلام اینست که جمله مَنْ کانَ یُرِیدُ الْحَیاهَ الدُّنْیا کلمه من عموم دارد یعنی هر کس که تمام همّ او دنیا است و معتقد بآخرت نیست و هر چه میکند برای تحصیل دنیا است خواه صورت عمل خوب باشد یا بد احسان باشد یا ظلم حلال باشد یا حرام دنیاهم رو باو میآورد خداوند هم او را مشغول بدنیا میکند و درها بروی او باز میشود و زینتها مال و جاه و صحت و سلامت و اتباع و عشیره در اطرافش مجتمع میشوند و تحت فرمانش میروند مثل فرعون و نمرود و شداد و اشباه و امثال آنها یا از جهت اینکه هر چه بتوانند معصیت کنند تا عذاب آنها زیادتر شود چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۲، یا از جهت اجر و مثوبات دنیوی است چنانچه میفرماید مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِی حَرْثِهِ وَ مَنْ کانَ یُرِیدُ حَرْثَ الدُّنْیا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِی الْآخِرَهِ مِنْ نَصِیبٍ شوری آیه ۱۹، یا از جهت امتحان است چون کلیه نعم و بلیات دنیوی ممکن است امتحان بنده باشد غنی، فقر، صحت، مرض، عزت، ذلّت، نعمت، بلاء و غیر اینها هم امتحان خود آن شخص است و هم امتحان دیگران.

نُوَفِّ إِلَیْهِمْ أَعْمالَهُمْ فِیها ایفاء تمام عیار است که هر چه منظورش باشد باو داده میشود و اعمالش بی نتیجه نمیماند و آثار آنها را میبرد دواء اثرش شفاء است خواه کافر باشد یا مؤمن، کشت اثرش ثمره است، تجارت اثرش نفع است و هکذا وَ هُمْ فِیها لا یُبْخَسُونَ بخس نقصان و زیان است یعنی در دنیا نقصان و زیانی بر آنها نیست بقدر اعمال خود نتیجه میگیرند و بهره میبرند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۶] .... ص : ۲۳

أُولئِکَ الَّذِینَ لَیْسَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ إِلاَّ النَّارُ وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا فِیها وَ باطِلٌ ما کانُوا یَعْمَلُونَ (۱۶)

اینها کسانی هستند که نیست از برای آنها در آخرت جز آتش و حبط شده و از بین رفته آنچه عمل کردند در دنیا و صنعت نمودند و باطل شد آنچه را بجا آوردند أُولئِکَ الَّذِینَ لَیْسَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ إِلَّا النَّارُ چون معتقد بآخرت نبودند ایمان نداشتند نظر به اینکه ایمان مرکّب از عقائد حقّه است که یکی از آنها مسئله معاد است و مثوبات اخروی خاص باهل ایمان است غیر مؤمن هر که باشد و هر چه باشد طبیعی مشرک، کافر، مخالف، معاند، منکر ضروری تمام مخلد در آتش هستند از روی تقصیر، بلی از روی قصور مثل اطفال و مجانین و عوام دور دست که دعوت بآنها نرسیده در آتش نمیروند و بهره ای از مثوبات هم ندارند.

وَ حَبِطَ ما صَنَعُوا فِیها بر فرض که کارهای خوبی از آنها صادر شده باشد اصلاح طرق کرده باشند، پل زده باشند، طیاره و جت ساخته باشند، تلفن و تلگراف و سایر صنایع ایجاد کرده باشند چون از عنوان عبادیت خارج است و شرط صحت کلیه عبادات قصد قربت است و اینها فقط برای استفاده مادّی اختراع کردند و استفاده بردند پس از مردن دیگر کلیه آنها حبط و نابود میشود در چند موضع از قرآن سوره بقره، آل عمران. نساء، مائده، توبه تصریح به اینکه فَأُولئِکَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ شده و ما مسئله حبط و تکفیر را مکرر گفته و متعرّض شده ایم که حبط مخصوص بغیر مؤمن است و تکفیر مخصوص بمؤمن است.

وَ باطِلٌ ما کانُوا یَعْمَلُونَ کدام یک از شرایط صحت در اعمال آنها است ما در مؤمنین نظر میکنیم صد نود آنها نمازی که از همه عبادات افضل است باطل بجا میآورند یا از جهت فقدان شرائط یا اجزاء یا از جهت اتیان بمبطلات چه رسد

بغير المؤمنين.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۷] .... ص: ۲۴

أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ وَ يَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى إِماماً وَ رَحْمَهً أُولئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ مَنْ يَكْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ فَلا تَكُ فِي مِرْيَهٍ مِنْهُ إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ (۱۷)

آیا پس کسی که بوده باشد از روی بیّنه و دلیل از جانب پروردگار خود و تلو او و در اثر او شاهدی باشد از خود او و از قبل او کتاب موسی تورات در حالی که امام و رحمت باشد اینها ایمان باو میآورند و کسانی که کافر شدند از طوائف و احزاب باو پس آتش وعدگاه آنها است پس نباش در ریب و شک از او محققا او حق است از پروردگار تو و لکن اکثر ناس ایمان نمیآورند.

أَ فَمَنْ كانَ عَلى بَيِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ من موصوله مراد حضرت رسالت صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم است و جواب این جمله محذوف است یعنی مثل کسیست که بدون بیّنه دعوی کند و مراد از بیّنه قرآن مجید است که دلالت او و معجزه بودنش واضح و روشن است و میتوان گفت تفسیر در اخبار از باب فرد اجلی است و بیّنه برای حضرت رسالت صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم جمیع معجزات و اخلاق حمیده او و احکام و دستورات متقنه او و اخبار از گذشته و آینده و نصرت خداوند او را در مقابل دشمنهای کثیر تمام بیّنه و دلیل است بر صدق دعوای او.

وَ يَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ اخبار بسیار در اغلب کتب از ائمه طاهرین (ع) و از طرق مخالفین که در برهان نقل کرده که مراد از شاهد امیر المؤمنین علیه السّلام است که اوّل مؤمنین بخدا است و رسول و آیات بسیار در شأن او نازل شده مثل آیه انفسنا در مباهله، آیه رکوع، آیه عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتابِ، آیه بَلِّغْ ما أُنْزِلَ إِلَيْكَ، آیه الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ، آیه كُلَّ شَيْ ءٍ أَحْصَيْناهُ فِي إِمامٍ مُبِينٍ، آیه كُونُوا

مَعَ الصَّادِقِينَ

آیه تطهیر و بسیار آیات دیگر مخصوص بقرینه منه که بمنزله نفس نفیس پیغمبر است و برادر و پسر عم و داماد او است و نسل پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تا دامنه قیامت از او بوجود آمده و وصی و خلیفه او است دارای ولایت کلیه الهیه و غیر اینها که اگر پیغمبر [ص هیچ معجزه و دلیلی نداشت فقط شهادت علی علیه السّلام لمکان عصمت و طهارتش کافی بود بر اثبات نبوت او.

وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی که در تورات بشارتهای زیادی در آمدن پیغمبر داده که یک قسمت آنها را ما در مجلد اول کلم الطیب نقل کرده ایم، و این جمله عطف بیتلوه است، پس معنی این میشود کان علی بیّنه من ربه و من قبله کتاب موسی که این هم یک دلیل است بر صدق او.

إِماماً وَ رَحْمَةً حال است از برای أ فمن کان یعنی پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم پیشوا و مقتدا است که باید جن و انس متابعت او را کنند، و رحمت است بدلیل قوله تعالی وَ ما أَرْسَلْناکَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعالَمِینَ أُولئِکَ کسانی که از روی بینه و شهادت شاهد و اخبار تورات یُؤْمِنُونَ بِهِ مرجع ضمیر قرآن است بدلیل جمله بعد و بعضی گفتند پیغمبر است.

وَ مَنْ یَکْفُرْ بِهِ مِنَ الْأَحْزابِ چه مشرک باشد یا یهودی یا نصرانی یا مجوسی یا صابئی با طبیعی فَالنَّارُ مَوْعِدُهُ وعده گاه که خداوند وعده داده آتش است.

فَلا تَکُ فِی مِرْیَةٍ مِنْهُ خطاب ممکن است بکسی باشد که با این بیّنه و این شاهد و اخبار موسی باز شبهه کند میفرماید جای شبهه نیست، و اگر گفتیم خطاب بپیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است از باب ایّاک اعنی و اسمعی یا جاره است إِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّکَ قرآن حق است از جانب پروردگار تو نازل شده، یا پیغمبر حق است از طرف پروردگار تو ارسال شده وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ با این بینه و شاهد و اخبار انبیاء سلف مع ذلک لا یُؤْمِنُونَ.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۸] .... ص : ۲۶

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ كَذِباً أُولئِكَ يُعْرَضُونَ عَلى رَبِّهِمْ وَ يَقُولُ الْأَشْهادُ هؤُلاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلى رَبِّهِمْ أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۸)

و کیست ظالم تر از کسی که افتراء بزند بر خداوند از راه کذب اینها را عرضه میدارند بر پروردگارشان و میگویند شهداء روز قیامت که اینها هستند که که دروغ بستند بر پروردگار خود آگاه باشید لعنت و بعد از رحمت خداوند بر ظالمین است.

وَ مَنْ أَظْلَمُ گفتیم ظلم سه قسم است: ظلم بنفس بارتکاب معاصی، ظلم بغیر باذیت و آزار مسلمین و منع حقوق آنها، ظلم بدین بشرک و کفر بانبیاء و اولیاء و این قسم اشدّ اقسام ظلم است چنانچه میفرماید إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۲.

مِمَّنِ افْتَرى عَلَى اللَّهِ کَذِباً افتراء دروغ بستن بغیر است بخصوص بخدا و کذبا تأکید است یعنی این دروغ محض است و الّا در معنای افتری دروغ هست چنانچه میفرماید وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَیْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا یَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ اعراف آیه ۲۷.

أُولئِکَ یُعْرَضُونَ عَلى رَبِّهِمْ اشاره بیوم الحشر است که ملائکه عذاب آنها را میآورند در پیشگاه عظمت پروردگار وَ یَقُولُ الْأَشْهادُ جمع شاهد است و شهداء روز قیامت بسیار هستند:

۱- انبیاء و ائمه اطهار علیهم السلام فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلى هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۵، و در زیارت جامعه

شهداء یوم القیمه

۲- ملائکه حفظه اعمال، کرام الکاتبین، رقیب و عتید ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ فی آیه ۱۷. ۳- اعضاء و جوارح انسان شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ

أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما كانُوا يَعْمَلُونَ فصّلت آیه ۱۹. ۴- ملائکه آسمانها و زمین که مشاهده کردند. ۵- قرآن مجید. ۶- زمینی که روی او عمل شده.

۷- زمانی که در آن زمان عمل کردند مثل شهر صیام و غیره، و از همه بالاتر و مهم تر ذات اقدس ربوبی عالم السرّ و الخفیّات در دعاء کمیل

(و کلّ سیّئه امرت باثباتها الکرام الکاتبین الذین وکّلتهم بحفظ ما یکون منی و جعلتهم شهودا علیّ مع جوارحی و کنت انت الرقیب علیّ من ورائهم و الشاهد لما خفی عنهم و برحمتک اخفیته الدعاء.

) هؤُلاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلى رَبِّهِمْ مقول قول اشهاد است و این جمله شامل جمیع طبقات کفار و مخالفین و مذاهب باطله میشود زیرا مشرکین گفتند وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها کذب علی اللّه است، یهود و نصاری و مجوس و سایر فوق گفتند دین ما بر حق است و از جانب خدا است کذب علی اللّه است، مخالفین گفتند خلفاء ثلاثه بر حق هستند و دین خدایی است بلکه اهل بدعت که چیزی بر دین افزوده کردند و منکر ضروری چه ضروری دین و چه ضروری مذهب باشد تمام کذب علی اللّه است فقط طبیعی که منکر خدا است دروغی نسبت بخدا نمیدهد زیرا خدایی معتقد نیست و عصات شیعه هم میگویند خدا نفرموده ما مخالفت و معصیت او را میکنیم.

أَلا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد مخصوص با ظلم نیست ظالم بنفس و ظالم بغیر و ظالم بدین را شامل میشود و مصداق اتمّ ظالمین در حق آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هستند که هم ظلم بدین کردند و چه اندازه مردم را در ضلالت انداختند و هم ظلم بنفس خود کردند خود را در اشدّ عذاب انداختند حتی گفتند

(النار و لا العار)

و اشاره بهمین کلمه دارد فرمایش حضرت ابی عبد اللّه علیه السّلام

(الموت خیر من رکوب العاری و العار خیر من دخول الناری

)بمعنی اینکه شهادت برای من گواراتر است از اینکه زیر بار ذلت پسر مرجانه و هند جگر خوار

بروم و بر شما عار گواراتر است از اینکه از کشتن من صرف نظر کنید و خود را در عذاب آتش نیندازید، و هم ظلم بآل عصمت علیهم السلام که فروگذار نکردند هر چه توانستند اللهم العنهم جمیعا.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۹] .... ص: ۲۸

الَّذِینَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ یَبْغُونَها عِوَجاً وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ (۱۹)

ظالمین که مورد لعن واقع شدند کسانی هستند که جلوگیری میکنند از راه خداوند که صراط مستقیم باشد و طلب میکنند راههای کج را و اینها بآخرت و قیامت اینها کافر هستند.

الَّذِینَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ صد عن سبیل اللَّه بجلوگیری دیگران است که برای حق نروند یا بالقاء شبهه در اذهان آنها در یکی از معتقدات دینی یا بتهدید بقتل و اسیری اگر بطرق حق روند یا بتطمیع بمال و جاه اگر رو بآنها بروند یا بمکر و حیله و تقلب یا بانکار ضروریات یا بابداع بدعت در دین و بالاخره طرق باطل بسیار است که این صدّ هم ظلم بنفس خود است که در ضلالت افتاده و هم ظلم بغیر است که اضلال کرده و هم ظلم بدین است که بر خلاف آن تصرف کرده بزیاده و نقصان بدعت و انکار.

وَ یَبْغُونَها عِوَجاً تأنیث و یبغونها یا باعتبار طرق مختلفه است که ارباب ضلالت دارند که سبل شیطانی است چنانچه منسوب بحضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که خطی کشیدند با انگشت مبارک روی زمین و فرمودند

(هذا صراط مستقیم)

و خطوط زیادی در دو طرف آن کشیدند و فرمودند

(هذه سبل الشیطان)

و تمام این سبل کج است یعنی طلب میکنند راههای کج و معوج را، یا باعتبار طرق الهیه است که فرمودند

(الطرق الی اللَّه بعدد انفس الخلائق)

یعنی طرق خداوند را صدّ

میکنند و کج و معوج میکنند مثل مبدعین.

وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ تکرار کلمه هم برای تأکید و رسوخ کفر در قلوب آنها است چنانچه می گویی اینها نسبت بقیامت خود آنها کافر هستند زیرا اگر کسی معتقد باشد که کفر و ضلالت و اضلال و بدعت و انکار موجب خلود در عذاب است نزدیک آن نمیرود.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۰] .... ص: ۲۹

أُولئِکَ لَمْ یَکُونُوا مُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ وَ ما کانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِیاءَ یُضاعَفُ لَهُمُ الْعَذابُ ما کانُوا یَسْتَطِیعُونَ السَّمْعَ وَ ما کانُوا یُبْصِرُونَ (۲۰)

اینها قدرت ندارند که فرار کنند و پناهگاهی در زمین پیدا کنند که از عذاب الهی جلوگیری کنند و نیست از برای آنها غیر از خدا ناصر و معینی که نگذارد عذاب بآنها تماس کند مضاعف میشود از برای آنها عذاب نیستند اینها که استطاعت شنیدن داشته باشند و نیستند که چشم بصیرت داشته باشند.

اولئک این ظالمین که صدّ از سبیل اللَّه میکنند و راههای کج را سیر میکنند لَمْ یَکُونُوا مُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ نمیتوانند خدا را عاجز کنند از عذاب که جایی بروند که از قبضه قدرت او خارج باشد و نتواند آنها را عذاب کند.

وَ ما کانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِیاءَ احدی از اینها که پرستش میکنند یا متابعت آنها را میکنند مثل رؤساء کفر و ضلالت قدرت بر یاری آنها ندارند و نمیتوانند آنها را از عذاب الهی نجات دهند ولایت کلیّه با او است و بس.

یُضاعَفُ لَهُمُ الْعَذابُ یک عذاب برای کفر و ضلالت خود و یک عذاب برای اضلال دیگران و صدّ عن سبیل اللَّه بلکه اضعاف مضاعف میشود هر یک نفری را که اضلال کنند یک عذاب هر چه اتباع آنها بیشتر باشند عذاب اینها زیادتر

میشود ما کانُوا یَسْتَطِیعُونَ السَّمْعَ طاقت نمیآورند بشنوند فرمایشات قرآن را یا فضائل انبیاء و ائمه علیهم السلام یا فرامین الهیه را وَ ما کانُوا یُبْصِرُونَ چشم قلب آنها کور است حقایق را مشاهده نمیکنند و کور کورانه در ضلالت سیر میکنند

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۱] .... ص: ۳۰

أُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ (۲۱)

اینها کسانی هستند که بخسران انداختند نفوس خود را و از دست آنها رفت و مفقود شد از آنها آنچه را که بودند افتراء میزدند و دروغ بخدا بسته بودند اولئک همان کفار و معاندین و مبدعین و منکرین و ظالمین که قبلا بیان فرموده الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ

خسران سرمایه از دست دادن است و باصطلاح ورشکست شدن و کلّی مدیون دیگران شدن، سرمایه اینها عمر دنیا بود، تجارت آنها اعمال عبادی و تحصیل اخلاق و تکمیل عقائد، اعضاء تجارتخانه اعضاء بدن چشم و گوش و سایر اعضاء، رئیس تجارتخانه نفس ناطقه، منافع تجارتخانه مثوبات اخروی، اینها سرمایه عمر را که بباد دادند و رفتند نه تحصیل اخلاق و نه عمل صالح و نه عقیده حقّه بعلاوه زیان بردند بواسطه کفر و معاندت و بدعت و انکار ضروری و اعمال سیئه و اخلاق رذیله چه خسرانیست بالاتر از این.

وَ ضَلَّ عَنْهُمْ ما کانُوا یَفْتَرُونَ

ضلّ بمعنی گم شدن و مفقود شدن و از دست دادن است ما کانوا یفترون از بتها و کسانی را که متابعت میکردند و اعمالی را که بجا میآوردند و همه را نسبت بخدا میدادند و میگفتند خدا امر فرمود بپرستش بت و متابعت دعات باطله و ارتکاب اعمال سیّئه چنانچه میگفتند ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونا إِلَی اللَّهِ زُلْفی زمر آیه ۴ وَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً قالُوا وَجَدْنا عَلَیْها آباءَنا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷، و گفتند اجماع شد بر خلافت ابی بکر و او تعیین کرد خلافت عمر را و بشوری خلافت عثمان ثابت شد و بقهر و غلبه خلافت بنی امیه

و بنی العباس و نصّ فرمایشات رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و آیات قرآنیه و ادله عقلیه را تماما دور انداختند، فردای قیامت تمام اینها را مفقود میکنند مگر در قعر جهنم اگر خدمت آنها برسند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۲] .... ص: ۳۱

لا جَرَمَ أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَهِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ (۲۲)

ناچار و لا بد محققا آنها در آخرت آنها از تمام اهل خسران خاسرترند و خسرانشان زیادتر است.

لا جرم بعضی گفتند بمعنی لا بد و لا محاله است، بعضی گفتند بمعنی لا شک و بعضی گفتند بمعنی قسم است یعنی وجب لهم و حقّ لهم، بعضی گفتند بمعنی کسب لهم کفرهم و کلمه لا- ردّ لما قبلها یعنی چنین نیست که توهّم کردند کسب کرده کفر آنها و واجب شده و علی ایّ حال دلالت میکند بر اینکه غیر از این نیست که أَنَّهُمْ فِی الْآخِرَهِ یعنی عالم غیر از دنیا از همان حین موت الی الابد چنانچه فرمودند

(اذا مات ابن آدم قامت قیامته)

یعنی از همان حین موت معذب هستند و در قبر و عالم برزخ و عقبات یوم الحشر که حضرت صادق علیه السّلام فرمود

(ان للقیمه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه) ثم تلا فِی یَوْمٍ کانَ مِقْدارُهُ خَمْسِینَ أَلْفَ سَنَهٍ

تا وارد دوزخ شوند هم فیها خالدون.

هُمُ الْأَخْسَرُونَ تمام اهل عذاب در خسران و زیان کاری هستند لکن این طائفه خسرانشان از همه بیشتر است زیرا علاوه بر خسران خود خسران تابعین آنها هم بر آنها بار است چنانچه فرمود

(من سنّ سنه حسنه کان له اجرها و اجر من عمل بها الی یوم القیمه و من سنّ سنه سیئه کان له وزرها و وزر من عمل بها الی یوم القیمه.

) تنبیه- از روی منطق و برهان و حس و و جدان میتوان ثابت کرد که غاصبین

خلافت گناه تمام اهل عالم تا قیام قیامت بر آنها بار است زیرا اگر غصب خلافت نکرده بودند و حق در مقرّ خود قرار گرفته بود همان مدینه عادله که انتظار داریم بدست مبارک حضرت بقیّه اللّه تشکیل شود و سر تا سر دنیا را عدل و داد پر کند بدست مبارک ائمه اطهار علیهم السلام تحقق پیدا میکرد دیگر یک مشرک یک کافر یک یهودی یک نصرانی یک مبدع یک ظالم در تمام صفحه زمین نبود پس عقوبت تمام اینها بر گردن اینها بار است و بر طبق این دعوی استفاده از اخبار زیادی هم میشود که ما در کلم الطیب اشاره کرده ایم و در کتب اخبار مثل بحار و غایه المرام و غیر اینها در ابواب متفرقه تذکر داده شده رجوع کنید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۳] .... ص: ۳۲

إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ أَخْبَتُوا إِلی رَبِّهِمْ أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۲۳)

محققا کسانی که ایمان آوردند و بصالحات عمل کردند و سکون و اطمینان و خضوع و خشوع پیدا کردند بسوی پروردگارشان اینها اصحاب بهشت هستند که آنها در بهشت مخلد و همیشه متمتع هستند.

این آیه شریفه مشتمل بر چند جمله است که هر کدام یک آثاری و نتائجی بر آن مترتب میشود ۱- إِنَّ الَّذِینَ آمَنُوا ایمان اعتقاد بجمیع عقائد حقّه مطابق مذهب شیعه اثنی عشری خالی از افراط و غلو و از تفریط و انکار و در مقام خود گفته ایم و مکرر در این تفسیر تذکر داده ایم و در مجلد سوم کلم الطیب در باب عمل صالح ثمرات ایمان را مفصلا بیان کرده ایم، خلاصه اگر کسی با ایمان از دنیا رفت مسلّما اهل نجات و اهل بهشت است و لو گناه زیادی داشته باشد مورد مغفرت و عفو الهی و شفاعت خاندان نبوّت [ص میشود.

۲- وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اعمال صالحه عبارت از واجبات و مستحبات شرع است که بنحو صحیح با مراعات جمیع شرائط و اجزاء و فقدان موانع و قواطع و مبطلات انجام گیرد و فائده آنها در دنیا نگهبان ایمان و تقویت آن و بعبارت دیگر علت مبقیه ایمانست که اگر در آنها کوتاهی شد بسا باعث زوال ایمان یا ضعف ایمان میشود و در آخرت باعث ارتفاع درجات، هر چه بهتر و بیشتر باشد درجه رفیع تر میشود.

۳- وَ أَخْبَتُوا إِلى رَبِّهِمْ بعضی تفسیر کردند بسکون و طمأنینه، بعضی بخضوع و خشوع، بعضی باستقامت چنانچه در ترجمه ذکر شد لکن در خبر از حضرت صادق علیه السّلام بچهار سند روایت کرده اند که اخبات را حضرت تفسیر بتسلیم فرموده و تسلیم بالاترین اخلاق حمیده است حتی از مقام رضا چه نسبت بامور تکوینیه از واردات الهیه نوعیه و شخصیه از نعم و بلیات و پیشامدات

در بلا خوش میکشم لذات او مات اویم مات اویم مات او

و چه در امور تشریعیه و دستورات الهیه و احکام شرعیه.

۴- أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ تفسیر واضح است و مکرر بیان شده

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۴] .... ص : ۳۳

مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمى وَ الْأَصَمِّ وَ الْبَصِيرِ وَ السَّمِيعِ هَلْ يَسْتَوِيانِ مَثَلًا أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۲۴)

مثل دو فرقه کفاری که دارای صفات مذکوره باشند با مؤمنینی که دارای این صفات ممدوحه هستند مثل کور و کر است با بینا و شنوا آیا این دو مساوی هستند از حیث مثل آیا پس از این بیان متذکر نمیشوید.

مکرر گفته ایم همین نحو که از برای روح حیوانی قوایی هست قوه باصره

و سامعه و شامه و ذائقه و لامسه که در نوع حیوانات هست و بسا انسان فاقد این قوی میشود کور است نمی بیند، کر است نمی شنود، لال است تکلم نمیکند، زکام است استشمام نمیکند، مریض است طعم طعام را نمیچشد، مرده است حسّ و حرکت ندارد بعض اجزاء بدن از کار افتاده و کره شده درک الم و حرارت و برودت را نمیکند، همین نحو روح ملکوتی انسانی که عبارت از آن لطیفه ربانی و جوهر مجرد سماوی که از عالم امر صادر شده و مسمی بعقل است آنهم دارای این نحوه از قوی هست حقایق را مشاهده میکند، کلمات حق را میشنود و در او تأثیر میکند، طعم عبادت را میچشد، بوی سعادت بمشام میرسد، در امور حقه حس و حرکت دارد رو بسعادت میرود، اهل ایمان که دارای صفات مذکوره در آیه قبل هستند جمیع این قوی بنحو اتم و اکمل در آنها هست و کفاری که در آیات قبل دارای آن صفات و افعال خبیثه هستند بواسطه آفت عصبیت و عناد و کبر و تقلید آباء و حب جاه و مال فاقد جمیع این قوی هستند بلکه روح آنها مرده است فَإِنَّکَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتی وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ روم آیه ۵۱ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ انفال آیه ۵۱

(الناس موتی و اهل العلم احیاء)

منسوب بامیر المؤمنین علیه السّلام.

لذا میفرماید مَثَلُ الْفَرِیقَیْنِ آن فرقه که فاقد جمیع این قوی هستند با این فرقه که واجد جمیع آنها هستند بنحو اتم کَالْأَعْمی وَ الْأَصَمِّ بلکه کالموتی و الابکم با این فرقه که واجد هستند وَ الْبَصِیرِ وَ السَّمِیعِ بلکه و الحی و المدرک هَلْ یَسْتَوِیانِ مَثَلًا البته بینهما بون بعید اعلا درجات بهشت با اسفلین درکات آتش حق و باطل، نور و ظلمت، سعادت با شقاوت کمال مضادت را دارند.

أَ فَلا تَذَکَّرُونَ آیا پس از این بیان واضح روشن مطابق عقل سلیم و و جدان پاک باز هم متذکر نمیشوید و بخود نمیآئید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۵] .... ص : ۳۵

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ إِنِّي لَكُمْ نَذِيرٌ مُبِينٌ (۲۵)

و هر آینه ما فرستادیم نوح را بسوی قوم او فرمود محققا من برای شما انذار کننده آشکارا هستم.

شرح حال نوح را ما در سوره مبارکه اعراف مجلد خامس این تفسیر در ذیل آیه ۵۹ تا آیه ۶۴ مفصلا بیان کرده ایم از اسامی او و مدت عمر او و اینکه ولادتش مقارن بود با روز وفات آدم و در آن موقع عدد اولاد و احفاد آدم چهل هزار بودند و شرح حال قوم او را و مدّت بعثت او قبل از طوفان و بعد از آن جای تکرار ندارد و او را آدم ثانی گفتند زیرا بعد از طوفان تمام بشر از نسل او هستند و شیخ الانبیاء نامیدند زیرا سنّ او بالغ بر دو هزار و پانصد سال بود و اولین اولو العزم بود که شریعت آدم باو نسخ شد و شرع جدیدی آورد.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلى قَوْمِهِ قوم او تمام افراد بشر بودند چون بر سر تا سر دنیا مبعوث بود و دستگاه بت پرستی از زمان او شروع شده بعد از رحلت حضرت آدم إِنِّي لَكُمْ مقول قول نوح علیه السّلام است و متعلق بفعل مقدر است یعنی قال انّی لکم، و لام لکم برای نفع است چون انبیاء برای هدایت و ارشاد و سعادت و نجات از مهالک دنیوی و اخروی مبعوث شدند لکن بشر خیره سر نپذیرفتند و خود را بمهالک نشأتین انداختند.

نَذِيرٌ مُبِينٌ نذیر انذار کننده است از عذاب الهی و مبین واضح و روشن از روی دلیل و معجزه و اقامه حجت که بر احدی مخفی نباشد و حجت بر آنها تمام شود

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۶] .... ص : ۳۵

أَنْ لا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ (۲۶)

اینکه عبادت نکنید مگر خدا را محققا من میترسم بر شما عذاب روز دردناک را

أَنْ لا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ زیرا استحقاق عبودیت متفرع بر الوهیت است و الوهیت منحصر بذات مقدّس او است و این اولین دعوت انبیاء است دعوت بتوحید و یگانگی خداوند در مقابل شرک و بت پرستی که در زمان نوح رواج بسزا داشت چنانچه در سوره نوح میفرماید از قول مشرکین وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً آیه ۲۲ و ۲۳، که اینها اسامی بتهای آنها است.

إِنِّی أَخافُ عَلَيْكُمْ تعبیر بخوف با اینکه محققا مشرک معذب بعذاب میشود برای اینست که ممکن است اینها هدایت شوند و دست از شرک بردارند و سعادت مند گردند عَذابَ يَوْمٍ أَلِيمٍ الیم صفت عذاب است. و نکته آنکه صفت یوم قرار داده برای این است که روز قیامت چون مشاهده اهوال آن را میکنند و مواقف آن و در محضر پروردگار و ظاهر شدن اعمال آن روز بسیار دردناک است بالاخص برای مشرک.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۷] .... ص: ۳۶

فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ ما نَراكَ إِلَّا بَشَراً مِثْلَنا وَ ما نَراكَ اتَّبَعَكَ إِلَّا الَّذِينَ هُمْ أَراذِلُنا بادِيَ الرَّأْيِ وَ ما نَرى لَكُمْ عَلَيْنا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كاذِبِينَ (۲۷)

پس از فرمایش حضرت نوح علیه السّلام و دعوت قوم آنها دو دسته شدند یک دسته ایمان آوردند و یک دسته کافر شدند. پس گفتند کسانی که کافر شدند از قوم نوح نمی بینیم تو را مگر یک بشر مثل ما و نمی بینیم تو را کسی متابعت تو را کرده باشد مگر کسانی که آنها از آدمهای پست و رذل ما محسوب میشوند، در ابتداء نظر فقیر و بی اهمیت هستند و ما نمی بینیم از برای شما که بر ما فضیلتی داشته باشید بلکه گمان میکنیم شما را دروغگویان.

فَقالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ فاء تفریع است یعنی پس از آنکه نوح علیه السّلام دعوی رسالت کرد و فرمود إِنِّی لَکُمْ نَذِیرٌ مُبِینٌ کفار قوم باو گفتند ما نَراکَ إِلَّا بَشَراً مِثْلَنا بتوهّم اینکه رسول باید از جنس غیر بشر باشد یا ملک باشد یا مخلوق دیگری و حال آنکه اگر ملک هم باشد باید بصورت بشر باشد تا بتواند با بشر تماس بگیرد و با زبان آنها تکلم نماید لذا میفرماید وَ لَوْ جَعَلْناهُ مَلَکاً لَجَعَلْناهُ رَجُلًا وَ لَلَبَسْنا عَلَیْهِمْ ما یَلْبِسُونَ انعام آیه ۹ بلکه باید بلسان قوم باشد وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِیُبَیِّنَ لَهُمْ ابراهیم آیه ۴.

وَ ما نَراکَ اتَّبَعَکَ إِلَّا الَّذِینَ هُمْ أَراذِلُنا بادِیَ الرَّأْیِ مراد از اراذل آدمهای بی عرضه و بی اعتبار و فقیر که مورد اعتناء و اهمیت نیستند در مقابل اعیان و اشراف و اغنیاء که مورد احترام و اعتناء هستند و خود را بزرگان قوم تصور میکنند کسانی که بحضرتش ایمان آورده بودند دسته اول بودند که آنها را در ابتداء رؤیت که معنی بادی الرأی است اراذل میدانستند و غافل از اینکه همیشه اهل دین و اهل آخرت همین طائفه بودند زیرا آلوده بزخارف دنیا نشده بودند و بالعکس اعیان و اشراف غرق شهوات و هواهای نفسانیه و مرتکب ملهیات حتی در زمان حاضر آنچه در مساجد و مجالس دینی مشاهده میشود همین اشخاص متوسط هستند و در مراکز فساد اعیان و اشراف مشاهده میشوند، بلی فقیر تهی دست که گفتند «الفقر سواد الوجه فی الدارین» از هر دو دسته خارج هستند و در هر دو قسم مراکز برای کلش و گدایی حاضر میشوند و جز بند و کلاشی نظری ندارند.

وَ ما نَری لَکُمْ عَلَیْنا مِنْ فَضْلٍ البته اهل دنیا فضل و کمال را باسم و رسم و عنوان و جاه و مقام میدانند لذا اشخاص متدین متقی را پست میشمارند و حال آنکه خداوند معین فرموده إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ حجرات آیه ۱۳.

بَلْ نَظُنُّکُمْ کاذِبِینَ تعبیر بظن برای اینست که یقین بکذب ندارند زیرا

هیچگونه مدرکی برای بطلان دعوی رسالت در دست آنها نیست جز تقلید آباء و عصبیت و عناد و اینها منشأ یقین نیست و تمام کفار در جمیع اعصار جز ظن بر خلاف ندارند لذا میفرماید وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ بقره آیه ۷۳، با اینکه بحکم عقل دفع ضرر محتمل حتی موهوم را باید کرد و لازم است فحص کنند تا یقین بعدم ضرر پیدا شود (کلما قرع سمعک من عجائب عالم الکیان فضعه فی بقعه الامکان ما لم تزدک قائم البرهان) و لذا اگر احتمال ضعیف بدهد در اینکه مأکول و مشروب سمّ است البته ترک میکند یا در این بستر حیوان موذی است نمیرود یا در راه قطاع طریق است سیر نمیکند با اینکه غایت ضررش مرگ است چه رسد باحتمال ضرر عذاب ابدی که تمام شدن نداشته باشد و مخلد باشند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۸] .... ص: ۳۸

قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی وَ آتانِی رَحْمَهً مِنْ عِنْدِهِ فَعُمِّیَتْ عَلَیْکُمْ أَ نُلْزِمُکُمُوها وَ أَنْتُمْ لَها کارِهُونَ (۲۸)

فرمود حضرت نوح [ع ای قوم من آیا دیدید اگر بوده باشم بر دلیل و برهان از طرف پروردگارم و آمده است مرا رحمت از نزد پروردگارم پس بر شما مخفی شده آیا ما شما را الزام و اجبار میکنیم بآن بیّنه و حال آنکه شما کراهت از قبول آن دارید.

مسئله- بر انبیاء آنچه لازم است اقامه حجت است بر قوم باتیان بمعجزه یا برهان قطعی که عذری بر احدی باقی نماند و قوم هم سلب اختیار از آنها نمیشود اگر ایمان آوردند سعادتمند میشوند و اگر مخالفت کردند معذب، الزام و اجباری در کار نیست لذا قالَ یا قَوْمِ کسره دلالت میکند بر سقوط یاء متکلم که یا قومی بوده أَ رَأَیْتُمْ یعنی چنین تصور میکنید که الزام و اجبار کنم شما را

فقط إِنْ كُنْتُ عَلى بَيِّنَهٍ شما توقع بیش از این از من ندارید که مطالبه دلیل کنید که معنای بیّنه یعنی چیزی که دعوی را واضح و روشن و مبین نماید و اطلاق بینه بر دو شاهد عدل در شریعت برای اینست که بحکم شرع حکم یقین دارد و بر طبقش باید رفتار نمود، و بینه حضرت نوح علیه السّلام معجزات و استقامت یک نفر در مقابل یک دنیا مشرک با اینکه چه اندازه او را میزدند تا ضعف میکرد و در کنار جاده میافتاد و دست از دعوت خود بر نمیداشت که در این مدت مدید تقریبا هفتصد و پنجاه سال قبل از طوفان جمعیتی که باو ایمان آوردند بالغ بر صد نفر نشد که در همین سوره خطاب شد باو که أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ مِنْ رَبِّی چون معنای معجزه فعل الهی است که از قدرت بشر خارج است بدست رسول داده میشود که دلیل بر صدقش باشد.

وَ آتانِی رَحْمَهً مِنْ عِنْدِهِ علاوه بر اقامه بیّنه، مشمول عنایتهای بزرگ الهی واقع شدم که مرا نخستین پیغمبر اولوا العزم قرار داد و آدم ثانی که تمام اهل عالم پس از طوفان اولاد او هستند و طول عمر کذایی که بالغ بر دو هزار و پانصد سال باشد بسیار تعجب است از کسانی که در طول عمر حضرت بقیّه اللّه عجل اللّه تعالی فرجه شبهه میکنند.

فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْ یعنی تدبر نمیکنید و فکر و تأمل ندارید و چشم پوشی میکنید که خود حضرت نوح در سوره نوح عرض میکند بپروردگار خود جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِيابَهُمْ.

أَ نُلْزِمُكُمُوها با این بینه و ایتاء رحمت باز باید شما را الزام و الجاء کرد که این تکلیف انبیاء نیست.

وَ أَنْتُمْ لَها كارِهُونَ شما که معجزه را حمل بر سحر میکنید دلیل را حمل بر سفسطه میکنید، نبیّ را کاذب می گویید، اهل ایمان را اراذل میشمارید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۲۹] .... ص : ۴۰

وَ یا قَوْمِ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مالاً إِنْ أَجرِیَ إِلاَّ عَلَی اللَّهِ وَ ما أَنَا بِطارِدِ الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ وَ لکِنِّی أَراکُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ (۲۹)

و ای قوم من سؤال نمیکنم از شما بر این رسالت و دعوت مالی مزد رسالت از شما نمیخواهم نیست مزد من مگر بر خداوند تبارک و تعالی و من هرگز طرد نمیکنم کسانی را که ایمان آورده اند محققا آنها فردای قیامت در پیشگاه الهی وارد میشوند و لکن من می یابم شما را جاهل نادان.

وَ یا قَوْمِ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ مالًا به تحقیق در کلیه عبادات معتبر است قصد قربت و خلوص اگر کسی عبادتی کرد بطمع مال و جاه و اسم و عنوان باطل و حرام است چه رسد بمسئله رسالت و هدایت و ارشاد بنده گان، توهّم نشود که پیغمبران طمعی بمال مردم داشته باشند فقط غرض آنها بر حسب مأموریت نجات بنده گانست از جهالت و ضلالت و خلاصی از عذاب الهی.

إِنْ أَجرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ همان که مرا فرستاده و امر فرموده مزد و اجر مرا آنچه مقتضای فضل و کرمش هست عنایت میفرماید.

وَ ما أَنَا بِطارِدِ الَّذِینَ آمَنُوا برای اینکه ایمان موجب قرب الی اللَّه است و فرق بین سیاه و سفید، کبیر و صغیر، غنی و فقیر، شریف و وضیع نیست و طرد آنها موجب غضب الهی میشود و البته کاری که موجب غضب شود از مثل پیغمبر اولوا العزمی محال است صادر شود إِنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ و شکایت کنند که پروردگارا پیغمبر فرستادی ما اجابت کردیم ما را بخود راه نداد چه جوابی دارم و چه عذری بیاورم که مورد قبول گردد.

وَ لکِنِّی أَراکُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ که ملاک شرف و بزرگی را مال دنیا و ریاست و زخارف آن میدانید با اینکه ملاک سعادت و قرب بخدا و دخول جنت است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۰] .... ص : ۴۱

وَ یا قَوْمِ مَنْ یَنْصُرُنِی مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَ فَلا تَذَکَّرُونَ (۳۰)

و ای قوم من کیست که مرا نصرت کند و نجات دهد از عذاب الهی اگر من این مؤمنین را طرد کنم آیا پس از این متذکر نمیشوید.

فردای محشر هر کس گرفتار عمل خود است و احدی نیست که او را نجات دهد جز خداوند بخصوص ظلم که قسم یاد فرموده

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

حدیث قدسی است، موقعی که مظلوم مطالبه حق کند من چگونه میتوانم در حق این مؤمنین ظلم روا دارم بالاخص هر چه مظلوم ضعیف باشد عقوبت ظلم بآن شدید میشود لذا میفرماید وَ یا قَوْمِ مَنْ یَنْصُرُنِی مِنَ اللَّهِ یعنی شما مشرکین که گرفتار اشدّ عذاب شرک هستید می آیید و مرا نجات میدهید إِنْ طَرَدْتُهُمْ اگر اینها را برای کبر و نخوت شما که زیر بار این نمیروید که با این مؤمنین که در نظر شما ضعیف هستند هم مسلک و هم عقیده شوید مگر اینها نبودند که قبل از بعثت و دعوت من با شما در شرک و کفر هم مسلک و هم عقیده بودند حال در توحید و ایمان حاضر نیستید هم مسلک و هم عقیده شوید.

أَ فَلا تَذَکَّرُونَ باید انسان توجه کند، تدبر کند، تأمل کند، متذکر شود که ملاک قرب و بعد و عزّت و ذلّت چیست پیغمبری مثل نوح [ع که بر سر تا سر عالم مبعوث شده اگر راست میگوید باید تمام باو ایمان آورند و اگر فرق گذارد بین بعضی دون بعضی پس کاذب است در دعوی خود نباید باو ایمان آورد شما قوم اگر من اینها را طرد کنم نباید ایمان بیاورید چون در دعوی خود دروغ گفته ام و اگر بر طبق دعوی خود مستقیم و پا بر جا باشم و تمام بنده گان خدا را بیک چشم نگاه کنم با اقامه معجزه و دلیل باید ایمان بیاوردید و بگروید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۱] .... ص : ۴۲

وَ لا- أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِی خَزائِنُ اللَّهِ وَ لا- أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَ لا- أَقُولُ إِنِّی مَلَكٌ وَ لا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِی أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْراً اللَّهُ أَعْلَمُ بِما فِی أَنْفُسِهِمْ إِنِّی إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِينَ (۳۱)

و نمیگویم برای شما که نزد من خزینه های الهی است و نه اینکه علم غیب دارم و نمیگویم محققا من ملك هستم و نمیگویم کسانی را که در نظر شما پست و حقیر هستند که ایمان آورده اند خداوند هرگز بآنها خیری نداده خداوند داناتر است بآنچه در نفوس آنها است محققا من اگر در حق آنها بگویم هرآینه از ظالمین محسوب میشوم.

وَ لا- أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِی خَزائِنُ اللَّهِ خزائن الهی فیوضاتیست که بنده گان بقدر قابلیت آنها بر وفق حکمت و مصلحت عطاء میفرماید و این خزائن فناء و زوال و تمام شدن و حدّ و حصر ندارد چه از نعم مادیه ظاهریه از خلق و رزق و مال و منال و صحت و سلامت و امثال اینها و چه از نعم معنویه از ایمان و علم و توفیق و اخلاق حمیده و الطاف الهیه چه دنیویه و چه اخرویه و جز او بدست احدی نیست حتی انبیاء و ملائکه و این معنی توحید افعالیست.

وَ لا- أَعْلَمُ الْغَيْبَ یعنی (لا- اقول انی اعلم الغیب) در بسیاری از آیات علم غیب را مختص بخدا ذکر فرموده و در بعض آیات استثنایی فرموده عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ جن آیه ۲۶.

و تحقیق کلام اینست که احدی از ممکنات از ملك و جن و انس خبر و علمی بامور غیبیه ندارند مگر آنچه از جانب حق بآنها بقدر قابلیت آنها افاضه شود و پس از افاضه بر آنها غیب نیست و لو بر دیگران غیب است، مثلا پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم خبر از امامت دوازده نفر و مصائب وارده بر آنها و غیبت حضرت مهدی و

ظهور آن سرور [عج و وقایع وارده در آخر الزمان که ملاحم میگویند و از قیام قیامت و مواقف آن و غیر اینها داده و همچنین اخباری که در این امور از ائمه علیهم السلام رسیده بلی آنچه که افاضه نشده یا بواسطه فقدان استعداد طرف یا عدم اقتضاء حکمت و مصلحت مختص باو است.

وَ لا أَقُولُ إِنِّی مَلَکٌ اینها توهّم میکردند که بشر چون مادی است ممکن نیست که مورد وحی الهی واقع شود و ملک چون از عالم نور و مجرد از ماده است قابلیت وحی دارد و این توهّم فاسد است.

اولا- خدای قادر متعالی قدرت دارد بر افاضه حتی بر حیوانات و نباتات و جمادات وَ أَوْحی رَبُّکَ إِلَی النَّحْلِ أَنِ اتَّخِذِی مِنَ الْجِبالِ بُیُوتاً وَ مِنَ الشَّجَرِ وَ مِمَّا یَعْرِشُونَ ثُمَّ کُلِی مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ الایه نحل آیه ۷۰ وَ لَقَدْ آتَیْنا داوُدَ مِنَّا فَضْلًا یا جِبالُ أَوِّبِی مَعَهُ وَ الطَّیْرَ وَ أَلَنَّا لَهُ الْحَدِیدَ سبأ آیه ۱۰ که خطاب شد بکوه و بطیور که با داود [ع تسبیح کنید.

و ثانیا بر فرض تسلیم ممکن است خداوند بتوسط ملک وحی بفرستد چنانچه جبرئیل برای انبیاء وحی میآورد، و اگر بگویند که ملک هم نمیتواند وحی ببشر برساند پس پیغمبر ملک نمیتواند برای شما وحی الهی بیاورد زیرا شما هم بشر هستید وَ لا أَقُولُ لِلَّذِینَ تَزْدَرِی أَعْیُنُکُمْ لَنْ یُؤْتِیَهُمُ اللَّهُ خَیْراً و نمیگویم در حق این مؤمنین که در نظر شما خار و خفیف هستند خداوند بآنها هرگز خیری نمیدهد البته زود باشد که تمام دنیا پس از طوفان در تصرف این مؤمنین باشد پس از هلاکت شما کفار و در آخرت هم متنعم بنعم بهشت شوند و شما در عذاب ابدی گرفتار باشید اللَّهُ أَعْلَمُ بِما فِی أَنْفُسِهِمْ خداوند بنده شناس است از باطن و ظاهر هر بنده با خبر است مؤمن و کافر و منافق و مشرک، متقی و عاصی، متخلق باخلاق حمیده یا صفات خبیثه، قصد و نیّت و اراده هر کس را میداند.

إِنِّی إِذاً لَمِنَ الظَّالِمِینَ اگر چیزی در حق آنها بگویم یا نسبت سویی بآنها بدهم یا آنها را از خود دور کنم هر آینه در حق آنها ظلم کرده ام.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۲] .... ص : ۴۴

قالُوا یا نُوحُ قَدْ جادَلْتَنا فَأَکْثَرْتَ جِدالَنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ (۳۲)

گفتند قوم بحضرت نوح که با ما مجادله میکنی پس زیاد روی کردی در مجادله با ما پس بیاور برای ما بآنچه از عذاب که بما وعده میدهی اگر راست می گویی و جزو صادقین هستی.

قالُوا یا نُوحُ قَدْ جادَلْتَنا مجادله مخاصمه و مدافعه است که بخواهد کلام و دلیل طرف را رد کند و اقامه حجت کند بر بطلان آن و مجادله اگر بر حق باشد ممدوح است چنانچه میفرماید وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ نحل آیه ۱۲۶ و اگر بر باطل باشد مذموم است چنانچه میفرماید وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِیُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ مؤمن آیه ۵، یعنی نوح با ما مخاصمه و محاجه میکنی فَأَکْثَرْتَ جِدالَنا بیش از مقدار کفایت مجادله میکنی ابدا کلام تو در ما تأثیر ندارد و ما هرگز بتو ایمان نمیآوریم هر قدر دلیل و معجزه و موعظه اقامه و بیان کنی فَأْتِنا بِما تَعِدُنا که ما را میترسانی که اگر ایمان نیاورید بلاء و عذاب بر شما نازل میشود پس بیاور بآنچه وعده میدهی إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ اگر واقعا پیغمبری و از جانب خدا آمده ای و راستگویی.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۳] .... ص : ۴۴

قالَ إِنَّما یَأْتِیکُمْ بِهِ اللَّهُ إِنْ شاءَ وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ (۳۳)

حضرت نوح [ع فرمود این عذابی که مطالبه میکنید خداوند تبارک و تعالی

بموقع خود که مشیّتش اقتضاء کند وفق حکمت و مصلحت میآورد برای شما و شما در آن موقع هیچ چاره ای ندارید.

قالَ إِنَّما یَأْتِیکُمْ بِهِ اللَّهُ عذاب و ثواب بمعنی مصدری فعل الهی است یعنی خداوند عذاب میکند و ثواب میدهد از قدرت بشر خارج است و وقت نزولش را میداند و آنی تقدیم و تأخیر ندارد و در موقع نزول هم احدی قدرت بر دفع آن ندارد وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ که بتوانید عذاب خدا را جلوگیری کنید و نگذارید عذاب بشما متوجه شود.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۴] .... ص : ۴۵

وَ لا یَنْفَعُکُمْ نُصْحِی إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَکُمْ إِنْ کانَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یُغْوِیَکُمْ هُوَ رَبُّکُمْ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۳۴)

و نفع نمی بخشد شما را نصیحت من اگر بخواهم شما را نصیحت کنم اگر خداوند اراده فرموده که شما در ضلالت و غوایت و گمراهی باشید او است پرودگار شما و بسوی او است بازگشت شما.

مکرر گفته ایم که فرق است بین اراده تکوینی حق که هیچ امری در عالم واقع نمیشود تا مادامی که مشیئت و اراده حق تعلق نگیرد و این منافی با اختیار عبد نیست زیرا اراده باین نحو تعلق گرفته که فعل باختیار عبد صادر شود اگر اجبارا باشد اراده تعلق نگرفته از ایمان و کفر و عبادت و معصیت و اراده تشریعی بارسال رسل و انزال کتب و اقامه حجت بر تمام جن و انس که راه عذری بر احدی باقی نماند لذا میفرماید وَ لا یَنْفَعُکُمْ نُصْحِی چون قلوب شما سیاه شده و قساوت گرفته و کبر و نخوت و هزار عیب دیگر مانع از قبولی نصایح من است و انتفاع شما از آن إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَکُمْ هر چه من بخواهم شما را نصیحت کنم نتیجه بدست

نمیآورم إِنْ كانَ اللَّهُ يُرِيدُ باراده تکوینی نظر بعدم قابلیت شما از برای هدایت أَنْ يُغْوِيَكُمْ که بهمان کفر و شرک و ضلالت که گرفتار بودید بمانید و هدایت نشوید هُوَ رَبُّكُمْ میداند هر بنده حد قابلیتش چه اندازه است کی استحقاق عذاب دارد و کی لیاقت ثواب وَ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ بازگشت همه شماها در محکمه عدل الهی است و در حق همه بعدل حکم میشود.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۵] .... ص: ۴۶

أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرامِي وَ أَنَا بَرِي ءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ (۳۵)

آیا این کفار قریش میگویند که این حکایات و قصص انبیاء بافته های خود پیغمبر است نسبت بخدا میدهد بآنها بفرما اگر اینها بافته های من باشد و افتراء بخدا پس جرم و عقوبتش بر من بار میشود مربوط بشما نیست و من هم عری و بری هستم از آنچه شما جرم میکنید فقط وظیفه من ابلاغ است مسئولیت دیگری بر من نیست خواه قبول کنید یا رد نمائید.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ ظاهر آیه بقرینه کلمه قل و بدلیل اخبار راجع بکفار مکه و پیغمبر اسلام است در برهان است (الشیبانی فی نهج البیان عن مقاتل قال ان کفار مکه قالوا ان محمدا صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم افتری القرآن قال و روی مثل ذلک عن أبی جعفر و ابی عبد اللَّه علیهما السلام) قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرامِي هر کس عملی مرتکب شود فقط خود مسئول آن عمل است و جرمش بر خود او است بر دیگری بار نمیکنند فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ الرحمن آیه ۳۹.

وَ أَنَا بَرِي ءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ و من هم گرفتار جرم شما نمیشوم اینکه ایمان نمیآورید و قرآن مجید را افتراء میپندارید و مرا مفتری میشمارید و بمن افتراء

میزنید خود شماها بعقوباتش خواهید رسید من وظیفه خود را انجام دادم که بشما ابلاغ کردم.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۶] .... ص: ۴۷

وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلاَّ مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَفْعَلُونَ (۳۶)

و وحی شد بنوح محققا اینست که هرگز کسی از قوم تو ایمان نمیآورد مگر کسانی که قبلا ایمان آورده بودند پس غمگین و اندوهناک مباش بآنچه که هستند عمل میکنند و بجا میآورند.

وَ أُوحِیَ فعل مجهول فاعل خداوند است إِلی نُوحٍ أَنَّهُ ضمیر شأن لَنْ یُؤْمِنَ نفی تأبید مِنْ قَوْمِکَ که مامور بدعوت آنها بودی إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ همان فقراء که اراذلشان میپنداشتند، قلب که سیاه شد و قساوت گرفت دیگر قابل هدایت نیست در خبر است

(لا یرجی بخیر)

و در حدیث دیگر

(صار قلبه منکوسا)

از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام بلکه خود حضرت نوح عرض کرد إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۸. دیگر بقاء آنها مفید فائده نیست جز ازدیاد کفر و عصیان چنانچه امروز هم مشاهده میکنیم که (هر چه آید سال نو گوئیم دریغ از پارسال) پدران ما چه اندازه از ما بهتر بودند و خود ما در دوره اول چه اندازه بهتر از دوره حاضر بودیم و اولاد ما چه رویی در آمدند انتظار بلاء عمومی داشته باشیم.

فَلا- تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ اندوه و غم بدل راه نده آنها هر قدر طغیان و سرکشی و ظلم و ستم و فسق و فجور که میتوانند بکنند و وقت رسیده که عذاب بر آنها نازل شود و زمین از لوث کثافت آنها پاک شود و تمام ریشه کن شوند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۷] .... ص : ۴۸

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا وَ لا تُخاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ (۳۷)

و بساز کشتی را بدستور و نگاه ما و وحی ما و درخواست مکن و از ما در حق کسانی که ظلم کردند توقعی نداشته باش محققا تمام آنها ببلاء غرق هلاک میشوند وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ امر فرمود بساختن کشتی و بین مفسرین اختلاف شد در مقدار سعه کشتی لکن در حدیث مروی از حضرت صادق علیه السّلام کلینی مسندا فرمود

(سمعت ابا جعفر یحدث عطا قال طول سفینه نوح [ع الف ذراع و مأتی ذراع و عرضها ثمانمائه ذراع و طولها فی السماء مأتی ذراع)

و گفتند سه طبقه بوده پائین برای هوام و سباع و و هوش، طبقه وسط برای انعام، و طبقه بالا برای مؤمنین و اخبار در این باب مفصّل است در برهان نقل کرده از وضع این تفسیر خارج است بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا و تعبیر بجمیع در اعین نه برای تعظیم است چنانچه توهّم کردند بلکه برای اینست که امور منتسبه بخداوند دو قسم است یک قسم مختص بذات اقدس او است بدون واسطه و اسباب تعبیر بمتکلم وحده فرموده مثل خَلَقْتُ بِيَدَيَّ وَ أَنِ اعْبُدُونِي إِنِّي أَنَا اللَّهُ و امثال اینها، و یک قسم بتوسط ملائکه و اسباب است بمتکلم مع الغیر تعبیر فرموده مثل إِنَّا أَنْزَلْناهُ إِنَّا أَعْطَيْناكَ أَوْحَيْنا و امثال اینها و در این آیه شریفه هر دو قسم تعبیر شده متکلم مع الغیر همین جمله بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا پس مراد اعین ملائکه هم هست یعنی در تحت نظر ما و بدستور ما و تعلیم ما و وحی ما ساختمان کن، و متکلم وحده وَ لا تُخاطِبْنِي که دعاء در حق ظالمین باشد و در دعاء توجه بذات مقدس او است و بس فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا که کفار و مشرکین باشند زیرا باید در حق آنها نفرین کرد و طلب هلاکت چنانچه حضرت نوح عرض کرد رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ

دَيَّاراً

نوح آیه ۲۶. إِنَّهُمْ مُغْرَقُونَ جمیع آنها بدون استثناء.

اشکال- در میان قوم اطفال رضیع و صغار بودند بی گناه برای چه آنها هلاک شوند.

جواب اولا- در اخبار ما دارد که همین اشکال را مخصوصا خدمت حضرت رضا علیه السّلام عرض کردند فرمود چهل سال عقیم شدند زنها و نسلی از آنها بوجود نیامد و ثانیا این لطف و عنایت بود در حق آنها زیرا اگر هلاک نمیشدند اینها بهمان کفر و شرک بودند و بعذاب آخرت معذب میشدند نظیر غلامی که حضرت خضر کشت حَتَّى إِذا لَقِيا غُلاماً فَقَتَلَهُ کهف آیه ۷۳، و شاهد بر این دعوی قول حضرت نوح است که عرض کرد رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً نوح آیه ۲۶ و ۲۷.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۸] .... ص: ۴۹

وَ يَصْنَعُ الْفُلْكَ وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ كَما تَسْخَرُونَ (۳۸)

و حضرت نوح مشغول بساختن کشتی بود و هر زمانی که جماعتی از قومش عبور میکردند بر او مسخره میکردند او را فرمود اگر شما مسخره میکنید ما هم پس از این شما را مسخره میکنیم همان نحو که شما مسخره م.....Ù...

وَ يَصْنَعُ الْفُلْكَ ظاهرا اول صنعت نجاری از او بوده و سابقه نداشته بالاخص کشتی نبوده، در نظر دارم در نجف اشرف یک روز در خدمت استاد اعظم مرحوم شیخ جواد بلاغی قدس اللّه نفسه الشریف که نابغه دهر بود صاحب تألیفات زیادی الهدی نصایح الهدی، انوار الهدی، توحید و تثلیث اعاجیب الاکاذیب شگفت آور دروغ چند جلد تفسیر و غیر اینها بودم فرمود روزی در بغداد میگذشتم رسیدم درب

یک مدرسه دیدم بسیار مفصل گلها و اشجار زیادی دارد از این مدارس جدیده و چند نفر درب مدرسه ایستاده سلام کردند و گفتند شیخنا تفضل گفتم مناسب نیست من در این مدرسه داخل شوم گفتند مسئله دینیه واجب شد بر من وارد شوم، پرسیدند شما می گویید حضرت آدم از بهشت در کوه سرندیب آمد و بین کوه سرندیب تا خشکی دریای عظیمی فاصله است بچه وسیله وارد خشکی شد دیدم با اینها صحبت اعجاز و قدرت الهی همان قادری که از بهشت در کوه سرندیب میآورد قدرت دارد در خشکی وارد کند نمیشود کرد گفتم صفحه جغرافیای کره که در لندن در تاریخ فلان طبع شده در مدرسه دارید گفتند بلی گفتم بیاورید آوردند خطی از کوه سرندیب با پیچ و خم زیادی کشیده شده تا خشکی و روی آن خط نوشته شده سرب آدم تصور کنید اطلاع این مرد بزرگ و احاطه او تا چه پایه بوده وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ چون میدیدند خانه وسیعی از چوب میسازد روی صفحه زمین بدون اینکه نصب در زمین کند و البته قاعده کشتی اینست که باید ته کشتی باریک باشد و هر چه بالا رود وسیع گردد این عمل پر زحمت را بجنون و سفاهت حمل میکردند و او را مسخره میکردند حضرتش با کمال خون سردی بآنها میفرمود قالَ إِنْ تَسْخَرُوا مِنَّا اگر امروز شما من و عمله جاتم را که مؤمنین بودند مسخره میکنید روزی هم بیاید فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنْكُمْ که ما در این خانه چوبی سالم روی آب حرکت کنیم و شما در دریا دست و پا زنید و هلاک شوید ما شما را مسخره میکنیم كَما تَسْخَرُونَ.

اشکال- سخریه مطلقا مذموم است.

جواب- مراد جزای سخریه است چنانچه در ردّ منافقین که گفتند إِنَّما نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنَ میفرماید اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ بقره آیه ۱۴.

[سوره هود (۱۱): آیه ۳۹] .... ص: ۵۱

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ (۳۹)

پس زود باشد که علم پیدا کنید کیست که میآید او را عذابی که او را خوار و خفیف کند و بر او وارد شود عذابی که دیگر زوال نداشته باشد.

فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ موقعی که دیدید تمام صفحه کره زیر آب رفت و تمام عمارات درهم کوبیده شد و کوه ها مفقود شد که در خبر است آب پانزده ذراع بالای کوه ها رسید مَنْ يَأْتِيهِ عَذابٌ يُخْزِيهِ کیست که ببلاء غرق گرفتار میشود خود و آنچه باو علاقه دارد و هلاک میشود که همین جزای این عالم است و پس از این عالم وَ يَحِلُّ عَلَيْهِ عَذابٌ مُقِيمٌ در آن عالم که دیگر نجات و خلاصی ندارد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۰] .... ص: ۵۱

حَتَّى إِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيها مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَ أَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ وَ مَنْ آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ (۴۰)

تا زمانی که آمد امر ما بهلاکت قوم و جوشش کرد آب از تنّور گفتیم بحضرت نوح که حمل کن و سوار کشتی کن از هر نوع حیوان یک جفت نر و ماده و اهل خود را مگر آن کسی که سبقت گرفته قول ما بر هلاکت او و حمل کن هر کس بتو ایمان آورده و ایمان نیاوردند باو مگر عده کمی.

حَتَّى إِذا جاءَ أَمْرُنا همان امری که میفرماید إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یس آیه ۸۲. یعنی اراده تعلق گرفت بهلاکت قوم وَ فارَ التَّنُّورُ فوران جستن آب است چنانچه فوّاره از او آب جستن میکند، و در موضع تنّور اختلاف زیادی هست که چه بوده و کجا بوده و لکن در اخبار مرویه از ائمه اطهار علیهم السلام است که در کوفه در خانه زن مؤمنه در پشت طرف راست قبله مسجد کوفه که الان یکی از مواقف است که نماز و دعا

دارد در مسجد کوفه، و از اخبار استفاده میشود که مسجد کوفه قدیمه است حضرت آدم و سایر انبیاء علیهم السلام در آن نماز بجا آوردند و حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم هم در لیله المعراج آنجا نماز کردند، و از آیات قرآن استفاده میشود که خروج آب منحصر بتنور نبوده از چشمه های زیادی در اطراف دنیا آب منفجر میشد وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُيُوناً قمر آیه ۱۲.

قُلْنَا احْمِلْ فِيها گفتیم یعنی وحی فرستادیم بر حضرت نوح علیه السّلام که حمل کند یعنی سوار کند و داخل کند در کشتی سه طایفه را:

۱- من کلّ یعنی از هر نوع حیوان چه هوام الارض و چه حیوانات وحشی و چه اهلی زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ یک نر و یک ماده، حضرت نوح [ع ندا داد بقدرت کامله حق تمام آنها حاضر شدند از هر نوعی یک جفت در کشتی قرار داد که نسل آنها قطع نشود، در بعض اخبار دارد سه نوع از آنها تخلف کردند سنور که گربه باشد و فاره که موش باشد و خنزیر که خوک باشد پس از طوفان و آمدن روی زمین اسد که شیر باشد عطسه کرد دو گربه نر و ماده از دماغش افتاد و فیل عطسه کرد دو خوک از دماغش افتاد پس از آن خنزیر عطسه کرد دو موش از دماغش افتاد روایت صفوان است از حضرت صادق علیه السّلام که علی ابن ابراهیم نقل کرده ۲- و اهلک عطف بمن کلّ یعنی فاحمل فیها اهلک و اهل حضرت نوح سه پسران او بودند سام و حام و یافث با سه کنیز که بمنزله زن آنها بودند و نسل نوح از این سه در عالم باقی ماند عرب و روم و فارس و اصناف عجم از نسل سام هستند و سودان حبشه و زنگیها و غیر آنها از نسل حام هستند و ترک و چین و یأجوج و مأجوج و صقالبه از نسل یافث هستند و صقالبه اهالی قسطنطنیه و خزربون هستند چنانچه در مجمع البحرین است.

إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ یعنی کسانی که گفته ایم که باید هلاک شوند

و اختلاف است بین مفسرین که این استثناء منقطع است و مراد کفار و مشرکین هستند لکن مکرر گفته ایم که استثناء منقطع در قرآن نداریم و استثناء متصل است از اهلک یعنی از اهل تو اینها مستثنی هستند که امرأه نوح باشد که کافره بوده و خداوند مثل میزند ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِینَ کَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ کانَتا تَحْتَ عَبْدَیْنِ مِنْ عِبادِنا صالِحَیْنِ فَخانَتاهُما فَلَمْ یُغْنِیا عَنْهُما مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ قِیلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّاخِلِینَ تحریم آیه ۱۰، و در اخبار داریم این مثل برای دو زوجه رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است چنانچه مثل برای مؤمنین در همین سوره بامرئه فرعون و مریم میزند برای اسماء بنت عمیس و صدیقه طاهره و پسر نوح کنعان که در همین سوره بیانش میآید.

۳- وَ مَنْ آمَنَ یعنی و احمل من آمن بک که همان فقراء بودند وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِیلٌ که بالغ بر هشتاد نفر بودند در این مدت طولانی.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۱] .... ص : ۵۳

وَ قالَ ارْکَبُوا فِیها بِسْمِ اللَّهِ مَجْراها وَ مُرْساها إِنَّ رَبِّی لَغَفُورٌ رَحِیمٌ (۴۱)

و فرمود باهل خود و مؤمنین سوار شوید در کشتی و تبرّک جویید و بگوئید بنام خدا در حال حرکت کشتی و در حال سکون محققا پروردگار من هر آینه آمرزنده و مهربان است.

وَ قالَ ارْکَبُوا فِیها امر ارکبوا ارشادی است تابع مرشد الیه است و چون مرشد الیه بحکم عقل واجب است که حفظ نفس باشد از بلای غرق لذا واجب است و متعلق خطاب اهل و مؤمنین غیر اهل هستند و اما حیوانات را خود جمل فرمود بِسْمِ اللَّهِ در اول سوره حمد معنای بسم اللَّه و اخبار وارده در فضیلت آن و موارد ورود این ذکر شریف مفصلا بیان شده و در اینجا استعانت بنام خدا که از خطرات غرق نجات یابند مَجْراها وَ مُرْساها در اعراب این دو کلمه اختلاف

قرائت است لکن مطابق سیاهی قرآن که فقط نزد ما معتبر است مجراها بفتح میم است و مرسیها بضم میم و هر دو جمله بفتح سین است مع الاشباع و هر دو اسم زمان است یعنی زمان حرکت سفینه و زمان سکون آن و قرار گرفتن آن بر زمین، و دارد در اخبار که هفت روز کشتی بر آب سیر میکرد و هفت شوط طواف کعبه معظمه نمود تا موقعی که آب فرو نشست و بر کوه جودی قرار گرفت که نجف اشرف باشد و دارد در اخبار که جسد حضرت آدم را هم در کشتی گذاشت و پس از فرود بر کوه جودی آنجا دفن نمود و قبری هم بر خود حفر کرد و قبری دیگر هم حفر نمود و لوحی در آن گذاشت و بر آن لوح نوشت این قبری است که نوح نبی اللّه برای وصیّ پیغمبر آخر الزمان حفر کرده که میدانست مرقد مطهر حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام اینجا است و در زیارتش میخوانی

(السلام علیک و علی ضجیعیک آدم و نوح و علی جاریک هود و صالح)

که هود و صالح در زمین وادی مدفون هستند.

إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ آمرزنده گناهان رحیم عنایت کننده تفضلات و مراحم است

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۲] .... ص: ۵۴

وَ هِیَ تَجْرِی بِهِمْ فِی مَوْجٍ کَالْجِبالِ وَ نادی نُوحٌ ابْنَهُ وَ کانَ فِی مَعْزِلٍ یا بُنَیَّ ارْکَبْ مَعَنا وَ لا تَکُنْ مَعَ الْکافِرِینَ (۴۲)

و آن کشتی روی آب حرکت میکرد در موج دریا که باندازه کوه ها موج میزد و ندا داد نوح پسر خود کنعان را که ای پسرک من و در کنار کشتی بود سوار شو با ما و نباش با کافرین.

وَ هِیَ تَجْرِی بِهِمْ فِی مَوْجٍ کَالْجِبالِ امواج دریا بخصوص در موقع جوشیدن آب از زیر دریا و باریدن باران از فوق آن و وزیدن باد از اطراف آب حرکت انیف دارد و امواجش بقدر کوه بلند میشود و کشتی بحرکت بالا و پائین میآید

و خوف شدیدی بر اهلش متوجه میشود که حقیر یک قسمت آن را مشاهده کرده ام که حتی کشتیبانان کشتی مهیای غرق شدند، دارد در بعض اخبار که در این موقع جبرئیل نازل شد و پنج میخ برای نوح آورد که چهار آن را در چهار طرف کشتی بکوبد و یکی را در وسط تا کشتی قرار گیرد، اول بنام محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، دوم بنام علی علیه السّلام، سوم بنام فاطمه سلام اللّه علیها، چهارم بنام حسن علیه السّلام، پنجم که وسط کوفته شود بنام حسین علیه السّلام و چون پنجم را در وسط کوبید خون جوشش کرد سببش را پرسید جبرئیل مصائب حسین [ع را بر او بیان کرد و بهمین مناسبت حضرت حسین را سفینه النجات امت خوانده و باین پنجمی کشتی قرار گرفت.

وَ نادی نُوحٌ ابْنَهُ این ندا قبل از حرکت کشتی و روی آب افتادن آن بود وَ کانَ فِی مَعْزِلٍ معزل کنار کشتی خارج از آن پسرش ایستاده بود تماشا میکرد یا بُنَیَّ ارْکَبْ مَعَنا حضرت نوح نظر بامری که در آیه قبل شده بود که اهلت را سوار کن و پسر خود را جزو اهل خود میدانست فرمود سوار شو غافل از اینکه او جزو مستثناء است إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَیْهِ الْقَوْلُ است وَ لا تَکُنْ مَعَ الْکافِرِینَ که باید امروز غرق شوند و از بین روند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۳] .... ص : ۵۵

قالَ سَآوِی إِلی جَبَلٍ یَعْصِمُنِی مِنَ الْماءِ قالَ لا عاصِمَ الْیَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَ حالَ بَیْنَهُمَا الْمَوْجُ فَکانَ مِنَ الْمُغْرَقِینَ (۴۳)

پسر نوح در جواب پدرش گفت زود باشد پناه میبرم بکوه دیگر محفوظ میشوم از غرق فرمود امروز کسی محفوظ نمیماند از اراده خدا مگر کسانی که مورد رحمت او واقع شوند یک مرتبه موجی بر خواست و بین پدر و پسر حائل شد و پسر از

غرق شده کان شد.

قال کنعان در جواب نوح سآوی سین استقبال و آوی پناه آوردن و جاگیر شدن است چنانچه مأوی پناهگاه و منزل و جای سکونت است الی جبل چون توهّم نمیکرد که کوه هم زیر آب میرود و خوف از دخول کشتی داشت چون سکونت ندارد و روی آب تزلزل دارد.

یَعْصِمُنِی مِنَ الْماءِ و این کمال جهالت و حماقت است زیرا بر فرض کوه زیر آب نرود سپس بچه وسیله میتوان از کوه بمنزل یا جای تعیش رفت با اینکه مقابل دریا است بعلاوه سباع هم در یک همچه موقعی بکوه میزنند آنجا یک نفر آدم را بیابند و گرسنه هستند با او چه میکنند بعلاوه بادهای سخت بخصوص بالای کوه انسان را پرت میکند در دریا.

قالَ لا عاصِمَ الْیَوْمَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ این آب آب رحمت نیست آب غضب است و بلای الهی است و راه فرار برای کسی نیست إِلَّا مَنْ رَحِمَ که فقط اهل کشتی باشند وَ حالَ بَیْنَهُمَا الْمَوْجُ کشتی روی آب افتاد و موج دریا کشتی را حرکت داد و بین این دو حائل شد و کنعان را غرق نمود فَکانَ مِنَ الْمُغْرَقِینَ خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام عرض کردند که افلاطون گفته (الحوادث سهام و الافلاک قصی و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفرّ) حضرت فرمود

ففرّوا الی اللّه

الذاریات آیه ۵۰.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۴] .... ص : ۵۶

وَ قِیلَ یا أَرْضُ ابْلَعِی ماءَکِ وَ یا سَماءُ أَقْلِعِی وَ غِیضَ الْماءُ وَ قُضِیَ الْأَمْرُ وَ اسْتَوَتْ عَلَی الْجُودِیِّ وَ قِیلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِینَ (۴۴)

و گفته شد ای زمین آب خود را بلع کن و فرو ده و ای آسمان قطع کن

و تمام شد و از بین رفت و قضاء الهی باهلاک قوم و نجات مؤمنین جاری شد و کشتی بر کوه جودی قرار گرفت و گفته شد دور باد از برای قوم ستمکاران.

این آیه شریفه از اعاظم آیات قرآنی است که از حیث فصاحت و بلاغت در درجه اعلا است حتی دارد جماعتی از بزرگان قریش که در فصاحت و بلاغت سر آمد تمام عرب بودند در مقام معارضه با قرآن بر آمدند چهل روز تصفیه ذهن کردند و چیزهایی نوشتند و آوردند که مقایسه با قرآن کنند بر خورد کردند باین آیه شریفه و از این خیال منصرف شدند و اظهار عجز کردند.

و قیل قائل خداوند تبارک و تعالی یا ملائکه یا أَرْضُ ابْلَعِی ماءَکِ اولّا این جمله دلالت تام دارد که جمادات هم شعور و ادراک دارند و مورد خطاب و امر و نهی واقع میشوند چنانچه آیات قرآنی بر این معنی بسیار داریم و حمل بر امر تکوینی خلاف نصوص قرآنی است مثل قوله تعالی ثُمَّ اسْتَوی إِلَی السَّماءِ وَ هِیَ دُخانٌ فَقالَ لَها وَ لِلْأَرْضِ ائْتِیا طَوْعاً أَوْ کَرْهاً قالَتا أَتَیْنا طائِعِینَ فصّلت آیه ۱۰، و مثل وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسری آیه ۴۶ که تسبیح تکوینی را هر کس میفهمد و مثل أُمَمٌ أَمْثالُکُمْ انعام آیه ۳۸، و مثل حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ نمل آیه ۱۷، و مثل قضیه هدهد و تکلم مورچه که در همین سوره نمل است و غیر اینها که مکررا در این تفسیر تذکر داده شده.

بلع فرو بردن مأکول است در بطن زمین فرو برد آبهایی که روی زمین بود، بعضی بقرینه ماءک گفتند آبهایی که از زمین جوشش کرده بود و اما آب آسمان دریاها شد لکن توهم فاسدی است زیرا دریاها قبل از طوفان بود بلکه آب آسمان از آن دریاها است بتوسط ابخره بلی اگر خبر معتبری از ائمه داشته باشیم البته قبول میکنیم (لانّ اهل البیت ادری بما فی البیت).

وَ يا سَماءُ أَقْلِعِي قلع جلوگیری و بر طرف شدن است می گویی فلان چیز را قلع و قمع نمودم دیگر باران نبارید.

وَ غِيضَ الْماءُ یعنی مفقود شد آب و از بین رفت دیگر بر روی زمین آبی باقی نماند وَ قُضِيَ الْأَمْرُ بنجات مؤمنین و هلاکت کفار.

وَ اسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ گفتند کوه جودی از همه کوه ها کوچک تر بود و شاید استواء بر آن از جهت سهولت خروج مؤمنین است از کشتی و آمدن بر وجه ارض بوده یا از جهت تواضع این کوه بوده چنانچه در خبر است.

وَ قِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ بعد از رحمت الهی که معنی لعن است در دنیا که هلاک شدند و در آخرت که بعذاب ابدی معذّب میشوند و قائل یا نوح بوده یا مؤمنین یا ملائکه یا ذات اقدس ربوبی بلکه ممکن است بگوئیم همه آنها.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۵] .... ص: ۵۸

وَ نادى نُوحٌ رَبَّهُ فَقالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَ إِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَ أَنْتَ أَحْكَمُ الْحاكِمِينَ (۴۵)

و خواند حضرت نوح پروردگار خود را پس گفت پروردگار من بدرستی که پسر من از اهل من است و وعده فرمودی اهل مرا نجات دهی و محققا وعده تو حق است و تو احکم الحاکمین هستی.

امری که بر حضرت نوح مشتبه شده بود اینکه جایی که کنیزان حام و سام و یافث داخل در اهل باشند پسرش کنعان بطریق اولی جزو اهل است و از آن طرف یقین قطعی دارد که وعده الهی تخلف پذیر نیست إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ رعد آیه ۳۱ لکن غافل از اینکه در اهلیت مجرد انتساب کافی نیست باید در عقیده و اعمال هم موافق باشند لذا وَ نادى نُوحٌ رَبَّهُ نداء دعاء و تضرع در پیشگاه الهی است (فقال)

بیـان دعـاء است ربّ ربّی بوده کسـره علامـت یاء است و تعبیر بربّ با اینکه خداونـد ربّ العالمین است برای الطاف و عنایات خاصه است که نسبت بنوح فرموده

چنانش سر لطف با هر تن است که هر بنده گوید خدای من است

إِنَّ ابْنِی مِنْ أَهْلِی زیرا هیچ نسـبتی نزدیکتر بانسان از اولاد بلا واسطه نیست وَ إِنَّ وَعْدَکَ الْحَقُّ یقین دارم که وعده تو حق است یعنی ثـابت و محقق است محال است تخلف وَ أَنْتَ أَحْکَمُ الْحاکِمِینَ تمام فرمایشات تو و دسـتورات و فرامین تو موافق با حکم و مصالـح است چه شـده با این وصف فرزنـد من غرق شـد و هلاک شـد خداوند در جواب او و نکته اینکه جهت هلاکت چه بوده

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۶] .... ص: ۵۹

قالَ یا نُوحُ إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَیْرُ صالِحٍ فَلا تَسْئَلْنِ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّی أَعِظُکَ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ (۴۶)

خداوند فرمود ای نوح محققا او یعنی کنعان نیست از اهل تو محققا او عمل غیر صالح است پس از من سؤال نکن چیزی را که نیست برای تو بآن چیز علم محققا من تو را موعظه میکنم اینکه بوده باشی از نادانان.

کلام در این آیه در چند مقام واقع میشود: ۱- در معنای اهل و آل دو چیز لازم است یکی انتساب نسبی و سببی، دیگر موافقت دینی و عملی و لـذا اهل بیت رسول اللَّه و آل او منحصـر است بعلی و فاطمه و حسن و حسـین و ائمه طاهرین علیهم السـلام که در تمام شـئونات و کمالات و صـفات و اخلاق و اعمال مشابه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بودند حتی در مقام عصمت و طهارت و منتسب بآن حضـرت هم بودنـد، و اما زوجات آن حضـرت اما مثل عایشه و حفصه که خیانت بآن حضـرت کردند و عداوت با ذوی القربی

که مزد رسالت آن حضرت بود محبت بآنها ظاهر و واضح بود با علی علیه السّلام جنگ با فاطمه شماتت آنها که در روضه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم شکایت میکند

و شمت بی عدوی

و در خبر است که خانه علی علیه السّلام بخانه رسول اللَّه [ص روزنه داشت که حضرت رسول میآمد و با دخترش صحبت میفرمود، پس از رحلت فاطمه از امیر المؤمنین درخواست کرد که آن را بگیرد سبب آن را پرسیدند فرمود عایشه میآید و مرا شماتت میکند، و با قطع نظر از این خبر هم معلوم است که عدو فاطمه که شماتت کند مسلّما از رجال نبودند چون تماس با آنها نداشت و نساء هم احدی با فاطمه عداوتی نداشت فقط منحصر باین دو ملعونه است، و عداوت با حضرت مجتبی علیه السّلام جلوگیری از دفن آن حضرت در جوار رسول اللَّه و مسلّما فاطمه و علی و حسنین ذوی القربی بودند پس این دو از عنوان اهلیت و آلیت خارج هستند لذا میفرماید قالَ یا نُوحُ إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ و علت عدم اهلیتش را بیان میفرماید إِنَّهُ عَمَلٌ غَیْرُ صالِحٍ اشکال- پسر نوح که عمل نبود بلکه عامل بعمل غیر صالح بود.

جواب- بعضی گفتند بتقدیر مضاف است یعنی ذو عمل غیر صالح لکن اولا تقدیر خلاف اصل است و ثانیا عمل مضموم است نه مکسور، و تحقیق در جواب اینست که مثل زید عدل است که مبالغه در عدالت است و اینجا هم مبالغه در اعمال فاسده از کفر و مخالفت و سایر اعمال قبیحه است.

مقام دوم- فَلا تَسْئَلْنِ ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ اشکال- اصلا سؤال از جهت نداشتن علم است و الّا عالم احتیاج بسئوال ندارد لذا از امیر المؤمنین [ع است که فرمود

(العلم مخزون عند اهله و مفتاحه السؤال

جواب- سؤال در اینجا طلب نجات و دعاء است و باید انسان بداند که طرف و مطلوب قابلیت سؤال در حق او داشته باشد مثلا کسی بگوید پروردگارا اسباب

شرب خمر و زنا و سرقت و ظلم را بر من مهیّا فرما و مرا موفق باین معاصی فرما یا در حق کفار و اهل ضلال طلب نجات کند و حضرت نوح نمیدانست که فرزندش قابلیت دارد یا ندارد لذا میفرماید تا احراز قابلیت نکرده ای چرا سؤال کردی سپس بیان عدم قابلیت را میکند.

مقام سوم- در جمله إِنِّی أَعِظُکَ أَنْ تَکُونَ مِنَ الْجاهِلِینَ موعظه پند و اندرز است و مخصوصا نسبت بمقام مقدس انبیاء زیرا جهّال ممکن است یک امور غیر مشروعه یا قبایح عقلیه یا غیر مرضیه عند اللّه را از خداوند تقاضا کنند لکن انبیاء عظام تا علم بحسن آن و موافقت با مصلحت و حکمت آن نداشته باشند نباید تقاضا کنند حتی در مسئله شفاعت لا یَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضی و این جمله دلالت ندارد که العیاذ حضرت نوح از جاهلین بوده این مثل وَ لا تَکُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِکِینَ است

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۷] .... ص: ۶۱

قالَ رَبِّ إِنِّی أَعُوذُ بِکَ أَنْ أَسْئَلَکَ ما لَیْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ وَ إِلَّا تَغْفِرْ لِی وَ تَرْحَمْنِی أَکُنْ مِنَ الْخاسِرِینَ (۴۷)

گفت حضرت نوح پروردگار من بدرستی که من پناه میبرم بتو اینکه سؤال کنم از تو چیزی را که نیست برای من بآن چیز علم و دانش و اگر مرا نیامرزی و رحم نکنی میباشم از خسران کننده گان.

غفران فرع ذنب است و انبیاء معصوم هستند در تمام عمر حتی خیال معصیت در قلوب آنها خطور نمیکند زیرا از طرف شیطان است و راه بقلب انبیاء ندارد لکن در مقابل عظمت و بزرگی خداوند خود را حقیر و کوچک و مقصر میدانند و خاضع و خاشع هستند از این جهت قالَ رَبِّ و عدم ذکر یا که نگفت یا رب چون نداء تعظیم است بخلاف (یا نوح) که نداء تنبیه است إِنِّی أَعُوذُ بِکَ انسان

هر که باشد و هر چه باشد در هر حال احتیاج بحفظ الهی دارد و پناه گاه او خدا است آن بآن افاضه از او میشود چنانچه گفتند که ممکن همین نحوی که در وجود احتیاج بموجد دارد در بقاء هم محتاج است.

سیه رویی ز ممکن در دو عالم جدا هرگز نشد و اللّه اعلم

و مراد از سیه رویی احتیاج است در مقابل غنیّ بالذات.

أَنْ أَسْئَلَکَ ما لَیْسَ لِی بِهِ عِلْمٌ خدا باید حفظ کند که چیزی را که صلاح و صواب آن را نمیداند درخواست نکند بالاخص پس از آنکه خدا را حکیم و عادل میداند تقدیرات او تماما بجا و بموقع است و لو بنده حکمتش را نداند و این کلام نوح [ع] درسی است که باید همه فرا گیرند و در مقدرات الهی تکلم نکنند (هر چه آن خسرو کند شیرین بود) وَ إِلَّا تَغْفِرْ لِی که همین سؤال را گناه بزرگی دانسته و طلب مغفرت میکند با اینکه یک ترک اولایی بیشتر نیست یعنی بهتر این بود که سؤال نکند وَ تَرْحَمْنِی عطف به تغفر لی است یعنی و ان لم ترحمنی که تنزل رتبه پیدا نکند أَکُنْ مِنَ الْخاسِرِینَ خسران کل شیئی بحسبه.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۸] .... ص : ۶۲

قِیلَ یا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلامٍ مِنَّا وَ بَرَکاتٍ عَلَیْکَ وَ عَلی أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَکَ وَ أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ یَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِیمٌ (۴۸)

و گفته شد ای نوح فرود آی بسلامتی از جانب ما و برکتهایی بر تو و بر امّتهایی که با تو هستند و امّتهایی زود باشد که ما آنها را بهره مند کنیم پس از آن برسد آنها را از جانب ما عذاب دردناکی.

قِیلَ یا نُوحُ قائل خداوند و ملائکه خطاب بحضرت نوح اهْبِطْ حبوط

نزول است از بالا- بپائین مقابل عروج از پائین ببالا- یعنی از کشتی پس از اینکه بکوه جودی قرار گرفت و زمین از آب خالی شد خارج شو و از کوه سرازیر شو روی زمین بِسَلامٍ مِنَّا وَ بَرَکاتٍ ممکن است مراد تحیت مبارکه طیبه باشد و ممکن است سلامتی از شر کفار و برکات زمینی و آسمانی باشد.

عَلَیْکَ وَ عَلی أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَکَ تعبیر بجمع با اینکه اصحاب سفینه عده قلیلی بودند امت نوح مراد اینها باشند و اصناف و انواع حیوانات که در کشتی سوار کرده بود بقرینه آیه شریفه وَ ما مِنْ دَابَّةٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا- طائِرٍ یَطِیرُ بِجَناحَیْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثالُکُمْ انعام آیه ۳۸.

وَ أُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ کسانی که پس از این بوجود میآیند و چهار روزی در دنیا بزخارف آن لذت میبرند و از نعم الهی بهره برداری میکنند و بکفر و شرک از دنیا بزخارف آن لذت میبرند و از نعم الهی بهره برداری میکنند و بکفر و شرک از دنیا میروند.

ثُمَّ یَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذابٌ أَلِیمٌ عذاب دنیوی مثل قوم عاد و ثمود و قوم لوط و شعیب و فرعونیان و عذاب اخروی جهنم مخلدین فیها.

[سوره هود (۱۱): آیه ۴۹] .... ص : ۶۳

تِلْکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیها إِلَیْکَ ما کُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ وَ لا قَوْمُکَ مِنْ قَبْلِ هذا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعاقِبَةَ لِلْمُتَّقِینَ (۴۹)

بزخارف آن لذت میبرند و از نعم الهی بهره برداری میکنند و بکفر و شرک از دنیا این قضایای نوح از خبرهای غیبی است که ما بسوی تو وحی فرستادیم که نبودی تو که آنها را بدانی تو و نه قوم تو از پیش از وحی ما پس باید صبر کنی بر اذیتهای قوم محققا عاقبت از برای اهل تقوی است.

تلک این قصص و حکایات راجعه بنوح و قوم او مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ قضایای گذشته از کتب تواریخ معلوم میشود و هیچ تاریخی از زمان نوح در دست نیست

فقط در تورات رائج یک مزخرفاتی هست که هیچ مدرکی ندارد که انتساب بحضرت موسی داشته باشد چنانچه مکرر گفته ایم که تواتر تورات موسی سه مرتبه بکلی منقرض شده بمقتضای کتب خود یهود که ما در مجلد اول کلم الطیب عین آنها را نقل کرده ایم.

نُوحِیها إِلَیْکَ فقط از راه وحی الهی بدست میآید ما کُنْتَ تَعْلَمُها أَنْتَ این جمله دلیل نیست که قبل از نزول این سوره حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نمیدانسته زیرا اولا قصه نوح مکرر در سور قرآنی ذکر شده قبل از این سوره و بعد از آن و ثانیا اولین مرتبه نزول قرآن چنانچه مکرر گفته ایم بر روح مقدس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بوده در همان عالم ارواح و انوار چنانچه مفاد

کنت نبیا و الادم بین الماء و التین

و معنای نبیّ با خبر بودن است و مراد از ماء و تین نه اینست که گل آدم را سرشته بودند بلکه مراد یک آب و خاکی بیشتر نبود و در دعاء ندبه است

و علّمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک

و ادلّه و اخبار بسیار دیگر بلکه مراد این است که بدون وحی الهی و تعلیم او نمیدانستی زیرا ممکن از خود چیزی ندارد وَ لا قَوْمُکَ که قریش باشند مِنْ قَبْلِ هذا یعنی قبل از وحی الهی و بیان رسالت چیزی دست آنها نبود.

فَاصْبِرْ بر اذیّت قوم و تکذیب آنها چنانچه نوح صبر کرد در آن مدت مدید إِنَّ الْعاقِبَهَ فتح و ظفر و فیروزی لِلْمُتَّقِینَ است که دشمنهای آنها هلاک میشوند و ببلاهای این عالم و عذاب آن عالم گرفتار و سعادت دارین نصیب اهل تقوی میشود (اللهمّ اجعلنا من المتقین).

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۰] .... ص : ۶۵

وَ إِلى عادٍ أَخاهُمْ هُوداً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلاَّ مُفْتَرُونَ (۵۰)

و فرستادیم بسوی قوم عاد برادر آنها هود را فرمود ای قوم من بپرستید اللّه را نیست برای شما معبودی غیر از او نیستید شما مگر دروغگو و افتراء زننده بخداوند عالم.

شرح حال عاد و هود را مفصلا در سوره اعراف آیه ۶۵ الی ۷۲ متذکر شدیم و در اینجا بنحو اختصار تذکر میدهیم: عاد در مجمع دارد پسر عوص پسر ارم پسر سام پسر نوح بوده و اولاد و احفاد آنها در زمان حضرت هود بسیار بودند که که عاد بسه واسطه بنوح میرسد و اینها بسیار طویل العمر و طویل الجسم و طویل القامه بودند و عمارات بسیار عالیه داشتند که در قرآن مجید میفرماید إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ فجر آیه ۶ و ۷.

و اما هود در مجمع البحرین (قیل هو ابن عبد اللّه ابن ریاح بن خلود ابن عوص) بود و خلود جد پدر هود برادر عاد میشود هر دو پسران عوص و در مجمع البیان (هود ابن شالخ ابن ارمشخد ابن سام) بسه واسطه بنوح میرسد بنا بر این ارمشخد برادر ارم میشود، از این جهت میفرماید وَ إِلى عادٍ أَخاهُمْ هُوداً که اخوت نسبی است نه دینی، و الی عاد عطف به نوحا است یعنی و ارسلنا الی عاد، و دارد حضرت هود علیه السّلام در ۱۶ سالگی مبعوث شد و عمر شریفش ۸۳۰ سال بود ۸۱۴ سال قوم را دعوت نمود و پیغمبر بود.

قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ دعوت بتوحید فرمود ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ که قوم عاد بت پرست بودند و اصنام خود را اله میدانستند تا این جمله مطابق با سوره اعراف است و لکن در سوره اعراف میفرماید أَ فَلا تَتَّقُونَ و در اینجا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا

مُفْتَرُونَ

و از این جمله استفاده میشود که اینها در عبادت اصنام نسبتش را بخدا میدادند که خدا امر فرموده بپرستش اصنام و این افتراء محض است آنهم نسبت بخدای متعال.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۱] .... ص: ۶۶

یا قَوْمِ لا أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً إِنْ أَجْرِیَ إِلاَّ عَلَی الَّذِی فَطَرَنِی أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۵۱)

ای قوم من از شما توقع مزد رسالت ندارم و طلب نمیکنم نیست مزد من مگر بر کسی که مرا خلق فرموده آیا پس از این بیان باز تعقل نمیکنید یا سفیه و بدون عقل هستید.

یا قَوْمِ لا- أَسْئَلُکُمْ عَلَیْهِ أَجْراً مسئلت اجرت بر واجبات اصلا جایز نیست و لو بنفع دیگران باشد مثل تجهیزات میّت از غسل، کفن، صلوه، دفن و مثل امر بمعروف و نهی از منکر، ارشاد جاهل، هدایت ضالّ، بیان احکام واجبه و امثال اینها و امری واجب تر از دعوت بتوحید نیست میفرماید گمان نکنید که من طمع بمال شما داشته باشم یا خیال ریاستی و سلطنتی بر شما کرده باشم بلکه غرضم جز اطاعت امر الهی و نجات شما از هلاکت و بلاء دنیوی و عذاب اخروی چیزی نیست إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی الَّذِی فَطَرَنِی اجر من با خدا است آنهم نه بعنوان استحقاق که حق مطالبه داشته باشم زیرا بنده هر چه اطاعت کند وظیفه بندگیست و مقابل با کوچکترین نعم الهی نیست بلکه بعنوان تفضل و وعده الهی و میدانم خلف وعده نمیفرماید.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ آیا عقل ندارید تأمّل کنید تدبّر کنید از روی دلیل و مدرک و موعظه حق را از باطل جدا کنید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۲] .... ص : ۶۷

وَ یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً وَ یَزِدْکُمْ قُوَّهً إِلی قُوَّتِکُمْ وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِینَ (۵۲)

(و ای قوم من طلب آمرزش کنید از کرده های گذشته خود از پروردگار خود و توبه کنید که دیگر مرتکب نشوید خداوند تفضلا برای شما باران های رحمت میفرستد.

وَ یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ غفر بمعنی پوشیدن است یعنی چیزی که مکشوف است مستور کنند و لذا کلاه خود را مغفر نام کرده اند که سر را میپوشاند و از خطر شمشیر حفظ میکند، و استغفار طلب پوشیدن است و معاصی و اعمال زشت و عقائد فاسده و اخلاق رذیله تماما روز محشر بر تمام اهل محشر مکشوف میشود یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ طارق آیه ۹، و احدی قدرت بر اخفاء آن ندارد جز پروردگار که حتی از نامه عمل محو میکند و از نظر ملائکه کتبه میبرد بلکه یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰، و این راجع باعمال سابقه و عقائد فاسده و اخلاق قبیحه است که انسان واجد آنست.

ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ توبه پشیمانی از آنچه که داشته و عزم بر ترک، توبه از کفر ایمان است، توبه از شرک توحید است، توبه از اخلاق خبیثه اخلاق حمیده است، توبه از معاصی ترک است، توبه از ترک واجبات اتیان است، توبه از حق الناس اداء آنها است کلّ بحسبه.

یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً یعنی پی در پی صحراها سبز میشود، زرع ها بثمر میرسد، درختها بارور میشود، نهرها جاری میشود، هوا لطیف میشود الی غیر ذلک از فوائد باران.

وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ و زیاد میفرماید قوّت شما را فوق قوّه ای که دارید و بر نگردید و اعراض نکنید و رو باعمال زشت و اخلاق قبیحه و عقائد فاسده نروید که مجرم باشید.

دارد قوم عاد قوای بدنی آنها بسیار بوده طول جسم و عمر داشتند و عمارات عالیه و کشت و زرع و جنات مفرّحه داشتند میفرماید اگر استغفار و توبه کردید هم بر طول عمر و هم بر قوه و قدرت و هم بر مال و ثروت هم بر جاه و مقام شما افزوده میشود وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ و اگر اعراض کردید و بهمان عقائد فاسده و اعمال قبیحه و اخلاق رذیله ادامه دادید مجرم میشوید وَ لا تَتَوَلَّوْا مُجْرِمِينَ و جرم شما زوال نعم و بلای دنیوی و عذاب اخروی است خواهید گرفتار شد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۳] .... ص: ۶۸

قالُوا يا هُودُ ما جِئْتَنا بِبَيِّنَةٍ وَ ما نَحْنُ بِتارِكِي آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِكَ وَ ما نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِنِينَ (۵۳)

گفتند قوم ای هود نیاوردی برای ما دلیل واضح روشنی و ما هرگز دست از خدایانمان بر نمیداریم و آنها را ترک نمیکنیم و هرگز بتو ایمان نمیآوریم.

قالوا طائفه عاد یا هود خطاب بهود در جواب دعوت او ما جِئْتَنا بِبَيِّنَةٍ با اینکه هر پیغمبری بدون حجت و دلیل و معجزه نبوده بعلاوه مسئله توحید از امور بدیهیه بوده و ادله عقلیه بر طبقش قائم است لکن تقلید آباء و اجداد یعنی دین پدری و مادری و تخیلات شیطانی که این اصنام مقرب درگاه الهی هستند و اینها صورت ملائکه بلکه صورت خدا هستند و عادتهای آنها که بشرک خو کرده بودند مانع بود از ادله و معجزات انبیاء که قبول کنند و بپذیرند چنانچه امروز چیزهایی

که باصطلاح مد امروز شده و رواج پیدا کرده مثل ریش تراشی و بی حجابی و اشتغال بساز رادیو و بیع مجسمه و امثال اینها اگر تمام علماء برای آنها اخبار و آیات و دلیل عقلی اقامه کنند حمل بر یک چیزهایی میکنند و نمی پذیرند، بخصوص حضرت هود که بشارتهای حضرت نوح را بآمدن او در دست داشتند.

وَ ما نَحْنُ بِتارِکِی آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِکَ بمجرد یک نفر مثل هود ما دست از عبادت خدایان خود بر نمیداریم با اینکه باینها کمال امیدواری را داریم که هم ببرکت آنها دنیای ما مأمور شود و آخرت هم سعادت مند شویم.

وَ ما نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِینَ و ما کسانی نیستیم که بمجرد دعوت تو بتو ایمان آوریم بقول شاعر

برو این دام بر مرغ دگر نه که عنقا را بلند است آشیانه

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۴] .... ص: ۶۹

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَراکَ بَعْضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ قالَ إِنِّی أُشْهِدُ اللَّهَ وَ اشْهَدُوا أَنِّی بَرِی ءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ (۵۴)

نمیگوئیم در حق تو چیزی که سبب شده بر اینکه سب خدایان ما میکنی و منکر خدایی آنها شده ای مگر اینکه از طرف بعض خدایان ما سویی و بلائی بتو متوجه شده میخواهی تلافی کنی فرمود محققا من خدا را شاهد میگیرم و شما هم شهادت دهید که من محققا بیزارم از آنچه شما شرک میآورید.

إِنْ نَقُولُ یعنی منشأ دعوت تو و سبب آن نیست که خدا تو را مبعوث کرده و تو پیغمبر هستی این نیست إِلَّا اعْتَراکَ یعنی اصابه کرده بتو بَعْضُ آلِهَتِنا یکی از بتهای ما بسوء یک بلائی و مصیبتی بتو وارد کرده با آنها بد بین شده ای.

قالَ إِنِّی أُشْهِدُ اللَّهَ فرمود خدا را شاهد میگیرم و شما هم شاهد باشید وَ اشْهَدُوا و شهادت بدهید انّی که من محققا بَرِی ءٌ مِمَّا تُشْرِکُونَ از جمیع خدایان شما که میپرستید و شریک خدا قرار داده اید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۵] .... ص: ۷۰

مِنْ دُونِهِ فَکِیدُونِی جَمِیعاً ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ (۵۵)

از غیر خدای یک تای بی همتا که باو معتقد و عبادت را مختص باو میدانم پس هر قدر میتوانید با من کید کنید پس از آن دیگر شما بمن مهلت ندهید و انتظار مرا نداشته باشید خدای من مرا حفظ میکند و شما را در هلاکت میاندازد من دونه یعنی غیر از خدا چون اینها خدا را هم معترف بودند و عبادت میکردند و این استثناء از ما تشرکون است که فقط این یک خدا را معترف هستم فَکِیدُونِی جَمِیعاً ممکن است جمیعا صفت کید باشد یعنی جمیع اقسام کید را در حق من بکنید از ظلم و اذیت و اهانت و بی اعتنایی که در ظرف این مدت طولانی هر قدر توانستید کردید آنچه کردید، و ممکن است صیغه جمع باشد یعنی تمام شماها نه بعضی دون بعضی بمن ظلم کنید.

ثُمَّ لا تُنْظِرُونِ پس از ظلمها از من توقع نداشته باشید که مورد عذاب واقع میشوید و بهلاکت میافتید و در اذیت بمن کوتاهی نکنید پشتیبان من کسی است که مرا حفظ میکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۶] .... ص: ۷۰

إِنِّی تَوَکَّلْتُ عَلَی اللَّهِ رَبِّی وَ رَبِّکُمْ ما مِنْ دَابَّهٍ إِلاَّ هُوَ آخِذٌ بِناصِیَتِها إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ (۵۶)

محققا من ایکال امر خود را بر خدا میکنم که پروردگار من و شما است.

بالاترین مقامات برای بنده مقام توکل است پس از اینکه میداند لا أَمْلِکُ

لِنَفْسِی نَفْعاً وَ لا ضَرًّا

و تمام امور تحت مشیّت الهی است باید خودیت خود را کنار بگذارد و تمام امور را واگذار بخدا کند فقط او را کافیست احتیاج بدیگری و بچیزی نیست وَ مَنْ یَتَوَکَّلْ عَلَی اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳، البته هر عسری یسری دارد، هر مشکلی حلیّ دارد، هر سختی راحتی دارد.

تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ یُسْراً انشراح آیه ۵ و ۶

صبر و ظفر هر دو دوستان قدیمند در اثر صبر نوبت ظفر آید

لذا میفرماید إِنِّی تَوَکَّلْتُ عَلَی اللَّهِ بایمان آوردن شما و نیاوردن و اذیت کردن و نکردن هیچگونه نظری ندارم نگهبان من خدا است.

گر نگهبان من آنست که من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگه میدارد

رَبِّی وَ رَبُّکُمْ مربی من و شما او است از کتم عدم بعرصه وجود آورد، از نطفه علقه، مضغه، صورت، ماده، جسم، روح، خلق و رزق، اماته و احیاء، عزت و ذات، صحت و مرض، غنی و فقر، نعمت و بلاء حدوثا و بقاء تمام تحت قدرت او است و او است مربّی عالم الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ.

ما مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِناصِیَتِها إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ نیست هیچ جنبنده ای مگر آنکه پروردگار من و شما گرفته است ناصیه و کاکل آن را یعنی در تحت قدرت او است محققاً پروردگار من بر راه راست است ما مِنْ دَابَّةٍ از طیور و وحوش و حشرات و انعام و جن و انس و ملک تماما نیستند إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِناصِیَتِها ناصیه موهای جلو سر را میگویند که اگر کسی با دست گرفت دیگر طرف هیچگونه قدرتی نمیتواند بخرج دهد، امیر المؤمنین علیه السّلام در دعای کمیل عرض میکند

(یا من بیده ناصیتی)

کنایه از اینکه در مقابل

قدرت او احدی نمیتواند عرض اندام کند تمام مقهور تحت اراده او هستند مثل اینکه ناصیه آنها در دست او است اشاره به اینکه اگر عذابی بر شما نازل فرمود شما قدرت بر دفع آن ندارید بترسید از قهر و غضب او.

إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ هیچ یک از کارهای او گزاف و جزاف نیست تمام موافق حکمت و صلاح و درست و بجا و بموقع است ثوابش و عقابش، رحمتش و غضبش، نعمتش و بلایش، اعطائش و منعش تماما صحیح و مستقیم است و همچنین تشریعاتش از امر و نهی و حکم و قضایش تمام بجا است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۷] .... ص: ۷۲

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُکُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَیْکُمْ وَ یَسْتَخْلِفُ رَبِّی قَوْماً غَیْرَکُمْ وَ لا تَضُرُّونَهُ شَیْئاً إِنَّ رَبِّی عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ حَفِیظٌ (۵۷)

پس اگر اعراض میکنید از طرف من نیست که کوتاهی کرده ام در هدایت شما پس بتحقیق رساندم بشما و ابلاغ کردم شما را بآنچه که فرستاده شدم بآن بسوی شما و پس از هلاکت شما جانشین شما میکند روی زمین قوم دیگری غیر از شما را و بقدر خردلی ضرر بدستگاه او نمیتوانید وارد کنید محققا او نگهبان هر چیزی هست.

فَإِنْ تَوَلَّوْا ایمان نیاوردید و اعراض کردید عذاب بر شما نازل خواهد شد که باد صرصر از اول روز اول تا آخر روز هشتم هفت شب و هشت روز بطوری وزیدن گرفت که اشخاص عظیم الجثّه را بلند میکرد و بکوهها میزد و هلاک میشدند، تمام عمارات عالیه آنها منهدم شد، درختان قوی از جای خود کنده شد، سنگهای کوه ها بجای دیگری میافتاد فقط حضرت هود علیه السّلام با مؤمنین باو نجات یافتند که از میان قوم خارج شدند چنانچه میفرماید وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ

عاتِيَهٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَهَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَهٍ فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَهٍ

حاقه آیه ۶ و ۷ و ۸ فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ حجت را بر شما از هر جهت تمام کردم و راه عذر بر شما بسته شد.

وَ يَسْتَخْلِفُ رَبِّی قَوْماً غَيْرَكُمْ گمان نکنید که پس از هلاکت شما زمین خالی از بنده گان خدا شود قوم دیگری میآیند و جای گیر شما میشوند همان نحوی که پس از طوفان شما جای گیر سابقین شدید.

وَ لا تَضُرُّونَهُ شَيْئاً نه بود شما برای او نفعی دارد و نه از شرک و کفر شما باو ضرری متوجه میشود و نه هلاکت شما بدستگاه او نقصی میرساند.

إِنَّ رَبِّی عَلى كُلِّ شَیْ ءٍ حَفِيظٌ حفظ تمام اشیاء بید قدرت او است که قدرت دارد من و گروندگان بمن را از شرّ شما حفظ فرماید و از عذاب وارده بر شما نجات دهد و نگهداری کند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۸] .... ص: ۷۳

وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا هُوداً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَهٍ مِنَّا وَ نَجَّيْناهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ (۵۸)

و زمانی که آمد امر ما بنزول عذاب نجات دادیم ما هود و کسانی که ایمان آورده بودند با او بسبب تفضل و رحمت از ما و نجات دادیم آنها را از عذاب سخت وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا امر یا بمعنی تقدیر است مثل وَ إِذا أَرَدْنا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَهً أَمَرْنا مُتْرَفِيها فَفَسَقُوا فِيها

اسری آیه ۱۷، یا بمعنی فعل است و جعل است مثل وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹، یا امر بباد است که بوزد بر آنها، یا امر بملائکه موکلین برياح است.

نَجَّيْنا هُوداً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ که از میان قوم خارج شوند و گفتند آنها چهار هزار بودند و همین خروج آنها دلیل است بر اینکه عذاب نازل میشود امر اتفاقی نیست و خشم طبیعت که امروز در السنه بعضی متداول است بِرَحْمَةٍ مِنَّا که آنها را مورد رحمت خود قرار دادیم.

وَ نَجَّيْناهُمْ و آنها را نجات دادیم مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ همان ریح صرصر است که میفرماید فَأَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي أَيَّامٍ نَحِساتٍ فصلت آیه ۱۵ إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً فِي يَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ قمر آیه ۱۹.

[سوره هود (۱۱): آیه ۵۹] .... ص: ۷۴

وَ تِلْكَ عادٌ جَحَدُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ وَ عَصَوْا رُسُلَهُ وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ (۵۹)

و این قبیله و طائفه عاد انکار کردند بآیات پروردگار خود و عصیان و مخالفت کردند رسولان او را و متابعت کردند هر ظالم جابر عنود را وَ تِلْكَ عادٌ تعبیر بتلک با اینکه عاد مذکر است باعتبار جماعت است و اینها فرقه فرقه بودند.

جَحَدُوا بِآياتِ رَبِّهِمْ جحود انکار است با اینکه قلبا یقین داشته باشد جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آیه ۱۴ و یهود را جهود گفتند بهمین مناسبت که اغلب آنها حقانیت اسلام را فهمیدند لکن از روی عناد و عصبیت و کبر و نخوت انکار کردند و مراد از آیات پروردگار معجزات صادره از رسولان الهی که حمل بر سحر کردند.

وَ عَصَوْا رُسُلَهُ حضرت هود علیه السّلام یک رسول بیش نبود تعبیر بجمع ممکن است که در زمان انبیاء سلف رسولان بسیاری بودند که تابع آن رسول بزرگ بودند که آنها را میفرستاد باطراف مثل علماء در زمان ائمه علیهم السلام که روات بودند و در دوره غیبت که مجتهدین باشند که حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود (علماء امتی)

(کانبیاء بنی اسرائیل) وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ کُلِّ جَبَّارٍ عَنِیدٍ ضعفاء و زیر دستان متابعت رؤساء و بزرگان و امراء و اعیان و اشراف خود را میکردند و تابع آنها بودند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۰] .... ص : ۷۵

وَ أُتْبِعُوا فِی هذِهِ الدُّنْیا لَعْنَهً وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَلا إِنَّ عاداً کَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلا بُعْداً لِعادٍ قَوْمِ هُودٍ (۶۰)

و در تعقیب خود آوردند در این دنیا لعنت الهی را و در آخرت آگاه باشید اینکه قوم عاد کافر شدند پروردگار خود را آگاه باشید دوری از رحمت الهی را از برای طائفه عاد که قوم هود هستند.

وَ اتَّبَعُوا فعل مجهول یعنی در اثر کفر و عناد آنها لعنت الهی را بر خود خریدند فِی هذِهِ الدُّنْیا لَعْنَهً گرفتار عذاب و هلاکت شدند و در آخرت وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ هم بلعن الهی گرفتار عذاب جهنم خواهند شد بلکه دائما در عذاب هستند أَلا إِنَّ عاداً کَفَرُوا رَبَّهُمْ کفر باللّه شرک باو است و تکذیب فرستاده او و سایر قبایح که مرتکب میشدند و اذیتها که بحضرت هود و مؤمنین میکردند أَلا بُعْداً لِعادٍ دوری آنها از رحمت و تفضلات الهی بزوال نعم دنیوی و هلاکت آنها زوال و زوال نعم اخروی و عذاب الیم ابد الاباد قَوْمِ هُودٍ که اینها اقوام هود بودند و انتساب نسبی داشتند با او خود را از قابلیت انداختند و مستحق همه نوع عذاب شدند زیرا قابلیت فرع ایمان و تقوی و عمل صالح است و از همه اینها کناره گیری کردند و دور شدند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۱] .... ص : ۷۶

وَ إِلى ثَمُودَ أَخاهُمْ صالِحاً قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيها فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (۶۱)

و هر آینه بتحقیق فرستادیم بسوی ثمود برادر خود آنها صالح را فرمود ای قوم من پرستش کنید خداوند را نیست از برای شما خدایی غیر از او اوست که از همین زمین و خاک ایجاد فرمود شما را و برای شما عمر طولانی و عمّار زمین که عمارتها بنا کردید و سکنی گرفتید قرار داد پس طلب آمرزش کنید از او که بر شرک و معاصی شما مؤاخذه نکند و گذشت فرماید و توبه کنید بسوی او و دست از شرک و کفر و معاصی بردارید محققا پروردگار من نزدیک بشما است و اجابت میکند شما را هم میآمرزد و هم قبول توبه میکند.

وَ إِلى ثَمُودَ عطف است بالی قومه مدخول وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً یعنی و لقد ارسلنا الی ثمود و ثمود ابن عاشر ابن ارم ابن سام ابن نوح و اولاد و احفادش بسیار بودند و آنها را ثمود گفتند باسم جد آنها و گفتند عمر آنها طولانی بود بین سیصد سال تا هزار سال و محل آنها بین شام و مدینه نزدیک یمن بوده و از اعراب اولی بودند لسانشان عرب بود.

أَخاهُمْ صالِحاً که حضرت صالح علیه السّلام هم از این قبیله بوده اخوت نسبی داشت با آنها نه اخوت دینی و حضرت صالح بمقتضای حدیثی که در کافی از ابی حمزه از حضرت باقر علیه السّلام روایت کرده که خلاصه آن را در سوره اعراف در ذیل آیه ۷۱ بیان کردیم که در سن ۱۶ سالگی مبعوث برسالت شد و تا سنش بالغ بر ۱۲۰ سال رسید ۱۰۴ سال دعوت کرد ضعفاء و فقراء باو ایمان آوردند و متکبرین و اعیان

و اشراف قوم ایمان نیاوردند فرمود من از دعوت شما ملول شدم شما هم از دعوت من ملول شدید بیائید میرویم نزد خدایان شما من از آنها حاجت می طلبم اگر اجابت کردند دیگر دعوت نمیکنم و از میان شما خارج میشوم و شما هم از خدای من حاجت طلبید اگر اجابت فرمود ایمان بیاورید گفتند بسیار خوب انصاف دادی رفتند نزد بتها هر چه حضرت صالح [ع حاجت خواست أ تری نبخشید و آنها از خدای صالح حاجت طلبیدند که از این سنگ شتری بیرون آید باوصاف کذا و کذا فوری ناقه خارج شد گفتند بزاید فوری بچه آورد و بقدری شیر میداد که تمام قوم را کفایت میکرد معاندین از راه کبر و عصبیت دیدند این معجزه بزرگ باعث این میشود که مردم مشاهده میکنند و ایمان میآورند لذا ناقه را پی کردند تا آخر حدیث.

قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ گفتند هفتاد بت داشتند که پرستش میکردند هُوَ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ چون خداوند بشر را از خاک زمین خلق فرمود حضرت آدم از گل خلق شد بعلاوه اصل خلقت انسان از حبوبات و فواکه که انسان تغذیه میکند از زمین روئیده میشود و جزو اعضاء بدن میگردد و تولید نطفه میکند و اطواری سیر میکند تا بدنیا بیاید و بالاخره بمقتضای کل شیئی یرجع الی اصله دو مرتبه خاک میشود و فردای محشر هم همین خاک باز بدون این تطورات انسان میشود یا در بهشت یا جهنم وارد میشود که معاد جسمانی از ضروریات اسلامی است و منکر آن کافر و ضال است.

وَ اسْتَعْمَرَکُمْ فِیها یا از ماده عمر است یعنی عمر زیادی بشما داده که بالغ بر هزار سال میشود یا از ماده عمران است که عمارات عالیه و بناهای محکمه و مساکن رفیعه بشما در روی زمین عنایت فرموده فَاسْتَغْفِرُوهُ از شرک و بت پرستی و اعمال سیّئه که مرتکب شده اید استغفار

کنید ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ ایمان آورید و عمل صالح بجا آورید و تقوای از معاصی کنید که گفتند توبه هر چیزی مناسب خود او است توبه از شرک و کفر و عناد و عصبیت و کبر در دین ایمان است و توبه از حقوق الناس ردّ آنها است و توبه از ترک واجبات اتیان و تدارک آنها است.

إِنَّ رَبِّی قَرِیبٌ قرب رحمت او است که شامل حال مستغفرین میشود مجیب اجابت ادعیه آنها را میکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۲] .... ص: ۷۸

قالُوا یا صالِحُ قَدْ کُنْتَ فِینا مَرْجُوًّا قَبْلَ هذا أَ تَنْهانا أَنْ نَعْبُدَ ما یَعْبُدُ آباؤُنا وَ إِنَّنا لَفِی شَکٍّ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ مُرِیبٍ (۶۲)

گفتند قوم صالح بآن حضرت در جواب دعوت او که بتحقیق ما پیش از این دعوت امیدوار بتو بودیم یعنی الان مأیوس شدیم آیا ما را منع و نهی میکنی از پرستش بتهایی که آباء و اجداد ما سالهای دراز میپرستیدند و بدرستی که ما در شک هستیم از آنچه ما را دعوت میکنی بآن در ریب و شبهه هستیم.

قالوا مشرکین از قوم یا صالح ای کسی که دین تازه بر ما اختراع میکنی قَدْ کُنْتَ فِینا مَرْجُوًّا قَبْلَ هذا ما تو را گمان میکردیم آدم خوبی هستی دارای اخلاق خوب و اعمال حسنه نمیدانستیم که تو چه اندازه پست هستی که با خدایان ما طرف شده ای.

أَ تَنْهانا أَنْ نَعْبُدَ ما یَعْبُدُ آباؤُنا کارت بجایی رسیده که ما را نهی میکنی از آن خدایانی که ابا عن جدّ عبادت آنها را میکردند مگر پدران ما عاقل و دانشمند نبودند و این خدایان را پرستش نمیکردند چگونه ما دست از دین آبائی و اجدادی خود برداریم و بقول یک نفر دین جدیدی اتخاذ کنیم.

وَ إِنَّنا لَفِی شَکٍّ مِمَّا تَدْعُونا إِلَیْهِ و حال آنکه مدرکی و دلیلی بر صدق دعوی خود نداری و ما احتمال کذب در تو میدهیم مریب ریب شک بیجا است یعنی جایی که نباید شک آورد کسی شک کند ما چگونه دست از دین محکم خود برداریم و این همه خدایان را کنار گذاریم و فقط بیک خدا بگرویم ابدا این کار عقلایی نیست و اینجا جای شک نیست.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۳] .... ص: ۷۹

قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی وَ آتانِی مِنْهُ رَحْمَهً فَمَنْ یَنْصُرُنِی مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَیْتُهُ فَما تَزِیدُونَنِی غَیْرَ تَخْسِیرٍ (۶۳)

فرمود ای قوم من آیا مشاهده میکنید و درک مینمائید که اگر بوده باشم بر بیّنه و دلیل و معجزه از جانب پروردگارم و آمده باشد مرا از طرف او رحمت و تفضلی پس کیست مرا یاری کند از عذاب الهی اگر مخالفت او را کنم و عصیان اوامر او را بنمایم پس شما قوم بر من زیاد نمیکنید غیر از خسران و زیان را قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ رؤیت در اینجا بمعنی بصیرت قلب است که درک و تعقل و تدبر و تأمل و تفکر باشد که إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی بینه بر حسب معنی حقیّت چیزی را گویند که مدعی را واضح و روشن کند و مورث قطع و یقین گردد و در مقام خود ادله قطعیه را بر هشت قسم بیان کرده ایم عقل مستقل و عقل غیر مستقل و نصّ قرآن و نصّ خبر متواتر و نصّ خبر محفوف بقرائن قطعیه و اجماع قطعی و ضرورت دین و ضرورت مذهب هر کدام بجای خود و مسئله اثبات نبوت خاصه بحکم عقل غیر مستقل است زیرا بعد از دعوی نبوت و و جدان جمیع شرائط نبوت و فقدان موانع که در مجلد اول کلم الطیب در باب نبوت عامه بیان کرده ایم اگر اقامه معجزه یا اخبار نبی ثابت النبوه یا وصی ثابت الوصایه یا

معصوم ثابت العصمه بر طبق دعوی او شد عقل حکم میکند بوجوب قبول و تصدیق و ایمان بآن و حجت بر امت تمام میشود و راه عذر منقطع میگردد.

وَ آتانِی مِنْهُ رَحْمَهً که او مرا باین مقام رسالت انتخاب فرموده پس از تفضلات باز توقع دارید که من دست از دعوت خود بردارم و شما را واگذارم که در شرک و معاصی فرو روید و خود را مورد غضب الهی در آورم.

فَمَنْ یَنْصُرُنِی مِنَ اللَّهِ کدام یک از شما میتوانید که مرا از عذاب الهی نجات دهید إِنْ عَصَیْتُهُ اگر معصیت و نافرمانی او کنم بعلاوه از اینکه نمیتوانید مرا یاری کنید فَما تَزِیدُونَنِی غَیْرَ تَخْسِیرٍ زیرا مضافا بمعصیت خود گناهان شما هم پای من نوشته میشود و در عقوبتهای شما هم شرکت دارم.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۴] .... ص: ۸۰

وَ یا قَوْمِ هذِهِ ناقَهُ اللَّهِ لَکُمْ آیَهً فَذَرُوها تَأْکُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ فَیَأْخُذَکُمْ عَذابٌ قَرِیبٌ (۶۴)

و ای قوم من اگر مطالبه بیّنه و معجزه میکنید این ناقه الهیه است که بقدرت او از دل سنگ خارج شده از برای شما آیت و معجزه است پس واگذارید او را که بخورد در زمین خدا هر چه بخواهد و باو اذیتی و ناراحتی وارد نکنید پس میگیرد شما را عذاب نزدیک.

وَ یا قَوْمِ بینه و معجزه من و دلیل بر صدق دعوای من هذِهِ ناقَهُ اللَّهِ اضافه باللّه برای این است که بر خلاف طبیعت از دل سنگ بیرون آمده با آن عظمت و بزرگی او که از شیر او تمام قوم را کفایت میکرد و یک روز آب سهم او بود و یک روز سهم قوم لکم آیه معجزه واضحه ظاهره و بدون فحل و مضی مدت حمل بفوری بچه آورد که فصیلش باشد پس از این حجه بالغه فَذَرُوها

تَأْكُلْ فِی أَرْضِ اللَّهِ

کسی نگوید این حاصل و کشت و زرع من است و او را منع کند تمام از خداوند است و برای او مباح است حتی آب که یک روز مختص باو است و یک روز برای قوم است چنانچه میفرماید قالَ هذِهِ ناقَةٌ لَها شِرْبٌ وَ لَكُمْ شِرْبُ يَوْمٍ مَعْلُومٍ شعراء آیه ۱۵۵.

وَ لا تَمَسُّوها بِسُوءٍ اذیتی باو نکنید که او را بکشید یا بفصیل و بچه او آسیبی برسانید که اگر چنین کردید فَيَأْخُذَكُمْ عَذابٌ قَرِيبٌ که سه روز بیشتر مهلت ندارید که تمام هلاک میشوید چنانچه میفرماید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۵] .... ص: ۸۱

فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِكُمْ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ ذلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ (۶۵)

پس قوم پی کردند ناقه صالح را پس فرمود در خانه خود سه روز بیشتر زندگانی نخواهید کرد و این وعده منجز است که تخلف پذیر نیست.

فَعَقَرُوها اولا- قوم مقابل چشمش فصیل آن را کشتند پس از آن دستها و پاهای او را قطع کردند که بمعنای عقر است و در اخبار دارد که در حق سه نفر از معصومین که یاد از ناقه صالح کردند یکی حضرت صدیقه طاهره سلام اللَّه علیها سیّد بحر العلوم قدس سره میفرماید از زبان جده خود فاطمه

ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللَّه الا دونی

و یکی حضرت ابی عبد اللَّه علیه السّلام پس از شهادت طفل رضیع خود عرض کرد

یا رب لا یکون اهون الیک من فصیل

و یکی حضرت هادی علیه السّلام روزی که متوکل ملعون حضرت را پیاده در رکاب خود حرکت داد فرمود شصت پای من نزد خدا افضل است از ناقه صالح که گفتند پس از سه روز متوکل را قطعه قطعه کردند برای جسارتی که بصدیقه طاهره سلام اللَّه علیها کرده بود یعنی تقلید فاطمه را در آورده بود پسرش نوشت بر حضرت هادی بعنوان گم نامی

که اگر پسری دید پدرش همچه جسارتی کرده بدختر رسول اللّه تکلیف او چیست جواب مرقوم فرمود باید او را بکشد لکن عمر خودش کوتاه میشود او یک دسته اتراک را برداشت بر سر بستر متوکل شبانه ریختند و او را قطعه قطعه کردند فَقالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاثَهَ أَیَّامٍ فقط سه روز زنده بودند و این هم برای این بود که حضرت صالح و مؤمنین از میان قوم خارج شوند.

ذلِکَ وَعْدٌ غَیْرُ مَکْذُوبٍ چون وعده عذاب که مسمی بوعید است قابل تخلف هست چنانچه بر قوم یونس شد و عصات شیعه هم امیدوار بعفو و مغفرت الهی دارند لذا میفرماید این وعده غیر قابل تخلف است برای اینکه رجاء تخلف فقط بر اهل ایمان است و قوم صالح رجاء ایمان در حق آنها نبود که رجاء تخلف باشد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۶] .... ص: ۸۲

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّیْنا صالِحاً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَهٍ مِنَّا وَ مِنْ خِزْیِ یَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْقَوِیُّ الْعَزِیزُ (۶۶)

پس موقعی که آمد امر ما باهلاک قوم نجات دادیم صالح و کسانی که باو ایمان آورده بودند برحمت و تفضل از جانب ما و از خفّت و ذلّت همچه روزی محققا پروردگار تو آن خدای صاحب قوّت و قدرت است هر چه اراده فرماید تحقق پیدا میکند.

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا امر الهی تقدیر و اراده و مشیّت او بر هلاکت قوم تعلق گرفت اولا نَجَّیْنا صالِحاً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ که وحی شد و امریه صادر شد که از میان قوم بیرون روند که عذاب الهی دامن گیر آنها نشود بِرَحْمَهٍ مِنَّا و نجات آنها بواسطه قابلیت آنها بود که مشمول رحمت الهی واقع شوند بواسطه ایمان، و در اینجا متعلق نجات بواسطه وضوحش تقدیر شده یعنی من امرنا که

اهلاک قوم باشد از این جهت عطف فرموده وَ مِنْ خِزْيِ يَوْمِئِذٍ یعنی از خفّت و ذلّت و بی اعتنایی هم آنها را در آن روز نجات دادیم.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ الْقَوِيُّ الْعَزِيزُ قوّت بمعنی توانایی است یعنی هیچ امری برای او مشکل نیست و قریب المعنی است با قدرت غایه الامر قوت مقابل ضعف است و قدرت مقابل عجز و ضعف و عجز متلازمین هستند چنانچه قوّه و قدرت هم متلازمین هستند إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ الذاریات آیه ۵۸ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ نحل آیه ۷۲، و عزّت قریب المعنی است با عظمت و رفعت، عزت مقابل ذلت است و عظمت مقابل حقارت، و رفعت مقابل وضع است و تمام قریب المعنی است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۷] .... ص: ۸۳

وَ أَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ (۶۷)

و گرفت کسانی را که ظلم کردند صدای مهلک مهیب پس صبح کردند در منازل خود برو در افتادگان یا بزانو در آمدگان.

وَ أَخَذَ فاعل اخذ الصیحه است و مفعول آن الَّذِينَ ظَلَمُوا و اینها دارای هر سه قسم ظلم هستند: ۱- شرک که میفرماید إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ لقمان آیه ۱۲، ۲- ظلم بغیر که بحضرت صالح و مؤمنین ظلم کردند وَ مَنْ يَظْلِمْ مِنْكُمْ نُذِقْهُ عَذاباً كَبِيراً فرقان آیه ۲۱. ۳- ظلم بنفس که ایمان نیاوردند و طغیان و سرکشی و پی کردن ناقه و مخالفت نمودن.

الصیحه صدای مهیب است که دفعه ارواح از قوالب خود تهی میشود و هلاک میشوند و این صیحه یا بایجاد حق است در هوا چنانچه تکلم با موسی علیه السّلام در طور و با رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم ایجاد کلام بوده یا بنفخ ملک است اسرافیل یا جبرئیل چنانچه میفرماید وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸.

اشکال- در اینجا اخذ مذکر ذکر شده و در سوره عنکبوت مؤنث ذکر شده وَ مِنْهُمْ مَنْ أَخَذَتْهُ الصَّيْحَةُ آیه ۳۹.

جواب- جائز الوجهین است و در قرآن موارد زیادی از این قبیل داریم.

فَأَصْبَحُوا فِي دِيارِهِمْ جاثِمِينَ تعبیر به فاصبحوا مراد این نیست که صبح چنین شدند با اینکه صیحه در شب واقع شده بلکه مراد اینست که در صبح چنین بودند و بمجرد صیحه چنین شدند، و جاثم بعضی گفتند برو در افتاده و بعضی گفتند بزانو افتاده و هر چه بوده روح از بدن خارج شده و خشک شدند و روی زمین افتادند و البته کسی که بیفتد برو میافتد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۸] .... ص : ۸۴

كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيها أَلا إِنَّ ثَمُودَ كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلا بُعْداً لِثَمُودَ (۶۸)

مثل اینکه اصلا نبودند در آن منازل آگاه باشید محققا ثمود کافر شدند پروردگار خود را آگاه باشید دوری و بعد از رحمت الهی ثمود راست.

كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيها غنی دارایی است لم یغنوا عدم و جدان است ضمیر فیها راجع بدیار است گویا اینها مثل اینکه نه داری بوده و نه ساکن دار زیرا بکلی آثار آنها منهدم شد و عمارات ویران گردید بقول آن لر که گفت نه خانی آمده و نه خانی رفته فقط اجساد گندیده متعفّن آنها که نشانه خزی و عذاب است باقی مانده.

أَلا إِنَّ ثَمُودَ قوم صالح كَفَرُوا رَبَّهُمْ بدتر از شرک زیرا که منکر خدا شدند الا بعدا از خدا و از رسول و دین و اخلاق و اعمال صالحه و رحمت و فضل الهی لثمود قوم صالح.

[سوره هود (۱۱): آیه ۶۹] .... ص : ۸۵

وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا إِبْراهِيمَ بِالْبُشْرى قالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ فَما لَبِثَ أَنْ جاءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ (۶۹)

و هر آینه بتحقیق آمدند فرستادگان ما ابراهیم را ببشارت گفتند سلام ابراهیم هم در جواب آنها گفت سلام پس تأمل نکرد یعنی فورا رفت تا اینکه آمد با گوساله بریان کرده.

وَ لَقَدْ جاءَتْ رُسُلُنا رسل الهی ملائکه بودند که مأمور شدند بهلاکت قوم لوط بعضی گفتند سه ملک بودند جبرئیل که موکل وحی است و میکائیل که موکل ارزاق است و اسرافیل که صاحب صور است، و بعضی گفتند چهار ملک بودند و بعضی گفتند نه ملک و اینها بصورت بشریت آمدند نزد ابراهیم نظر به اینکه ابراهیم بسن کهولت رسیده بود و زوجه او ساره هم عقیم بود یعنی نزد او آمدند آنها ابتداء خدمت ابراهیم بالبشری که ابراهیم را بشارت دهند بعضی گفتند بشارت باهلاک قوم لوط بعضی گفتند بشارت بفرزندش اسحق از ساره و پس از اسحق بیعقوب فرزند اسحق، و بعضی گفتند باسماعیل از هاجر و این احتمال اقرب است از جهاتی: ۱- اینکه بشارت باسحاق و یعقوب بساره دادند نه بابراهیم چنانچه در دو آیه بعد میآید. ۲- اینکه اسماعیل قبل از اسحاق متولد شد و لذا رشک برد ساره بهاجر و ابراهیم مأمور شد که هاجر و اسماعیل را ببرد مکه.

۳ آنکه بر طبق این احتمال خبر از ائمه علیهم السلام داریم.

قالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ معنی این نیست که کلمه سلام گفته باشند بلکه اینست که سلام کردند البته بیکی از صیغ سلام: السلام علیک، سلام علیک، السلام علیکم، سلام علیکم و حضرت ابراهیم نفرمود سلام بلکه جواب سلام آنها را داد یا بیکی از این صیغ اربعه یا بتقدیم علیک یا علیکم السلام چنانچه میفرماید

وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها نساء آیه ۸۸.

و از برای سلام چهار معنی کردند: ۱- از اسامی الهیه است هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْمَلِکُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَیْمِنُ الْعَزِیزُ الْجَبَّارُ الْمُتَکَبِّرُ الایه حشر آیه ۲۳ بمعنی سلامتی از عیوب و نواقص و در اینجا بمعنی اینکه خداوند شما را مورد تفضلات خود قرار دهد.

۲- بمعنی دعاء خدا شما را سالم نگه دارد.

۳- بمعنی وعد یعنی من خیال سویی ندارم از دست من سالم هستید.

۴- بمعنی شکر که بحمد اللَّه شما سلامت هستید که در واقع اخبار است.

فَما لَبِثَ یعنی حضرت ابراهیم درنگ نکرد و بفوری رفت أَنْ جاءَ بِعِجْلٍ حَنِیذٍ چون بسیار مهمان دوست بود حتی گفتند بدون مهمان چیز تناول نمیکرد.

و حنیذ بمعنی مشوی یعنی بریان شده چون اینها بصورت بشریت با جمال بسیار زیبا بودند حضرت ابراهیم علیه السّلام بعنوان ضیف تلقی کرد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۰] .... ص: ۸۶

فَلَمَّا رَأی أَیْدِیَهُمْ لا تَصِلُ إِلَیْهِ نَکِرَهُمْ وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیفَةً قالُوا لا تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنا إِلی قَوْمِ لُوطٍ (۷۰)

پس چون که دید حضرت ابراهیم که اینها دست نبردند رو بعجل و تناول نکردند بدش آمد از آنها و خوف پیدا کرد که اینها خیال سویی نسبت باو دارند اینها گفتند مترس ما ملائکه هستیم که خداوند ما را فرستاده برای هلاک قوم لوط فَلَمَّا رَأی أَیْدِیَهُمْ لا- تَصِلُ إِلَیْهِ نظر به اینکه ملائکه و لو صورت جسمانیه دارند لکن بدون ماده جسمانی است مثل صورت برزخیه و غالب مثالی و مثل افلاطونی لذا در تعریف ملک گفتند (الملک جسم نوری یتشکل باشکال مختلفه)

حتی الانبیاء و الاولیاء سوی الکلب و الخنزیر، و الجنّ جسم ناری یتشکل باشکال مختلفه حتی الکلب و الخنزیر سوی الانبیاء و الاولیاء) و چون ماده ندارند مأکولات مادیه هم ندارند مثل عجل حنیذ و نحوه.

نَکِرَهُمْ یعنی بد بین شد بآنها و خوش نداشت چون نمیدانست آنها ملک هستند و توهّم اینکه بشرند وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیفَهً اوجس خیال قلبی است که اضمار کند و اظهار نکند و منشأ خوف ابراهیم چه بوده یا اینکه آمده اند اذیتی باو یا بقوم او و بستگان باو برسانند یا قصد ذهاب مال او را دارند یا خیال سوء دیگری.

قالُوا لا تَخَفْ آنها هم حسّ کردند که حالت خوفی در ابراهیم ایجاد شد و او را بد آمد گفتند واهمه نداشته باش إِنَّا أُرْسِلْنا ما را خداوند فرستاده ملائکه هستیم لذا از طعام شما میل نکردیم، این کلمه برای اعتذار اکل طعام بود إِلی قَوْمِ لُوطٍ این جمله برای رفع خوف که منظور ما هلاکت قوم لوط است که اینها علاوه از کفر و عدم ایمان مرتکب اعمال قبیحه و فحشاء و منکرات بسیاری بودند که اعظم آنها لواط بود که بسیاری از آیات بیان فرموده که سابقه نداشته و منشأ این بود که گفتند مرکز آنها در معبر قافله بود و اینها خوش نداشتند شیطان بصورت پیر مردی آمد گفت اگر مایل هستید که طریق قافله را تغییر دهید هر که وارد شهر شما شد با او این عمل را انجام دهید عاجز شوند و طریق دیگری اتخاذ کنند سپس شیطان بصورت جوان خوش سیما وارد شد با او این عمل را انجام دادند و بسیار لذت بردند لذا کم کم رواج پیدا کرد حتی در مجالس و طرق و از اعمال قبیحه آنها اخراج ضرطه بود در مجالس و محافل که در خبر از حضرت رضا علیه السّلام و در تفسیر قمی این آیه که میفرماید وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ عنکبوت آیه ۲۸، تفسیر باین فرموده و ما از این خبر و از آیه شریفه

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَ الْإِحْسانِ وَ إِيتاءِ ذِي الْقُرْبى وَ يَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ نحل آیه ۹۲، ترتیب یک صغری و کبری میدهیم:

(الضرطه فی المجالس منکر بدلیل الخبر و کلّ منکر منهیّ عنه بدلیل الایه فالضرطه منهی عنه) و با بعض اساتید خود عرض کردم بسیار تحسین کردند.

و دیگر از اعمال آنها در خبر از حضرت باقر علیه السّلام در برهان روایت کرده فرمود

(ان حلّ الازار فی الصلاه و الحذف بالحصی و مضغ الکبد فی المجالس و علی ظهر الطریق من عمل قوم لوط)

و دیگر از اعمال آنها بمقتضی بعض الاخبار قمار و ضرب آلات ساز بوده و امروز تمام اینها در جامعه مسلمین رواج بسزا دارد

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۱] .... ص: ۸۸

وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ (۷۱)

و عیال ابراهیم ساره ایستاده بود پس تبسم کرد و خندید پس بشارت دادیم او را باسحاق و بعد از اسحق یعقوب.

وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ گفتند قیام در خدمت میهمان ها و بعضی گفتند ایستاده بود مکالمات ابراهیم و ملائکه را استماع مینمود فضحکت و سبب ضحک او ظاهرا این بوده که آنهم موقعی که دید که اینها دست رو بطعام دراز نکردند خوف پیدا کرد بر شوهرش پس از آنکه فهمید که ملائکه هستند و بر اهلاک قوم لوط نازل شده اند بسیار خوشحال و فرحناک شد و از شدّت فرح خندید.

فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ استفاده میشود که مأموریت ملائکه فقط برای اهلاک قوم لوط نبوده و الا احتیاج بآمدن نزد ابراهیم نبود بلکه سه امر را مأمور بودند یکی بشارت بابراهیم در فرزندش اسمعیل از هاجر، دیگر بشارت بساره در مورد اسحق، دیگر اهلاک قوم لوط وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ یعنی از اسحق یعقوب فرزند او بوجود میآید چون یعقوب هم درک زمان ابراهیم و ساره جد و جده خود را

نمود که از نسل او انبیاء بنی اسرائیل بوجود میآیند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۲] .... ص: ۸۹

قالَتْ یا وَیْلَتی أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعْلِی شَیْخاً إِنَّ هذا لَشَیْ ءٌ عَجِیبٌ (۷۲)

ساره گفت ای وای بر من آیا من زایش میکنم و حال آنکه پیره زن هستم و این شوهر من پیر مرد شده محققا هر آینه چیز عجیب است.

نظر به اینکه ساره در زمان جوانی عقیم بود و اولاد نمیآورد چه رسد در سن پیری که گفتند نود و هشت سال یا نود و نه سال از سن او گذشته بود و چون خداوند قبلا بابراهیم اسماعیل را عطا فرمود از هاجر، ساره بسیار غمنده شد و تقاضا کرد از ابراهیم که هاجر را ببرد جایی که بسیار دور باشد که نزد او نباشند و حضرت ابراهیم علیه السّلام مأمور شد که تقاضای او را اجابت فرماید آنها را در جنب کعبه معظمه که شرحش در سوره و الصافات بیان شده و در سوره ابراهیم و اختلافی بین مسلمین و یهود است که اسماعیل مقدم بوده یا اسحق و شواهدی از قرآن بر تقدم اسمعیل داریم یکی در مقام وصایای یعقوب که میفرماید بابناء خود إِذْ قالَ لِبَنِیهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِی قالُوا نَعْبُدُ إِلهَکَ وَ إِلهَ آبائِکَ إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ الایه بقره آیه ۱۲۷، و یکی در مقام دعاء ابراهیم و شکر گذاری او) الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ ابراهیم آیه ۳۱، و غیر اینها و اخبار ائمه اطهار [ع قالَتْ یا وَیْلَتی از روی تعجب که نمیشود زن عقیم فرسوده مسنّه زایش کند گفت وای بر من أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ چگونه میشود این امر تحقق پیدا کند با اینکه بر حسب عادت محال است.

وَ هذا بَعْلِی شَیْخاً و شوهرم هم قوای بدنیه اش از دست رفته و قوای او کاسته شده بالاخص قوه تولید و تناسل انّ هذا که از دو طرف مانع موجود است لَشَیْ ءٌ عَجِیبٌ بسیار مورد تعجب است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۳] .... ص: ۹۰

قالُوا أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ (۷۳)

گفتند ملائکه رسل اللَّه خطاب بساره آیا تعجب میکنی از کار الهی و حال آنکه رحمت الهی و برکات او پی در پی بر شماها که اهل البیت خلیل اللَّه هستید میبارد محققا خداوند حمید است بلکه حمد مختص باو است و مجید است تمام خوبیها را داراست باید او را بخوبی یاد کرد.

قالُوا أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ با اینکه قدرت کامله الهیه بهمه چیز تعلق میگیرد هم قادر است بتواند اسباب ایجاد کند و بر وفق طبیعت و هم بدون اسباب و بر خلاف طبیعت مثل خلقت آدم و عیسی علیهما السلام و مثل خلقت جمیع افراد فردای قیامت از خاک و عود ارواح و مثل معجزات صادره بدست انبیاء و هزارها امر دیگر.

رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ مخصوصا نسبت بحضرت ابراهیم که آتش برای او گلستان شود و یک نفر موحّد را در میان این همه مشرک حتی عموی خود عظمت و شوکت دهد و مکنت و ثروت عنایت کند.

اشکال- شما شیعیان در آیه شریفه تطهیر می گویید زوجات نبی داخل در اهل البیت نیستند با اینکه در این آیه صریحا ساره را از اهل البیت قرار داده جواب- اهل البیت مجرد انتساب نسبی یا سببی نیست بلکه باید در عقیده و اخلاق و اعمال موافق با ربّ البیت باشند جایی که در حق پسر نوح که بلا واسطه از صلب او خارج شده بفرماید إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صالِحٍ که شرحش گذشت و پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در حق سلمان فارسی عجمی بفرماید

(السلمان منّا اهل البیت)

ملاک اهلیت دست میآید پس چگونه میتوان عایشه را جزو اهل بیت شمرد

و آیه تطهیر را در آیات زوجات قرار داد شما اهل تسنن اگر هزار عیب او را مستور کنید و منکر شوید جنگ جمل را نمیتوانید انکار کنید با اینکه بعقیده خودتان علی علیه السّلام خلیفه چهارم پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بوده و شما مالک بن نویره و اصحابش را که فقط زکاه را بعمّال ابی بکر ندادند اهل ردّه میدانید و قتل و اسیری آنها را جایز میدانید و عایشه که با خلیفه رسول اللَّه جنگ کرد ام المؤمنین و افضل از صدیقه طاهره میپندارید با اینکه ساره قطع نظر از زوجیت دختر عموی ابراهیم بود دلیل نیست بر اینکه زوجه جزو اهل البیت باشد؟

إِنَّهُ حَمِیدٌ در اول سوره حمد معنای حمد و مدح و شکر و وجه اختصاص حمد بخدا و سایر خصوصیات آن را بیان کرده ایم مجید گفتند بمعنی کریم است که قبل از استحقاق مبتدء بنعم است تفضلا

(کلّ نعمک ابتداء)

(یا مبتدء بالنعم قبل استحقاقها).

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۴] .... ص: ۹۱

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِیمَ الرَّوْعُ وَ جاءَتْهُ الْبُشْری یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ (۷۴)

پس چون بر طرف شد از ابراهیم ترس و آمد او را بشارت مجادله میکرد با ما درباره قوم لوط فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ إِبْراهِیمَ الرَّوْعُ اشاره بما قبل است که فرمود وَ أَوْجَسَ مِنْهُمْ خِیفَةً و وجه ذهاب خوف معرفت به اینکه اینها ملائکه و رسل الهی هستند و برای اهلاک قوم لوط آمده اند وَ جاءَتْهُ الْبُشْری بشارت باسماعیل و اسحاق یُجادِلُنا فِی قَوْمِ لُوطٍ مجادله محاجه و مخاصمه است که دو نفر در مقام مباحثه اقامه حجت میکنند بر یکدیگر یعنی در مقابل دلیل طرف اقامه دلیل میکند بر بطلان دلیل آن و بالعکس و این مجادله یعنی اقامه دلیل اگر بر اثبات حقی یا ابطال باطلی باشد حسن است چنانچه میفرماید وَ جادِلْهُمْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ

نحل آیه ۱۳۶، و اگر بر ابطال حقّی یا اثبات باطلی باشد حرام و قبیح است چنانچه میفرماید وَ جادَلُوا بِالْباطِلِ لِيُدْحِضُوا بِهِ الْحَقَّ مؤمن آیه ۵، و اگر برای کشف مطلب باشد و دست آوردن حق مطلب را مثل ان قلت، قلت در کتب علماء و اشکال و دفع و سؤال و جواب حسن است و مجادله حضرت ابراهیم [ع از این باب بود زیرا در اخبار دارد که پس از خبر دادن ابراهیم را بهلاکت قوم لوط از ملائکه پرسید که اگر میان آنها پنجاه نفر مؤمن باشند هلاک میکنید گفتند نه اگر چهل نفر نه و هکذا کم کرد تا رسید بیک نفر گفتند نه قالَ إِنَّ فِيها لُوطاً قالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيها لَنُنَجِّيَنَّهُ وَ أَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ كانَتْ مِنَ الْغابِرِينَ عنکبوت آیه ۳۱، و غرض ابراهیم از این مجادله این بود که بلکه بشود خداوند دفع عذاب از آنها بکند چون رءوف و رحیم و عطوف بود و میخواست دفع عذاب از آنها بشود بامید اینکه بلکه هدایت شوند و ایمان آورند و رستگار و سعادتمند شوند

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۵] .... ص : ۹۲

إِنَّ إِبْراهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ (۷۵)

محققا ابراهیم هر آینه بردبار آه کشنده بازگشت کننده است.

إِنَّ إِبْراهِيمَ لَحَلِيمٌ حلم صفت حمیده است که انسان در ناملایمات خودداری کند و در مقام تلافی بر نیاید و بر خود هموار کند هر ناگواری را و از این جهت ابراهیم طالب بود بلکه بشود رفع عذاب از قوم لوط بشود و این صفت حمیده مخصوصا در انبیاء و اولیاء و علماء بیشتر اهمیت دارد زیرا اگر نباشد نمیتوانند تحمل شدائد و آزارهای قوم را بکنند و از مقصد هدایت باز میمانند.

اوّاه تضرع و تخشع در پیشگاه الهی است بناله و گریه و انین و حنین و بکاء و در اینجا دل سوزی برای قوم لوط است که باین عذاب سخت گرفتار میشوند که چرا با خود چنین کنند تا این نحو گرفتار شوند.

منیب انابه بازگشت است و توجه بخدا که خداوند عفو فرماید و مؤاخذه نکند قوم لوط را لکن خداوند تبارک و تعالی حلم و گذشت و لطف و عطوفتش بیش از آنست که بنده درک کند ولی شرطش قابلیت محل است اگر از قابلیت افتاد دیگر موقعیت ندارد.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

ترحّم بر پلنگ تیز دندان ستم کاری بود بر گوسفندان

قوم لوط دیگر قابلیت هدایت نداشتند و اگر باقی مانده بودند اعمال قبیحه آنها بجاهای دیگر سرایت میکرد و حکم عضو فاسدی بود که اگر قطع نشود بسایر اعضاء سرایت میکند لذا ملائکه در جواب حضرت ابراهیم گفتند:

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۶] .... ص: ۹۳

یا إِبْراهِیمُ أَعْرِضْ عَنْ هذا إِنَّهُ قَدْ جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ وَ إِنَّهُمْ آتِیهِمْ عَذابٌ غَیْرُ مَرْدُودٍ (۷۶)

ای ابراهیم از این تقاضا در گذر محققا بدان که امر الهی رسیده و این قوم را آمده عذابی که دیگر قابل تغییر نیست و بر نمیگردد و چون ابراهیم فهمید که دیگر جای ترحّم نیست و اینها قابل هدایت نیستند صرف نظر کرد و ملائکه رفتند برای اهلاک قوم و امتثال امر الهی.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۷] .... ص: ۹۳

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً سِی ءَ بِهِمْ وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً وَ قالَ هذا یَوْمٌ عَصِیبٌ (۷۷)

و چون آمدند رسولان ما نزد لوط بد آمد لوط را و تنگ دل شد و گفت این روز روز بسیار سخت است.

وَ لَمَّا جاءَتْ رُسُلُنا لُوطاً گفتند حضرت لوط در خارج شهر مشغول زراعت

بود دید جوانانی خوش صورت خوش سیما خوش قامت خوش لباس آمدند ترسید که اگر اینها وارد شهر شوند قوم دست از اینها بر نمیدارند گفت اینها را دعوت کنم بمنزل خود دعوت کرد آنها هم اجابت کردند آورد آنها را روبخانه در اثناء راه مضطرب شد که قوم اگر اینها را مشاهده کنند ممکن نیست صرف نظر کنند خواست آنها بر گردند گفت شما رو بشهر اشرار میآرید جبرئیل گفت این یکی باز گفت این شهر اشرار است در این شهر داخل میشوید جبرئیل گفت این دو باز تکرار کرد گفت این سه تا داخل خانه شدند و این است معنی سِیءَ بِهِمْ یعنی خوش نداشت ورود آنها را و چون وارد خانه شدند زن لوط دید اینها بسیار زیبا هستند خواست قوم را خبر کند رفت بالای بام آتش افروخت آنها آمدند گفت جوانهای زیبایی در خانه هستند آنها آمدند درب خانه حضرت لوط بسیار دلتنگ شد که مفاد وَ ضاقَ بِهِمْ ذَرْعاً است یعنی صدرا که بچه وسیله دفع شرّ آنها را از مهمانهای خود کند و حفظ آبروی خود نماید و رسوا نشود.

وَ قالَ هذا یَوْمٌ عَصِیبٌ صعب شدید بسیار دشوار است انسان در موقعی که در یک شدّتی واقع شود و راه بجایی پیدا نکند میگوید روزگار بسیار سخت است یا اینکه خدا همچه روزی بر احدی نیاورد، حضرت لوط علیه السّلام متحیّر شد چه کند از یک طرف میهمان های خود را بچه کیفیت از شرّ اینها نجات دهد، از یک طرف چگونه دفع شر آنها را بکند، از یک طرف مفتش داخلی زن لوط که نمیشود آنها را مخفی کند زیرا خیانت کار بود چنانچه خداوند میفرماید ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِینَ کَفَرُوا امْرَأَتَ نُوحٍ وَ امْرَأَتَ لُوطٍ کانَتا تَحْتَ عَبْدَیْنِ مِنْ عِبادِنا صالِحَیْنِ فَخانَتاهُما خیانت کار چنانچه عایشه و حفصه چنین بودند و این مثال برای آنها است

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۸] .... ص : ۹۵

وَ جاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَ مِنْ قَبْلُ كانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ قالَ يا قَوْمِ هؤُلاءِ بَناتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ لا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَ لَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ (۷۸)

و آمدند نزد لوط قوم او با شتاب بسوی او و از قبل از این هم بودند که اعمال سیّئه و افعال قبیحه مرتکب میشدند فرمود ای قوم من اینها دختران من هستند و اینها برای شما پاکیزه تر هستند از مردان و غلامان پس از خدا بترسید و پرهیز کنید و خفّت و خزی ندهید مرا در مورد مهمانهای من آیا در میان شما نیست یک مرد عاقل فهمیده.

وَ جاءَهُ قَوْمُهُ پس از اینکه خبر شدند آمدند رو بخانه لوط و بهر وسیله که بود داخل خانه شدند.

يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ بسرعت و شتاب آمدند برای عمل شنیع لواط با مهمانان لوط وَ مِنْ قَبْلُ یعنی قبل از این واقعه كانُوا يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ اعمال سیئه که قبلا ذکر شد بالاخص این عمل شنیع که سابقه در امم سالفه نداشته چنانچه میفرماید ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِينَ اعراف آیه ۷۸. عنکبوت آیه ۲۷، شرحش در سوره اعراف گذشت.

قالَ يا قَوْمِ لوط جلوگیری کرد و برای رفع عذر آنها که بگویند میخواهیم دفع شهوت کنیم فرمود هؤُلاءِ بَناتِي مراد بنت نسبی نبود زیرا اولا- تزویج مؤمنه بکافر جایز نیست و بطریق زنا هم مسلّما لوط تجویز نمیکند و ثانیا دختران زیادی نداشت که کفایت قوم کند بلکه بنت قومی و امتی بود چنانچه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم فرمود

(انا و علیّ أبوا هذه الامه)

و در اخبار میفرمایند در باب آباء

(اب یولدک و اب یزوجک و اب یعلمک)

و تزویج کافره بکافر مانعی ندارد و احتیاج بتوجیهات باطله نداریم.

هُنَّ أَطْهَرُ لَکُمْ معنی این نیست که عمل شما طاهر است و این اطهر یعنی برای شما و دفع شهوت بطریق حلال میشود مثل اینکه بگویی العباده خیر من المعصیه یا المؤمن خیر من الکافر یا علیّ افضل من عمر و امثال اینها.

فَاتَّقُوا اللَّهَ مرتکب این معصیت بزرگ شنیع نشوید وَ لا تُخْزُونِ فِی ضَیْفِی مرا بی آبرو نکنید نزد مهمانهایم أَ لَیْسَ مِنْکُمْ رَجُلٌ رَشِیدٌ عاقل هوشمند با معرفت دانشمند در میان شما نیست که شما را نصیحت و موعظه و هدایت کند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۷۹] .... ص: ۹۶

قالُوا لَقَدْ عَلِمْتَ ما لَنا فِی بَناتِکَ مِنْ حَقٍّ وَ إِنَّکَ لَتَعْلَمُ ما نُرِیدُ (۷۹)

گفتند قوم در جواب لوط که هر آینه بتحقیق میدانی که نیست از برای ما در دختران تو هیچگونه حقی و بدرستی که میدانی آنچه را که ما اراده داریم.

قالُوا قوم لوط در جواب فرمایش او که فرمود هؤُلاءِ بَناتِی هُنَّ أَطْهَرُ لَکُمْ لَقَدْ عَلِمْتَ در این مدت مدید که ما را دعوت میکردی که ما هیچگونه اقبالی بزنها نداشتیم چنانچه بعض ابناء امروزه میگویند زن باعث گرفتاری است اولاد میآورد نفقه و کسوت و سکنی لازم دارد و این ابتلائات در ذکر آن نیست بعلاوه آنکه الذّ است نظر بضیق آن و سهل التناول است نه مهر لازم دارد نه زحمت دارد در کوچه و بازار در دست رس است.

ما لَنا فِی بَناتِکَ مِنْ حَقٍّ ما حقی نسبت بدختران تو که زنهای قوم هستند نداریم و بکلی از آنها معرضیم که گفتند زنهای قوم چون دیدند مردان از آنها اعراض کردند آنها هم برای دفع شهوت خود با یکدیگر مساحقه را رواج دادند وَ إِنَّکَ لَتَعْلَمُ ما نُرِیدُ که لواط با غلمان باشد و بهتر از مهمانهای تو

در غلمان سراغ نداریم.

تنبیه- فی احکام لواطه، اولا- لواط محقق میشود بمجرد غیبوبه حشفه یا بعض آن و لو انزال نشود و جنابت میآورد و وجوب الغسل و احکام جنب بر طرفین فاعل و مفعول جاری است و این لواطه چهار قسم است:

۱- اگر با ذکور باشد حکمش قتل است و اثباتش مثل زنا چهار شاهد عادل که شهادت حسّی دهند کالمیل فی المکحله و بر لاطی حرام میشود مادر و خواهر و دختر ملوط و در حرمتش و کبیره بودنش ضروری دین اسلام است بلکه در بعض اخبار فرمودند کفر باللّه است.

۲- اگر با اجنبیه باشد حکم زنا دارد و حدّ زنا بار میشود صد تازیانه یا رجم اگر محصنه باشد یا قتل اگر با محارم باشد.

۳- اگر با حیوان باشد آن حیوان حرام گوشت میشود و فضله او نجس است اگر متعارف باشد اکل او مثل گاو و گوسفند و شتر باید سوزانید و اگر متعارف نیست مثل اسب و بغل و حمار باید از آن شهر خارج کرد و بشهر دیگری برد ۴- اگر با حلال خود باشد جایز است و مکروه و در خبر استدلال بر جوازش فرموده بکلمه من دون النساء در آیه شریفه إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ اعراف آیه ۷۹، و فقهاء استدلال فرموده بآیه شریفه نِساؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ بقره آیه ۲۲۳.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۰] .... ص: ۹۷

قالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلى رُكْنٍ شَدِيدٍ (۸۰)

گفت لوط بقوم اگر بود از برای من یک قوّت و قدرتی که بتوانم دفع شما را بکنم یا پناهگاهی از عشیره و شیعه داشتم که مرا یاری کنند و دفع شرّ شما را از من نمایند.

لکن نمیدانست که چه رکن شدیدی خداوند برای او قرار داده که همان مهمانها که ملائکه بودند که فرستاده لذا جبرئیل گفت بگذار داخل شوند همین که داخل شدند جبرئیل اشاره کرد بدست خود آنها کور شدند که خداوند میفرماید وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنا أَعْيُنَهُمْ قمر آیه ۳۷.

قالَ لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلى رُكْنٍ شَدِيدٍ چه قوّه و چه رکن شدید بالاتر از پناه بخداوند تبارک و تعالی است، خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام عرض کردند کلام افلاطون حکیم را که گفته بود (الافلاک قصی و الحوادث سهام و الهدف انسان و الرامی هو اللّه فاین المفرّ) حضرت فرمود

فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ

اشاره بآیه شریفه در سوره ذاریات آیه ۵۰ در قضایای نوح علیه السّلام که بقوم خود فرمود فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ و از این جهت از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مروی است فرمود

(رحم اللّه اخی لوطا لو کان یأوی الی رکن شدید و هو معونه اللّه تعالی)

این همان خدایی است که حضرت ابراهیم [ع را از آتش نمرود نجات داد و خود حضرت لوط [ع مشاهده کرده بود، موسی [ع و قومش را از فرعونیان نجات داد و دریا شکافته شد، نوح [ع و اصحابش را نجات داد و تمام قوم غرق شدند.

هود و صالح علیهما السلام را نجات داد که شرحش گذشت، او جار المستجیرین و امان الخائفین است.

گر نگهبان من آنست که من میدانم شیشه را در بغل سنگ نگه میدارم

و چون حضرت لوط بسیار مضطرب و پریشان شد مهمانهای او پرده را برداشتند

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۱] .... ص : ۹۹

قالُوا یا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ وَ لا یَلْتَفِتْ مِنْکُمْ أَحَدٌ إِلاَّ امْرَأَتَکَ إِنَّهُ مُصِیبُها ما أَصابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ (۸۱)

گفتند ملائکه بحضرت لوط ما فرستادگان پروردگار تو هستیم این قوم هرگز بتو آسیبی نمیتوانند رساند پس شبانه اهل خود را بردار و از میان قوم بیرون رو و احدی از قوم مطّلع از خروج شما نشود مگر زن خود را که همراه مبر که آنهم اصابه میکند عذابی را که قوم اصابه میکنند محقق وعده عذاب آنها صبح است آیا صبح نزدیک نیست.

قالُوا یا لُوطُ نظر به اینکه یکی از طرق وحی ارسال ملائکه است بصورت بشریت مثل اینکه جبرئیل بصورت دحیه کلبی بر پیغمبر نازل شد چنانچه میفرماید وَ ما کانَ لِبَشَرٍ أَنْ یُکَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْیاً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ یُرْسِلَ رَسُولًا فَیُوحِیَ بِإِذْنِهِ شوری آیه ۵۰، این ملائکه بصورت بشریت آمدند و حضرت لوط متوجه نشد که اینها ملک هستند اینها گفتند إِنَّا رُسُلُ رَبِّکَ غایه الامر رسل پروردگار اگ...برای امّت باشد باید بشر باشد و از جنس همان امت باشد حسب و نسبش معلوم باشد و اگر بر شخص نبی باشد باید از جنس ملک باشد بهر صورتی که حکمت اقتضا کند.

لَنْ یَصِلُوا إِلَیْکَ مضطرب مباش وحشت نکن اینها نمیتوانند بتو اذیتی کنند و آسیبی رسانند ما جلوگیر آنها هستیم.

فَأَسْرِ بِأَهْلِکَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّیْلِ موقعی که تمام بخواب رفته باشند کسی شما را نبیند، و در اخبار دارد فقط دو دختر داشت که با خود برد، و در قرآن کریم

هم دارد فَما وَجَدْنا فِيها غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ و الذاريات آيه ۳۶. كه در اين مدت مديد احدى ايمان نياورده بود.

بايد علماء و وعاظ چندان نادلگران نباشند از اوضاع امروزه كه نوع مردم فرمايشات آنها را نميشنوند بلكه از آنها معرضند كه پيغمبر اكرم صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم فرمود در آخر الزمان

يفرّون من العلماء كما يفر الغنم من الذئب

و از مزخرفات و كفريات اين تورات رائج دست يهود كه بسيار مورد تعجب است دارد كه دو دختر لوط پس از آنى كه تمام قوم هلاك شدند شهوت بآنها غلبه كرد و ديدند ديگر مردى نيست شراب بلوط دادند و نزد او رفتند و از نسل اين دو دختر هفتاد پيغمبر بوجود آمد وَ لا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ بنحو مخفيانه برويد كه احدى شما را نبيند و مطلع نشود إِلَّا امْرَأَتَكَ متعلق باسر باهلك است يعنى امرأه خود را همراه نبر، نه متعلق به و لا يلتفت كه معنى اين باشد كه او مانعى ندارد ملتفت شود بخصوص بقرينه إِنَّهُ مُصِيبُها ما أَصابَهُمْ مخصوصا در خبر دارد كه موقعى كه حجاره بر قوم باريد حجاره عظيمى بر سر امرأه لوط آمد و هلاك شد.

إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ مثل اينكه لوط تقاضا كرد كه بفوريت اقدام كنيد اينها گفتند موقع نزول عذاب صبح است، و ظاهرا سر تأخير تا صبح براى اين بوده كه حضرت لوط از آن محل خارج شود چون هفت قريه بود و البته پياده بود تا خارج شود و تأخير تا صبح چند ساعتى بيش نيست لذا گفتند أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ

[سوره هود (۱۱): آيه ۸۲] .... ص: ۱۰۰

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ (۸۲)

پس موقعى كه امر ما رسيد قرار داديم اعلاى مراكز قوم را سافل يعنى

وارونه کردیم و باریدیم بر آن مراکز سنگهایی از سجّیل بهم پیوسته.

فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا دستور نزول عذاب و اراده حق بر اهلاک قوم جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها که مأمور شد جبرئیل که این هفت شهر قوم لوط را از زمین بر کند ببال خود یعنی این طبقه زمین که آنها سکونت داشتند از جا کنده شد و آن قدر بالا برد که ملائکه آسمان صدای خروسان و سگهای آنها را میشنیدند و این شهرها را وارونه کردند تمام زیر زمین رفتند که دیگر یک عمارتی و اشجاری و آثاری از آنها باقی نماند.

وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً اشکال- بعد از واژگون شدن و تمام زیر زمین رفتن باریدن سنگ چه نتیجه دارد.

جواب- عطف بفاء و ثمّ نداده که دلالت بر تراخی کند بلکه بواو که دلالت بر جمع است می گویی زید و عمرو و بکر آمدند دلیل نیست که باین ترتیب آمده باشند در حدیث کسا خداوند میفرماید

(هم فاطمه و ابوها و بعلها و بنوها)

با اینکه فاطمه آخر کسی بود که زیر کسا رفت. بناء علی هذا موقعی که شهر کنده شد و بالا رفت امطار حجاره شد سپس سرنگون شد.

مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ سجیل در مجمع البحرین دارد که طین است که در جهنم پخته شده و از عدس بزرگتر و از نخود کوچکتر و هر دانه بر فرق یکی از آنها میرسید و از دبر آنها خارج میشد، و در مجمع البیان دارد عدّه آنها چهار ملیون بود. و منضود یعنی مرتب پی در پی بترتیب نازل میشد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۳] .... ص: ۱۰۱

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ (۸۳)

آن حجاره ها علامت داشت نزد پروردگار تو و نیست این بلا- از ظالمین ببعید مسوّمه نشان دار بود، بعضی گفتند اسم هر فردی روی هر یک آنها نوشته

شده بود لکن آن علامت چه بوده معلوم نیست فقط خداوند میدانست لذا میفرماید عند ربّک و بالجمله هدف هر یک حجاره یک نفر معین بوده.

وَ ما هِیَ مِنَ الظَّالِمِینَ بِبَعِیدٍ بعضی گفتند مراد از ظالمین کسانی هستند که مرتکب عمل قوم لوط بودند و در خبر دارد که هر لاطی موقع مردنش یک حجاره بر فرقش زده میشود و بعضی گفتند کسانی هستند که ایمان نمیآوردند و لکن جمع محلی بالف و لام برای عموم است شامل جمیع ظالمین میشود و این موارد بیان مصداق است منافی با عموم نیست، و تعبیر ببعید اشاره باستحقاق است که هر ظالمی استحقاق این گونه عذاب را دارد لکن ممکن است مورد عفو الهی و تفضل واقع شود و این تحدید و انذار است برای کلیه ظلمه که بترسند چنانچه آثارش بسا ظاهر شده مثل زلزله و وباء و طاعون و سیل و امراض مهلکه مثل سرطان و خناق و کوفت و امثال آنها و اعظم آنها سکته و فجأه که رواج دارد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۴] .... ص : ۱۰۲

وَ إِلی مَدْیَنَ أَخاهُمْ شُعَیْباً قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ وَ لا تَنْقُصُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ إِنِّی أَراکُمْ بِخَیْرٍ وَ إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ مُحِیطٍ (۸۴)

و فرستادیم بسوی مدین برادر خود آنها شعیب را فرمود ای قوم من پرستش کنید اللَّه را نیست برای شما الهی غیر از او و کم نکنید کیل و وزن را یعنی کم فروشی نکنید بدرستی که من راه نمایی میکنم شما را بخیر و خوبی و بدرستی که من میترسم بر شما عذاب روزی که بتمام شما احاطه کند.

وَ إِلی مَدْیَنَ عطف است به وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً إِلی قَوْمِهِ یعنی و لقد

ارسلنا الی مدین و مدین اسم جدّ شعیب است گفتند فرزند ابراهیم بوده و شعیب فرزند میکیل فرزند شحیب فرزند مدین بوده و بعضی نام پدر او را یوئب گفتند و بعضی تویه و بر هر تقدیر مدین جدّ شعیب میشود و قبیله او را بنام جد او نام نهادند مثل نامهای فامیلی و حضرت شعیب بر اصحاب ایکه هم مبعوث شده و ایکه اسم درختی است که او را میپرستیدند اخاهم شعیبا اخوه نسبی نه دینی چنانچه گذشت و در مجمع البحرین نام پدر شعیب را میکد فرزند شخره فرزند مدین دانسته قالَ یا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرُهُ تنبیه- از زمان نوح تا زمان حضرت خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تمام قوم آنها مشرک بودند بشرک عبادتی منکر وجود حق نبودند و شرک ذاتی نداشتند فقط ابن کمونه احتمال شرک ذاتی داده در درس افلاطون که سبزواری میگوید:

(هویتان بتمام الذات قد خالفتا بابن الکمونه استند)

و ثنویه شرک افعالی داشتند، و عشائره شرک صفاتی احدی منکر وجود حق نبوده جز طبیعی دهری وای بحال امروز که اکثر اهل عالم طبیعی هستند و جز محسوسات بچیزی معتقد نیستند نه بخدا، نه بملائکه، نه بجن نه ببهشت نه بدوزخ نه لوح نه قلم، نه عرش، نه کرسی آیا چه میشود و چه باید کرد.

وَ لا تَنْقُصُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ مکیال ظرفی است با او کیل میکنند و آن چیزی که کیل میکنند مکیل مینامند، و میزان چیزی است که باو وزن میکنند مثل ترازو و نحوه آن و آن چیز را موزون گویند و نقص المکیال و المیزان در باب معامله و فروش کم فروشی است چنانچه چیزهایی که بزرع و متر معین میشود نقص کنند و این علاوه بر اینکه گناه کبیره است جنبه حق الناسی هم دارد و متصرف اشتغال ذمّه ببقیه آن دارد و تصرف در ثمن بمقدار آن ناقص هم حرام است و این یکی از اعمال قوم شعیب بوده چنانچه معامله با سنگ مجهول الوزن یا کیل

مجهول المقدار معامله مجهوله است و باطل است بیع مجهول جایز نیست.

إِنِّی أَراکُمْ بِخَیْرٍ یعنی بحمد اللَّه شما از حیث مال و دولت و تفضلات الهی احتیاج بکم فروشی ندارید، یا بمعنی اینکه شما را بخیر دلالت میکنم که این باعث فقر و بیچارگی شما میشود.

إِنِّی أَخافُ عَلَیْکُمْ عَذابَ یَوْمٍ مُحِیطٍ یعنی بلای عمومی که سر تا سر شما را میگیرد و احدی از شما نجات پیدا نمیکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۵] .... ص: ۱۰۴

وَ یا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ بِالْقِسْطِ وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْیاءَهُمْ وَ لا تَعْثَوْا فِی الْأَرْضِ مُفْسِدِینَ (۸۵)

و ای قوم من وفا کنید یعنی تمام دهید و تمام بگیرید بعدل و مساوات و اجناس مردم را کم نکنید و سعی در فساد در روی زمین نکنید.

وَ یا قَوْمِ أَوْفُوا ایفاء تمام دادن و گرفتن است چنانچه ایفاء دین آنکه تمام دین را رد کند، و وفاء بعقد بتمام لوازم آن عمل کند، وفاء بعهد و نذر و قسم آنکه بتمام خصوصیات رفتار کند.

الْمِکْیالَ وَ الْمِیزانَ از باب مثال است و الّا بعضی بعدد معلوم میشود معدود است، بعضی بمساحت، بعضی بمشاهده، بعضی بمقدار طولا و عرضا و نحو اینها هر چیزی را تمام دهید کم ندهید و تمام بگیرید زیاد نگیرید که جزو مطفّفین میشوید که فرمود وَیْلٌ لِلْمُطَفِّفِینَ الَّذِینَ إِذَا اکْتالُوا عَلَی النَّاسِ یَسْتَوْفُونَ وَ إِذا کالُوهُمْ أَوْ وَزَنُوهُمْ یُخْسِرُونَ مطففین آیه ۱.

بالقسط قسط از لغات متضاده است بر عدل و ظلم هر دو اطلاق میشود و در اینجا بمعنی عدل است و در سوره جن أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

بمعنی ظلم است.

وَ لا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْياءَهُمْ بخس در مکیال و میزان و عدد و مساحت کم دادن است وَ لا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ بمعنی سعی در روی زمین و از این باب است سعایت نزد ظالم یعنی افساد در روی زمین نکنید مفسدین در حق یک دیگر کسی را بزحمت نیندازید.

افعال صادره شش قسم است اگر دارای مصلحت باشد و هیچ مفسده نداشته باشد حسن صرف است، و اگر بعکس باشد قبیح صرف، و اگر نه مصلحت دارد نه مفسده لغو صرف، و اگر هم مصلحت دارد هم مفسده اگر مصلحت آن بیشتر باشد حسن مطلق، و اگر مفسده زیادتر باشد قبیح مطلق، و اگر مساوی باشد لغو مطلق است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۶] .... ص: ۱۰۵

بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ (۸۶)

آنچه خداوند برای شما معین کرده بهتر است برای شما اگر بوده باشید مؤمن و نیستم من بر شما حفظ کننده.

بَقِيَّتُ اللَّهِ آن مقدار حقی که خداوند در باب معاملات و معاشرات برای شما قرار داده از منافع و عوائد بهمان قناعت کنید و تعدی بحق دیگران نکنید از برای شما خَيْرٌ لَكُمْ معنی این نیست که غیر از این هم خیر است و این بهتر است بلکه علاوه بر اینکه هیچ خیری در او نیست دارای شرّ صرف است.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ این هم معنی این نیست که اگر مؤمن نیستید بقیه اللّه خیر نیست بلکه معنی این است که مؤمن میفهمد و تصدیق میکند و غیر مؤمن قبول نمیکند و میگوید بهر وسیله که بشود مال مردم را تصرف نمود بتقلب و سرقت و ظلم و تعدی باید کرد در بند حلال و حرام نیست چنانچه امروز نوع مردم این نحو

هستند کسبهای حرام رواج بسیار دارد.

وَ ما أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ خداوند شما را دست من نسپرده فقط مأموریت داده که شما را آگاه کنم با اینکه این نحوه ظلمها را عقل هم حکم بقبح آن میکند حتی نزد خود ظالم، و شاهد بر این اینکه اگر دیگری با او چنین کند بد میداند مثلا این آدم کم فروش اگر جنسی را بخرد و باو کم دهند دادش بلند میشود، بعلاوه آنچه از آیات و اخبار آل اطهار علیهم السلام و تجربه مشاهده شده اینکه برکات الهیه در درستکاری است و تقلب و ظلم جز نکبت چیزی ندارد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۷] .... ص: ۱۰۶

قالُوا يا شُعَيْبُ أَ صَلاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ فِي أَمْوالِنا ما نَشؤُا إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ (۸۷)

گفتند قوم شعیب بشعیب که آیا نماز تو وادار کرده تو را اینکه ترک کنیم آنچه را که پدران ما عبادت میکردند یا اینکه ترک کنیم آنچه را که عمل میکنیم در اموال خود محققا هر آینه تو عاقل دانایی هستی.

آنچه بنظر میرسد در تفسیر این آیه شریفه اینکه قوم شعیب چون منکر رسالت او بودند و اینکه از جانب خداوند دستور باو داده شده قالُوا يا شُعَيْبُ أَ صَلاتُكَ تَأْمُرُكَ چون تو عبادت خدایان ما نمیکنی میخواهی ما هم مثل تو باشیم و عبادت خدایان خود را نکنیم أَنْ نَتْرُكَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا با اینکه این خدایان را ما از پیش خود عبادت نمیکنیم آباء و اجداد ما هم عبادت میکردند چگونه ما دست از دین آبائی و اجدادی خود برداریم.

أَوْ أَنْ نَفْعَلَ عطف بما یعبد آبائنا است یعنی ترک کنیم آنچه که میکنیم در اموال خود از بخس در مکیال و میزان آیا این گفتار از روی عقل و شعور است

فِی أَمْوالِنا ما نَشؤُا که اختیار مال خود را نداشته باشیم که هر نحوی بخواهیم تصرف کنیم.

إِنَّکَ لَأَنْتَ الْحَلِیمُ الرَّشِیدُ بدرستی که هر آینه تو حلیم و رشیدی این حلم است که با ما و دین ما و فعل ما مخالفت میکنی و این رشد است که دین آبائی و و اجدادی ما را باطل میدانی یعنی نه حلم داری نه رشد بلکه سفیه و نادانی و این نوع تعبیر متعارف است کسی که یک حرفی یا عملی بر خلاف سلیقه آنها بزند میگویند خیلی عقل داری بزبان عوام یعنی که کشک.

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۸] .... ص: ۱۰۷

قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی وَ رَزَقَنِی مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً وَ ما أُرِیدُ أَنْ أُخالِفَکُمْ إِلی ما أَنْهاکُمْ عَنْهُ إِنْ أُرِیدُ إِلَّا الْإِصْلاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَ ما تَوْفِیقِی إِلَّا بِاللَّهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ إِلَیْهِ أُنِیبُ (۸۸)

فرمود شعیب ای قوم من آیا رؤیت میکنید که اگر من از روی دلیل قطعی و برهان علمی از جانب پروردگارم باشم و روزی داده مرا از جانب خود روزی خوبی و من اراده نکردم با شما مخالفت و ستیزگی کنم بآنچه که شما را نهی میکنم از آن غرضی ندارم جز اصلاح بقدری که توانایی دارم و نیست توفیق من مگر بخداوند بر او توکل کردم و بسوی او انابه میکنم.

این آیه شریفه شاهد قوی است بر آنچه در آیه قبل بیان کردیم بر خلاف آنچه مفسرین گفتند که اعراض از نقل آنها کردیم چون تفسیر برأی بوده که گفتیم قوم شعیب نظرشان این بود که تو از جانب خدا نیامده ای فقط میخواهی ما هم مثل تو باشیم نماز کنیم و بتها را کنار گذاریم و آنچه میخواهیم در اموال خود

تصرف نکنیم و این گفتار با حلم و رشد مناسبت ندارد و از روی هوی و پیش خود است لذا در جواب آنها قالَ یا قَوْمِ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ کُنْتُ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّی من بدون دلیل و مدرک با شما نمیگویم و نیامده ام بیّنه و معجزه دارم که فعل الهی است بمن داده شده که دلیل قطعی و حجت بالغه باشد بر صدق دعوای من، در اخبار بما نرسیده که معجزه شعیب چه بوده ولی این جمله دلالت صریح دارد که بدون معجزه نبوده.

وَ رَزَقَنِی مِنْهُ رِزْقاً حَسَناً اشاره به اینکه طمع بمال شما ندارم آن قدر خداوند بمن عطا فرموده که احتیاج بمال شما ندارم.

وَ ما أُرِیدُ أَنْ أُخالِفَکُمْ نه بجنگ شما آمده ام و نه میخواهم شما را در زحمت بیندازم و نه با شما دشمنی دارم إِلی ما أَنْهاکُمْ عَنْهُ اینکه میگویم پرستش نکنید جز خدای یکتای بی همتا را و در معاملات خود کم فروشی نکنید.

إِنْ أُرِیدُ إِلَّا الْإِصْلاحَ مقصدی ندارم جز سعادت دنیا و آخرت شما و اینکه با هم موافقت و مساوات داشته باشید بهم ظلم نکنید به عدالت رفتار کنید نه از کسی زیاد بگیرید و نه بکسی کم دهید که تولید عداوت و عناد میکند بین شما مَا اسْتَطَعْتُ هر قدر که بتوانم اصلاح کنم.

وَ ما تَوْفِیقِی إِلَّا بِاللَّهِ از خدا میطلبم که بمن توفیق دهد که بتوانم شما را سعادت مند کنم و هدایت نمایم و دنیا و آخرت شما را تأمین کنم.

عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ بشما نظر ندارم که بیائید بمن کمک دهید و همراهی کنید اعتمادم و توکّلم باو است و بس وَ إِلَیْهِ أُنِیبُ هر چه بخواهم در خانه او میروم و از او میطلبم.

ص: ۱۰۸

[سوره هود (۱۱): آیه ۸۹] .... ص : ۱۰۹

وَ یا قَوْمِ لا یَجْرِمَنَّکُمْ شِقاقِی أَنْ یُصِیبَکُمْ مِثْلُ ما أَصابَ قَوْمَ نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صالِحٍ وَ ما قَوْمُ لُوطٍ مِنْکُمْ بِبَعِیدٍ (۸۹)

ای قوم من گرفتار نکند شما را ستیزگی و دشمنی و مخالفت با من بعذاب و بلائی اینکه اصابه کند بشما مثل آنچه بقوم نوح اصابه کرد از غرق یا بقوم هود از باد یا بقوم صالح از رجفه و قوم لوط از شما بعد زمانی ندارند.

وَ یا قَوْمِ لا- یَجْرِمَنَّکُمْ جرم کسب معصیت است، مجرم گنه کار است یعنی باعث نشود و وادار نکند شما را شقاقی شقاق جدایی است که دیگر قابل التیام نباشد مثل قوله تعالی لِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ یُشاقِقِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ

انفال ۱۳، و بسیاری از آیات دیگر یعنی مخالفت و معادات و افتراق و محاربه و ستیزگی و اختلاف و معاندت شما با من باعث و موجب استحقاق عذاب أَنْ یُصِیبَکُمْ بر شما اصابه کند که تماما هلاک شوید که احدی نجات پیدا نکند چنانچه بر امم سابقه در اثر مخالفت با انبیاء خود اصابه کرد مِثْلُ ما أَصابَ قَوْمَ نُوحٍ که از آسمان بارید و از زمین جوشید آب بقدری که کوه ها زیر آب رفت و تمام هلاک شدند حتی زن نوح و فرزند او.

أَوْ قَوْمَ هُودٍ که هفت شب و هشت روز چنان ریح عقیم باد سموم تمام آنها را هلاک نمود.

أَوْ قَوْمَ صالِحٍ که گفتند زلزله و صیحه و صاعقه موجب رجفه آنها شد و تمام هلاک شدند.

وَ ما قَوْمُ لُوطٍ مِنْکُمْ بِبَعِیدٍ زمان لوط با زمان شعیب چندان فاصله نداشت و قوم شعیب میدانستند و بآنها خبر رسیده بود که بخسف و امطار حجاره تمام هلاک شدند شما هم بهتر از آنها نیستید.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۰] .... ص: ۱۱۰

وَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ (۹۰)

و طلب آمرزش کنید از گناهان گذشته خود پروردگار خود را پس از آن توبه کنید بسوی او که دیگر مرتکب نشوید محققا بدانید که پروردگار من هم رحیم است رحمت او شامل حال شما میشود و هم ودود است با مودّت و محبّت است نسبت ببندگانش هم میآمرزد و هم قبول توبه میکند.

وَ اسْتَغْفِرُوا غفران پوشیدن است و غفران ذنوب پوشیدن گناه باینست که هیچ اثری از آثار گناه را ظاهر نکند نه در نامه عمل ثبت باشد که بکلی محو کند، نه در نظر ملائکه باشد از نظر آنها ببرد، نه بعقوبات اخروی عقوبت کند نه بآثار وخیمه دنیوی گرفتار نماید ربّکم مربّی شما است که شما را تربیت میکند تا شما را بسعادت و مقامات عالیه برساند.

ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ توبه پشیمانی است چنانچه از رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است فرمود

(کفی فی التوبه الندم)

و اثر پشیمانی اینست که دیگر خود را آلوده نکند پشیمانی از شرک توحید است، پشیمانی از کفر ایمان است، پشیمانی از ترک واجبات اتیان و تدارک است، پشیمانی از معاصی ترک است، پشیمانی از ذهاب حقوق ردّ آنها است کلا بحسبه.

إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ وَدُودٌ دشمنی با کسی ندارد مؤاخذه نمیکند، بنده دوست است، ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و اعطاء عقل و افاضه نعم دنیوی و مثوبات اخروی تماما از روی محبت و لطف و عنایت و تفضل و عطوفت ببندگان است

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۱] .... ص: ۱۱۱

قالُوا یا شُعَیْبُ ما نَفْقَهُ کَثِیراً مِمَّا تَقُولُ وَ إِنَّا لَنَراکَ فِینا ضَعِیفاً وَ لَوْ لا رَهْطُکَ لَرَجَمْناکَ وَ ما أَنْتَ عَلَیْنا بِعَزِیزٍ (۹۱)

گفتند قوم بشعیب که ما بسیاری از این حرفهای تو را نمی فهمیم چه می گویی و ما هر آینه تو را بچشم حقارت در خود می بینیم فقط عشیره تو اشخاص محترم معزز هستند اگر برای خاطر آنها نبود تو را سنگسار میکردیم ولی خودت بر ما شرافتی و عزّتی نداری.

قالُوا یا شُعَیْبُ پس از این مواعظ و نصایح با زبان محبت آمیز و بیان لطف الهی در جواب او گفتند ما نَفْقَهُ کَثِیراً مِمَّا تَقُولُ یعنی کلمات تو کلمات بیهوده گویی است قابل فهم و درک نیست که ما دست از خدایان خود برداریم و در اموال خود آنچه میخواهیم تصرّف نکنیم و بیائیم اطاعت تو را بکنیم با اینکه وَ إِنَّا لَنَراکَ فِینا ضَعِیفاً وقعی و احترامی و عزّتی نزد ما نداری یک آدم ضعیف بی اسم بی عنوانی بیش نیستی، و آنچه مفسرین در معنای ضعیف گفتند که العیاذ شعیب کور بوده یا آفت داشته غلط است زیرا در شرائط نبوت گفته ایم که انبیاء اموری که باعث نفرت مردم باشد نباید دارا باشند چنانچه نسبتهایی که بحضرت ایّوب میدهند کذب محض است.

وَ لَوْ لا رَهْطُکَ رهط طائفه و قبیله و عشیره را گویند لَرَجَمْناکَ برای احترام آنها تو را رها کردیم و الّا تو را سنگ سار میکردیم که دیگر این گونه صحبتها را نکنی و مزاحم کارهای ما نباشی.

وَ ما أَنْتَ عَلَیْنا بِعَزِیزٍ اهمیتی نزد ما نداری که ما مراعات شخصیت تو را بکنیم هیچگونه عزّتی نزد ما نداری فقط قبیله تو اعتباری دارند ما بآنها عزّت میگذاریم.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۲] .... ص : ۱۱۲

قالَ یا قَوْمِ أَ رَهْطِی أَعَزُّ عَلَیْکُمْ مِنَ اللَّهِ وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَکُمْ ظِهْرِیًّا إِنَّ رَبِّی بِما تَعْمَلُونَ مُحِیطٌ (۹۲)

فرمود ای قوم من آیا عشیره من نزد شما عزیزترند از خداوند عالم که او را گرفتید یعنی فرمایشات او را عقب سر خود انداختید که اعتناء باو نکردید و حال آنکه محققا پروردگار من بآنچه شما عمل میکنید احاطه دارد.

قالَ یا قَوْمِ أَ رَهْطِی أَعَزُّ عَلَیْکُمْ نظر به اینکه گفتند عشیره شعیب هم بمسلک قوم بودند و ایمان نیاورده بودند و هم صاحب اسم و عنوان بودند و بر سایر عشائر مقدم بودند چون شعیب از این فامیل بود ملاحظه میکردند فرمود آیا اینها پیش شما عزیزترند من اللَّه که تمام عزّت و شرف ذاتی او است و هر که هر چه عزت داشته باشد جعلی و اعتباری است و عرضی که خدا باو داده چنانچه میفرماید مَنْ کانَ یُرِیدُ الْعِزَّهَ فَلِلَّهِ الْعِزَّهُ جَمِیعاً فاطر آیه ۱۱ و نیز میفرماید وَ لِلَّهِ الْعِزَّهُ وَ لِرَسُولِهِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ منافقون آیه ۸، پس اگر کسی عزّت خدایی داشته باشد مثل انبیاء و رسل و مؤمنین آن عزّت است، و اما عشیره و فامیل و دولت و ثروت و حسب و نسب در صورتی که ایمان نباشد موجب ذلّت و خفّت است نه عزت و شرافت وَ اتَّخَذْتُمُوهُ وَراءَکُمْ ظِهْرِیًّا ضمیر راجع باللّه است یعنی اعتناء باو نمیکنید چون رسول او را میخواهید رجم کنید و برسالت او عمل نمیکنید و البته کسی که برسل الهی و اولیاء او دشمنی کند باو دشمنی کرده

من احبکم فقد احب اللَّه و من ابغضکم فقد ابغض اللَّه

جامعه کبیره

الذین من والاهم فقد وال اللَّه و من عاداهم فقد عادی اللَّه

جامعه صغیره.

إِنَّ رَبِّی بِما تَعْمَلُونَ مُحِیطٌ نه اعمال شما بر او مستور است، نه شما از تحت قدرت او بیرونید لِتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ

بِكَلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً

طلاق آیه ۱۲.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۳] .... ص : ۱۱۳

وَ یا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلی مَکانَتِکُمْ إِنِّی عامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ یَأْتِیهِ عَذابٌ یُخْزِیهِ وَ مَنْ هُوَ کاذِبٌ وَ ارْتَقِبُوا إِنِّی مَعَکُمْ رَقِیبٌ (۹۳)

و ای قوم من آنچه تمکن دارید از کفر و شرک و فسق و فجور بکنید من هم آنچه قدرت دارم در تبلیغ و ارشاد شما عمل میکنم زود باشد بدانید کیست که بیاید او را عذاب خوار کننده و کیست او کاذب و دروغ گو و انتظار بکشید و چشم براه باشید من هم با شما انتظار میکشم و چشم براهم.

وَ یا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلی مَکانَتِکُمْ بعد از آنکه ایمان نیاوردند و دست از اعمال زشت خود بر نداشتند و حضرت شعیب مأیوس شد و اعمال زشت آنها منحصر بکم فروشی، نقص در مکیال و میزان نبود بلکه افساد در زمین میکردند و سر راه بر کسانی که میخواستند خدمت شعیب برسند و ایمان آورند می نشستند و جلوگیری میکردند و آنها را تحدید میکردند چنانچه در سوره اعراف گذشت در آیه شریفه وَ لا تُفْسِدُوا فِی الْأَرْضِ، الی قوله تعالی: وَ لا تَقْعُدُوا بِکُلِّ صِراطٍ تُوعِدُونَ وَ تَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَ تَبْغُونَها عِوَجاً الایه آیه ۸۳ و ۸۴، حضرت شعیب وعده عذاب داد فرمود هر چه میتوانید که معنای مکانتکم است یعنی مکنت و تمکن دارید بکنید.

إِنِّی عامِلٌ من هم بوظیفه خود عمل میکنم سَوْفَ تَعْلَمُونَ که من بر حق هستم یا شما مَنْ یَأْتِیهِ عَذابٌ یُخْزِیهِ که خدایان شما بر من عذاب نازل میکنند یا خدای من بر شما عذاب نازل میکند.

وَ مَنْ هُوَ کاذِبٌ من دروغگو هستم در دعوی رسالت و دعوت بتوحید و اعمال

صالحه یا شما دروغ می گویید در دعوت بشرک و فساد و بزودی بر شما معلوم میشود وَ ارْتَقِبُوا چشم براه باشید و منتظر که هدف عذاب کدام یک از طرفین هستیم إِنِّی مَعَکُمْ رَقِیبٌ من هم این چشم براهی و انتظار را دارم و این آخرین هدف انبیاء است بعد از آنی که بکلی از قوم مأیوس شدند و حجت بر آنها تمام شد و دیگر قابل هدایت نیستند چنانچه پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم با نصارای نجران کارشان بمباهله کشید که شرحش گذشت و همچنین سایر انبیاء.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۴] .... ص : ۱۱۴

وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّیْنا شُعَیْباً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَهٍ مِنَّا وَ أَخَذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ فَأَصْبَحُوا فِی دِیارِهِمْ جاثِمِینَ (۹۴)

و موقعی که امر ما رسید بنزول عذاب نجات دادیم شعیب و کسانی که ایمان آورده بودند باو برحمت از ما و گرفت کسانی که ظلم کردند از قوم صیحه آسمانی پس صبح کردند در حالی که اجساد آنها مرده بدون روح زمین افتاده.

وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا گذشت معنای امر که مراد عذاب است یا نزول عذاب یا مشیّت و اراده حق بنزول عذاب.

نَجَّیْنا شُعَیْباً وَ الَّذِینَ آمَنُوا مَعَهُ به اینکه از میان قوم خارج شوند که صدای صیحه را نشنوند برحمه منّا زیرا لیاقت شمول رحمت را داشتند و مورد تفضلات الهی بودند و استحقاق عذاب را نداشتند لذا خارج شدند.

وَ أَخَذَتِ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ اینها هم شرک داشتند که إِنَّ الشِّرْکَ لَظُلْمٌ عَظِیمٌ لقمان آیه ۱۲، و هم ظلم بشعیب و مؤمنین و هم بیک دیگر از جهت نقص مکیال و میزان و از جهت افساد فی الارض و هم ظلم بنفس که خود را در معرض عذاب انداختند، و صیحه گفتند صیحه جبرئیل بوده یا صدای آسمانی

که یک مرتبه آنی روحها از قالب خارج شد و تمام شدند.

فَأَصْبَحُوا استفاده میشود که این صیحه شبانه بوده که در صبح یک نفر زنده باقی نماند فِی دِیارِهِمْ جمع دور است بمعنی خانه یعنی در خانه های خود و این هم قرینه که صیحه در شب بوده زیرا اگر روز بود در کوچه ها و بازارها بودند جاثمین جاثم افتاده یعنی جسد آنها روی زمین افتاده، اشاره بهلاکت و موت است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۵] .... ص : ۱۱۵

کَأَنْ لَمْ یَغْنَوْا فِیها أَلا بُعْداً لِمَدْیَنَ کَما بَعِدَتْ ثَمُودُ (۹۵)

گویا اصلا در آن دیار سکونت نداشتند آگاه باشید مدین قوم شعیب مطرود شدند از رحمت الهی همان نحوی که ثمود قوم صالح مطرود شدند.

کَأَنْ لَمْ یَغْنَوْا فِیها یعنی لا یقیموا فیها که اصلا در آن دیار سکونت و قیامی نداشته بودند چنانچه در آیه شریفه کَأَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ یونس آیه ۲۴ یعنی اصلا کشت نکرده بود زرع خود را که بکلی آثارش از بین رفته و این عبارت در مورد ثمود گذشت در آیه ۷۰ و شرحش ذکر شد و از همین جهت تشبیه فرموده حال قوم شعیب را بحال قوم صالح.

أَلا بُعْداً لِمَدْیَنَ که قوم شعیب باشند کَما بَعِدَتْ ثَمُودُ که قوم صالح باشند، و بعد از رحمت که قریب المعنی با لعن است یعنی از قابلیت رحمت افتاده اند دیگر قابل هدایت نیستند و مطرود از درگاه ربوبی شدند و آنها را بخودشان واگذار نمود قلوب آنها سیاه شده و قساوت آنها را فرو گرفته.

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۶] .... ص : ۱۱۵

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ (۹۶)

و هر آینه بتحقیق فرستادیم موسی را با معجزات و آیات ما و با دلیل و برهان آشکارا

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی شرح ارسال موسی در بسیاری از سور قرآنی بیان شده و قبلا در سوره اعراف از آیه ۱۰۱ تا آیه ۱۵۵ پنجاه و پنج آیه گذشت و در سوره طه و سوره قصص و بسیاری از سور تفصیلا و اجمالا خداوند بیان فرموده و در اینجا مجرد اشاره شده.

بآیاتنا معجزاتی که بدست موسی داده شد بنصّ قرآن نه معجزه که میفرماید فِی تِسْعِ آیاتٍ نمل آیه ۱۲.

وَ سُلْطانٍ مُبِینٍ سلطان دلیل و برهان است که قابل هیچ گونه اشکال نباشد و طرف مقابل را ملزم کند که نتواند جواب دهد و آشکار باشد که دلیل حسی باشد زیرا ادله عقلیه و لو بسیار محکم و متقن است لکن بر شخص جاهل بخصوص معاند و مخالف چندان تأثیری ندارد و میگوید من درک نمیکنم و از عهده جواب آن بر نمیآیم ولی ممکن است جواب داشته باشد که دانشمندان بتوانند جواب دهند ولی ادله حسّیه که بعین مشاهده میکنند مثل نوع معجزات انبیاء بالاخص حضرت موسی [ع عصا اژدها شود، ید و بیضا، شکاف دریا، خروج آب از دل سنگ و امثال اینها و بسیاری از معجزات حضرت خاتم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم تکلم سنگ ریزه، ستون حنّانه، شق القمر و نحو اینها فقط در مقابل آنها حمل بسحر کنند با اینکه گفتند (سحر با معجزه پهلو نزند دل خوش دار).

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۷] .... ص : ۱۱۶

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَاتَّبَعُوا أَمْرَ فِرْعَوْنَ وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِیدٍ (۹۷)

ارسال موسی بسوی فرعون و گروه او که قبطیان باشند بوده لکن قوم فرعون پس از مشاهده این معجزات باهره متابعت فرعون را کردند و ایمان نیاوردند و بامر فرعون رفتار کردند و حال آنکه امر فرعون بر خلاف عقل و صلاح و حسّ و و جدان بوده احمقانه طبق هوی و هوس و کبر و عناد و عصبیت بوده و هیچ گونه رشدی

در آن نبود.

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ حضرت موسی فقط مبعوث بر آنها نبود بلکه بر بنی اسرائیل هم مبعوث شده بود و دینش ناسخ دین ابراهیم بود نسبت بامّت خود و باقی بود تا زمان عیسی لذا اولوا العزم بود فقط بنی اسماعیل بدین ابراهیم باقی بودند تا زمان بعثت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم.

فَاتَّبَعُوا ملاء فرعون که قبطیان و لشگریان او بودند فقط مردی از آل فرعون که مخفیانه ایمان آورد که در سوره مؤمن شرح حالش بیان شده و زن فرعون آسیه که فرعون او را کشت بنحو سختی که در قرآن از قول او نقل میفرماید إِذْ قالَتْ رَبِّ ابْنِ لِی عِنْدَکَ بَیْتاً فِی الْجَنَّهِ وَ نَجِّنِی مِنْ فِرْعَوْنَ وَ عَمَلِهِ وَ نَجِّنِی مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِینَ تحریم آیه ۱۱.

أَمْرَ فِرْعَوْنَ که منع شدید کرد از ایمان بموسی آنها هم متابعت کردند و چندین مرتبه در مقام قتل موسی و کسانی که باو ایمان آورده بودند بر آمدند تا خدا دفع شرّ آنها را کرد و تماما در رود نیل غرق شدند.

وَ ما أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِیدٍ رشد مقابل سفاهت است سفیه کسی را گویند که افعال و اقوالش عقلایی نباشد چه سفاهتی است بالاتر از اینکه بگوید فَأَوْقِدْ لِی یا هامانُ عَلَی الطِّینِ فَاجْعَلْ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَطَّلِعُ إِلی إِلهِ مُوسی قصص آیه ۳۸ یا بگوید أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴، یا بگوید یا هامانُ ابْنِ لِی صَرْحاً لَعَلِّی أَبْلُغُ الْأَسْبابَ مؤمن آیه ۳۸، یک عاقل در اینها نبود که بگوید صرح غایت ارتفاعش چهل متر است آیا خدای موسی در چهل متری در هوا منزل کرده آنهم این طرف که صرح تو بنا شده، یا اسباب سماوات در چهل متری است، یا بگوید تو ربّ اعلا هستی پیش از وجودت کجا بودی و بعد از مردنت کجا هستی، یا بگوید یا أَیُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی قصص آیه ۳۸ و غیر اینها از مزخرفات

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۸] .... ص : ۱۱۸

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ (۹۸)

پیش قافله میشود قوم خود را که او از جلو و آنها از عقب در روز قیامت پس وارد میکند آنها را در آتش و بد جائیست ورد آنها.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ چون در دنیا مقدم بود بر کفر و ضلالت در آخرت هم باید مقدم باشد در عذاب و عقوبت و این اختصاص بفرعون ندارد تمام ارباب ضلال و دعات باطله چنین است که آنها جلو میآیند و اتباع آنها در عقب آنها يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ الایه اسری آیه ۷۳ وَ جَعَلْناهُمْ أَئِمَّهً يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ قصص آیه ۴۱، متبوع هر قومی حق یا باطل مقدم است و اتباع آن در اثر او وارد بهشت یا جهنم میشوند (حشر محبان علی با علی، حشر محبان عمر با عمر)، يَوْمَ الْقِيامَهِ بمجرد اینکه زنده شوند و وارد صحرای محشر شوند زیرا کفار و مشرکین و اهل ضلالت نه دیوانی بر آنها باز میکنند و نه میزانی نصب میکنند و نه حسابی میکنند بدون حساب و کتاب.

فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ چنانچه او در دنیا آنها را اضلال کرد و آنها گمراه شدند در آخرت هم او وارد آتش میشود و آنها را وارد میکند یعنی سبب ورود آنها اینست که حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمودند

(المرء مع من احبّ)

و فرمودند

(من احبّ حجرا حشره اللّه معه)

وَ بِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ آتشی که از غضب الهی افروخته شده که آسمانها و زمین طاقت او را ندارند با این بدنها چه میکند چنانچه امیر المؤمنین علیه السّلام در مناجاتش در دعاء کمیل عرض میکند

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم بقائه و لا یخفف عن اهله لانّه لا یکون الّا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض الدعاء)

[سوره هود (۱۱): آیه ۹۹] .... ص : ۱۱۹

وَ أُتْبِعُوا فِی هذِهِ لَعْنَهً وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ (۹۹)

و تابع شدند قوم فرعون فرعون را هم در این دنیا لعنت الهی را و هم روز قیامت بد عطیه ای است که بآنها عطا میشود، لعنت دوری از رحمت و مشمول عذاب الهی شدن است.

وَ أُتْبِعُوا فِی هذِهِ یعنی فی هذه الدنیا لعنه که چه بلائی بر آنها نازل شد فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ الایه اعراف آیه ۱۳۰ شرحش گذشت.

وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ عطف بهذه یعنی و اتبعوا فی یوم القیمه لعنه بهمین دخول در آتش بدون حساب بلکه عذاب عالم برزخ را هم دارند.

بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ روز اعانه و عطاء می گویی ارفده یعنی اعانه و اعطاه یعنی بد اعانت و عطائی است لعنت الهی و عذاب دنیوی و اخروی.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۰] .... ص : ۱۱۹

ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْقُری نَقُصُّهُ عَلَیْکَ مِنْها قائِمٌ وَ حَصِیدٌ (۱۰۰)

این قضایا از قوم نوح تا موسی از خبرهای شهرستانهای آنها است که پس از هلاکت اهل آنها بعضی از آن شهرستانها آثاری از آن باقیست که عبرت دیگران باشد مثل مصر و بعضی خراب و ویران شده که هیچ اثری از آنها باقی نمانده.

ذلک اشاره بخبرهائیست که از قوم نوح و عاد و ثمود و اصحاب لوط و قوم شعیب و فرعونیان خداوند خبر داده.

مِنْ أَنْباءِ الْقُری من تبعیضیه است و تاب دو معنی دارد یکی آنکه این قرای آنها خبرهای دیگر هم دارند که در قرآن در سایر سور اشاره فرموده و اینها که خبر دادیم بعض آنها است، دیگر آنکه قرای دیگری هم هست که ظالمین

در آنها هلاک شدند و اینها که خبر دادیم بعضی از قرای است. انباء جمع نبأ است و نبأ بمعنی خبر دادن از قضایای واقعه است، و تعبیر بقری برای اینست که تمام اهل آنها هلاک شدند لکن خود قری بعض آنها بکلی مخروبه شد که هیچ اثری از آنها باقی نماند مثل قرای قوم لوط که سرنگون شد یا مخروبه شد چنانچه میفرماید بعد از ذکر قوم نوح، عاد، ثمود، قوم ابراهیم، قوم لوط، اصحاب مدین، تکذیب موسی فَكَأَيِّنْ مِنْ قَرْيَةٍ أَهْلَكْناها وَ هِيَ ظالِمَةٌ فَهِيَ خاوِيَةٌ عَلى عُرُوشِها الایه حج آیه ۴۴، و بعض آنها آثار آنها باقی ماند و پس از هلاکت اهلش بدست مؤمنین افتاد مثل منازل فرعونیان که میفرماید كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِينَ دخان آیه ۲۷، و نیز میفرماید فَأَخْرَجْناهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ وَ كُنُوزٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ شعراء آیه ۵۷.

نَقُصُّهُ عَلَيْكَ جهت تسلیت حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم در مخالفت قومش و انذار قوم که شما هم عزیزتر از آنها نیستید چنانچه میفرماید أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَراءَةٌ فِي الزُّبُرِ قمر آیه ۴۳ مِنْها قائِمٌ مثل منازل فرعونیان وَ حَصِيدٌ مثل قراء قوم لوط.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۱] .... ص: ۱۲۰

وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لكِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّكَ وَ ما زادُوهُمْ غَيْرَ تَتْبِيبٍ (۱۰۱)

و ما ظلم نکردیم باین امم انبیاء که هلاک شدند و لکن خود آنها بنفوس خود ظلم کردند پس بی نیاز نکرد آنها را خدایان آنها که میپرستیدند غیر از خدای متعال از هیچ گونه عذابی موقعی که آمد امر پروردگار تو و زیاد نکردند بر آنها غیر از هلاکت و فناء و از بین رفتن آنها.

وَ ما ظَلَمْناهُمْ ظلم از قبایح عقلیه است و محال است از خداوند صادر شود و یکی از معانی عدل همین است که ظلم نمیکند و فعل قبیح و لغو از او صادر نمیشود بر کافر و فاسق زائد بر استحقاق عذاب نمیکند و غیر مستحق را عذاب نمیفرماید وَ لکِنْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ با اینکه خداوند از راه لطف و رحمت بر آنها انبیاء فرستاد و حجت را بر آنها از هر جهت تمام کرد و راه رستگاری و نجات از مهالک را بآنها نشان داد و آنها علاوه بر اینکه قبول نکردند در مقام اذیت و ظلم بانبیاء و گروندگان بآنها هر قدر توانستند کردند و فسق و فجور و طغیان نمودند و مانع دیگران هم شدند و نگذاشتند آنها بشرف ایمان مشرف شوند.

فَما أَغْنَتْ عَنْهُمْ پس بی نیاز نکرد آنها را از عذاب الهی آلِهَتُهُمُ بتهای آنها و جلوگیری نکردند از عذاب.

الَّتِی یَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ خداوند عالم است که قدرت دارد بر دفع شرّ آنها از انبیاء و مؤمنین و اینکه دشمنان آنها را هلاک نماید مِنْ شَیْ ءٍ هیچگونه نفعی و دفع ضرری این آلهه آنها برای آنها ندارند یک جمادی بیش نیستند.

لَمَّا جاءَ أَمْرُ رَبِّکَ موقعی که مشیّت الهی تعلق گرفت بهلاکت آنها اصنام آنها که جای خود دارند اگر جن و انس جمع شوند و بخواهند مقابل مشیّت الهی عرض اندام کنند قدرت ندارند.

وَ ما زادُوهُمْ غَیْرَ تَتْبِیبٍ تتبیب هلاکت است یعنی آلهه آنها سبب شدند بر نزول عذاب الهی این هم باین معنی که پرستش اینها آلهه خود را که شرک باشد سبب استحقاق آنها شد بر عذاب آنها هم در دنیا و هم در آخرت و الّا خود آلهه که یک جمادی بیش نیست و منشأ هیچگونه اثری نیستند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۲] .... ص: ۱۲۱

وَ کَذلِکَ أَخْذُ رَبِّکَ إِذا أَخَذَ الْقُری وَ هِیَ ظالِمَهٌ إِنَّ أَخْذَهُ أَلِیمٌ شَدِیدٌ (۱۰۲)

و همین نحو میگیرد پروردگار تو زمانی که بگیرد اهل شهرستانها که ظلم

کرده باشند محققا اخذ الهی بعذاب بسیار دردناک است و بسیار سخت است.

و کذلک یعنی همین نحوی که امم سابقه را بواسطه شرک و مخالفت انبیاء خود عذاب نازل کردیم این مشرکین و مخالفین تو را هم معذب میکنیم.

أَخْذُ رَبِّکَ این نوع خدا گیر میشوند إِذا أَخَذَ الْقُری یعنی اهل القری از کفار و مشرکین که از قابلیت هدایت افتادند و قساوت آنها را فرو گرفت وَ هِیَ ظالِمَةٌ نفس قری ظالم نیست مراد اهل قری است و مراد از ظالمه همان ظلم بنفس است که ایمان نیاوردند و ظلم بسایر کفار که صدّ عن سبیل اللَّه نمودند و ظلم بنبیّ اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و مؤمنین در اذیت و آزار.

إِنَّ أَخْذَهُ أَلِیمٌ شَدِیدٌ همین نحوی که خداوند ارحم الراحمین است فی موضع العفو و الرحمه اشد المعاقبین است فی موضع النکال و النقمه) اخذ الهی بسیار دردناک و بسیار سخت است و بسیار عظیم است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۳] .... ص: ۱۲۲

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَهِ ذلِکَ یَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَ ذلِکَ یَوْمٌ مَشْهُودٌ (۱۰۳)

محققا در این قضایای انبیاء سلف و امم ماضیه هر آینه آیت و دلیل و برهان است برای کسی که بترسد عذاب آخرت را که آخرت روزیست که جمع میشوند از برای آن روز جمیع الناس مؤمن و کافر و آن روزی که در حق آنها شهود شهادت میدهند یا جمیع ناس خصوصیات آن روز را مشاهده میکنند.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیَةً یعنی در این قصص انبیاء که تذکر دادیم، آیه و نشانه است برای امری و دلیل که دلالت میکند بآن امر و برهان که واضح و مبین میکند آن امر را که مخالفت انبیاء چه عواقب وخیمه دارد در این عالم و عالم آخرت

ولی پی بردن باین دلیل و برهان و آیه و ترتیب اثر بر آن مخصوص است لِمَنْ خافَ عَذابَ الْآخِرَهِ که ایمان بمعاد داشته باشد و لازمه آن ایمان بجمیع عقائد حقه و اجتناب از معاصی الهیه و اتیان باعمال صالحه است سپس خداوند توصیف آن روز را میکند.

ذلِکَ یَوْمٌ مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ نفرمود یوم یجمع الناس بصیغه معلوم بلکه بصیغه مجهول اشاره به اینکه آنها باختیار خود اجتماع نمیکنند بلکه آنها را خداوند جمع میفرماید خوب و بد هر که هست و هر چه هست.

وَ ذلِکَ یَوْمٌ مَشْهُودٌ نوع مفسرین بمعنی اول تفسیر کردند یعنی تمام بلکه جنّ و انس و ملک آن روز را مشاهده میکنند، لکن لفظ مجموع دلالت بر این معنی داشت که اگر تمام جمع شوند البته آن روز مشهود آنها خواهد بود، و اما بمعنی دوم که بنظر اظهر است یعنی مشهود در حق آنها شهادت میدهند و یشهد علی ذلک تفسیر علی بن ابراهیم که گفت ای یشهد لهم و علیهم الانبیاء و الرسل و ذکر انبیاء و رسل از باب مثل است و الّا شهود قیامت بسیار هستند اعضاء و جوارح، ملائکه، قرآن، شهور مثل شهر رمضان، زمین و زمان و انبیاء و ائمه و مؤمنین و غیر اینها بر کلیه اعمال.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۴] .... ص : ۱۲۳

وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلاَّ لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ (۱۰۴)

و تأخیر نمیاندازیم روز قیامت را مگر آنکه مدّت معینی شمرده شده است که بوقت معیّن فی علم اللَّه آنی تأخیر و تقدیم ندارد وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹.

وَ ما نُؤَخِّرُهُ از آن که مقدّر شده تأخیر نمیاندازیم إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ مدّت بقاء دنیا بمجرد فناء دنیا آخرت بر پا میشود که میفرماید وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ

فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۵] .... ص: ۱۲۴

یَوْمَ یَأْتِ لا تَکَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ (۱۰۵)

روزی که میآید روز قیامت احدی قدرت بر تکلم ندارد مگر باذن و اجازه خداوند پس بعض از افراد جن و انس دارای شقاوت هستند و بعضی سعادتمند.

یَوْمَ یَأْتِ همان ساعت که تمام خلق زنده میشوند و دستگاه قیامت بر پا میشود و اوضاع محشر مشاهده میشود تمام حیران و سرگردان و مضطرب و پریشان حال یک طرف بهشت زینت کرده، عرش سایه انداخته منبر وسیله نصب شده، لوای حمد بر پا حوض کوثر کنار آنجا انبیاء و اوصیاء و اولیاء مجتمع. نسیم بهشت میوزد و لوای حمد در حرکت و باد میزند بر سر آنها که همین صحرای محشر است، و یک طرف در یسار محشر جهنم افروخته نعره اش گوشها را کر کرده.

شعله او بالا میرود، خورشید یک نی بالای سر آنها سیاه شده، زمین مثل کوره حداد میجوشد، کفار و مشرکین و اهل ضلالت مجتمع مواقف قیامت بر پا که که حضرت صادق علیه السّلام فرمود

(انّ للقیمه خمسین موقفاً کل موقف مقام الف سنه ثمّ تلا قوله تعالی فی یوم کان مقداره خمسین الف سنه)

لا- تَکَلَّمُ نَفْسٌ تمام نفوس ساکت و صامت قدرت بر تکلم ندارند الْیَوْمَ نَخْتِمُ عَلی أَفْواهِهِمْ یس آیه ۶۵ دهن ها مهر میشود إِلَّا بِإِذْنِهِ مگر کسانی که مأذون بر تکلم باشند پس از اذن بتکلم درآیند حتی اعضاء و جوارح یک جا میفرماید شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ فصّلت آیه ۱۹ یک جا میفرماید وَ تُکَلِّمُنا أَیْدِیهِمْ وَ تَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ یس آیه ۶۵، یک جا میفرماید فَکَیْفَ إِذا

جِئْنا مِنْ كُلِّ أَمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً

نساء آیه ۴۵، الی غیر ذلک از آیات و اخبار.

فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ اهل محشر را دو قسمت فرموده یک قسمت سعداء و یک قسمت اشقیاء و مراد مکلفین هستند و الا اطفال و مجانین و قاصرین از کفار خارج از این دو قسمت هستند، و سعادت و شقاوت ببرهان عقل و نصوص قرآنی و صریح اخبار و ضرورت دین و مذهب دائر مدایر ایمان است اگر ایمان باشد و لو با گناه جن و انس باشد بالاخره سعادت مند میشود و اگر نباشد و لو با عبادت جن و انس باشد در شقاوت است و از این جهت تعبیر به فمنهم فرموده که بعض آنها شقی و بعضی سعید، و منافات ندارد که بعضی نه سعادت و نه شقاوت داشته باشند، و وجه تقدیم شقی بر سعید بواسطه کثرت اشقیاء و قلّه سعداء است بلکه یک بهزار است.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۶] .... ص : ۱۲۵

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ (۱۰۶)

پس امّا کسانی که شقاوت را اختیار کردند پس جایگاه آنها در آتش است و از برای آنها در آتش فریاد و ناله و زاری است.

فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا اهل شقاوت بسیار هستند و درجات عذاب آنها هم مختلف است طبیعی و مشرک بجمیع اقسام شرک و کافر و منافق و معاند و مخالف و فرق شیعه غیر اثنی عشری و منکر ضروری دین و ضروری مذهب و مبدع و ضال و مضل و هر چه نزدیک تر باشد عذابش سخت است، مشرک از طبیعی، کافر از مشرک، منافق از کافر، معاند از منافق، مخالف از معاند، سایر فرق شیعه از از مخالف، منکر ضروری دین از فرق شیعه، منکر ضروری مذهب از منکر ضروری دین، مبدع از منکر ضروری، ضال از مبدع، مضل از ضال و سرّش با

اینکه در ابتداء نظر عکس میآید چون نزدیک تر بحق است لکن چون حجت بر او تمام تر است عقوبتش شدیدتر است.

ففی النار جایگاه آنها آتش دوزخ است که از غضب الهی افروخته شده که هیزمش ابدان آنها است و سنگ کبریت وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَهُ بقره آیه ۲۲، تحریم آیه ۶ إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ انبیاء آیه ۹۸ أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جنّ آیه ۵۱.

لَهُمْ فِیها زَفِیرٌ وَ شَهِیقٌ زفره در مجمع البحرین میگوید (الزفیر اول صوت الحمار و الشهیق آخر صوته لانّ الزفیر ادخال للنفس و الشهیق اخراجه) یعنی مثل حمار صدا میکنند و فریاد میزنند پس از آن ناله میکنند و از صدا میافتند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۷] .... ص : ۱۲۶

خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلاَّ ما شاءَ رَبُّکَ إِنَّ رَبَّکَ فَعَّالٌ لِما یُرِیدُ (۱۰۷)

همیشه در آتش هستند مادامی که آسمانها و زمین هست مگر آنچه بخواهد پروردگار تو محققا پروردگار تو میکند آنچه اراده کند جلوگیر ندارد.

بعضی از حکماء و عرفاء که منکر خلود شدند تمسّک باین آیه و آیه بعد کردند که پس از طی سماوات و ارض دستگاه بهشت و جهنم برچیده میشود و ماهیات بکلی معدوم و وجود صرف که ذات اقدس حق است باقی چنانچه مثنوی میگوید

(پس عدم گردم عدم چون ارقنون گویدم کنا الیه راجعون

و آیات مطلقه در باب خلود را تقیید میکنند باین آیه.

و اما جواب- آنکه اولا خلود از ضروریات دین است و منکر آن کافر است

و ثانیا اگر مراد از دوام سماوات و ارض بقاء آنها است باین صورت همان ابتداء فناء دنیا و قیام قیامت از این صورت میافتد چنانچه میفرماید یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴ یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ ابراهیم آیه ۴۹، پس باید اصلا دستگاه بهشت و جهنمی نباشد که صریح آیات است حتی همین آیه، و اگر مراد زوال ماده آسمان و زمین است فهو اول الکلام بلکه صریح آیات است که مواد اشیاء باقی است و لو صور آنها تغییر کند کما اینکه مفاد تبدیل و طی کطی السجل هم همین است بلکه بهشت و جهنم هم در همین آسمانها و زمین است که در قرآن میفرماید عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهی عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوی نجم آیه ۱۴، و گفتند جهنم تخوم زمین است.

و ثالثا این تعبیر کنایه از دوام است چنانچه متعارف در تمام السنه است و بسیار تعجب است از حکماء که در تقسیم قضایا قضیه دائمیه را مثال میزنند به (السماء موجود دائما).

خالِدِینَ فِیها همیشه ابد الاباد معذب در آتش هستند ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ چنانچه آسمانها و زمین همیشه برقرار است و لو تغییراتی در آنها بشود إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ کلمات مفسرین در این جمله بسیار مختلف است و همچنین در آیه بعد نظر به اینکه هر کس داخل بهشت شد مخلّد است و هر کس از اشقیاء داخل جهنم شد مخلد است این استثناء چه معنی دارد اقوال زیادی در توجیه این دو جمله گفته اند و تمام اجتهادی است مدرک خبری ندارد، و آنچه بنظر میرسد که میتوان از خود آیه استفاده نمود در هر دو مورد و اللّه العالم اینکه از برای خداوند در جهنم عذابهائیست که بمراتب از آتش سخت تر است و در بهشت مثوباتی است که بمراتب از نعم بهشتی بالاتر است و در اخبار اشاره باین دو قسم شده مثل خبری که میفرماید

(اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللّه باللّه)

و خبری

که بعضی در جهنم معذب بعذاب میشوند که اهل النار یتاذون من عذابهم بنا بر این استثناء تمام که اشقیاء در آتش معذب هستند و مخلّد دائما الّا آن اشقیایی که عذاب آنها اشدّ از نار است بقرینه جمله بعد إِنَّ رَبَّکَ فَعَّالٌ لِما یُرِیدُ که قدرت دارد که فوق آتش هم عذاب کند زیرا اگر فوق آتش عذابی نباشد قدرت محدود میشود.

و اینکه بعضی گفتند که بعض مؤمنین بواسطه کثرت معاصی داخل جهنم میشوند تا مدتی پس از آن نجات پیدا میکنند و ببهشت میروند و بر طبقش هم خبری نقل میکنند و این استثناء راجع بآنها است، این تمام نیست زیرا مؤمن عاصی جزو اشقیاء نیست شقی کسی را گویند که بدون ایمان از دنیا رود، و این استثناء راجع باشقیاء است اولا و ثانیا با استثناء در آیه بعد راجع بسعداء مناسبت ندارد،

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۸] .... ص: ۱۲۸

وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا فَفِی الْجَنَّهِ خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ عَطاءً غَیْرَ مَجْذُوذٍ (۱۰۸)

و اما کسانی که سعادت مند شدند پس در بهشت همیشه مخلد هستند در آن مادامی که آسمانها و زمین است الا- آنچه بخواهد پروردگار تو عطائی است که قطع نمیشود.

وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا سؤال- چرا در آیه قبل بفعل معلوم فرمود فَأَمَّا الَّذِینَ شَقُوا، و در این آیه بفعل مجهول سعدوا.

جواب- چون شقاوت بفعل عبد است و سوء اختیار ولی سعادت باعانت حق و توفیق او است.

فَفِی الْجَنَّهِ خالِدِینَ فِیها ابد الاباد ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ بیانش

بدو وجه گذشت إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ که خداوند مقام آنها را ببرد فوق جنّه و نعمتهای او بقرینه جمله بعد عَطاءً غَیْرَ مَجْذُوذٍ جذ بمعنی قطع است عطاء الهی در حق آنها غیر متناهی است قطع شدن ندارد کسی که بهشت و حور العین از نور او خلق شده البته عطای الهی در حق او بالاتر از بهشت است چنانچه در حدیث خلقت انوار خمسه از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که از نور او عرش آفریده شد و از نور علی ملائکه و از نور حسن لوح و قلم و از نور حسین بهشت و حور العین و ملائکه در ظلمت بودند از نور فاطمه شمس و قمر و سایر انوار که فاطمه را ملائکه زهرا نامیدند حدیث منقول بمعنی است دیگر احتیاج بتأویلات نداریم و اللَّه العالم بحقایق الامور هذا ما عندنا (هذا جنایتی و خیاره فیه اذ کل جان یده الی فیه)

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۰۹] .... ص: ۱۲۹

فَلا تَکُ فِی مِرْیَهٍ مِمَّا یَعْبُدُ هؤُلاءِ ما یَعْبُدُونَ إِلاَّ کَما یَعْبُدُ آباؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَ إِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِیبَهُمْ غَیْرَ مَنْقُوصٍ (۱۰۹)

پس نبوده باش در شک از آنچه از اصنام که این مشرکین آنها را عبادت میکنند عبادت نمیکنند مگر مثل آنچه پدرانشان عبادت کردند پیش از آنها و بدرستی که ما ایفاء میکنیم نصیب آنها را از عذاب و چیزی از عذاب آنها کم نمیکنیم فَلا تَکُ فِی مِرْیَهٍ انسان موقعی که مشاهده میکند یک مرسوماتی در میان جامعه هست که هیچ گونه مدرکی ندارد مثل مرسوماتی که امروز در اعراس و زایش ها و وفیات است شک میکند که منشأ اولی آن چه بوده، پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مشاهده میکند که این اصنام که یک جمادی بیش نیست و بدست خود مشرکین ساخته شده چه منشأی دارد که این اندازه مشرکین اهمیت بآنها میدهند تا آهن و فلز و چوب بود اهمیتی نداشت موقعی که باین صورت درآمد این مقدار اهمیت پیدا کرد

خداونـد میفرمایـد منشأ آن فقط تقلید آباء چنانچه منشأ آباء آنها هم همین تقلید از آباء خود است نباید شک کنی در منشأ آن کارهای جاهلانه فقط نگاه بیکدیگر است یک زن مثلا یک روز بیک لباسی بیرون میآید دیگران تقلید او میکنند میگویند این فرم امروز است یا یک جوان صورتش را یک نحوی میکند این مد میشود دیگران بآن نگاه میکنند.

مِمَّا یَعْبُدُ هؤُلاءِ اقسام بتها کوچک و بزرگ یک بت بزرگ راجع بتمام قبائل و هر قبیله یک بت مخصوص بآن قبیله و هر فرد یک بت شخصی.

ما یَعْبُدُونَ منشئی ندارد إِلَّا کَما یَعْبُدُ آباؤُهُمْ مرسوم آبائی و اجدادی است من قبل که در موارد بسیار در قرآن خبر میدهد از قول آنها در جواب انبیاء که این دین میراثی است از پدران ما.

وَ إِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِیبَهُمْ بطور کامل بمقدار استحقاق آنها نصیب آنها را از عذاب بآنها میچشانیم غیر منقوص چیزی کم نمیکنیم بلی فوق استحقاق خداوند عذاب نمیفرماید بمقتضی العدل و الحکمه.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۰] .... ص: ۱۳۰

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ فَاخْتُلِفَ فِیهِ وَ لَوْ لا کَلِمَهٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِنْهُ مُرِیبٍ (۱۱۰)

و هر آینه بتحقیق دادیم موسی را کتاب تورات را پس امّت او اختلاف کردند در آن و اگر نبود تقدیر پروردگار تو در موقعیت عذاب آنها که در علم او سبقت گرفته هر آینه عذاب بر آنها نازل میشد و هلاک میشدند و از بین میرفتند و بدرستی که آنها هر آینه در شک از آن عذاب و در ریب هستند.

وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسَی الْکِتابَ همین نحوی که بر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم قرآن نازل

شد بر موسی هم الواح تورات در میقات پس از چهل شب عبادت که میفرماید وَ کَتَبْنا لَهُ فِی الْأَلْواحِ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ مَوْعِظَةً وَ تَفْصِیلًا لِکُلِّ شَیْ ءٍ فَخُذْها بِقُوَّةٍ وَ أْمُرْ قَوْمَکَ یَأْخُذُوا بِأَحْسَنِها الایه اعراف آیه ۱۴۲ شرحش گذشت نازل فرمودیم.

فَاخْتُلِفَ فِیهِ تسلیت حضرت رسالت [ص که اگر قوم تو میگویند این قرآن افتراء و دروغ است قوم موسی هم تورات را چنان از بین بردند در اطوار متوالیه و فعلا یک مزخرفات و کفریات در دست آنها بنام تورات هست بسیار پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باید شکرگزار باشد که قرآنش تا دامنه قیامت در حفظ پروردگار مصون و محفوظ است.

وَ لَوْ لا- کَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّکَ که بمقتضای حکمت و مصلحت معین شده و سبقت گرفته که عذاب آنها و فناء آنها در چه موقع و چه وقت باشد لَقُضِیَ بَیْنَهُمْ عملیات آنها استحقاق آن را دارد که خداوند آنی آنها را مهلت ندهد و تمام آنها را هلاک فرماید.

وَ إِنَّهُمْ لَفِی شَکٍّ مِنْهُ مُرِیبٍ مرجع ضمیر و انّهم ممکن است یهود باشد و مراد این باشد که آنها یقین بنبوت موسی و کتاب او ندارند و شاک هستند آنهم بشک بیجا که ریب گویند، و ممکن است مطلق کفار و مشرکین باشد که در وعده ببهشت و سعادت و وعید بعذاب و شقاوت شاک هستند آنهم شک بیجا که جای شک نیست زیرا مسئله معاد و ثواب و عقاب از واضحات عقلیه است که براهین عقلیه بر آن قائم است که ما در مجلد سوم کلم الطیب بیان کرده ایم که اگر معاد نباشد اصلا دستگاه خلقت لعب و لغو و عبث میشود دستگاه انبیاء و کتب و احکام بکلی برچیده میشود دستگاه ادیان حقه و باطله حتی دستگاه شرک بیهوده میگردد زیرا عبادت بت بطمع اینکه خدا هستند و ما را بسعادت میرسانند و ترک عبادت آنها باعث شقاوت و عذاب میشود و هر صاحب دینی این دعوی را دارد.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۱] .... ص : ۱۳۲

وَ إِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ أَعْمالَهُمْ إِنَّهُ بِما يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۱۱۱)

و بدرستی که کل از سعداء و اشقیاء را هر آینه البته جزاء میدهد پروردگار تو جزاء تام و تمام اعمال آنها را و محققا خداوند بآنچه عمل میکنند با خبر است وَ إِنَّ كُلًّا چون بیان حال دو فرقه در آیات قبل شد که شقی مخلد در عذاب است و سعید مخلد در بهشت و ثواب است برای تأکید این موضوع چه نسبت باین امّت باشد و چه بامّت موسی بلکه جمیع امم از این دو قسم سعداء و اشقیاء سوای قاصرین و مجانین و اطفال که عنوان سعید و شقی بر آنها صادق نیست خارج نیست بدون استثناء.

لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ جزاء عمل خود را بنحو اکمل و اتم خداوند میدهد ان خیرا فخیر و ان شرا فشر ربّک پروردگار تو که بشارت ده سعداء را و انذار فرما اشقیاء را تا اینکه سعداء دست از سعادت نکشند و اشقیاء از شقاوت بیرون آیند آنها شوقا الی الثواب و اینها خوفا عن العذاب و توهّم نشود که بر خداوند مخفی باشد ممکن است بر انبیاء و ملائکه حتی کتبه اعمال بسی مخفی شود ولی بر خدا محال است در دعاء کمیل دارد

و کل سیئه امرت باثباتها الکرام الکاتبین الذین وکلتهم بحفظ ما یکون منی و جعلتهم شهودا علی مع جوارحی و کنت انت الرقیب علی من ورائهم و الشاهد لما خفی عنهم و برحمتک اخفیته و بفضلک سترته.

أعمالهم جمع مضاف شامل کلیه اعمال میشود چه امور قلبیه از امور اعتقادیه و چه نفسیه اخلاقیه و چه جوارحیه افعالیه تمام دارای اثر و مورد جزاء واقع میشود ثوابا و عقابا.

إِنَّهُ بِما يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ خبیر علم بجزئیات خارجیه و مصادیق خارجیه است بخلاف علم که اعم است امور عقلیه و کلیه را هم شامل میشود و این جمله رد بر

بعض حکمـاء است که گفتنـد العیـاذ خـدا علم بجزئیات نـدارد زیرا جزئیات داثر و زائل است، و جواب آنها اینست که دثور و زوال جزئیات چه ارتباطی بعلم دارد خداوند ازلا میداند آنچه در ابد واقع میشود و ابدا میداند آنچه در ازل واقع شده علم الهی محـدود نیست غیر متنـاهی است عین ذات است و میـان حکماء و متکلمین در علم باری اقوال زیادی است بالغ بر بیست و پنج قول که در منظومه سبزواری اشاره میکند

(و قیل لا علم له بذاته و قیل لا یعلم معلولاته)

تا آخر اشـعارش وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ انفال آیه ۶۲ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ الایه سبأ آیه ۳.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۲] .... ص: ۱۳۳

فَاسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ وَ مَنْ تابَ مَعَکَ وَ لا تَطْغَوْا إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۱۱۲)

پس اسـتقامت داشـته بـاش همـان نحوی که امر شـده بتو و کسـانی که تائب شدنـد با تو و طغیان نکنیـد بـدرستی که خـداوند بیناست بآنچه عمل میکنید.

فَاسْتَقِمْ اسـتقامت در دین ثبات قـدم است در جمیع دسـتورات دینی از عقائـد حقه و اخلاق فاضـله و اعمال صالحه که اگر در یک امر دینی سستی شد یا بر خلاف آن رفتار شد از استقامت خارج میشود و معوج میشود بعین مثل خط مستقیم است که اگر در یک قسـمت آن و لو بسـیار اندک باشد بطرف یمین یا یسار منحرف شود از اسـتقامت خارج میشود و این امری است بسیار مشـکل که دارد خـدمت حضـرت رسالت صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم عرض کردنـد (ما اسـرع الشـیب الیک) چه قدر زود پیر شدی فرمود

(شیّبتنی سوره هود لمکان فاستقم.

) کَمـا أُمِرْتَ مـأموریت حضـرت رسـالت [ص فقط عمل شخصـی از عبادت و عقیـده و اخلاقی نبوده زیرا در عقائـد و معارف احدی بپایه او نرسید و نه از انبیاء

و اولیاء و نه از ملائکه در اخلاق که خدا بفرماید إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ قلم آیه ۴، در عبادت فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِینَ زخرف آیه ۸۱، بلکه بضرورت دین اسلام حضرتش در جمیع کمالات علمی و عملی و اخلاقی افضل از کل انبیاء و ملائکه و غیر آنها بوده بلکه عمده مأموریت حضرت ارشاد و هدایت و وعظ و تبلیغ آنهم بجمیع جنّ و انس تا قیام قیامت با این همه اختلاف در افراد چه در اعتقادات و چه در صفات و چه در افعال البته انسان پیر میشود و مشکل تر از این وَ مَنْ تابَ مَعَکَ که مراد کسانی که بتو ایمان آوردند و از شرک و کفر و اعمال قبیحه تائب شدند استقامت آنها بسیار مشکل است و البته حضرت غم آنها را هم داشت در خبر از حضرت صادق علیه السّلام است که فرمود

(کونوا لنا زینا و لا تکونوا علینا شینا

وَ لا تَطْغَوْا خطاب بمؤمنین است که طغیان و سرکشی نکنند که از حدّ استقامت خارج شوند و از صراط مستقیم بیرون روند که هر چه دورتر شوند طغیان آنها بیشتر گردد إِنَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ چیزی بر او مخفی و مستور نیست بینا بهر چیز هست.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۳] .... ص: ۱۳۴

وَ لا تَرْکَنُوا إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّکُمُ النَّارُ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِیاءَ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ (۱۱۳)

و رکون و اعتماد نکنید بسوی کسانی که ظلم کردند پس تماس میکند شما را آتش و نیست از برای شما از غیر خدا از دوستانی پس از آن یاری نمیشوید کسی شما را یاری نمیکند.

وَ لا تَرْکَنُوا گفتند رکون اندک میلی است إِلَی الَّذِینَ ظَلَمُوا سه عنوان است: ظلم، اعانت بظلم، رکون بظالم و هر سه از گناهان کبیره است که وعده آتش

داده شده. صفوان جمال از شیعیان خاصّ حضرت موسی ابن جعفر [ع بوده هارون عباسی شترهای او را کرایه کرد برای رفتن بحج خدمت حضرت رسید حضرت فرمودند

(یا صفوان کل فعل منک جمیل الا اکراؤک هذا الرجل)

عرض کرد من کرایه ندادم برود ظلم کند بلکه برای حج بود حضرت فرمود آیا دوست داری زنده باشد تا برگردد و اجرت کرایه شتران تو را بدهد عرض کرد بلی فرمودند نباید مؤمن راضی باشد ببقاء ظالم.

در حدیث است فردای محشر منادی ندا میکند

(این الظلمه این اعوان الظلمه و اشباه الظلمه، فیضرب لهم سرادق من نار حتی یفرق من الحساب

راوی خدمت حضرت عرض میکند

(انی اخیط للسلطان هل کنت من اعوان الظلمه فقال [ع اما انت فمنهم و اما اعوان الظلمه من یبیعک الإبر و الخیوط)

حتی دارد

(لا تعنهم علی بناء مسجد)

فَتَمَسَّكُمُ النَّارُ آن آتش ظلم دامن گیر شما هم میشود وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِياءَ ظلمه خود آنها باشد عذاب گرفتار هستند کجا بفکر شما باشند بلکه دشمن شما میشوند الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ زخرف آیه ۶۷.

ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ احدی نیست که شما را یاری کند لکن اگر قابلیت داشته باشید و با ایمان از دنیا روید و خداوند اجازه و اذن دهد شفعاء محشر شما را شفاعت کنند زیرا میفرماید ما مِنْ شَفِيعٍ إِلَّا مِنْ بَعْدِ إِذْنِهِ یونس آیه ۳ وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى انبیاء آیه ۲۹.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۴] .... ص : ۱۳۶

وَ أَقِمِ الصَّلاةَ طَرَفَيِ النَّهارِ وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ ذلِكَ ذِكْرى لِلذَّاكِرِينَ (۱۱۴)

و برپا بدار نماز را دو طرف روز و یک قسمت از شب محققا حسنات و اعمال حسنه از بین میبرد اعمال سیئه را این یادآوری است برای کسانی که بیاد خدا هستند وَ أَقِمِ الصَّلاةَ اقامه نماز اتیان بنماز است بتمام شرائط و اجزاء و وادار کردن مکلفین باتیان آن که تارک نماز نباشند و نگذارند نماز از میان مسلمین برداشته شود مثل زمان حاضر که اکثر جوانها ذکورا و اناثا تارک الصلاه هستند طَرَفَيِ النَّهارِ اخبار در بیان دو طرف نهار مختلف است بعضی بصبح و عصر تعبیر فرموده، بعضی بصبح و مغرب، بعضی بصبح و ظهر لکن مکرر گفته ایم که اخبار وارده در تفسیر آیات بیان مصادیق است و آنچه بنظر میآید و اللَّه العالم اینکه نهار اول ظهر است که شمس در وسط السماء باشد و دو طرف آن یکی از طلوع فجر است که اول روز است شرعا تا زوال شمس و در این قسمت فقط نماز صبح واجب است که در بین الطلوعین است و دیگر از بعد از زوال است تا مغرب که که نماز ظهر و عصر باشد که وقتش باقی است تا مغرب و بنا بر این معنی وَ زُلَفاً مِنَ اللَّيْلِ یک پاره از شب است که مغرب و عشاء باشد که وقتش باقی است تا نصف شب بلکه وقت اضطراری او باقی است تا صبح و این منطبق میشود با آیه شریفه أَقِمِ الصَّلاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلى غَسَقِ اللَّيْلِ وَ قُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كانَ مَشْهُوداً اسری آیه ۸۰ که دلوک شمس اول زوال است و غسق لیل نصفه شب که در این قسمت چهار نماز واجب است و قرآن فجر مراد قرائت قرآن نیست بلکه معنی در آیه خواندن فجر است یعنی خواندن نماز فجر که مشهود ملائکه شب و ملائکه روز است.

إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ مراد مسئله احباط و تكفير نيست زيرا مختص بايمان و كفر است كه اگر كافر ايمان آورد تمام گناهان زمان كفرش تكفير ميشود چنانچه فرمود

الاسلام يجب ما قبله

و اگر مؤمن كافر شد تمام عبادات زمان ايمانش حبط ميشود، بلكه مراد اينست كه حسنات يكى از مثوباتش آمرزش و عفو از سيّئات او است چنانچه در اخبار مثل زدند اين صلوات خمس را بنهر جارى كه اگر كسى پنج مرتبه در شبانه روزى خود را در نهر جارى بشويد چركى در بدن او باقى نمى ماند اينها هم چركى معصيت را ميشويد. و ممكن است مراد از ذهاب سيئات اين باشد كه حسنات باعث توفيق ترك معاصى ميشود چنانچه ميفرمايد إِنَّ الصَّلاةَ تَنْهى عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ عنكبوت آيه ۴۴، و اين جمله اگر چه در مورد صلوات است الا اينكه مورد مخصص نيست اين جمله عموم دارد كليه حسنات را شامل ميشود چه از واجبات و چه از مستحبات چه امور قلبيه باشد يا خلقيه يا عمليه.

ذلِكَ ذِكْرى لِلذَّاكِرِينَ اين بيان يادآورى است كه فرمود وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ زاريات آيه ۵۵، و مراد از ذاكرين همان مؤمنين هستند كه بياد خدا باشند كه اين نوع آيات و مواعظ باعث يادآورى آنها و تنبه آنها ميشود. و اما كسانى كه غافل از خدا هستند خردلى بآنها تأثير نمى كند نظير فرمايشات حضرت ابى عبد اللَّه عليه السّلام است كه با لشكر كربلا ميفرمود و موعظه ميكرد آنها را.

[سوره هود (۱۱): آيه ۱۱۵] .... ص: ۱۳۷

وَ اصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۱۱۵)

و صبر كن پس محققا خداوند ضايع نميفرمايد اجر احسان كنندگان را.

و اصبر سه قسم صبر داريم يكى صبر بر مصائب و بليات و اذيت و آزار قوم

که در اخبار موجب ارتفاع سیصد درجه میشود.

دوم صبر بر مشاق عبادات که موجب ششصد درجه میشود و ظاهرا مراد از صبر در این آیه اینست بقرینه آیه قبل و بقرینه جمله بعد.

سوم صبر بر ترک معاصی که موجب نهصد درجه میشود بلکه در قرآن میفرماید إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳.

و صبر در هر مقامی مسمّی باسمی میشود و مولّد خلقی میگردد، صبر در معاصی تقوی، صبر بر تصرف در اموال محرمه ورع، صبر در باب جهاد شجاعت صبر در باب زخارف دنیوی زهد، بلکه ایمان و عدل و عصمت و امثال اینها تمام مولد صبر هستند و لذا فرمود

(الصبر من الایمان بمنزله الرأس من الجسد فمن لا صبر له لا ایمان له)

و فرمود

(الصبر مفتاح الفرج).

صبر تلخ آمد و لیکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

فَإِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ فعل حسن فاعلش محسن است و اجر او عند اللّه از بین نمیرود و فعل حسن فعلی است که دارای مصلحت ملزمه یا مصلحت راجحه باشد و اگر دارای مفسده باشد و لو مفسده راجحه قبیح است و اگر خالی از مصلحت و مفسده باشد یا مساوی لغو است چنانچه مکررا تذکر داده ایم

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۶] .... ص: ۱۳۸

فَلَوْ لا كانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنا مِنْهُمْ وَ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا ما أُتْرِفُوا فِيهِ وَ كانُوا مُجْرِمِينَ (۱۱۶)

پس چرا و برای چه نبود از قرون سابقه که هلاک شدند مثل عاد و ثمود و غیر آنها صاحبان عقل و ایمان و فهم و ادراک که قوم خود را نهی کنند و جلوگیری

کنند از فساد در روی زمین تا عذاب بر آنها نازل نشود مگر عدّه قلیل مثل انبیاء و کسانی که ایمان آورده بودند بآنها از کسانی که ما آنها را نجات دادیم و متابعت کردند کسانی که ظلم کردند آنچه را که در او خوش گذرانی میکردند از لذائذ دنیوی و بودند گناه کار مرتکب اعمال قبیحه.

فَلَوْ لا- کانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِکُمْ خطاب باین امّت که اگر در میان امم سابقه اشخاصی بودند که امر بمعروف و نهی از منکر میکردند ما عذاب نازل نمیکردیم، اشاره به اینکه اگر از میان شما هم آمرین بمعروف و ناهین از منکر برداشته شوند بر شما هم عذاب نازل خواهد شد که در زمان حاضر هم این دور کن اعظم اسلامی اگر برداشته شود عذاب نازل میشود کُنْتُمْ خَیْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَ تَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْکَرِ الایه آل عمران آیه ۱۰۶ که اگر امر بمعروف و نهی از منکر نباشد امتیازی با سایر امم ندارند همان معامله که بآنها شده با شما هم میشود.

أُولُوا بَقِیَّةٍ کسانی که در میان قوم باقی بودند و خبر از امم قبل داشتند و عقل و ادراک و فهم و شعور داشتند که سبب عذاب امم قبل شرک و فسق و فساد بوده ولی بدبختانه همچه کسانی نبودند که یَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسادِ فِی الْأَرْضِ از ظلم و شرک و کفر و فسق و فجور الّا قلیلا که فقط انبیاء و عدّه قلیلی که بآنها ایمان آورده بودند مِمَّنْ أَنْجَیْنا مِنْهُمْ که این عدّه قلیل هم از میان قوم بامر الهی خارج شدند و عذاب نازل بر قوم دامن گیر آنها نشد، و توهّم اینکه این استثناء منقطع است فاسد است زیرا این عده قلیل از همان قوم بودند که بلفظ منهم ذکر شده.

وَ اتَّبَعَ الَّذِینَ ظَلَمُوا شرک و ظلم بانبیاء و مؤمنین و ظلم بنفس خود و ظلم بیکدیگر ما أُتْرِفُوا فِیهِ آنچه را که فرو رفته بودند در او و متابعت شهوات

و هوای نفس و زخارف دنیوی و لذائذ نفسانی.

وَ کانُوا مُجْرِمِینَ و از هیچ گناه و معصیتی رو برگردان نبودند و این تنبیه بزرگی است برای اهل معصیت که موجب این نوع عذاب ها میشوند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۷] .... ص: ۱۴۰

وَ ما کانَ رَبُّکَ لِیُهْلِکَ الْقُری بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها مُصْلِحُونَ (۱۱۷)

و هرگز پروردگار تو خدایی نیست که هلاک کند شهرستان هایی را از روی ظلم و حال آنکه اهل آن شهرستان مصلح باشند.

مسئله- از اصول مذهب شیعه و معتزله از عامه مسئله عدل است و لکن اشاعره از عامّه و یهود و نصاری منکر عدل هستند و استدلال کردند بر اینکه خدا قدرت بر هر چیزی دارد مثلا اگر اراده کند فردای محشر پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و سایر انبیاء و اولیاء را جهنم برد و فرعون و نمرود و شدّاد و سایر اشقیاء را بهشت برد میتواند و احدی حق اعتراض ندارد لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ انبیاء آیه ۲۳ و جواب از این شبهه اینکه قدرت حق منافی با ترک فعل قبیح نیست فرق است بین نتوانستن و نکردن چنانچه معصومین علیهم السلام محال است از آنها صدور معصیت نه اینکه قدرت ندارند و الّا فضیلتی نبود کسی نتواند معصیت کند و این آیه هم منافی نیست زیرا عدم سؤال از فعل الهی دلیل نیست بر اینکه فاعل قبیح است و آیات شریفه سر تا سر قرآن ببانگ بلند میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا یَظْلِمُ مِثْقالَ ذَرَّهٍ نساء آیه ۴۴ وَ ما کانَ اللَّهُ لِیَظْلِمَهُمْ توبه آیه ۷۱ وَ ما ظَلَمْناهُمْ هود آیه ۱۰۳ الی غیر ذلک از آیات و مکرر این موضوع را در موارد متعدده تذکر داده ایم لذا میفرماید وَ ما کانَ رَبُّکَ لِیُهْلِکَ الْقُری بِظُلْمٍ وَ أَهْلُها مُصْلِحُونَ که اگر اهل صلاح باشند هرگز خداوند عذاب نازل نمیکند و لو اهل صلاح کمتر باشند و اکثریت با اهل فساد باشد و از این آیه شریفه چند نکته استفاده میشود:

۱- اینکه اگر آمرین بمعروف و ناهین از منکر میان قوم باشند خداوند عذاب نمیفرستد.

۲- آنکه هر بلائی بانسان متوجه میشود در اثر معاصی است مثل معاصی مثل زهر است ممکن است قلیل آن و لو کسالت، و مرض تولید کند لکن قابل معالجه هست که برگرداند و رفع اثر آن بشود، و اما کثیر آن قابل معالجه نیست و موجب هلاکت است، معاصی هم قابل توبه است اما کثیر آن که موجب سیاهی قلب و قساوت شود دیگر قابل علاج نیست و موجب هلاکت میشود و همچنین زخم کم او قابل جرّاحی هست و اما زیاد آن مورث تلف میشود و هکذا سایر مضرّات ۳- مثلی که معروف است بین مردم که میگویند آتش که آمد تر و خشک هر دو را میسوزاند تمام نیست تا تر را خشک نکند نمیسوزاند اگر یک نفر صالح میان قومی که اهل فساد هستند باشد عذاب نازل نمیشود یا آن صالح را خارج میکند پس از آن عذاب نازل میفرماید یا آنهم فاسد میشود یَوْمَ لا تَمْلِکُ نَفْسٌ لِنَفْسٍ شَیْئاً انفطار آیه ۱۹.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۸] .... ص: ۱۴۱

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَ لا یَزالُونَ مُخْتَلِفِینَ (۱۱۸)

و اگر مشیّت پروردگار تو تعلق گرفته بود هر آینه قرار میداد تمام افراد ناس را یک امّت و همیشه این افراد اختلاف بین آنها است و مختلف هستند با یک دیگر.

وَ لَوْ شاءَ رَبُّکَ لو امتناعیه است یعنی هرگز خدا همچه امری را نخواسته که یک امّت باشند و یک ملّت.

اشکال- که این آیه منافی است با آیه شریفه کانَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِیِّینَ مُبَشِّرِینَ وَ مُنْذِرِینَ بقره آیه ۲۰۹.

جواب- اینکه کلمه ناس در این دو آیه مختلف است، اما در آیه کان الناس افرادی که در اول خلقت که امّت آدم بودند و بشریعتش تا زمان نوح [ع باقی بودند و انبیاء قبل از نوح بشریعت او دعوت میکردند مثل شیث و ادریس و اوصیاء او بودند و این آیه تمام افراد ناس از اول خلقت تا قیامت را شامل میشود.

اشکال- قبلا گذشت که تمام انبیاء مبعوث بیک دین بودند و آن دین اسلام بود جواب- بلی یک دین بود لکن امت های مختلف بودند و بعضی از خصوصیات بمقتضیات زمان تغییر میکرد ولی اصل محفوظ بود.

(لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً) بجعل تکوینی بطریق الجاء و اجبار و لکن این منافی با تکلیف و استحقاق مثوبت و عقوبت بود که غرض از اصل خلقت بوده و خلاصه مفاد اینکه اگر مردم باختیار و میل تمام متفقا قبول ایمان میکردند و اطاعت داشتند یک پیغمبر برای آنها کافی بود.

(وَ لا یَزالُونَ مُخْتَلِفِینَ) در هر زمانی چه اندازه اختلاف داشتند از اقسام شرک و کفر و عقائد فاسده و مذاهب مختلفه و طرق متشتته لذا لازم شد بمقتضای حکمت و مصلحت انبیاء بفرستد که در هر زمانی حجت بر خلق تمام شود و راه عذری بر احدی باقی نماند نگاه کنید با این همه انبیاء و اوصیاء و معجزات و این همه علماء در هر عصر و زمانی مع ذلک چه اندازه اختلاف در جامعه بشریت ایجاد شده همین امروز را مشاهده کنید و بطور قهقرا بروید تا زمان آدم ابو البشر علی نبیّنا و آله و علیه السّلام.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۱۹] .... ص : ۱۴۲

إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ وَ لِذلِکَ خَلَقَهُمْ وَ تَمَّتْ کَلِمَهُ رَبِّکَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ (۱۱۹)

مگر کسانی که مورد ترحم پروردگار تو شدند از مؤمنین صالحین که آنها

اختلاف ندارند و برای همین جهت خداوند آنها را خلق فرمود و تمام شد کلمه پروردگار تو هر آینه پر میکنم جهنم را از کفار جن و انس بالتمام همه آنها را إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ استثناء از لا یزالون مختلفین است یعنی اینها چون معتقد بجمیع عقائد حقه هستند اختلاف عقائدی ندارند و در اخبار بسیار تفسیر بشیعه اثنی عشری شده آنهم مشروط به اینکه بدعتی در دین نگذارند، منکر ضروریات دینی و مذهبی نباشند، اهانت بمقدّسات دین نکنند، اعمالی که موجب کفر و ضلالت است مرتکب نشوند.

ان قلت- اینهمه اختلاف در میان علماء اعلام در مسائل فقهیه را چه می گویید قلت- عقیده شیعه و مذهب آنها مخطّئه هستند در احکام واقعیه و اموری که از راه قطع و یقین بدست آورده مثل نص قرآن و خبر متواتر و محفوف بقرائن قطعیه و ضرورت دینیه و مذهبیه و دلالت ادله عقلیه و اجماع قطعی ابدا اختلاف نیست بلی موقعی که دست از این امور قطعیه کوتاه شد بادله قطعیه ظنون اجتهادیه حجه ظاهریه است در احکام فرعیه و این استثناء در امور اعتقادیه است.

وَ لِذلِکَ خَلَقَهُمْ اصل غرض از خلقت همین وحدت دین است و اطاعت و بندگی وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶.

وَ تَمَّتْ کَلِمَهُ رَبِّکَ چیزی فروگذار نکرد از بیان عقائد و اخلاق و ارسال رسل و انزال کتب و اقامه حجت که راه عذر از هر جهت بر بنده گان بسته شده قُلْ فَلِلَّهِ الْحُجَّهُ الْبالِغَهُ انعام آیه ۱۵.

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ از کفار و مشرکین و ارباب ضلالات بحدی که میفرماید یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ ق آیه ۲۹.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۰] .... ص : ۱۴۴

وَ كُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْباءِ الرُّسُلِ ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَكَ وَ جاءَكَ فِي هذِهِ الْحَقُّ وَ مَوْعِظَةٌ وَ ذِكْرى لِلْمُؤْمِنِينَ (۱۲۰)

و تمام قصص مذکوره در آیات شریفه را ما بیان کردیم برای تو از خبرهای پیغمبران اموری را که باعث ثبات قلب شما گردد و آمد تو را در این قصص حق و صدق و موعظه و یادآوری از برای مؤمنین.

و کلّا مضاف الیه محذوف است یعنی کل قصص ذکر شده نَقُصُّ عَلَيْكَ ذکر کردیم برای تو مِنْ أَنْباءِ الرُّسُلِ قصّه نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط شعیب، موسی علیهم السلام چه اندازه اذیت دیدند از قوم خود و خداوند آنها را نجات داد و قوم آنها را هلاک فرمود.

(ما نُثَبِّتُ بِهِ فُؤادَكَ) که آنچه اذیت از قوم خود می بینی و ظلم میکشی قلبت آرام باشد که خداوند تو را هم نصرت میفرماید و نجات می بخشد و هم دشمنان تو را هلاک میکند و باشد عذاب میاندازد.

(و جاءک فی هذه الحق) آنچه گفتیم تمام حق و صدق بود وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثاً نساء آیه ۸۹ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِيلًا نساء آیه ۱۲۱.

اشکال- این جمله فقط اثبات میکند که در این قصص صدق و حق است و حال آنکه جمیع فرمایشات الهی و جمیع قرآن حق و صدق است.

جواب- آنکه اثبات شیئی نفی ما عدا را نمیکند در وصف قرآن میفرماید وَ بِالْحَقِّ أَنْزَلْناهُ وَ بِالْحَقِّ نَزَلَ وَ ما أَرْسَلْناكَ إِلَّا مُبَشِّراً وَ نَذِيراً اسری آیه ۱۰۶ (و موعظه) وعظ انذار است از معاصی و قبایح و بیان مضرات آن و عقوبات آن دنیوی و اخروی و اعظم همه آنها شرک و کفر است اگر مستمع متعظ بشود و دست بردارد نجات یابد و الا بهلاکت میافتد.

وَ ذِكْرى لِلْمُؤْمِنِينَ تذکر نسبت بتمام افراد مکلفین است لکن مؤمنین منتفع میشوند از این جهت بلام ذکر فرموده للمؤمنین یعنی بنفع مؤمنین است چنانچه میفرماید وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ ذاریات آیه ۵۵ چون گفتند (الانسان مساوق للسهو و النسیان) بلکه غفلت بسیار دامن گیر است از این جهت لازم است دائما او را متذکر کنند که خدا و دین و معاد و بهشت و جهنم و مثوبات و عقوبات و وظائف و دستورات و تکالیف خود را فراموش نکند.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۱] .... ص: ۱۴۵

وَ قُلْ لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلى مَكانَتِكُمْ إِنَّا عامِلُونَ (۱۲۱)

و بفرما باین کفار و مشرکین که قبول ایمان نمیکنند و هدایت نمیشوند که باندازه قدرت و مکنت و توانایی خود هر چه میخواهید از فسق و ظلم و جور بکنید ما هم بر طبق دستور الهی عمل میکنیم تا نتیجه اعمال خود را مشاهده کنیم و قل پس از بیان قصص انبیاء و موعظه و تذکر بمؤمنین مع ذلک این کفار و مشرکین قبول نکردند و نپذیرفتند و از قابلیت هدایت افتادند.

لِلَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ و هرگز ایمان نمیآورند مثل اقوام انبیاء سلف که هر چه معجزه دیدند و هر چه موعظه شنیدند قساوت قلب و سیاهی دل مانع از قبول ایمان شده بود.

اعْمَلُوا امر تعجزیست چنانچه کسانی که شما بآنها هر چه بگویی اثر نمیکند خداوند آنها را رها کرده هر غلطی که میخواهید بکنید بالاخره نتیجه آن را خواهید دید و بجزای خود خواهید رسید.

عَلى مَكانَتِكُمْ یعنی بقدر توانایی و تمکّن خود هر چه بیشتر عقوبتش زیادتر میشود و عذابش سخت تر إِنَّا عامِلُونَ ما هم بوسیله رسالت خود عمل میکنیم و کوتاهی در امر رسالت نمیکنیم و نتیجه خود را میگیریم.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۲] .... ص : ۱۴۶

وَ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (۱۲۲)

و انتظار داشته باشید ما هم انتظار داریم.

وَ انْتَظِرُوا انتظار از ماده نظر است بمعنی رؤیت و دیدن چه بچشم ظاهری جسمانی و چه بچشم باطنی قلبی روحانی غایه الامر اگر آن امر مرئی فعلیت داشته باشد تعبیر بنظر میکنند مثل قوله تعالی فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها روم آیه ۴۹، و اگر مدّت داشته باشد تعبیر بانتظار میکنند مثل مقام که وعده الهی که بچه سرعتی عملی شد و وقوع یافت که این کفار و مشرکین مخذول و منکوب شدند و مسلمین بر آنها غالب و مسلط شدند و آنها بهلاکت افتادند لَنُهْلِکَنَّ الظَّالِمِینَ وَ لَنُسْکِنَنَّکُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذلِکَ لِمَنْ خافَ مَقامِی وَ خافَ وَعِیدِ ابراهیم آیه ۱۶ و ۱۷.

إِنَّا مُنْتَظِرُونَ که نصرت الهی برسد و فتح و فیروزی نصیب ما مسلمین شود إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ.

[سوره هود (۱۱): آیه ۱۲۳] .... ص : ۱۴۶

وَ لِلَّهِ غَیْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَیْهِ یُرْجَعُ الْأَمْرُ کُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَ تَوَکَّلْ عَلَیْهِ وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (۱۲۳)

و مختص بخداست آنچه غیب است در آسمانها و زمین یعنی علم غیب که چه واقع میشود در آسمانها و زمین مختص بذات مقدس او است و بسوی او است بازگشت تمام امور کل آنها پس عبادت کن او را و توکل کن بر او و نیست پروردگار تو غافل از آنچه عمل میکنید وَ لِلَّهِ غَیْبُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مسئله علم غیب مکرر تذکر داده ایم که از اعتراضات عامّه بر شیعه همین است که نصوص قرآنی صراحت دارد که علم غیب

مختص بخدا است و شیعه در حقّ نبیّ و ائمه قائلند.

و جواب اینکه شیعه قائل است به اینکه علم غیب مختص بخدا است و نبیّ و امام آنچه میدانند بوحی الهی است که او بآنها خبر داده و این مطابق صریح قرآن است میفرماید عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ جن آیه ۲۶ و ۲۷.

وَ إِلَیْهِ یُرْجَعُ الْأَمْرُ کُلُّهُ مرجع تمام جن و انس و تمام افعال و اعمال آنها در روز قیامت بسوی او است در پیشگاه احدیت و مورد سؤال و حساب میشود ان خیرا فخیر و ان شرا فشر إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَیْهِ راجِعُونَ نه بمعنی آنکه عرفاء و صوفیه گفتند که ملحق بذات باری شوند بلکه رجوع بحکم الهی و ثواب و عقاب او فَاعْبُدْهُ وظیفه عبد عبودیت است که مقصد اصلی خلقت است ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ وَ تَوَکَّلْ عَلَیْهِ مقام توکل از شئونات توحید افعالی است کسی که معتقد باشد که تمام امور تحت مشیّت الهی است نه خود و نه دیگران و نه اسباب ظاهریه کاریست تا مشیّت او تعلق نگیرد، تسلیم میشود و واگذار میکند باو و اعتماد باو پیدا میکند و اینست معنی توکل وَ ما رَبُّکَ بِغافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ غفلت از عوارض است و خداوند محل حوادث نیست و علم او عین ذات است و غیر متناهی وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ الایه یونس آیه ۶۱.

تمّت بحمد اللَّه و المنّه سوره هود و یتلوه انشاء اللَّه تعالی بحوله و قوته سوره یوسف و ما یتلوها الی سوره الناس و صلی اللَّه علی محمّد و آله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین الی یوم الدین و انا العبد الذلیل المحتاج الی رحمه اللَّه و غفرانه المسمی بالسید عبد الحسین المدعو بالطیب

بسم اللَّه الرّحمن الرّحيم الحمد للَّه الواحد الاحد و الصلاه و السلام على رسوله الماجد الممجد المسمى بسمه الشريف احمد [ص و على آله الطاهرين الامجد و اللعن على اعدائه و اعدائهم الى الابد

تفسير سوره يوسف (ع) .... ص : ۱۴۸

اشاره

من اطيب البيان

[اما الكلام فى فضلها] .... ص : ۱۴۸

اخبار زيادى داريم از كلينى رحمه اللَّه مسندا الى السكونى از حضرت صادق عليه السّلام و ابن بابويه باسناده عن ابى بصير و همچنين عياشى از ابى بصير جميعا از حضرت صادق عليه السّلام و نيز از كلينى مرفوعا از امير المؤمنين عليه السّلام و عياشى و خواص القرآن از حضرت صادق [ع كه خلاصه مفاد اخبار اموری است: يكى آنكه هر كس در هر روز يا شب تلاوت كند با جمال يوسفى وارد قيامت ميشود و فزع آن روز باو اصابه نميكند و از خيار عباد صالحين محسوب ميگردد و همسايه عباد صالحين ميشود.

ديگر آنكه از حضرت صادق از حضرت رسول صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم فرمود زنها را در غرفه ها مسكن ندهيد و كتابت را بآنها تعليم ندهيد و سوره يوسف بآنها ياد ندهيد و سوره نور را بآنها تعليم دهيد.

و ديگر آنكه بنويسيد سوره يوسف را و سه روز در منزل نگاه داريد سپس

در خارج منزل در دیواری دفن کنید رسول سلطان شما را دعوت میکند بخدمت او و حوائج شما را باذن الهی انجام میدهد.

و دیگر آنکه بنویسد و در آب بشوید و از آن بیاشامد روزی آن آسان شود و حظّی نصیب او شود باذن اللّه، و این فضائل قطع نظر از فضائل قرائت قرآن است مطلقا.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱] .... ص: ۱۴۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ الْمُبِينِ (۱)

گذشت در حروف مقطعه قرآن که رموزیست که

ما یعرفه الا من خوطب به

و از متشابهات قرآن است که وَ ما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ (تلك) اشاره بآیاتیست که در این سوره مبارکه ذکر میفرماید از قصص یوسف [ع و گفتند منشأ نزولش این بود که بعض یهود از حضرت رسول صلّی اللّه علیه و آله و سلّم سؤال کردند که آل یعقوب در کنعان سکونت داشتند برای چه در مصر سکونت یافتند که مرکز بنی اسرائیل شد خداوند این سوره را نازل فرمود.

(آیات) که گفتیم آیه معجزه است که دیگران عاجز باشند از آوردن مثل آن (الکتاب) قرآن مجید است که این سوره یکی از سور قرآن است و آیاتش آیات کتاب است (المبین) صفت کتاب است که بیّن و آشکار و واضح و روشن است که از جانب خدا است و او نازل فرموده مثل تورات رائج دست یهود نیست که بدست یک کافر قسیّ القلب نوشته شده، و اناجیل نصاری نیست که بدست یک عدّه شهوت پرست منتشر شده.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲] .... ص: ۱۴۹

إِنَّا أَنْزَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۲)

محققا ما نازل فرمودیم آن کتاب را بقرائت بلسان عربی که احسن لغات

است باید شما تعقل کنید و درک کنید.

إِنَّا أَنْزَلْناهُ کلمه انّا متکلم مع الغیر برای اینست که بتوسط ملائکه و روح الامین خداوند نازل فرموده و مرجع ضمیر کتاب است لکن نه مثل کتب سایر انبیاء که مکتوبا نازل میشد و بدست آنها داده میشد مثل صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و الواح تورات و زبور داود و انجیل عیسی بلکه مقرؤا نازل شد بر قلب مطهر حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ شعراء آیه ۱۹۲- ۱۹۴، و لذا میفرماید قرآنا عربیا که مقروء بوده و شاید یکی از حکم آن اینست که بر انبیاء سلف دفعه نازل میشد و بر حضرتش نجوما در ظرف بیست و دو سال ایام بعثتش تا زمان رحلتش آنهم بلسان عرب یکی از جهاتش اینست که قومش عرب بودند و خداوند هر پیغمبری را بلسان قومش میفرستاد ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ ابراهیم آیه ۴ و جهت دیگر آنکه عربی لسان اهل بهشت است که از خود آن حضرت مرویست که فرمود

(احبّوا العرب لثلاث لانّی عربی و القرآن عربی و کلام اهل الجنه عربی)

و جهت دیگر اینکه قرآن بنحو اعجاز نازل شد و معجزه باقیه آن حضرت است تا آخر دنیا از حیث فصاحت و بلاغت و این نکته در سایر لغات پیدا نمیشود یا بسیار کم است ولی در لغت عرب بسیار بودند بخصوص در عصر نبی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که فصحاء و بلغاء بر یکدیگر افتخار میکردند و اشعار و کلمات خود را در کعبه میآویختند، و جهت دیگر اینکه هیچ لغتی بشیرینی و ملاحت لغت عرب فصیح نیست لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ گفتیم لعلّ در خدا بمعنی تردید و احتمال نیست بلکه باید و لا بد تعقل کنید و درک کنید و بفهمید أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ کانَ مِنْ عِنْدِ غَیْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِیهِ اخْتِلافاً کَثِیراً نساء آیه ۸۴ أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها محمّد آیه ۲۶.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳] .... ص : ۱۵۱

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِما أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هذَا الْقُرْآنَ وَ إِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغافِلِينَ (۳)

ما بر تو قصه و قضایای گذشته را بیان میکنیم نیکوترین قصه ها بآنچه وحی میفرستیم بسوی تو این قرآن مجید را و اگر بودی تو از قبل از وحی هر آینه از غافلین.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ ممکن است اشاره باشد بجمیع قصص انبیاء و قوم آنها که در اکثر سور بیان فرموده و ممکن است اشاره باشد بقصه حضرت یوسف که در این سوره بیان میفرماید و این احتمال اقرب است.

أَحْسَنَ الْقَصَصِ بنا بر احتمال اول مراد از احسن القصص بهترین بیان و شیرین ترین کلام در اعلی درجه فصاحت و بلاغت خالی از نقصان مخلّ و تطویل مملّ مثل اینکه بگویی صمت احسن الصیام و قمت احسن القیام، و بنا بر احتمال دوم که اقرب است بلکه میتوان گفت ظاهر همین است اینکه قصه حضرت یوسف در میان قصص سایر انبیاء احسن القصص است زیرا مشتمل بر مطالب شیرین است چنانچه شرحش بیاید.

بِما أَوْحَيْنا إِلَيْكَ هذَا الْقُرْآنَ که این احسن القصص بسبب آنچه که ما این قرآن را وحی فرستادیم بسوی تو وَ إِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ الْغافِلِينَ و اگر تو بودی از قبل آن هر آینه از غافلین.

اشکال- مکرر در این تفسیر در باب مقدمات در بیان مراتب نزول قرآن و در خلال آیات بمناسبت گفته ایم که اولین مرتبه نزول قرآن در عالم نورانیت بنور مقدس نبوی صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بوده و استشهاد کرده ایم بآیه شریفه وَ لا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضى إِلَيْكَ وَحْيُهُ طه آیه ۱۱۳. و این جمله دلالت دارد بر اینکه

قبل الوحی حضرتش از غافلین بوده و اطلاعی نداشته.

جواب- اولا این جمله همچه دلالتی ندارد زیرا اگر فرموده بود و کنت من قبله لمن الغافلین دلالتش تمام بود لکن فرموده وَ إِنْ کُنْتَ یعنی بر فرض اگر تو بودی از غافلین لکن نبود از غافلین قضیه فرضیه دلالت بر ثبوت و تحقق ندارد.

و ثانیا بر فرض اینکه دلالت داشته باشد قبل از وحی غافل بوده یعنی قبل از افاضه حق در همان عالم نورانیت زیرا در آن عالم هم افاضه بطریق وحی بوده بدون واسطه ملک.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴] .... ص : ۱۵۲

إِذْ قالَ یُوسُفُ لِأَبِیهِ یا أَبَتِ إِنِّی رَأَیْتُ أَحَدَ عَشَرَ کَوْکَباً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ رَأَیْتُهُمْ لِی ساجِدِینَ (۴)

زمانی که گفت یوسف از برای پدرش یعقوب ای پدر جان من بدرستی که من دیدم در خواب یازده ستاره و خورشید و ماه را دیدم برای من سجده میکردند.

إِذْ قالَ یُوسُفُ اذ متعلق است بقصص در آیه قبل که بیان قصه باشد و او اینست که یوسف شرح خواب خود را بیان کرد و حضرت یوسف بسیار جمیل بود که زنهای مصری گفتند ما هذا بَشَراً إِنْ هذا إِلَّا مَلَکٌ کَرِیمٌ و از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرویست فرمود

اخی یوسف اصبح منی و انا املح منه

و فرزند یازدهمی یعقوب علیه السّلام بود و پس از او ابن یامین بود که برادر پدر و مادری یوسف بود و بقیه برادرانش آن ده نفر بزرگتر از یوسف بودند و از مادر جدا بودند و دارای مقام عصمت بود چنانچه در شرائط نبوت اولین شرط اینکه باید از ابتداء ولادت تا رحلت معصوم باشد.

لابیه یعقوب که او هم دارای مقام نبوت بود از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مرویست فرمود

(الکریم بن الکریم بن الکریم بن الکریم یوسف بن یعقوب بن اسحق بن ابراهیم)

که هر چهار نفر مقام نبوت و رسالت و عصمت را دارا بودند.

یا أَبَتِ إِنِّی رَأَیْتُ رؤیا صورت اشیاء خارجیه است که در ذهن میآید که تعبیر بصور ذهنیه میکنند و در خواب تصور میکند که در خارج است عکس بیداری در بیداری صورت خارجیه بدون ماده در ذهن نقش می بندد و در خواب صورت ذهنیه در خارج جلوه میکند و این صور ذهنیه اگر از خیالات واهیه باشد خواب شیطانیست حقیقت ندارد و تعبیر باضغاث احلام میکنند و اگر حقیقت داشته باشد خواب رحمانیست که از جانب خداوند الهام بقلب میشود و چون انبیاء و معصومین شیطان در قلوب آنها راه ندارد خواب آنها خواب رحمانی است بمنزله وحی است مثل خواب حضرت ابراهیم در ذبح اسماعیل و خواب حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که بوزینه ها از منبرش بالا میروند و امثال اینها.

أَحَدَ عَشَرَ کَوْکَباً وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ از دو آیه بعد استفاده میشود که خود حضرت یوسف علیه السّلام تعبیر خوابش را میدانست از کلمه وَ یُعَلِّمُکَ مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ و حضرت یعقوب هم میدانست بلکه برادرانش هم فی الجمله بی بهره نبودند و مراد از یازده کوکب یازده برادرش بودند و مراد از قمر پدر بزرگوارش بود و مراد از شمس بعضی گفتند مادرش بوده بعضی گفتند خاله اش بوده چون مادرش وفات کرده بود بعضی گفتند که مراد حضرت اسحق جدّش باشد و او حیات داشته رَأَیْتُهُمْ لِی ساجِدِینَ بعضی گفتند سجده بمعنی تعظیم و احترام و تکریم بوده بعضی گفتند سجده شکر بوده نظر به اینکه سجده بر غیر خدا جایز نیست.

بلکه تحقیق اینست که آن سجده که مختص بخدا است سجده عبودیت و پرستش است در مقابل عبده اصنام و شمس و نار و گوساله و گاو و سایر آلهه مشرکین و اما

سجده از روی اطاعت و تمکین و تسلیم مانعی ندارد چنانچه ملائکه سجده بآدم کردند غایت الامر در شریعت اسلام مطلقا ممنوع شده چنانچه از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مروی است اگر سجده بر غیر خدا جایز بود میگفتم زنها بشوهرها سجده کنند معلوم است مراد این نیست که پرستش کنند و آنها را آلهه خود دانند و این را در باب سجده ملائکه مشروحا بیان کرده ایم مراجعه فرمائید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵] .... ص: ۱۵۴

قالَ یا بُنَیَّ لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ فَیَکِیدُوا لَکَ کَیْداً إِنَّ الشَّیْطانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوٌّ مُبِینٌ (۵)

فرمود یعقوب ای پسرک من بیان نکن قصه خواب خود را برای برادرانت پس کید میکنند برای توکید شدیدی محققا شیطان از برای انسان دشمن آشکار است قالَ یا بُنَیَّ لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ معلوم میشود که یعقوب هم عالم بتأویل رؤیا بوده و همچنین ابناء یعقوب که یازده کوکب یازده برادران یوسف هستند و الا بیان خواب بر آنها مانعی نداشت مگر اینکه بگوئیم میفهمیدند که یوسف عظمتی پیدا میکند و حسد میبردند.

فَیَکِیدُوا لَکَ کَیْداً مکر و حیله و تقلب است که صورت ظاهرش محبت و خوبی است و باطنش عداوت و ایذاء است، و کلمه کیدا دلالت دارد بر کید شدیدی إِنَّ الشَّیْطانَ لِلْإِنْسانِ عَدُوٌّ مُبِینٌ بالاخص با هم دستان خود که یکی نفس امّاره باشد که میفرماید در همین سوره از قول یوسف در آیه ۵۳ وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی و دیگر دنیا باشد که خود را جلوه دهد چون مار خوش خط و خال.

ظاهرش چون گور کافر پر حلل باطنش قهر خدا عزّ و جلّ

که گفتند انسان سه دشمن دارد: اول دنیا که خود را جلوه میدهد سپس نفس که تمایل پیدا میکند پس از آن شیطان که راه نمایی میکند لکن با این سه دشمن قوی عیب با خود انسان است.

قلم بد است و مرکب بد است و کاغذ بد گناه بنده چه باشد که دست قابل نیست

انسان اگر عاقل باشد فریب این سه دشمن را نمیخورد.

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست و رنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

تمام مضار دنیوی و اخروی منشأ اولی او جهل و حماقت و کبر و خود پسندی و سفاهت و سایر اخلاق رذیله است شخص مزکّی از همه اینها محفوظ است که فرمود إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶] .... ص: ۱۵۵

وَ كَذلِكَ يَجْتَبِيكَ رَبُّكَ وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ عَلى آلِ يَعْقُوبَ كَما أَتَمَّها عَلى أَبَوَيْكَ مِنْ قَبْلُ إِبْراهِيمَ وَ إِسْحاقَ إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۶)

و یعقوب بیوسف فرمود همین نحو پروردگار تو برمیگزیند و تعلیم میفرماید تو را از تأویل خوابها و تمام میفرماید نعمت خود را بر تو و بر آل یعقوب چنانچه تمام فرمود بر دو پدر تو قبلا ابراهیم و اسحق محققا پروردگار تو عالم بجمیع خصوصیات و حکیم بجمیع مصالح است.

و کذلک یعنی همین نحو که این خواب با عظمت را دیده ای همین نحو یَجْتَبِیکَ رَبُّکَ اجتباء انتخاب برای نبوت است چنانچه میفرماید وَ لکِنَّ اللَّهَ یَجْتَبِی مِنْ رُسُلِهِ مَنْ یَشاءُ آل عمران آیه ۱۷۴.

وَ يُعَلِّمُكَ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ که این یک مرتبه دیگری است که علم تعبیر خواب را خداوند بیوسف عنایت میفرماید چنانچه در اواخر همین سوره از قول یوسف نقل میفرماید که عرض کرد در پیشگاه احدیت رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ آیه ۱۰۲.

وَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ از دست برادران و از چاه و از غلامی و از زندان و از مکر زلیخا نجات می بخشد و بمقام سلطنت و نبوت میرساند.

وَ عَلى آلِ يَعْقُوبَ که بنی اسرائیل باشند چون اسرائیل اسم یعقوب است و نبوت و سلطنت بلکه اولوا العزمی در بنی اسرائیل تا زمان حضرت عیسی بود که تمام آل یعقوب بودند.

كَما أَتَمَّها عَلى أَبَوَيْكَ یعنی جدّ و پدر جدّ خود من قبل پیش از پدرت یعقوب ابراهیم و اسحق خداوند ابراهیم را از آتش نمرود نجات داد، مقام نبوّت، رسالت، اولوا العزمی، خلّه، امامت باو کرامت فرمود قالَ إِنِّي جاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِماماً بقره آیه ۱۱۸، که بالاترین مقامات است و اسحق با اینکه پدرش بحدّ شیخوخیت رسید مادرش عجوزه و عقیم بوده خداوند او را بقدرت کامله خود ایجاد و در نسل او چه اندازه انبیاء قرار داد.

إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ میداند که را انتخاب کند اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ انعام آیه ۱۲۴ حکیم عالم بحکم و مصالح است تمام کارهای او از روی حکمت و مصلحت است عین صلاح است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷] .... ص : ۱۵۶

لَقَدْ كانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ آياتٌ لِلسَّائِلِينَ (۷)

هر آینه بتحقیق بود در یوسف و برادرانش نشانه های عجیبه و قضایای غریبه که موجب عبرت میشود از برای کسانی که از حال آنها سؤال میکنند.

لَقَدْ كانَ فِي يُوسُفَ وَ إِخْوَتِهِ و شرح حال آنها بنا بر آنچه نقل میکنند اینست که یعقوب ابتداء ازدواج کرد اولا دختر خاله خود مسمّات بلیا بنت لیّان و از او شش پسر آورد: ۱- روئیل که اکبر اولاد او بود ۲- شمعون ۳- لاوی ۴- یهودا ۵- ریالون ۶- یشجر. سپس لیا وفات کرد، یعقوب خواهر او را گرفت مسماه براحیل که او هم دختر خاله یعقوب بود و از او دو پسر آورد:

۷- یوسف ۸- بن یامین که کوچکترین پسران یعقوب بودند. و دو کنیز داشت مسماه بزلفه و بلهه و از این دو چهار پسر آورد ۹- داون (داود- خ ل) ۱۰- تفتالی ۱۱- حاد ۱۲- واشر، دوازده پسر.

(آیات) یکی آنکه آنها با اینکه اولاد انبیاء ابراهیم، اسحق و یعقوب بودند در حق یوسف حسد بردند و حال آنکه حسد از صفات بسیار خبیثه است که در خبر دارد

(الحسد یأکل الایمان کما تأکل النار الحطب).

دیگر آنکه در مقام اذیت و قتل یوسف برآمدند تا آنجا که در چاه انداختند دیگر خداوند او را نجات بخشید تا بمقام سلطنت رسانید.

دیگر آنکه آنها را محتاج و ذلیل در دستگاه یوسف قرار داد.

دیگر گذشت یوسف از تقصیر آنها و عفو نمودن او و بآنها عنایات و تلطفات فرمود و غیر اینها که شرحش بیاید انشاء اللّه تعالی.

للسائلین که از حال آنها سؤال کنند باید عبرت بگیرند و در شدائد صبر کنند و توکل بخدا کنند تا خداوند آنها را کفایت کند و نجات بخشد که فرمود وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ طلاق آیه ۳ و نیز فرمود قُلْ حَسْبِيَ اللَّهُ عَلَيْهِ يَتَوَكَّلُ الْمُتَوَكِّلُونَ زمر آیه ۳۹.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸] .... ص : ۱۵۸

إِذْ قالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلى أَبِينا مِنَّا وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبانا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۸)

زمانی که گفتند برادران هر آینه یوسف و برادرش ابن یامین محبوب ترند نزد پدر ما و حال آنکه ما جوانان رشید کارزار شجاع دلیر هستیم بدرستی که پدر ما در گمراهی آشکار است.

این کلام از پسران یعقوب مشتمل بر سه صفت خبیثه و معصیت کبیره است بلکه تالی تلو کفر است: اول- حسد که گفتند إِذْ قالُوا لَيُوسُفُ وَ أَخُوهُ أَحَبُّ إِلى أَبِينا مِنَّا چون یعقوب این دو پسر را ترجیح میداد و محبت میکرد بالاخص یوسف را که با جمال و وجاهت فوق العاده و دارای اخلاق حمیده و صفات حسنه بود محسود آنها واقع میشد.

دوم- کبر که گفتند وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ که ما دلاورانیم و کارساز بیشتر نفع ما بپدرمان میرسد و برای قضاء حوائج او و اصلاح امور او آماده تریم و یوسف و برادرش کوچک هستند و توانایی ندارند.

سوم- نسبت ضلالت و گمراهی بپیغمبر خدا دادند و گفتند إِنَّ أَبانا لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ که العیاذ باللّه حماقت او را گرفته و باین دو بچه دل خوش کرده و بما اعتنایی نمیکند و اهمیّتی نمیدهد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹] .... ص : ۱۵۸

اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ وَ تَكُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْماً صالِحِينَ (۹)

گفتند بعض آنها بدیگران بکشید یوسف را یا ببرید دور دست در یک

زمینی او را بیندازید که دیگر خالی شود برای شما یعنی خالص شود توجه پدرتان یعنی توجه او فقط بشما باشد پس از این بوده باشید از جماعت و قوم صالح.

اقْتُلُوا یُوسُفَ قائل باین قول بعضی گفتند شمعون بوده و بعضی گفتند روبیل لکن ظاهر آیه اینست که قائل یک نفر نبوده کانّه اینها مشورت کردند در امر یوسف و بیکدیگر گفتند طریقش منحصر بیکی از دو امر است یا کشتن یوسف أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً در بیابانی او را بیندازید یا سباع و درندگان او را پاره میکنند یا بدست کسانی میافتد او را بغلامی میبرند.

یَخْلُ لَکُمْ وَجْهُ أَبِیکُمْ خالی میشود و منحصر میشود بعد از یأس از یوسف وجه ابیکم بمعنی توجه قلبی و محبت باطنی پدر شما بشما میشود زیرا انسان اگر بعض اولادش از دست برود علاقه او بباقی ماندگانش بیشتر میشود.

وَ تَکُونُوا مِنْ بَعْدِهِ قَوْماً صالِحِینَ بمعنی اینکه دیگر معصیت و ظلم باحدی نکنیم و باعمال صالحه میپردازیم فقط این یک معصیت بجایی نمیخورد و خداوند گذشت میفرماید چنانچه در نظر بسیاری است که پاره ای از معاصی را مرتکب میشوند و میگویند خدا کریم است ما را باین معاصی نمیگیرد عذاب برای کفار است و مکرر شنیده شده که میگویند اگر ما را هم جهنم برند علی میماند و حوضش و اینکه بعضی گفتند بعد توبه میکنیم این بسیار بعید است زیرا از این عمل مسلّما پشیمان نمیشوند.

و بعضی گفتند اینها غیر بالغ بودند اینهم بسیار دور است بخصوص پسران اولی که از عیال اولی بوجود آمدند، و ممکن است بگوئیم مقصود آنها این بود که بعد از این با پدرمان خوش رفتاری میکنیم و کاری نمیکنیم که قلبش رنجش پیدا کند و نادلگران باشد و او را راضی میکنیم.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰] .... ص: ۱۶۰

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ لا تَقْتُلُوا يُوسُفَ وَ أَلْقُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَهِ إِنْ كُنْتُمْ فاعِلِينَ (۱۰)

گفت گوینده ای از آنها نکشید یوسف را و بیندازید او را در ته چاه التقاط میکنند و میگیرند او را بعضی از قافله که از این راه عبور و سیر میکنند اگر شما هستید بجا میآورید.

قالَ قائِلٌ مِنْهُمْ بیان نفرموده کدام یک از آنها بوده لا تَقْتُلُوا يُوسُفَ زیرا فقط مقصود ما تفرقه و جدایی است بین او و پدرمان یعقوب دشمنی دیگری با او نداریم که او را بکشیم یا او را در بیابان اندازیم که سباع و درندگان او را پاره کنند و هلاک شود چاهی است که سر راه مسافرین است و هر قافله که میآید از این چاه آب برمیدارند.

وَ أَلْقُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ غیابه از ماده غیبوبه یعنی مستور و مخفی کنیم که ته چاه باشد و خود نتواند از چاه بیرون آید آنها بیرون آورند و بغلامی همراه خود برند يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَهِ لقطه چیزی را در راه پیدا کردن است و یافتن و احکام لقطه در شرع معیّن شده که اگر قیمتش کمتر از درهم است و نشان ندارد تملک کند و اگر ما زاد از درهم است و نشان دارد یک سال اعلان کند بترتیب معیّن در محالی که احتمال میدهد صاحبش پیدا شود.

هفته اول همه روزه، سپس هفته یک مرتبه، سپس ماهی یک مرتبه و پس از آن از جانب صاحبش صدقه دهد و اگر اتفاقا پس از صدقه صاحبش پیدا شد اگر قبول کرد صدقه او را قبول و الّا عوضش را باو بدهد و صدقه را بر خود قرار دهد، و اگر نشان ندارد تا مادامی که احتمال میدهد صاحبش یافت شود بنحو امانت نگاه دارد و پس از یأس از جانب او صدقه دهد و بهتر آنست که اصلا بر ندارد

و خود را عهده دار نکند مگر بقصد حفظ بر صاحبش که از بین نرود چنانچه فرمودند

(حرمه مال المسلم کحرمه دمه)

و اگر انسان باشد مثل اطفالی که سر راه میگذارند یا بچه هایی که گم شده اند واجب است آنها را نگاه دارند.

و از قضایای غریبه که همین چند روزه اتفاق افتاده در همسایگی یکی از آشنایان که شغل قنادی داشتند جعبه بزرگی بسته درب خانه میآورند بعنوان جعبه گز که از مغازه آورده اند برای حمل بر خارج شهر اهل خانه میگیرند پس از آمدن صاحب مغازه میگویند جعبه گز را که فرستاده بودید آوردند او میگوید من نفرستادم میآیند در جعبه را باز میکنند می بینند یک طفل شش ماهه در جعبه خوابیده و پستانک در دهان او است.

باید آنها را حفظ کرد تا کبیر شوند اگر پدر و مادرشان معلوم شد بآنها ردّ کنند و مخارج و زحماتی که متحمل شدند از آنها بگیرند و اگر معلوم نشد در عهده خود طفل است که پس از کبر بآنها رد کند در صورتی که بقصد تبرّع نباشد إِنْ کُنْتُمْ فاعِلِینَ یعنی فقط مقصود شما همان جدایی بین یوسف و یعقوب است بهمین مقدار حاصل میشود. دیگر در بیان اینکه این چاه کجا بوده هر کدام از مفسرین چیزی گفتند بعضی گفتند بین مدین و مصر بوده و چند فرسنگی از مدین دور بوده بعضی گفتند در راه شام، بعضی گفتند بیت المقدس، بعضی گفتند اردن و اقرب در نظر همان قول اول است تنبیه- مفسرین عامّه نظر به اینکه عصمت را در انبیاء شرط نمیدانند بلکه نسبتهای ناروا بانبیاء میدهند این دوازده پسران یعقوب را از انبیاء دانسته و تمسک کردند بر نبوت آنها بکلمه اسباط که در آیات شریفه صراحت دارد بر نبوت آنها مثل قوله تعالی قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ إِلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ ما أُوتِیَ مُوسی وَ عِیسی الایه بقره آیه ۱۳۰، و قوله تعالی أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطَ کانُوا هُوداً

أَوْ نَصارى

الایه بقره آیه ۱۳۴، و قوله تعالی قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَ ما أُنْزِلَ عَلَیْنا وَ ما أُنْزِلَ عَلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ الایه آل عمران آیه ۷۸، و قوله تعالی إِنَّا أَوْحَیْنا إِلَیْکَ کَما أَوْحَیْنا إِلی نُوحٍ وَ النَّبِیِّینَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَوْحَیْنا إِلی إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ وَ الْأَسْباطِ وَ عِیسی وَ أَیُّوبَ الی آخر الآیات نساء آیه ۱۶۱.

لکن نظر به اینکه ادله قطعیه عقلیه و نقلیه داریم بر لزوم عصمت انبیاء و اوصیاء که ما در کلم الطیب در مجلد اول در بیان شرایط نبوت عامه و در مجلد ثانی در بیان شرایط امامت عامه مفصلا بیان کرده ایم می گوییم مراد از اسباط اولاد بلا واسطه یعقوب نیست بلکه مع الوسائط تا زمان موسی و عیسی انبیاء بنی اسرائیل بودند بدلیل قوله تعالی وَ قَطَّعْناهُمُ اثْنَتَیْ عَشْرَهَ أَسْباطاً أُمَماً الایه اعراف آیه ۱۶۰، بلکه اطلاق سبط بر اولاد بلا واسطه خلاف ظاهر است و سید مرتضی اعلی اللّه مقامه میفرماید (لم یقم لنا الحجه بان اخوه یوسف الذین فعلوا ما فعلوا کانوا انبیاء و لا یمتنع ان یکون الاسباط الذین کانوا انبیاء غیر هؤلاء الاخوه الذین فعلوا بیوسف ما قصه اللّه تعالی عنهم و لیس فی ظاهر الکتاب ان جمیع اخوه یوسف و سائر الاسباط فعلوا بیوسف ما حکاه اللّه من الکید).

اقول- صدق الاسباط بر اولاد بلا واسطه ممنوع جدّا مضافا به اینکه مسلما جمیع اسباط که کلیه بنی اسرائیل باشند پیغمبر نبودند بلکه مراد در آیات شریفه اینست که در میان اسباط پیغمبرانی بودند.

تنبیه آخر- در برهان خبر مفصل بسیار مبسوطی از ابی حمزه از حضرت سجاد علیه السّلام نقل کرده در حالات یوسف و برادرانش و یعقوب و افعال آنها و در مجمع یک مختصری از آن را نقل کرده لکن حقیر پس از مراجعه دیدم این خبر از حیث سند ضعیف است بعلاوه مشتمل است بر اموری که با قواعد مسلمه شیعه

سازش ندارد و نسبتهایی بیعقوب و یوسف داده که مناسب با مقام انبیاء نیست لذا اعراض از او را اصلح دیدم مراجعه کنید ببرهان.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱] .... ص : ۱۶۳

قالُوا یا أَبانا ما لَکَ لا تَأْمَنَّا عَلی یُوسُفَ وَ إِنَّا لَهُ لَناصِحُونَ (۱۱)

گفتند برادران یوسف بحضرت یعقوب ای پدر بزرگوار ما چه سبب شده که ما را امین نمیدانی بر یوسف و حال آنکه ما برای او هر آینه ناصح هستیم.

قالُوا یا أَبانا ما لَکَ لا- تَأْمَنَّا عَلی یُوسُفَ از این جمله استفاده میشود که حضرت یعقوب یوسف را از خود جدا نمیکرد و نمیگذاشت با برادرانش خارج شود آنها میرفتند برای گردش و تفریح خارج شهر ولی یوسف نزد پدرش بود و البتّه سرّ این جهت این بود که در گردش و تفریح بچه ها تمام توجه آنها باین قسمت است و بسا پیش آمدهایی میشود از سقوط بر زمین یا تصادف حجاره یا برخورد بیکدیگر یا عیبهای دیگر و اینها توجه بیکدیگر ندارند، حضرت یعقوب قلبش آرام نداشت و مطمئن نبود بعلاوه برادران حضرت یوسف هم عنایتی و محبتی با یوسف نداشتند زیرا حسود هر چه بخواهد خودداری کند و اظهار حسد خود را نکند مع ذلک نمیتواند جلوگیری از نفس کند علاوه بر رؤیای سابقه که مخصوصا بیوسف فرمود برای برادرانت نگو برای تو کید میکنند و پیش از این تصمیم هم یوسف را همراه خود نمیبردند سابقه نداشته لذا گفتند ما لَکَ لا تَأْمَنَّا عَلی یُوسُفَ پس از آن برای اینکه قلب یعقوب را مطمئن کنند و آرام کنند گفتند وَ إِنَّا لَهُ لَناصِحُونَ این یکی از معاصی آنها است با اینکه حسود بودند گفتند ناصح هستیم هم کذب بود آن هم به پیغمبر خدا هم نفاق بود که ظاهرشان غیر باطنشان بود هم مکر و حیله در حق شخص بی گناه بی تقصیر.

اما حسد

(الحسد یأکل الایمان کما یأکل النار الحطب)

اما کذب

الكذب شر من الشراب

اما نفاق إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ اما مكر مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ و با اين اوصاف چگونه ميتوان گفت اينها انبياء بودند بعلاوه قساوت قلب چگونه انسان طاقت بياورد با پدر پير خود چنين كند كه وَ ابْيَضَّتْ عَيْناهُ مِنَ الْحُزْنِ آيه ۸۴، و با برادر خود چنين رفتار نمايد كه گفتند.

[سوره يوسف (۱۲): آيه ۱۲] .... ص: ۱۶۴

أَرْسِلْهُ مَعَنا غَداً يَرْتَعْ وَ يَلْعَبْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۱۲)

در كلمه يرتع و يلعب قراء اختلاف كردند با يا در هر دو با نون در هر دو مختلف، لكن مكرر گفته ايم و در مقدمه بيان شده كه معتبر فقط سياهى قرآن است نه قرائت قراء سبع و نه عشر و اينكه ميگويند سياهى قرآن مطابق قرائت حفص است از عاصم گفتيم قضيه عكس است قرائت حفص از عاصم مطابق سياهى است گفتند اولاد يعقوب بيعقوب كه يوسف را بفرست با ما فردا بيايد بچرد و بازى كند و بدرستى كه ما برادران او را حفظ ميكنيم.

أَرْسِلْهُ مَعَنا غَداً اين بچه را بجان خود چسبانيده اى دلش ميگيرد بچه بايد تفريح گاه برود، از فواكه و مأكولات مختلف اكل كند، قلبش باز شود، دلش شاد گردد، روحش آزاد شود.

يرتع رتع بمعنى چريدن مرتع مكان چراگاه كه حيوانات مثل گوسفند و شتر و گاو و ساير حيوانات را ميبرند ميچرانند و از علفهاى صحرا بهره بردارى ميكنند و افراد جوانها بنام گردش در باغستانها و نخلستانها و تفريح گاهها ميروند و امروز بسيار اين عمل رواج پيدا كرده زنها سرباز پاها تا ران باز دستها تا كتف باز سينه ها تا پستانها باز آرايش كرده با جوانهاى شهوت ران باسم تفريح ميروند و هزار گونه معصيت مرتكب ميشوند از شرب و قمار و غير اينها و اعجب از اينها

دست های زنهای خود را میگیرند و مقابل هزار جوان نامحرم شهوت پرست نشان میدهند نه دیگر غیرت در رجال باقی مانده و نه حیاء در نساء البته این معاصی تا در پرده بود خداوند هم ستر میفرمود و مؤاخذه نمیکرد ولی امروز که علنی شده و عمومی انتظار بلاهای عمومی را داشته باشند.

و یلعب لعب و لغو و لهو قریب المعنی است لعب بمعنی بازی است و ملاعبه بمعنی شوخی است، و لغو کار بی فائده است، و لهو بمعنی اشتغال بملاهی است که باطل است و حقیقت ندارد و بعبارت اخر کار غیر عقلایی است. و لعب اگر بآلات موسیقی یا قمار مثل نرد و شطرنج و آس و امثال اینها باشد حرام است حتی توپ بازی، جست و خیزک، الک و دولک و امثال اینها که برد و باخت دارد و لو چیزی نگیرند یا ندهند قمار است و حرام و چون قمار چهار قسم است با آلات معده و آلات غیر معده اخذ و اعطاء داشته باشد یا نداشته باشد حرام است و اگر با حلیله خود ملاعبه کند ممدوح است و اگر خود بخود بازی کند لغو است.

وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ یعنی مواظبت میکنیم که آسیبی باو نرسد در بازی و حیوانی باو اذیت نکند و ناراحت نشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۳] .... ص: ۱۶۵

قالَ إِنِّی لَیَحْزُنُنِی أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَ أَخافُ أَنْ یَأْکُلَهُ الذِّئْبُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غافِلُونَ (۱۳)

فرمود محققا من محزون و غمناک میشوم که او را از نزد من ببرید و میترسم که گرگ او را بخورد و شما از او غافل باشید، همین کلام بهانه شد برای آنها و درسی شد که آنها باین نحو عذر بیاورند.

قالَ إِنِّی لَیَحْزُنُنِی أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ چون تمام انس من و دل خوشی من باینست که او نزد من باشد و فراق و جدایی او بر من ناگوار است اگر بردید من محزون میشوم بعلاوه برای او هم بیم دارم چون بچه است و قدرت بر دفع ندارد.

وَ أَخافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ این صحرا گرگ بسیار دارد میترسم باو حمله کند و او را پاره کند و بخورد.

وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غافِلُونَ شما هم مشغول مسابقه و شکار و بازی و کارهای دیگر باشید و از او غفلت کنید و حفظ نشود و دفع آن گرگ را نکنید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۴] .... ص: ۱۶۶

قالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذاً لَخاسِرُونَ (۱۴)

گفتند هر آینه اگر گرگ او را بخورد و حال آنکه ما جوانان با قوّه و قدرت هستیم محققا ما در این صورت زیان کار هستیم، یعنی ممکن نیست با اینکه ما مجتمعا جوانان قوی هستیم گرگ نزدیک او بیاید و باو اذیتی برساند.

در خبر است از حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود

(لا تلقّنوا الکذب فیکذبوا)

یعنی دروغ در دهان طرف نگذارید که فرا گیرد و بشما دروغ گوید اولاد یعقوب احتمال نمیدادند که گرگ انسان را بخورد و میشود این عذر را بتراشند یعقوب در دهان آنها گذاشت آنها هم یاد گرفتند که همین را بهانه کنند و لذا نباید حجت تلقین خصم کرد که همان را خصم حجت قرار میدهد.

قالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ این چه احتمالی است میدهی گرگ کجا میتواند او را بخورد.

وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ عصبه از ماده عصب بمعنی رگ و پی که اعصاب بدن بیکدیگر متصل است و نمیگذارد اجزاء بدن از هم متلاشی شود یعنی ما با هم متفق و متحد هستیم از هم جدا نیستیم قدرت ندارد گرگ نزدیک ما بیاید اطراف یوسف را داریم و حواس ما جمع او است إِنَّا إِذاً لَخاسِرُونَ اگر چنین شود پس ما زیان کار و بی ارزش هستیم که خسران سرمایه از دست دادن است و دلیل بر بی کفایتی است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۵] .... ص : ۱۶۷

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هذا وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۱۵)

پس چنانچه بردند یوسف را و اتفاق کردند که او را قرار دهند در ته چاه و ما وحی فرستادیم بسوی او هر آینه خبر میدهد آنها را بکار و فعل آنها و آنها ملتفت و شاعر نمیشوند یعنی نمیشناسند و جاهل هستند.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ بعضی گفتند پس از بردن یوسف بنا کردند باذیت او و او را آزردند و پناه بهر کدام آنها میبرد پناهش نمیدادند و ناله وا ابتاه او بلند بود وَ أَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيابَتِ الْجُبِّ ظاهرا الف و لام الجب عهد است یعنی چاه مخصوصی بوده و بقرینه يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَهِ در مسیر قافله بوده، و بقرینه لا تَقْتُلُوهُ قصد اتلاف او را نداشتند چاهی بود که آب زیاد نداشته که غرق شود و گفتند صخره ای در طرف چاه بوده روی آن سنگ قرار گرفت و پیراهن او را از بدنش خارج کردند بقرینه جاؤُ عَلى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ و همه روز میآمدند و یک طعام مختصری بر او میآوردند و انتظار قافله را داشتند تا روزی که قافله رسید و چند روز طول کشیده معلوم نیست و اخباری که در کیفیت القاء او در چاه میکنند تماما ضعیف است و منافی با ظواهر آیات است لذا از نقل آنها خودداری میکنیم و بیش از آنچه از ظواهر آیات یا اخبار معتبره بدست میآید نمیگوئیم.

وَ أَوْحَيْنا إِلَيْهِ از این جمله استفاده میشود که دارای مقام نبوت بوده که مورد وحی الهی واقع شده.

لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هذا بعید نیست که مراد پس از اینکه خدمتش در مرتبه ثالثه رسیدند در مصر فرمود ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ باشد که آنها تعجب کردند

که از کجا عزیز مصر خبر از فعل آنها دارد.

وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ که نشناختند یوسف را و ممکن است مراد عدم شعور و ادراک باشد که حماقت است بقرینه إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۶] .... ص: ۱۶۸

وَ جاؤُ أَباهُمْ عِشاءً یَبْکُونَ (۱۶)

و آمدند نزد پدرشان شبانه با چشم گریان. از این جمله استفاده میشود که گریه دروغی هم ممکن است پس نباید اطمینان پیدا کرد بگریستن بعضی و مخصوصا شب آمدند که حضرت یعقوب متوجه نشود کاملا، و بعید نیست که شبانه با شیون و فریاد آمدند که حضرت یعقوب صدای ناله و شیون آنها را شنید مضطرب و متوحش شد فرمود چه خبر است چه شده شما را چه میشود که این نحو داد و فریاد و ناله میکنید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۷] .... ص: ۱۶۸

قالُوا یا أَبانا إِنَّا ذَهَبْنا نَسْتَبِقُ وَ تَرَکْنا یُوسُفَ عِنْدَ مَتاعِنا فَأَکَلَهُ الذِّئْبُ وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا وَ لَوْ کُنَّا صادِقِینَ (۱۷)

گفتند ای پدر بزرگوار ما رفته بودیم برای مسابقه تیر اندازی یا دویدن که کدام یک بر باقی سبقت میگیرد که در مسئله سبق و رمایه فقهاء متعرض هستند و یکی از کتب فقهیه کتاب سبق و رمایه است، و گذاشتیم یوسف را نزد اثاثیه و امتعه خود که آنها را حفظ کند پس متوجه نبودیم گرگ باو حمله کرد و او را خورد و شما قول ما را قبول نمی فرمایی و لو اینکه ما راست گو باشیم.

قالُوا یا أَبانا إِنَّا ذَهَبْنا نَسْتَبِقُ این یک دروغ بپیغمبر خدا که اینها نرفتند برای مسابقه در عدو و تیر اندازی بلکه رفتند برای القاء یوسف در غیابت

الجبّ و اجماع بر این موضوع نبودند.

وَ تَرَکْنا یُوسُفَ عِنْدَ مَتاعِنا دروغ دوم بلکه القاء کردند یوسف را در چاه فَأَکَلَهُ الذِّئْبُ دروغ سوم بلکه جعلوه فی قعر بئر وَ ما أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنا البته حضرت یعقوب برای آثاری که قبلا از آنها نسبت، بیوسف مشاهده کرده بود که حتی بیوسف فرموده بود لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ فَیَکِیدُوا لَکَ کَیْداً کمال اطمینان را داشت که آنها کید کرده اند در حق یوسف و دروغ میگویند که یوسف را گرگ پاره کرده.

وَ لَوْ کُنَّا صادِقِینَ لو امتناعیه است و محال است آنها صادق باشند و بر فرض محال اگر صادق بودند حضرت یعقوب بآنها ایمان داشت لکن نبودند و نداشت ایمان بآنها.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۸] .... ص: ۱۶۹

وَ جاؤُ عَلی قَمِیصِهِ بِدَمٍ کَذِبٍ قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَکُمْ أَنْفُسُکُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِیلٌ وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ (۱۸)

و آمدند نزد یعقوب با پیراهن یوسف که آلوده کرده بودند بخون دروغی یعقوب فرمود بلکه نفوس شما شما را وادار کرد بر اذیت بیوسف پس باید صبر کرد صبر نیکویی و خداوند هم مرا اعانت میفرماید بر آنچه شما توصیف میکنید وَ جاؤُ عَلی قَمِیصِهِ بِدَمٍ کَذِبٍ حضرت یعقوب مطالبه پیراهن کرد باو دادند فرمود چگونه گرگ یوسف را دریده و پیراهنش را پاره نکرده اینها غفلت کرده بودند از اینکه پاره پاره کنند فقط آلوده بخون کردند به اینکه حیوانی را کشتند مثل گوسفند یا آهو و پیراهن را بخون او آلوده کردند و همین دلیل واضح بود بر کذب آنها بعضی گفتند که از قول اولی برگشتند و گفتند دزد و قطاع طریق

برای بردن متاع ما او را کشتند فرمود اگر سارق کشته باشد پیراهنش را با اینکه قیمتی بود چرا نبرده این دروغ هم واضح شد.

اقول- حضرت یعقوب یقین داشت که یوسف کشته نشده و زنده است و اینها دروغ میگویند یکی بواسطه خواب یوسف که بمنزله وحی بود باید تعبیرش ظاهر شود دیگر بفرمایش یعقوب پس از چندین سال با بنائش فَتَحَسَّسُوا مِنْ یُوسُفَ وَ أَخِیهِ وَ لا تَیْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ لذا قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَکُمْ أَنْفُسُکُمْ أَمْراً بیان نفرموده آن امر چه بوده و این هم یک قرینه میشود که یعقوب میدانسته که گرگ او را نخورده و او را هم نکشته اند و فقط کاری کردند که از یعقوب جدا شود زیرا کمال اطمینان بحیات او داشته برای همان رؤیای یوسف که نفوس شما بواسطه حقد و حسدی که داشتید شما را وادار کرد باین امر نه گرگی بوده و نه قتلی فَصَبْرٌ جَمِیلٌ صبر در بلیات و مصائب بسیار ممدوح است و چه اندازه در آیات شریفه ترغیب شده مثل إِنَّما یُوَفَّی الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَیْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ و مثل فَاصْبِرْ کَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ احقاف آیه ۳۴، و غیر اینها، و جمیل باینست که نزد احدی جز خدا شکایت نکند و درد دل نگوید و بی تابی نکند و خود را نبازد و تحمل کند چنانچه میفرمایدنَّما أَشْکُوا بَثِّی وَ حُزْنِی إِلَی اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ

یوسف آیه ۸۴.

وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ عَلی ما تَصِفُونَ مکرر گفته ایم که انسان و لو اینکه افعال او اختیاریه است چه امور قلبیه باشد از تحصیل ایمان و علم و یقین و اعتقاد و غیرها و چه امور نفسانیه باشد از ازاله اخلاق رذیله و تحصیل صفات حمیده و چه امور جوارحیه باشد از اعمال خارجیه و لذا مدح و ذمّ و ثواب و عقاب و حسن و قبح مترتب بر او میشود لکن در کلیه آنها احتیاج شدید دارد باعانت حق از اعطاء توفیق و تهیه اسباب و عنایات مخصوصه لذا بعد از آنکه فرمود من صبر میکنم

صبر جمیل فرمود وَ اللَّهُ الْمُسْتَعانُ یعنی طلب اعانت میکنم از خداوند که توفیق صبر بمن عطاء فرماید و ثبات قدم و کاری که منافی با صبر است از من صادر نشود عَلی ما تَصِفُونَ تعبیر بعلی که دال بر ظلم و اذیت و دشمنی که شما در حق پدرتان و برادرتان دارید و این کلمات بر خلاف واقع را اظهار میکنید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۹] .... ص: ۱۷۱

وَ جاءَتْ سَیَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وارِدَهُمْ فَأَدْلی دَلْوَهُ قالَ یا بُشْری هذا غُلامٌ وَ أَسَرُّوهُ بِضاعَةً وَ اللَّهُ عَلِیمٌ بِما یَعْمَلُونَ (۱۹)

و آمد قافله نزدیک چاه پس فرستادند آن کس را که متحمل خدمات قافله بود که برود از چاه بتوسط طناب و دلو آب بیاورد آمد دلو را در چاه کرد حضرت یوسف آن طناب را گرفت و از چاه خارج شد آن شخص قافله را ندا داد بشارت باد شما را این جوان زیبا در چاه بود اهل قافله آمدند و او را پنهان کردند و گفتند خوب سرمایه است او را میبریم مصر و بقیمت گزاف میفروشیم و خداوند عالم است بآنچه عمل میکنید.

وَ جاءَتْ سَیَّارَةٌ گفتند سه روز یوسف در چاه بود و برادران همه روزه میآمدند و انتظار سیّاره داشتند و یک غذای مختصری در چاه میانداختند تا روزی که آمدند دیدند قافله آمده.

فَأَرْسَلُوا وارِدَهُمْ وارد خدمت گذار است او را فرستادند آب بیاورد چون که آمد بالای چاه فَأَدْلی دَلْوَهُ دلو را که انداخت در چاه یوسف طناب را گرفته از چاه بیرون آمد. وارد دید غلامی زیبا و خوش صورت است او را برد نزد قافله و قالَ یا بُشْری بشارت میدهم شما را که این غلام را برای شما آوردم قافله بسیار خوشنود شدند.

وَ أَسَرُّوهُ بِضاعَةً او را پنهان کردند که کسی پیدا نشود و بگوید از ماست و او را بگیرد و گفتند خوب سرمایه است میبریم او را در مصر و بقیمت گزاف میفروشیم.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِما يَعْمَلُونَ که نتیجه این عمل چیست و برادران در اطراف و کنار مشاهده میکردند آمدند نزد قافله و برای اینکه نبادا یوسف معرفی خود کند و قافله او را رها کنند و برگردانند بکنعان گفتند این غلام ما بوده و فرار کرده و ما او را میفروشیم بشما و او را خوش نداریم.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۰] .... ص: ۱۷۲

وَ شَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ دَراهِمَ مَعْدُودَةٍ وَ كانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ (۲۰)

و فروختند او را بیک ثمن پستی چند درهم شمرده شده و بودند در مورد یوسف بی رغبت و بی میل.

و شروه شری بمعنی فروختن است چنانچه اشتراء بمعنی خریدن است و فاعل شروه اخوه هستند که او را بنام غلامی باهل قافله فروختند.

بثمن بخس ثمن قلیلی و پستی دراهم معدوده در خبر از حضرت صادق علیه السّلام مرویست ۱۸ درهم، بعضی ۴۰ درهم گفتند، بعضی ۲۰ درهم، بعضی ۱۰ درهم، بعضی گفتند فاعل سیاره است که آنها در مصر بقیمت نازلی فروختند لکن این احتمال بسیار بعید است و خلاف ظاهر آیه قبل است مثل یا بشری و مثل بضاعه زیرا این ثمن بخس مناسب با بشارت و آن را سرمایه قرار دادن نیست وَ كانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ مرجع ضمیر فیه ممکن است یوسف باشد که آیا دست کی میافتد و چه بسرش میآید، و ممکن است شری باشد که در این فروختن بی رغبت بودند که پسر پیغمبر را فروختند.

باری یوسف را بردند مصر و اهل مصر آمدند برای اینکه مشاهده کنند

که قافله چه امتعه آورده خریداری کنند دیدند عجب متاعی آورده مشتریان زیادی آمدند و اینها قیمت را بالا بردند حتی رسید به اینکه هم وزن او طلا- یا ابریشم یا مشک دهند عزیز مصر که نامش قطفیر بود نخست وزیر ملک و رئیس قشون و خزینه دار ملک بود ملقب بعزیز که گفتند هر کس غیر او را عزیز مینامیدند زبانش را قطع میکردند و او انّین بود نمیتوانست مجامعت کند و نزد زنها برود و عیالش که نام او راعیل بود ملقب بزلیخا او خریداری کرد بقیمت گزافی و آورد در خانه بدست زلیخا سپرد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۱] .... ص: ۱۷۳

وَ قالَ الَّذِی اشْتَراهُ مِنْ مِصْرَ لامْرَأَتِهِ أَکْرِمِی مَثْواهُ عَسی أَنْ یَنْفَعَنا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً وَ کَذلِکَ مَکَّنَّا لِیُوسُفَ فِی الْأَرْضِ وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلی أَمْرِهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۲۱)

و گفت آن کسی که او را خریده بود بعیال خودش که جایگاه او را محترم بدارد امید است که این نفعی بما ببخشد یا او را فرزند خود بگیریم و همین نحو ما مکان دادیم از برای یوسف و تمکن پیدا کرد در روی زمین و هر آینه تعلیم کردیم او را بتأویل خوابها و خداوند بر کار خود غالب است و لکن اکثر مردم نمیدانند وَ قالَ الَّذِی اشْتَراهُ مِنْ مِصْرَ عزیز مصر گفتند او را خرید بقیمت گزاف بعضی گفتند هم وزن او طلاء. بعضی گفتند بچهل دینار و دو جفت کفش و دو ثوب سفید، و معنی من مصر اینکه آوردند در آن و آن کسی که از مصر بود که عزیز باشد او را خرید و گفتند بایع و فروشنده او مالک ابن زعیر بوده که جزو قافله بود لامرئته که زلیخا بود اکرمی مثواه یعنی او را محترما نگاه داری کن نظر غلامی و بندگی باو مکن معلوم است این از خاندان بزرگی است صوره

و سیره مورد احترام است و بزرگ است.

عَسی أَنْ یَنْفَعَنا بعضی گفتند که او را بقیمت اعلایی بفروشیم لکن ظاهر اینست که این چون صاحب عقل و تدبیر است در کارهای مملکتی بکمک ما خدمت های بزرگی میکند و بنفع ما تمام میشود و عسی در اینجا تامه است احتیاج باسم و خبر ندارد أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَداً نظر به اینکه ما اولادی نداریم و از این موهبت محروم هستیم او را بجای اولاد خود بگیریم.

وَ کَذلِکَ مَکَّنَّا لِیُوسُفَ فِی الْأَرْضِ خداوند عزت و شرافت و بزرگی بیوسف عنایت فرمود که بعد از ملک مصر که نامش ریّان بن الولید بود از قبیله امالقه که سلاطین مصر بودند تا زمان موسی و آنها را فراعنه نام میکردند و بعد از عزیز مصر که او را خریده بود بر تمام اهل مصر و اجزاء دولتی لشکری و کشوری مقدم بود و معزز یک جوان کنعانی.

وَ لِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ که علاوه از آن عناوین ظاهریه علوم باطنیه هم باو تعلیم کردیم که علم بتعبیر و تأویل خوابها اضافه بر مقام نبوت وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلی أَمْرِهِ که اگر اراده کند کسی را عزیز کند اگر تمام اهل عالم اراده کنند او را ذلیل کنند قدرت ندارند و قدرت او بر آنها غالب است و بالعکس وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ خیال میکنند که عزّت و ذلّت بدست آنها است و فعّال ما یشاء هستند چنانچه این توهّم در مغز اهل دنیا در هر عصر و زمانی هست و فعّال ما یشاء ذات اقدس او است و بس.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷۴

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَیْناهُ حُکْماً وَ عِلْماً وَ کَذلِکَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ (۲۲)

و چون بحدّ کمال عقل رسید باو دادیم نبوت را که عالم بحکم و مصالح باشد و دارای علم نبوت و رسالت گردد و همین نحو جزا میدهیم نیکوکاران را

وَ لَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ یعنی بلوغ حدّ کمال و ظاهرا مراد حدّ تکلیف باشد و بعضی گفتند ۱۸ سال و بعضی گفتند از ۱۸ الی ۳۰ سال، بعضی الی ۴۰ سال بعضی الی ۶۰ سال، و تحقیق اینکه انسان زمانی که رسید بحدّ بلوغ بحدّ کمال رسیده و مورد تکلیف و امر و نهی قرار میگیرد و تا سال چهلم باعلا- درجه قابلیت میرسد و از چهل تا شصت حد یقف است و از شصت ببالا در نکس است چنانچه میفرماید وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَكِّسْهُ فِی الْخَلْقِ یس آیه ۶۸، و نیز میفرماید وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ إِحْساناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ كُرْهاً وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً حَتَّی إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِینَ سَنَةً الایه احقاف آیه ۱۴ استفاده میشود که بلوغ اشد غیر از بلوغ اربعین است غایه الامر حد رشد تا اربعین است و معمّر از شصت ببالا است و بین این دو حد یقف است.

آتَیْناهُ حُكْماً وَ عِلْماً حکم مقام نبوت است که از ماده حکمت است یعنی عالم بمصالح و مفاسد و باین معنی خداوند را حکیم گویند نه بمعنی فصل قضاء که او را حاکم گویند و قاضی نامند، و علم علم باحکام شرع است که از پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مرویست فرمود

(العلم ثلاثه: آیه محکمه و سنّه قائمه و فریضه عادله)

که باید در درجه اول انبیاء داشته باشند ثم الامثل فالامثل.

وَ كَذلِكَ نَجْزِی الْمُحْسِنِینَ از برای محسن درجاتی است بسیار هر درجه بمقدار قابلیت و احسانش خداوند جزا میدهد هم در دنیا و هم در آخرت که درجه اعلای او خاص بانبیاء و اوصیاء آنها است بالاخص وجود مقدس خاتم الانبیاء و اوصیاء او علیه و علیهم السلام و درجه ادنی کسیست که با ایمان از دنیا رود و لو غرق معاصی باشد و اگر بدون ایمان رفت از این عنوان خارج میشود و داخل در عنوان ظالمین میشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۳] .... ص : ۱۷۶

وَ راوَدَتْهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیْتِها عَنْ نَفْسِهِ وَ غَلَّقَتِ الْأَبْوابَ وَ قالَتْ هَیْتَ لَکَ قالَ مَعاذَ اللَّهِ إِنَّهُ رَبِّی أَحْسَنَ مَثْوایَ إِنَّهُ لا یُفْلِحُ الظَّالِمُونَ (۲۳)

و اقبال و اظهار تمایل کرد زلیخا که یوسف در اطاق او بود از نفس یوسف که من کمال اشتیاق را دارم بتو و تمام درها را بست کسی وارد نشود و یوسف هم خارج نشود و گفت بیا نزد من که من برای تو مهیّا هستم حضرت یوسف فرمود معاذ اللّه من پناه میبرم بخداوند که او بمن چه عنایاتی فرموده که مرا از حضیض ذلّت باوج عزّت رسانیده محققا این عمل ظلم است و رستگار نمیشوند ظالمین واقعا تصور کنید که همچه نفس قویه در احدی جز معصوم و تالی تلو معصوم پیدا نمیشود حتی از یکی از علماء اعلام که در قدس و تقوی کم نظیر بود پرسیدند که اگر یک همچه پیشامدی برای شما شد چه میکنید فرمود پناه میبرم بخدا با اینکه حضرت یوسف علیه السّلام میتوانست بنحو مشروع انجام دهد زیرا عزیز مصر عنّین بود زلیخا اختیار فسخ نکاح را داشت و غیر مدخوله بود عدّه نداشت و یوسف او را تزویج میکرد لکن این ظلم در حق عزیز میشد با آن همه سفارشات که در حق یوسف کرده بود.

وَ راوَدَتْهُ الَّتِی هُوَ فِی بَیْتِها فاعل راودت التی است که زلیخا باشد و مراوده رفت و آمد است و نزدیک دیگر رفتن و مفعول فعل ضمیر است که مرجعش یوسف است یعنی راودت زلیخا یوسف را یعنی نزدیک یوسف آمد، و تعبیر ببیت دون الدار ظهور در حجره دارد که یوسف در حجره بود.

عن نفسه یعنی نزدیک شده بیوسف که دیگر فاصله چندان نبود و البته با کمال زینت و آرایش آمد وَ غَلَّقَتِ الْأَبْوابَ جمع باب است و گفتند هفت درب بود ابواب بیوت و ابواب دور تو همتو که کسی وارد نشود و یوسف هم فرار نکند

وَ قالَتْ هَيْتَ لَكَ در قرائت هيت اختلاف زيادى در قرّاء شده لكن نظر به اينكه ما جز سياهى قرآن هيچ قرائتى را معتبر نميدانيم و او بفتح ها و تا و سكون ياء است و هيت اسم فعل است بمعنى هلمّ يعنى بشتاب و كلمه لك يعنى بنفع تو است كه اگر چنين كنى نزد من بسيار عزيز ميشوى و سفارش تو را هم نزد عزيز و نزد ملك ميكنم و از من بهره بردارى كامل ميكنى.

قالَ مَعاذَ اللَّهِ استعيذ باللّه اعاذه و معاذا و فرق بين اعوذ باللّه و معاذ اللَّه اينست كه اعوذ باللّه فعل عبد است يعنى من پناه ميبرم بخدا و معاذ اللَّه فعل الهى است كه او مرا پناه ميدهد و من در پناهگاه او هستم.

إِنَّهُ رَبِّي مرا تربيت كرده تا باين مقام رسانيده و مقام نبوت و علم و حكمت بمن عنايت فرموده أَحْسَنَ مَثْوايَ چه اندازه نيكو كرده جايگاه مرا چه اندازه بعض مفسرين اشتباه كارى دارند كه مرجع ضمير انّه را عزيز مصر دانسته و تعبير بربى يعنى مالك و مولاى من است و بمن عزت گذاشته و من غلام او هستم همچه خيانتى باو نميكنم.

إِنَّهُ لا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ محققا رستگار نميشوند ظالمين چه ظالم بنفس باشد نافرمانى او را بكند چه ظالم بغير باشد و اين عمل هم ظلم بنفس است معصيت بزرگى است و هم ظلم بعزيز است كه متعرض حريم او شده ام و زليخا توهّم كرده بود كه چون يوسف بعنوان غلامى در خانه او است هر چه بگويد بايد اطاعت كند و چون ديد اباء و امتناع او را.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۴] .... ص : ۱۷۸

وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها لَوْ لا أَنْ رَأى بُرْهانَ رَبِّهِ كَذلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِينَ (۲۴)

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و مفسرین در تفسیر این آیه اقوال زیادی دارند و ما قبل از ترجمه اشاره بآنها میکنیم:

اما مفسرین عامه که عصمت را در انبیاء قائل نیستند و هر نسبت ناروایی را بانبیاء داده اند حتی بحضرت لوط که شراب خورد و با دو دختر خود زنا کرد و هفتاد پیغمبر از نسل او بوجود آمد چنانچه یهود گفتند و حضرت داود [ع با زن ارمیا و حضرت سلیمان [ع بتکده ها برای زنهای خود ساخت و غیر اینها گفتند وَ لَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَ هَمَّ بِها زلیخا قصد زنا دادن کرد و مهیا شد و یوسف هم قصد این عمل شنیع را کرد حتی میان دو پای زلیخا نشست و بند ازار خود را باز کرد و پائین کشید و خواست انجام دهد لَوْ لا أَنْ رَأى بُرْهانَ رَبِّهِ و گفتند برهان ربه صورت یعقوب را دید او را نهی کرد یا جبرئیل دست زد بسینه او او را عقب انداخت یا ندایی شنید که او را منع کرد و از این قبیل مزخرفات.

و اما مفسرین خاصه که عصمت را شرط میدانند آنها هم اختلاف کردند بعضی گفتند برهان ربه مقام نبوت و عصمت است و در آیه تقدیم و تأخیر است یعنی اگر برهان ربّ را نداشت که نبوت و عصمت باشد هر آینه این قصد سوء را میکرد بعضی گفتند همّ یوسف بر قتل زلیخا بود نه بر زنا و برهان رب علم بمضار قتل بود که کسان زلیخا او را قصاص کنند و متهم کنند و قضیه بر خلاف واقع انتشار دهند که بگویند یوسف قصد این عمل را داشت و زلیخا مانعه بود لذا او را کشت.

لکن تحقیق چنانچه قرائن بسیار در آیات داریم اینکه یوسف نه قصد

زنا داشت و نه قصد قتل بلکه همّ یوسف بر دفع زلیخا بود و او را از خود دور میکرد و زلیخا اصرار بلیغ داشت و ممنوع نمیشد و برهان رب وحی الهی بود که فرار کند یوسف فرار کرد و خداوند درهای بسته را بروی او باز کرد و یوسف میدوید و زلیخا در عقب یوسف و اینست مراد کَذلِکَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَ الْفَحْشاءَ که نه قصد سویی داشت که قتل زلیخا باشد و نه فحشاء و وجه صرف این بود که إِنَّهُ مِنْ عِبادِنَا الْمُخْلَصِینَ غیر از خدا در نظر یوسف چیزی نبود و البته خدا هم برای بنده گان مخلص خود کلیه سوء و فحشاء را صرف میکند از آنها جعلنا اللَّه من عباده المخلصین بحقهم صلوات اللَّه علیهم اجمعین.

و شاهد بر این دعوی اموری است: ۱- آیه قبل قوله معاذ اللَّه که من در پناه خدا هستم. ۲- در آیه بعد قول حضرت یوسف هِیَ راوَدَتْنِی عَنْ نَفْسِی ۳- شهادت شاهد وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِینَ که شرحش بیاید ۴- قول زلیخا که در چند آیه بعد است الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِینَ بعلاوه بعد از اثبات نبوت و شرائط آن بالاخص عصمت خود قرینه عقلیه میشود و بمنزله قرینه متصله است نمیگذارد ظهور منعقد شود لو سلم که اگر نبود این قرینه ظهور داشت مثل رأیت اسدا یرمی که یرمی قرینه میشود که مراد از اسد رجل شجاع است نه حیوان مفترس که اگر نبود یرمی ظهور در حیوان مفترس داشت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۵] .... ص : ۱۷۹

وَ اسْتَبَقَا الْبابَ وَ قَدَّتْ قَمِیصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَ أَلْفَیا سَیِّدَها لَدَی الْبابِ قالَتْ ما جَزاءُ مَنْ أَرادَ بِأَهْلِکَ سُوءاً إِلَّا أَنْ یُسْجَنَ أَوْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۲۵)

و مسابقه گرفتند یوسف و زلیخا بباب دار و زلیخا پاره کرد پیراهن یوسف

را از عقب و یافتند عزیز مصر شوهر زلیخا را درب خانه، زلیخا سبقت گرفت برای دفع از خود بعزیز گفت نیست جزای کسی که اراده کرده که بعیال تو عمل زشتی مرتکب شود مگر زندان یا عذاب دردناک.

وَ اسْتَبَقَا الْبابَ یوسف میدوید که زودتر درب را باز کند و فرار کند و زلیخا میدوید که نگذارد درب باز شود رسید عقب درب بیوسف خواست او را عقب کشد که درب باز نشود دست انداخت در گریبان یوسف وَ قَدَّتْ قَمِیصَهُ مِنْ دُبُرٍ و پاره کرد زلیخا پیراهن یوسف را از عقب ولی یوسف درب را باز کرد عزیز مصر رسید وَ أَلْفَیا سَیِّدَها لَدَی الْبابِ و تعبیر بسیّد برای آنکه صاحب امر و نهی بود بر زلیخا، زلیخا دید آن وضع ناهنجار را عزیز مشاهده کرد برای اینکه از خود دفع کند با اینکه قرائن زیادی بود بر اینکه اراده سوء از او بوده از اینکه یوسف مقدم بود و زلیخا از عقب معلوم میشود او تعقیب بیوسف داشته دیگر آنکه درب را یوسف باز کرد اگر یوسف اراده داشت درب را باز نمیکرد دیگر آنکه حال فرار در یوسف مشاهده میشد نه حال اقبال.

قالَتْ ما جَزاءُ مَنْ أَرادَ بِأَهْلِکَ سُوءاً ماء نافیه است و باهلک یعنی بزوجتک و سوءا آن عمل شنیع است إِلَّا أَنْ یُسْجَنَ مگر اینکه او را زندان ببری أَوْ عَذابٌ أَلِیمٌ او را تأدیب کنی بضرب شدید و عذاب الیم.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص: ۱۸۰

قالَ هِیَ راوَدَتْنِی عَنْ نَفْسِی وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ أَهْلِها إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَ هُوَ مِنَ الْکاذِبِینَ (۲۶) وَ إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَکَذَبَتْ وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِینَ (۲۷)

فرمود حضرت یوسف که زلیخا مراوده میکرد مرا از نفس من یعنی او

اراده سوء داشت و شهادت داد شاهدی از خویشان زلیخا اگر پیراهن یوسف از جلو پاره شده پس زلیخا راست میگوید و یوسف از دروغگویان است و اگر پیراهن او از پشت پاره شده پس زلیخا دروغ میگوید و یوسف از راستگویان است.

قالَ هِیَ راوَدَتْنِی عَنْ نَفْسِی اگر زلیخا این افتراء را بیوسف نبسته بود حضرت یوسف پرده زلیخا را پاره نمیکرد و او را رسوا نمینمود لکن برای رفع تهمت از خود ناچار شد حقیقت را اطهار کند وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ أَهْلِها بعضی گفتند آن شاهد طفلی بود در گهواره سه ماه بود متولد شده بود و پسر خواهر زلیخا بود، و بنحو اعجاز بزبان آمد و شهادت داد و بعضی گفتند رجل حکیمی بود که با عزیز تکلم میکرد و او پسر عمّ زلیخا بود و لکن چون در شهادت حضور و مشاهده لازم است و آن رجل حکیم که حاضر نبوده قضایا را مشاهده کند و بسته بود زلیخا ابواب را و خلوت کرده بود خانه و بیوت را و از کجا آن حکیم میدانست که اصلا پیراهن یوسف پاره شده تا از جلو و پشت آن خبر می دهد و اگر بگویی همان موقع که در باز شد مشاهده کرد که از پیش و پشت آن هم خبر داشت و این البته بنحو اعجاز بوده خداوند برای حفظ پیغمبر خود آن طفل را بزبان آورد نظیر تکلم سنگ ریزه در کف مبارک حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و تکلم سوسمار و شهادت برسالت آن حضرت.

اشکال- اگر این بنحو اعجاز بوده نفس شهادت بصدق یوسف کافی بود استدلال لازم نداشت.

جواب- بلی کافی بود لکن برای بیان اینکه عزیز بالحس مشاهده کند گفت إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ که یوسف چون مشاهده کرد عزیز را از ترس پیراهن خود را پاره کرده فصدقت زلیخا و هو یوسف من الکاذبین و اما إِنْ کانَ قَمِیصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ چون زلیخا در عقب یوسف میدوید و یخه یوسف را گرفته پیش میکشیده و یوسف امتناع میکرد پیراهن از عقب پاره شده فکذبت

زلیخا دروغ میگوید وَ هُوَ مِنَ الصَّادِقِینَ و یوسف از راستگویان است، بعلاوه اگر شاهد رجل حکیم بود چون از اهل زلیخا بود و گفتند پسر عمّ او بوده همچه شهادتی را نمیداد و لو حق را فهمیده باشد بر فرض آنکه متدین بود و کذب از او صادر نمیشده اصلا شهادت نمیداد غیر از عنایت حق و حفظ او چیزی نبوده.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۸] .... ص: ۱۸۲

فَلَمَّا رَأی قَمِیصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ قالَ إِنَّهُ مِنْ کَیْدِکُنَّ إِنَّ کَیْدَکُنَّ عَظِیمٌ (۲۸)

پس چون دید عزیز پیراهن یوسف را که پاره شده از پشت گفت این عمل محققا از کید و مکر شما زنها است محققا کید و مکر شما زنها بزرگ و عظیم است فَلَمَّا رَأی عزیز مصر آمد مشاهده کرد پیراهن یوسف را قَمِیصَهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ که از پشت پاره شده فهمید که زلیخا دروغ میگوید و او اراده فحشاء کرده بلکه قرائن حالیه هم بر این قائم است زیرا عزیز عنّین بود و نمیتوانست نزدیک زنان رود و زلیخا جوان بود و در غایت شهوت و هیچگونه وسیله برای دفع شهوت نداشت و از خانه عزیز هم قدرت بیرون رفتن نداشته و یک همچه جوانی را بعنوان غلامی در خانه داشت و تصور میکرد که هر چه بگوید او اطاعت میکند.

قالَ إِنَّهُ مِنْ کَیْدِکُنَّ زیرا کید زنها بیشتر است از مردان و کید و مکر و حیله و تزویر قریب المعنی است و تمام از شئونات نفاق و دورویی است که ظاهر نحوی جلوه میدهد و باطن بر خلاف آنست و یکی از کیدهای زلیخا نسبت بیوسف این بود که اظهار محبت و اشتیاق میکرد و خردلی محبت نداشت فقط دفع شهوت بود زیرا اگر محبت داشت همچه افترایی نمیزد که یوسف را در زندان بیندازد یا در شکنجه ظلم و اذیت و یکی در حق عزیز که دامن خود را پاک بداند و کمال شوق را بشوهر داشته باشد و یکی بچه حیله دفع تهمت از خود کند إِنَّ کَیْدَکُنَّ عَظِیمٌ قضایایی که از مکر و کید زنها در کتب تواریخ

و قصص نقل میکنند بلکه در عصر حاضر مشاهده میشود از حدّ و حصر خارج است و نقلش در کتب تفاسیر مناسب نیست و بسیار شرم آور است مخصوصا مکرهایی که عایشه در حق پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم داشت چه در زمان حیات حضرت چه حین وفات آن حضرت و با صدیقه طاهره و با امیر المؤمنین و حضرت مجتبی و حضرت سیّد الشهداء علیهم السلام داشت حتی با قرآن چه تصرفاتی میکرد و در جعل اخبار که شاید بتوان گفت که در میان زنهای دنیا عدیل نداشته.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۲۹] .... ص: ۱۸۳

یُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هذا وَ اسْتَغْفِرِی لِذَنْبِكِ إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخاطِئِینَ (۲۹)

گفت عزیز بیوسف صرف نظر کن از این مطلب و بزلیخا گفت تو هم استغفار کن برای این گناه خود بدرستی که تو هستی از خطاکاران.

نظر به اینکه عزیز مصر عنین بود کانّه غیرت نداشت خطاب بیوسف کرد یُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هذا یعنی چیزی نگیر و اهمیّتی نده و چشم پوشی کن جایی صحبت نکن و بروز نده.

سپس خطاب بزلیخا کرد و گفت وَ اسْتَغْفِرِی لِذَنْبِكِ نه با او تشددی کرد و نه مؤاخذه و عقوبتی باو نمود فقط استغفار کن آنهم معلوم نیست که از خدا طلب مغفرت کند یا از بت یا اینکه خواهش کن از یوسف که بروز ندهد و پرده پوشی کند إِنَّكِ كُنْتِ مِنَ الْخاطِئِینَ خطاکاری از تو سر زده تو تقصیر کاری یوسف بی تقصیر است و خطایی از او سر زده و دامنش پاک است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۰] .... ص: ۱۸۳

وَ قالَ نِسْوَةٌ فِی الْمَدِینَهِ امْرَأَتُ الْعَزِیزِ تُراوِدُ فَتاها عَنْ نَفْسِهِ قَدْ شَغَفَها حُبًّا إِنَّا لَنَراها فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۳۰)

ص: ۱۸۳

و گفتند جماعتی از زنها که در مدینه مصر بودند که زوجه عزیز زلیخا طلب میکند غلام خود را از نفس آن غلام که نزد او رود و بتحقیق شیفته و عاشق او شده محققا ما می بینیم که او در گمراهی آشکاری است.

وَ قالَ نِسْوَةٌ فِی الْمَدِینَهِ تعبیر بنسوه فرمود و نفرمود نساء المدینه برای اینکه جمیع زنهای مدینه نگفته بودند بلکه اطلاعی نداشتند زنهای اعیان کشوری و لشگری که با زلیخا رفت و آمد داشتند و معاشرت میکردند و آشنا بودند و خبر پیدا کردند، و تعبیر بقال و نفرمود قالت برای اینست که فاعلش ظاهر است نه مضمر مثل قوله تعالی یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ الایه ممتحنه آیه ۱۰، و گفتند جائز الوجهین است مثل قوله تعالی وَ قالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قصص آیه ۸.

امْرَأَهُ الْعَزِیزِ زلیخا و تعبیر بامرئه العزیز اشاره به اینکه شوهر محترمی دارد که از تمام شوهرها محترم تر است با وجود این تُراوِدُ فَتاها عَنْ نَفْسِهِ تعبیر بفتیها یعنی جوانی که برسم غلامی نزد او بوده و کنعانی بوده و مورد اهمیتی نبوده مع ذلک عاشق او شده و مایل نفس او شده که با او جمع شود.

قَدْ شَغَفَها حُبًّا فاعل شغف یوسف است یعنی یوسف او را مشغوف خود کرده یعنی عاشق یوسف شده، و حبّا از روی محبت و از برای حب درجاتیست تا درجه ای که عقل را زایل نکند متیم گویند چنانچه در دعای کمیل دارد

و اجعلنی بحبک متیما

و اگر عقل زایل شد او را عشق گویند که مورث جنون میشود و از اینجا معلوم میشود که این نسبتهایی که بعض اهل منبر و بعض شعراء بمقام مقدس اولیاء میدهند اشتباه بزرگی است که بگویند حسین علیه السّلام عاشق خدا بود یا عاشق جمال پیغمبر و امثال اینها العیاذ نسبت جنون است این نوع تعبیر در هیچ خبری نیست بلی عرفاء یک خبر مجعولی گفتند (من عرفنی فقد عشقنی

و من عشقنی فقد عشقته).

إِنَّا لَنَراها فِی ضَلالٍ مُبِینٍ ما او را در گمراهی آشکارا مشاهده میکنیم کسی که یک شوهری دارد که تمام ماها حسرت میبریم و بواسطه او بر تمام ماها برتری دارد عاشق یک غلام زر خریدی شده که پست ترین زنها اقبال باو نمیکنند چه ضلالت و گمراهی آشکارتر از این است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۱] .... ص: ۱۸۵

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَکْرِهِنَّ أَرْسَلَتْ إِلَیْهِنَّ وَ أَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّکَأً وَ آتَتْ کُلَّ واحِدَهٍ مِنْهُنَّ سِکِّیناً وَ قالَتِ اخْرُجْ عَلَیْهِنَّ فَلَمَّا رَأَیْنَهُ أَکْبَرْنَهُ وَ قَطَّعْنَ أَیْدِیَهُنَّ وَ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ ما هذا بَشَراً إِنْ هذا إِلاَّ مَلَکٌ کَرِیمٌ (۳۱)

پس چون شنید مقاله زنها را که در اطراف نزد زنهای دیگر دارند عیب او و مذمّت او را میکنند و لو در ظاهر در حضور او جرئت اظهاری ندارند فرستاد آنها را دعوت کرد بضیافت و از برای آنها تکیه گاه قرار داد و بدست هر یک کارد داد برای قطع فواکه و میوه ها و مرکبات و بیوسف امر کرد که بیاید در مجلس آنها برای خدمت و چون چشم آنها بیوسف افتاد بسیار او را بزرگ از حیث جمال و زیبایی دیدند و گفتند حاش للّه این بشر نیست این نیست مگر ملک بسیار محترمی و بجای فواکه دستهای خود را بریدند و مات و مبهوت او شدند (دست از ترنج بشناس وانگه ملامتم کن) فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَکْرِهِنَّ تعبیر بمکر برای این است که شخص مکّار در ظاهر اظهار محبت و وداد میکند و صورت خوبی جلوه میدهد و در باطن اذیّت میکند و ضرر میزند مثل منافقین که اظهار ایمان کردند و در زمره مؤمنین داخل

شدند و صورت عبادات مثل نماز و روزه و غیر آنها را بجا میآوردند و در باطن اعدی عدوّ دین و مؤمنین بودند و تمام مفاسد که در اسلام پیش آمد از آنها بود این نسوه هم در ظاهر اظهار محبت و وداد میکردند و در باطن عیب و نقص و مذمت و بدگویی میکردند و زلیخا چون خبر شد بمکر آنها که بعض مفتنین بگوش او رسانیدند.

أَرْسَلَتْ إِلَيْهِنَّ فرستاد آنها را بضیافت دعوت کرد که گفتند چهل نفر را دعوت کرد وَ أَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَأً که یکی از تشریفات مجلس بود که بر هر یک تکیه گاه باصطلاح مختّأ و بالش که باو تکیه دهند مهیّا کرد و از فواکه و مرکبات حضور آنها جلو هر یک قرار داد مخصوصا ترنج که اترجه گویند و در فواکه و مرکبات بهتر از همه بود هم از حیث رنگ و هم از عطر و هم از حیث طعم و هم از حیث کبر.

وَ آتَتْ كُلَّ واحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكِّيناً که پاره کنند و میل کنند آنها مشغول شدند یک دست کارد و یک دست ترنج و در حال اشتغال آنها بیوسف که در مجلس نبود امر کرده و بر یوسف هم لازم بود بمقتضای ظاهر غلامی که اطاعت اوامر او را کند وَ قالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ همین که حضرت یوسف وارد شد و چشم آنها بجمال زیبا و صورت مثل ماه شب چهارده افتاد.

فَلَمَّا رَأَيْنَهُ أَكْبَرْنَهُ بسیار بزرگ آمد و چنان از خود بیخود شدند و شیفته جمال یوسفی شدند که هر کدام بتکیه گاه خود افتادند و بجای ترنج وَ قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ و مراد نه جدا کردن دست بود بلکه جراحتی بر دست وارد کردند که در السنه میگویند دست خود را بریدند و حسّ الم آن را نمیکردند وَ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ در مقام تنزیه پروردگار که خدا چه قدرت نمایی میکند یعنی از فکر بشر و خیال بیرون است مثل حواشی که برکنار است از متون

و شرح آنها را میکند و قدرت الهی برکنار است از تصورات و تخیّلات بشری ما هذا بَشَراً این بشر نیست زیرا در جمیع افراد بشر هر خوش صورتی بگرد نعل اسب او نمیرسد ان هذا نیست این إِلَّا مَلَکٌ کَرِیمٌ فرشته و ملک بسیار محترم است چون چنین شدند و چنین گفتند زبان زلیخا باز شد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۲] .... ص: ۱۸۷

قالَتْ فَذلِکُنَّ الَّذِی لُمْتُنَّنِی فِیهِ وَ لَقَدْ راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ فَاسْتَعْصَمَ وَ لَئِنْ لَمْ یَفْعَلْ ما آمُرُهُ لَیُسْجَنَنَّ وَ لَیَکُوناً مِنَ الصَّاغِرِینَ (۳۲)

گفت زلیخا پس اینست که شما مرا ملامت میکردید در مورد او هراینه بتحقیق من تعقیب کردم او را از نفسش که نزد من آید پس او امتناع کرد و خودداری مینمود و هر آینه اگر اجابت نکند آنچه را که من باو امر میکنم هر آینه البته او را زندانی میکنم و هر آینه میباشد از ذلیل ترین ناس.

قالت زلیخا بزنان مصری که دعوت شده بودند فذلک پس اینست الذی آنکه شما در پشت سر من بدگویی میکردید لُمْتُنَّنِی فِیهِ و مرا ملامت میکردید درباره او گمان کردید یک غلام کنعانی بیش نیست دیدید شما خود را باختید و از هوش رفتید و مات او شدید و بجای ترنج دست خود را بریدید من که قوّت نفسم زیادتر از شما است نه خود را باختم و نه غش کردم و دست بریدم یا اینکه شما بیک نگاه این نحو شدید و این دائما نزد من است من فقط عاشق او شده ام سپس شهادت داد بپاک دامنی یوسف و خودداری او که گفت وَ لَقَدْ راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ من مایل شدم و تعقیب و اصرار دارم که او با من هم بستر شود فَاسْتَعْصَمَ پس او خودداری کرد و حفظ نمود که دارای مقام عصمت است که معنی جلوگیری از نفس است.

سپس در مقام تهدید و تخویف یوسف آمد که حضور او بزنهای مصری گفت وَ لَئِنْ لَمْ یَفْعَلْ ما آمُرُهُ و هر آینه اگر آنچه باو امر میکنم بجا نیاورد و مرا کامران نکند من هم در مقام برمیآیم که او را لَیُسْجَنَنَّهُ هر آینه در زندان بیفتد و زندانی شود وَ لَیَکُوناً مِنَ الصَّاغِرِینَ و هر آینه او خوار و خفیف شود و بذلّت و خواری بیفتد.

اشکال- همین نحوی که بر یوسف حرام بود نزد زلیخا رود و اجابت خواهش او را کند همین نحو در مجلسی که زنهای مصری البته تمام زینت کرده چون در منزل زلیخا مدعوه بودند و رسم زنها است که در اعلا درجه در همچه مجالسی زینت میکنند آمدن یوسف در مجلس نامحرم حرام است باید وارد نشود.

جواب- اولا- اشکال اصعب از این اینکه دائما در خانه با زلیخا بود و او هم نامحرم بود بلکه غالبا خلوت با اجنبیه بود آنهم حرام، لکن جواب از کل اینها اینکه حضرت یوسف علیه السّلام چون بعنوان غلامی و زر خریدی آن هم تحت فرمان عزیز مصر اگر اراده میکرد از خانه خارج شود او را در شکنجه میانداختند خود عزیز مصر اگر یک جو غیرت داشت آن وضعی که مشاهده کرده بود دیگر نمیگذاشت یوسف را نزد زلیخا.

و ثانیا حضرت یوسف علیه السّلام مسلما یک نگاه بصورت زلیخا یا نسوه مدعوه نمیکرد یا با آنها یک کلمه تکلم کرده باشد فقط جمله معاذ اللّه که تبرئه و شاهد بر این دعوی شهادت نسوه مدینه در آیه ۵۱ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ ما عَلِمْنا عَلَیْهِ مِنْ سُوءٍ و لیکونا تنوین بدل از نون خفیفه است و لذا بدل بالف شده مثل رجلا که در وقف می گویی رجلا و لیکونا.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۳] .... ص : ۱۸۹

قالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمَّا یَدْعُونَنِی إِلَیْهِ وَ إِلاَّ تَصْرِفْ عَنِّی کَیْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَیْهِنَّ وَ أَکُنْ مِنَ الْجاهِلِینَ (۳۳)

گفت یوسف پروردگارا زندان را بیشتر دوست دارم از آنچه زنهای مصری مرا دعوت میکنند باو و اگر تو بر طرف نکنی از من کید آنها را اصابه میکنم بسوی آنها و میباشم از نادانان.

اشکال- شما شیعیان معتقدین که انبیاء معصوم هستند حتی خیال معصیت در قلوب آنها خطور نمیکند و در اینجا یوسف میگوید وَ إِلَّا تَصْرِفْ عَنِّی کَیْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَیْهِنَّ وَ أَکُنْ مِنَ الْجاهِلِینَ جواب- ما می گوییم معصوم هستند بهمین معنی که می گویی لکن معصوم اسم مفعول است البته عاصم لازم دارد خداوند عاصم آنها است میگوید اگر عاصمیت تو نباشد اصب الیهنّ هذا اوّلا و ثانیا کلمه و الّا دلالت ندارد بر اینکه خداوند صرف نمیکند البته خدا در حق معصوم صرف میفرماید و ثالثا دواعی شهوت و مشتهیات نفسانی در انبیاء و اولیاء فرد اجلی بوده لکن خوف الهی جلوگیر است که گفتند از برای خوف درجاتی است اعلا درجه آن جلوگیری از کلیه معاصی حتی از خطور در قلب است که معنای عصمت است و از همین جهت یوسف بملک فرمود وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ آیه ۵۲ تمام حفظ الهی است قالَ رَبِّ ربّی بوده راء ساقط شده کسره بجای یاء است السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَیَّ معنی این نیست که سجن را دوست میدارم ولی سجن را بیشتر از آن دوست دارم بلکه مراد اینست که در دوران بین محذورین واجب است اقل محذورش را اختیار کرد مثل اینکه کسی را بخواهند بقتل برسانند و باو بگویند چه نحو تو را بکشیم البته اختیار میکند طریقه اسهل را و کانّه زلیخا یوسف را مخیر

کرده که یـا مرتکب آن عمـل شود یـا زنـدان رود چنـانچه گفت لَئِنْ لَمْ یَفْعَلْ ما آمُرُهُ لَیُسْجَنَنَّ یوسف گفت سـجن محبوب تر است نزد من مِمَّا یَدْعُونَنِی إِلَیْهِ ذکر جمع یـدعون دو احتمـال میرود یکی آنکه نسوه مـدینه چون یوسف را دیدنـد تمام فریفته شدند و هر کدام سرّا در خفای دیگران فرستادند نزد یوسف دعوت کردند برای خود، دیگر آنکه زلیخا بزنها سفارش کرد که یوسف را ملاقات کنند و راضی کنند که دعوت او را اجابت کند. و جمع بین دو احتمال هم ممکن است زیرا مانع نبود که هم اجابت زلیخا کند و هم نسوه و مرجع ضمیر الیه همان عمل شنیع است.

وَ إِلَّا تَصْرِفْ عَنِّی که اگر قـدرت تو نباشـد که دفع شـر آنهـا را از من بکنی کیـدهن که مرا در خانه بجبر و عنف و قهر و غلبه وادار کنند به اینکه دست و پای او را ببندند و او را بیندازند و کام خود را بگیرند.

أَصْبُ إِلَیْهِنَّ لکن در زنـدان دیگر دست رسـی بمن ندارنـد وَ أَکُنْ مِنَ الْجاهِلِینَ مراد جهـل مقابل علم نیست بلکه جهل مقابل عقل است که سفاهت و حماقت باشد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۴] .... ص: ۱۹۰

فَاسْتَجابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ کَیْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۳۴)

پس قبول اجابت فرمود از برای او پروردگارش پس صـرف فرمود از او کید آنها را بدرستی که خداوند او سـمیع الدعا است و دانا بطرق رفع آنها است بعض مفسـرین اشـکال کردنـد که حضـرت یوسف که میـدانست خداونـد او را حفظ میفرماید و کید آنها را دفع میکنـد پس برای چه دعا کرد، سـپس جواب دادند که ممکن است مصـلحت این باشد که پس از دعا صـرف شود لکن اشکال و جواب هر دو مخدوش است البته میدانست که خدا او را حفظ میفرماید ولی دعاء

یوسف این بود که قلوب آنها را تصرف کند و آنها منصرف شوند خداوند هم دعاء او را مستجاب فرمود فَاسْتَجابَ لَهُ رَبُّهُ به اینکه آنها بکلی مأیوس شدند و هر چه کید داشتند بکار زدند و اثر نکرد ناامید شدند و دیگر تعقیب نکردند و او از فشار آنها آسوده شد و لذا زلیخا بعد از یأس در مقام برآمد که او را زندانی کند فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ که همان حالت یأس آنها باشد إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ نه بمعنی سمع که بمعنی علم بمسموعات باشد بلکه بمعنی اجابت است یعنی اثر بر دعاء او بار فرمود که یکی از اسامی او سمیع الدعاء است و بهمین معنی است سمع اللّه لمن حمده می گویی فلانی حرف شنواست العلیم طریق اجابت هم میداند که تصرف در قلوب آنها کند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۵] .... ص: ۱۹۱

ثُمَّ بَدا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْآياتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتَّى حِينٍ (۳۵)

پس تصمیم گرفتند بعد از اینکه مشاهده معجزات کردند اینکه او را زندان کنند تا زمانی و مدّتی.

ثُمَّ بَدا لَهُمْ یعنی ظهر لهم یعنی چنین بنظرشان آمد و بنا گذاشتند و مصمّم شدند و تعبیر بلهم مذکرا اینکه عزیز و ملک و خویشان زلیخا بسعایت زلیخا که بآنها گفت این جوان کنعانی مرا رسوا کرده که در میان اهل مصر اشاعه پیدا کرده که من تمایل باو دارم و باید این نام ننگ از من برداشته شود و او را حبس کنید تا بگویند تقصیر از طرف او بوده که بحبس افتاده، و فاعل بدا محذوف است که سجن باشد که دلالت میکند بر او کلمه لیسجننه آنها تصمیم حبس گرفتند مِنْ بَعْدِ ما رَأَوُا الْآياتِ مثل شهادت شاهد از اهل زلیخا که آن طفل باشد و مثل قدّ قمیص یوسف از پشت و مثل قطع نسوه ایادی خود را بجای ترنج که تمام دلالت بر پاکی یوسف و صدق آن داشت مع ذلک لَيَسْجُنُنَّهُ او را زندانی کنند و ممکن

است نظر عزیز این باشد که دیگر زلیخا و سایر نساء نتوانند با او تماس گیرند در حبس باشد الی حین بعضی گفتند هفت سال حکم حبس او درآمد بعضی گفتند تا زمانی که این اشاعه و این قضیه مغفول عنها شود و از نظر مردم برود و بعضی گفتند الی حین موت که حبس ابد باشد لکن ظاهر اینست که تا مدتی که صلاح بدانیم و نظرمان اقتضاء کند که برخورد آنها هم فعلا معلوم نبود تا چه حد او را بردند زندان

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۶] .... ص : ۱۹۲

وَ دَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيانِ قالَ أَحَدُهُما إِنِّي أَرانِي أَعْصِرُ خَمْراً وَ قالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرانِي أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِي خُبْزاً تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَراكَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ (۳۶)

و داخل شد با یوسف در زندان دو جوان یا دو غلام گفت یکی از آن دو بدرستی که من دیدم در خواب که میفشردم شراب را و دیگری گفت بدرستی که من دیدم که روی سر نان حمل داشتم طیور آمدند و نانها را خوردند خبر بده ما را بعاقبت این کار و تعبیر این خوابها بدرستی که ما تو را از نیکوکاران میبینیم وَ دَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيانِ فتی جوان را میگویند چنانچه میفرماید سَمِعْنا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقالُ لَهُ إِبْراهِيمُ انبیاء آیه ۶۱، و اطلاق بر غلام یعنی عبد هم میشود و فتاه هم بر زن جوان و بر اماء میشود و گفتند در حدیث دارد که

(لا تقولن احدکم عبدی و امتی و لکن فتای و فتاتی)

و میفرماید وَ لا تُكْرِهُوا فَتَياتِكُمْ عَلَى الْبِغاءِ إِنْ أَرَدْنَ تَحَصُّناً نور آیه ۳۳. یعنی امائکم چنان که غلام هم دو معنی دارد بمعنی جوان وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ واقعه ۱۷، دهر ۱۹، و حضرت ابی عبد اللّه عرض کرد در مناجات با خدا

(قد برز علیهم غلاما اشبه الناس خلقا و خلقا و منطقا برسولک)

و بمعنی عبد هم اطلاق شده.

باری ممکن است مراد دو مملوک ملک باشند یکی مأمور بطعام ملک و دیگری مأمور شراب او و وجه دخول آنها در سجن گفتند که ملک احتمال داد که آنکه مأمور بطعام بود زهر در طعام زده و آنکه مأمور شراب بوده او را اعانت کرده سپس کشف شد که مأمور بطعام زهر داخل در طعام کرده او را بدار زدند و مأمور شراب بی تقصیر بوده او را بر کار خود مقرر کردند، و ممکن است این دو جوان بودند در دستگاه ملک مشغول باین دو شغل بودند.

قالَ أَحَدُهُما آنکه مأمور شراب بود إِنِّی أَرانِی أَعْصِرُ خَمْراً یعنی انگور میفشردم که برای ملک یا آب انگور ببرم که اطلاق خمر بر او میشود یا شراب کنم برای ملک.

وَ قالَ الْآخَرُ آنکه مأمور بطعام بوده إِنِّی أَرانِی أَحْمِلُ فَوْقَ رَأْسِی خُبْزاً که طعام برای ملک میبردم تَأْکُلُ الطَّیْرُ مِنْهُ طیور خوردند از آن خبزها نَبِّئْنا بِتَأْوِیلِهِ تأویل مآل کار و عاقبت و پیش آمد میان دو رؤیا چیست که تعبیر بتعبیر میکنند و از کجا فهمیدند که حضرت یوسف عالم بتأویل است شاید خود حضرت یوسف [ع قبلا فرموده باشد که من علم بتأویل خواب دارم یا آنکه آنها از جلالت و حسن اعمال او استکشاف کرده بودند بقرینه إِنَّا نَراکَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ که گفتند حضرتش بزندانیها احسان و محبت میکرد از طعام خود بآنها میداد، اگر جای آنها تنگ بود توسعه میداد، آنها را نصیحت میکرد، با آنها خوش سلوکی مینمود، دلداری میداد، امر بصبر میفرمود، دیدن آنها میرفت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۷] .... ص : ۱۹۴

قالَ لا يَأْتِيكُما طَعامٌ تُرْزَقانِهِ إِلاَّ نَبَّأْتُكُما بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُما ذلِكُما مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ هُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كافِرُونَ (۳۷)

فرمود نمیآید شما را طعامی که ارتزاق کنید مگر آنکه شما را خبر دهم بتأویل آن پیش از اینکه بیاید برای شما طعام شما و این دانش از اموری است که پروردگار من بمن تعلیم فرموده محققا من ترک کرده ام طریقه قومی را که ایمان بخدا ندارند و آنها بآخرت و قیامت آنها کافر هستند.

قالَ لا يَأْتِيكُما طَعامٌ تُرْزَقانِهِ حضرت یوسف نظر به اینکه کراهت داشت از بیان تعبیر خواب آنها چون برای آن صاحب خبر بد بود و بدش میآمد لذا در مقام دیگری با آنها صحبت فرمود ابتداء در مقام اثبات نبوت خود و اقامه معجزه بر صدق دعوای خود برآمد فرمود که نمیآید شما را طعامی که از منازل خود اهل بیت شما برای شما میآورند که بخورید إِلَّا نَبَّأْتُكُما بِتَأْوِيلِهِ ضمیر تأویله بطعام برمیگردد یعنی از صفت آن طعام و چیست و چه مقدار است و چه نحوه است شما را خبر میدهم که بدانید آنچه میگویم صدق است و حق است چنانچه حضرت عیسی [ع هم یکی از معجزات خود را همین قرار داد فرمود وَ أُنَبِّئُكُمْ بِما تَأْكُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ آل عمران آیه ۴۳.

قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُما بعد از آنی که بیان اوصاف طعام آنها را فرمود و پس از آوردن طعام مشاهده کردند کانّه سؤال کردند یا جای سؤال بود که بگویند این علم را از کجا آموختی لذا در جواب آنها فرمود ذلِكُما مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي این علم از افاضات پروردگار من است چه بطریق وحی و چه بافاضه بقلب که از خصایص نبوت است چنانچه میفرماید وَ ما كانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْياً أَوْ مِنْ وَراءِ حِجابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ ما يَشاءُ شوری آیه ۵۳، جای سؤال دیگری

است که رسیدن باین مقام سببش چیست چه کرده ای که باین مقام رسیده ای.

جواب- إِنِّی تَرَکْتُ مِلَّهَ قَوْمٍ یعنی طریقه کسانی که لا یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ یا طبیعی صرف هستند و منکر وجود حق یا مشرک هستند و منکر توحید حق یا خدا را بصفات ربوبی نشناختند که شامل جمیع ارباب ضلال میشود.

وَ هُمْ بِالْآخِرَهِ هُمْ کافِرُونَ گذشت تکرار کلمه هم برای تأکید است چنانچه در السنه میگویند آنها خود آنها چنین کردند و کافر بآخرت هم چند طائفه هستند منکر اصل معاد یا منکر معاد جسمانی یا معاد روحانی یا منکر خلود یا صفات ضروری آخرت مثل حساب، نامه عمل، صراط، شفاعت، جنّه، نار و امثال اینها

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۸] .... ص: ۱۹۵

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّهَ آبائِی إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ ما کانَ لَنا أَنْ نُشْرِکَ بِاللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ ذلِکَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَیْنا وَ عَلَی النَّاسِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَشْکُرُونَ (۳۸)

و متابعت میکنم طریقه پدران خود را که نامشان ابراهیم و اسحق و یعقوب است نیست از برای ما اینکه شرک بیاوریم بخدا از هیچ قسمتی و این فضل الهیست بر ما و بر عموم ناس و لکن اکثر ناس شکرگزار نیستند.

وَ اتَّبَعْتُ مِلَّهَ آبائِی کانه جواب از سؤال دیگری است که ترک کرده ای طریقه قومی را که ایمان بخدا و آخرت ندارند پس چه طریقه اتخاذ کرده ای جواب متابعت میکنم طریقه پدران خود را که تمام آنها پیغمبران بودند و آنها إِبْراهِیمَ وَ إِسْحاقَ وَ یَعْقُوبَ هستند حضرت ابراهیم دو وصی داشت هر دو از انبیاء بودند یکی اسمعیل بر بنی اسمعیل و شریعتش باقی بود تا زمان پیغمبر اسلام صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و آن حضرت هم مأمور شد که متابعت ملّه ابراهیم [ع را بکند ثُمَّ أَوْحَیْنا إِلَیْکَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّهَ إِبْراهِیمَ حَنِیفاً وَ ما کانَ مِنَ الْمُشْرِکِینَ نحل آیه ۱۲۴، و اوصیاء

ابراهیم [ع دوازده بودند که آخری آنها حضرت ابی طالب [ع بود و دیگری اسحق و پس از اسحق یعقوب و پس از یعقوب یوسف و هکذا شعیب تا زمان موسی علیهم السلام و حضرت یوسف چون از بنی اسرائیل بود بآن طریقه بود.

ما کانَ لَنا أَنْ نُشْرِکَ بِاللَّهِ اول دعوت انبیاء دعوت بتوحید بوده و از ابتداء عمر تا انتهاء لم یشرکوا و لم یکفروا باللّه طرفه عین و همچنین اوصیاء آنها و از این بیان تکلیف خلفاء سگانه و معویه معلوم میشود من شیئی در هیچ قسمتی نه شرک ذاتی نه صفاتی نه افعالی نه عبادتی و نه نظری.

ذلِکَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ عَلَیْنا که مقام نبوّت و رسالت بما عنایت فرموده و علی الناس که خداوند انبیاء را فرستاد برای هدایت بشر بلکه جنّ و انس که در باب نبوّت عامّه مفصلا بیان کرده ایم که اصلا خلقت بشر برای منافع دنیوی نیست چون مخلوط ببلیات است و تحصیلش مشتمل بر زحمتهای زیادی است و دوام و بقاء و ثبات هم ندارد بلکه بر نعم اخروی است که خالی از بلاء و زحمت است و ابد الاباد باقی است و راه وصله بآن مربوط بهدایت و ارشاد و تکمیل ایمان و تزکیه نفوس بکمالات نفسانیه و اخلاق فاضله و اتیان باعمال صالحه و ترک معاصی و افعال قبیحه و ازاله اخلاق رذیله است و این منوط بارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام است و این تفضل بزرگی است بر تمام افراد لکن این بشر خیره سر بواسطه هواهای نفسانی و شهوت رانی و حبّ دنیای پست و متابعت شیطان انسی و جنّی و ارباب ضلال قدر این نعمت عظمی را نداشتند و عذاب آخرت را بر خود خریدند.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَشْکُرُونَ در تمام دوران اهل حق بسیار قلیل بودند و اکثریت با اهل باطل بود چون طریق حق یک طریق است و طرق باطله از هزار متجاوز است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۳۹] .... ص : ۱۹۷

یا صاحِبَیِ السِّجْنِ أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَیْرٌ أَمِ اللَّهُ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۳۹)

ای دو نفر که با من در سجن مصاحبت کردید آیا این آلهه که شما میپرستید و آنها را ربّ و پروردگار خود میدانید که بتهای متفرّقه هستند بهتر است پرستش آنها یا خداوند متعال یکتا که قدرتش و قهرش بر تمام امور تعلق گرفته یا صاحِبَیِ السِّجْنِ فتیانی که با او در سجن رفتند و هر کدام خواب دیدند و از او تأویل و تعبیر خواستند أَ أَرْبابٌ مُتَفَرِّقُونَ استفهام تقریری است و اقامه حجت و دلیل است و ارباب جمع ربّ بمعنی مربّی که بفارسی پروردگار مینامیم یعنی پرورش دهنده و مراد از اصنام آنها است که یا از چوب تراشیده یا از سنگ و مصنوع خود آنها است چگونه تربیت میکنند و پرورش میدهند و قدرت بر دفع ضرر از خود ندارند اگر آنها را بسوزانند یا رضاض کنند چنانچه ابراهیم کرد و اینها متفرق هستند هیچ کدام خبر از دیگری ندارند و لو پهلوی یکدیگر نصب شده باشند و هر کدام غیر دیگری است و از هم جدا هستند یا متماثلین این بت چوبی با آن بت چوبی یا متضادین بت چوبی با بت سنگی یا متخالفین در شکل و صورت کوچک و بزرگ و مقدار کمّا و کیفا (خبر) بل لا خیر فیها اصلا لا یَمْلِکُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَ لا نَفْعاً وَ لا یَمْلِکُونَ مَوْتاً وَ لا حَیاةً وَ لا نُشُوراً.

ام اللَّه (الذات المستجمع لجمیع الکمالات المنزّه عن جمیع النواقص و العیوب) الواحد بالوحده الذاتیه و الصفاتیه و الفعلیه و العبادتیه و النظریه) که مکرر گفته ایم که مراتب توحید پنج مرتبه است: توحید ذاتی، صفاتی افعالی، عبادتی، نظری.

القهار یعنی قاهر بر جمیع ممکنات و مخلوقات و غالب بر همه آنها و تمام مقهور و مغلوب تحت قدرت او هستند البته هر عاقلی بالبداهه که احتیاج به اقامه دلیل هم نیست حکم میکند که عبادت و پرستش مخصوص بذات مقدّس او است

(ا لغیرک من الظهور ما لیس لک عمیت عین لا تراک)

در دعاء عرفه سیّد الشهداء بعلاوه ادله بر وجود حق و وحدانیت او بجمیع اقسام خمسه توحید ذات و صفات و افعال و عبادت و نظر او بسیار است و آثار قدرت و علم و حکمت او در جمیع موجودات است

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۰] .... ص: ۱۹۸

ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلاَّ أَسْماءً سَمَّيْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلاَّ لِلَّهِ أَمَرَ أَلاَّ تَعْبُدُوا إِلاَّ إِيَّاهُ ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۴۰)

عبادت نمیکنید شما بت پرستان مگر یک اسمایی که هیچگونه معنی و حقیقت ندارد که خود شما این اسماء را اختراع کرده اید و پدران شما اسم گذارده اید و حال آنکه هیچ پیغمبری از جانب الهی دلیلی و حجتی بر شما نازل نفرموده نیست حکمی مگر مختص بخدا است و او چنین حکم فرمود که عبادت نکنید مگر ذات مقدس او را اینست دین پابرجا و لکن اکثر ناس نمیدانند.

ما تَعْبُدُونَ روی سخن با همان دو نفر صاحبی السجن است لکن مخاطب جمیع مشرکین هستند لذا بلفظ جمع فرمود ما تَعْبُدُونَ.

إِلَّا أَسْماءً سَمَّيْتُمُوها اسم آلهه و ارباب روی آن بتها گذارده اند و آنها را خدایان خود نامیده اند و حال آنکه نه الوهیت دارند و ربوبیت نه خالقند و نه رازق، نه نافعند و نه ضارّ، نه محیی و نه ممیت، نه علیم و نه قدیر، نه عطاء و منعی دارند و نه رضا و سختی، یک جمادی بیش نیستند.

أَنْتُمْ وَ آباؤُكُمْ شما و آباء و اجداد شما از زمان نوح این بتها را باغواء شیطان پرستش کردید و آنها را آلهه خود قرار دادید و حال آنکه ما أَنْزَلَ اللَّهُ

بِها مِنْ سُلْطانٍ

سلطان دلیل و حجّت است و باید اجازه و دستور و امریه از جانب خدا داشته باشید بر پرستش آنها و این هم باید بتوسط انبیاء خداوند انزال فرماید و احدی از انبیاء دعوت بشرک نکرده بلکه اولین دعوت آنها امر بتوحید بوده إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ بسلیقه و هوای نفسانی و دعوت شیطانی و تخیّلات موهومه و استحسانات و قیاسات حکم نمیتوان کرد و این جمله ردّ بر عامه عمیاء است که نوع احکام را بقیاسات و استحسانات و ظنون غیر معتبره و اولویه ظنیه عمل میکنند چون دست آنها از اخبار آل اطهار کوتاه است و حال آنکه قیاس محق دین میکند چنانچه خبر ابان تصریح فرموده پس از اینکه سؤال کرد از آن حضرت که اگر قطع یک انگشت مرأه نمود دیه آن چقدر است فرمود صد دینار، اگر دو انگشت دویست دینار، اگر سه انگشت سیصد دینار، اگر چهار انگشت فرمود دویست دینار، تعجب کرد سه انگشت سیصد چهار انگشت دویست حضرت فرمود قیاس در دین نباید کرد

(اذا قیست محق الدین)

پس از آن سرّ آن را بیان فرمود که

(انّ المرأه تعاقل الرجل الی ثلث الدیه فاذا بلغ الثلث رجع الی النصف).

اینجا هم حضرت یوسف [ع فرمود خداوند حکم بشرک نکرده بلکه (امر أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ) که اصل و پایه دین توحید است و بقیه عقائد از شئونات توحید است.

ذلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ دین حق ثابت پا برجا همین توحید است با مراعات جمیع شرائط آن که حضرت رضا علیه السّلام در نیشابور بعد از اینکه فرمود

(کلمه لا اله الّا اللّه حصنی من قالها دخل فی حصنی و من دخل فی حصنی امن من عذابی)

سکوتی فرمود و گفت

(بشرطها و انا من شروطها).

وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ یا جاهل بسیط هستند یا جاهل مرکّب که خیال میکنند عالم هستند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۱] .... ص: ۲۰۰

یا صاحِبَیِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُکُما فَیَسْقِی رَبَّهُ خَمْراً وَ أَمَّا الْآخَرُ فَیُصْلَبُ فَتَأْکُلُ الطَّیْرُ مِنْ رَأْسِهِ قُضِیَ الْأَمْرُ الَّذِی فِیهِ تَسْتَفْتِیانِ (۴۱)

ای دو هم ورود من در زندان اما یکی از شما نجات پیدا میکند و ساقی شراب ملک میشود و اما دیگری بدار میرود و پرندگان مغز سر او را میخورند گذشت و ثابت و محقق شد و تغییر پذیر نیست آنچه را که از من استفتاء میکردید یا صاحِبَیِ السِّجْنِ تنبیه- این دو نفر که با یوسف در سجن رفتند مشرک بودند چنانچه در آیات قبل صراحت دارد و مکرر حضرت یوسف بآنها اطلاق صاحب کرده پس عامه عمیی چه میگویند در فضیلت ابی بکر که اعظم دلیل آنها اطلاق صاحب شده إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ برائه آیه ۴۰، بناء علی هذا اگر بگوئیم ابی بکر مشرک بوده باطنا و منافق بوده ظاهرا مانعی ندارد که مقابل قبرش می ایستند و میگویند (السّلام علیک یا صاحب رسول اللَّه) در مقابل این سلام می گوییم (لعنه للَّه علیک یا صاحب رسول اللَّه).

أَمَّا أَحَدُکُما مراد آن ساقی است که گفتند خواب دیده بود که سه خوشه انگور میفشرد که سه روز در حبس میمانی و روز چهارم بیرون میآورند تو را و میروی ساقی ملک میشوی فَیَسْقِی رَبَّهُ خَمْراً و اطلاق رب بر ملک بواسطه آنکه مالک او بوده مثل ربّ الدار و ربّ الصنیعه.

وَ أَمَّا الْآخَرُ آن صاحب طعام باشد فَیُصْلَبُ فَتَأْکُلُ الطَّیْرُ مِنْ رَأْسِهِ پس از سه روز در حبس روز چهارم بالای دار است چون این را شنید گفت دروغ گفتم همچه خوابی ندیده بودم ملعبه میکردم حضرت یوسف علیه السّلام فرمود قُضِیَ الْأَمْرُ الَّذِی فِیهِ تَسْتَفْتِیانِ که این خبر ظاهرا از جهت وحی بوده که اینکه گفتم تغییر پذیر نیست.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۲] .... ص: ۲۰۱

وَ قالَ لِلَّذِی ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنْهُمَا اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ فَأَنْساهُ الشَّیْطانُ ذِکْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِی السِّجْنِ بِضْعَ سِنِینَ (۴۲)

و فرمود یوسف بآن کسی که نجات پیدا کرد از آن دو نفر یاد کن مرا نزد سیّد خود ملک پس فراموش کرد او را شیطان یاد نزد سیّدش را پس ماند یوسف در زندان چند سالی.

مسئله مشکله- و آن اینست که در تفسیر این آیه از نظر مفسرین و اخبار مختلف است و ما ابتداء بهر طریق تفسیر میکنیم و سپس حق در مقام را بیان میکنیم وَ قالَ یوسف لِلَّذِی ظَنَّ أَنَّهُ ناجٍ مِنْهُمَا که ساقی باشد و ظن در اینجا بمعنی یقین است مثل آیه شریفه إِنِّی ظَنَنْتُ أَنِّی مُلاقٍ حِسابِیَهْ حاقه آیه ۲۰، اذْکُرْنِی عِنْدَ رَبِّکَ به اینکه یوسف بی گناه و بی تقصیر گرفتار حبس شده و بخواه که مرا نجات دهد و بیرون آورد.

فَأَنْساهُ الشَّیْطانُ ذِکْرَ رَبِّهِ بعض مفسرین گفتند ضمیر انسیه و ضمیر ربّه بیوسف برمیگردد یعنی شیطان یوسف را از ذکر پروردگارش غافل کرد که توجه بخدا نکرد در خلاصی از حبس و توجه بمخلوق کرد و همین سبب شد که فَلَبِثَ فِی السِّجْنِ بِضْعَ سِنِینَ و اخباری بر طبق این تفسیر ذکر کرده اند از حضرت زین العابدین و از حضرت صادق علیهما السّلام و از حضرت رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و از حضرت مجتبی علیه السّلام حتی اینکه جبرئیل [ع آمد یوسف کی تو را خوش صورت ترین خلق قرار داده، کی محبت تو را در قلب پدرت انداخت، کی تو را از قتل نجات داد، کی تو را از چاه بیرون آورد، کی تو را از کید زنها خلاص کرد تمام را بگفت خدا پس چرا از خدا نخواستی و توجه بمخلوق کردی باید در حبس بمانی، یوسف [ع بسیار گریه کرد که او را یکی از گریه کنندگان

عالم شمردند آدم، نوح، یعقوب، یوسف، صدیقه طاهره و زین العابدین علیهم السّلام که اهل زندان از گریه او بتنگ آمدند تا آنکه جبرئیل آمد دعائی تعلیم او کرد موجب خلاصی او شد این یک نحو تفسیر.

و اما نحو دیگر آنکه ضمیر انسیه و ضمیر ربّه بساقی برمیگردد که او فراموش کرد ذکر یوسف را نزد ملک که سیّد او بود و این باعث شد که چند سال در زندان ماند و اینکه یوسف خطایی نکرد پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هم از اصحاب طلب نصرت میکرد ائمه اطهار [ع هم حتی از دشمن طلب میکردند و مؤمن اگر در شدّت باشد و طریقی برای تخلص داشته باشد اقدام کند تقصیری نکرده و تحقیق اینکه حضرت یوسف [ع خود از خدای خود طلب حبس کرد برای نجات از دعوت زنها گفت رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَیَّ مِمَّا یَدْعُونَنِی إِلَیْهِ و موقعی که این فرمایش را بساقی کرد سه روز بیشتر از حبس نگذشته بود و باید طوری شود که این قضیه زلیخا و یوسف متروک شود و از نظرها بیرون رود البته اگر صبر کرده بود و اظهاری نکرده بود بهتر بود لکن اظهارش هم خطا و تقصیری نبود و بعبارت اخری یک ترک اولی بیش نبود و گریه یوسف بر همین ترک اولی بوده چنانچه گریه آدم هم از این جهت بوده و باین جمع بین اخبار میشود و تفسیر دوم که ضمیر فانسیه و ذکر ربه راجع بساقی است نه بیوسف بلکه شاهد بر این در دو آیه بعد که میفرماید وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ اینکه نسیان او بوده و در این موقع متذکر شده و مراد از بضع چند سال است که گفتند از سه تا نه اطلاق بضع میشود و مشهور اینکه یوسف هفت سال در زندان بود تا ملک آن خواب را دید که میفرماید:

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۳] .... ص: ۲۰۳

وَ قالَ الْمَلِكُ إِنِّی أَری سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ یَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعَ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ یابِساتٍ یا أَیُّهَا الْمَلَأُ أَفْتُونِی فِی رُءْیایَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّءْیا تَعْبُرُونَ (۴۳)

و گفت ملک مصر که من در خواب دیدم هفت گاو فربه که آنها را خوردند هفت گاو لاغر و نیز دیدم هفت خوشه سبز و هفت خوشه خشکیده ای گروه درباریان فتوی دهید و مرا مطلع کنید در این خواب من که تعبیر آن چیست اگر هستید عالم بتعبیر خواب.

وَ قالَ الْمَلِكُ که ولید بن ریان بود از فراعنه سلطان مصر إِنِّی أَری من محققا در خواب دیدم که گفتند رؤیا دو قسم است رؤیای صادقه تعبیر دارد و علم تعبیر علمی است موهبت الهی و اسباب ظاهریه هم دارد و رؤیای کاذبه که خواب شیطانی است مقابل صادقه که رحمتیست و آن تعبیر ندارد شیطان برای اضطراب خاطر بنظر میآورد و بسا مخلوط هم هست یک جزء رحمانی و یک جزء شیطانی چنانچه نقل کردند که یک نفر از اصحاب حضرت صادق علیه السّلام گفت من عادت داشتم که در تعقیب هر نمازی لعن بشیخین میکردم یک شب جمعه در رؤیا دیدم دو نفر آمدند و دو جنازه از قبر در جوار حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بیرون کردند و شیشه سرخی داشتند و بتوسط خلال در اطراف گردن آن دو کشیدند و در جای خود گذاردند و رفتند آمدم درب مسجد پیر مردی را دیدم بمن گفت مشاهده کردی گفتم آری گفت آن دو نفر ملک بودند و آن دو جنازه شیخین بودند و آن شیشه خلوق بهشت است شبهای جمعه میآیند آنها را معطر میکنند و میروند صبح دیگر نتوانستم لعن کنم شرفیاب خدمت حضرت صادق [ع شدم فرمود یک قسمت این رؤیا صادق از دو ملک و شیخین و اما آن پیر مرد شیطان بود و آن

شیشه خونهای ناحق بود که در آن هفته ریخته میشود گردن این دو بار میشود نه خلوق بهشتی.

سَبْعَ بَقَراتٍ سِمانٍ که عبارت از هفت سال وفور نعمت است یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ هفت سال که در مضیقه میافتند و میخورند آنچه ذخیره کرده بودند وَ سَبْعَ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ که در هفت سال اول بارانهای نافع میآید و کشت و زراعت زیادی میکنند و اخر یابسات هفت سال خشک سالی میشود.

یا أَیُّهَا الْمَلَأُ یا خطاب بمعبرین یا درباریان یا اشراف و بزرگان و دانشمندان أَفْتُونِی فِی رُءْیایَ بیان کنید و نظر دهید در تعبیر این رؤیا إِنْ کُنْتُمْ لِلرُّءْیا تَعْبُرُونَ اگر تعبیر رؤیا میدانید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۴] .... ص: ۲۰۴

قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ وَ ما نَحْنُ بِتَأْوِیلِ الْأَحْلامِ بِعالِمِینَ (۴۴)

گفتند این خوابهای پریشان است و ما بتأویل این نوع خوابها نیستیم بدانایان قالوا آن ملاء که ملک بآنها خطاب کرد در جواب او گفتند اضغاث احلام ضغث عبارت از یک کف حشیش مختلط رطب و یابس است چنانچه در ایّوب میفرماید وَ خُذْ بِیَدِکَ ضِغْثاً فَاضْرِبْ بِهِ ص آیه ۴۳، چون قسم یاد کرده بود که عیالش اگر گیسش بریده صد تازیانه بزند و چون او معصیت نکرده بود برای اینکه حنث قسم نشود این دستور آمد و در حق حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هم گفتند که مجنونی زنا کرده بود حضرت این نوع تأدیب فرمود، و تعبیر باضغاث احلام خوابهای مختلط پریشان بی معنی و بی حقیقت چنانچه کفار و مشرکین در فرمایشات حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم همین تشبیه را کردند بَلْ قالُوا أَضْغاثُ أَحْلامٍ انبیاء آیه ۵.

وَ ما نَحْنُ بِتَأْوِیلِ الْأَحْلامِ الف و لام الاحلام عهد ذکری است یعنی این

نوع احلام که حقیقت و مغز ندارد مثل یک دسته حشیش مختلط است.

بعاملین نه اینکه مراد آنها این باشد که ما تعبیر خواب نمیدانیم بلکه مراد اینست که این نوع خوابها تعبیر ندارد و لکن در واقع چون درک نکردند و چنین توهمی کردند در حضور ملک اظهار عجز کردند که نمیدانیم.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۵] .... ص: ۲۰۵

وَ قالَ الَّذِی نَجا مِنْهُما وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ أَنَا أُنَبِّئُکُمْ بِتَأْوِیلِهِ فَأَرْسِلُونِ (۴۵)

و گفت آن ساقی که نجات پیدا کرده بود از آن دو نفر که با یوسف زندان رفته بودند و متذکر خواب خود و سفارش یوسف شده بعد از این مدت مدید من شما را خبر میدهم بتأویل و تعبیر این خواب مرا بفرستید نزد عالم بتأویل آن وَ قالَ الَّذِی نَجا مِنْهُما چون برای ملک شرح خواب خود و خواب رفیقش را بیان کرد و تأویل و تعبیر یوسف را گفت و اینکه طابق النعل بالنعل واقع شده و خبرهایی که یوسف از طریق وحی بآنها داده بود و مواعظ و نصایحی که بآنها کرده بود ملک را بسیار خوش آمد.

وَ ادَّکَرَ بَعْدَ أُمَّهٍ اذتکر بود ذال ادغام در تا و قلب بدال شده چنانچه میفرماید فَهَلْ مِنْ مُدَّکِرٍ قمر آیه ۱۵ و ۲۲ و ۳۲ و ۴۰، بمعنی متذکر، و مراد از امّه مدّت است یعنی پس از مدت هفت سال متذکر شد و یادش آمد از خواب خود و رفیقش و تعبیر یوسف.

أَنَا أُنَبِّئُکُمْ بِتَأْوِیلِهِ یعنی میدانم و میشناسم کسی را که عالم بتأویل خواب هست از او سؤال میکنم اگر ملک اجازه دهد و مرا مأمور این کار کند.

فارسلون فارسلونی بوده یاء ساقط شده، ملک او را ارسال کرد و رفت در زندان خدمت حضرت مشرف شد و گفت

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۴۶] .... ص : ۲۰۶

يُوسُفُ أَيُّهَا الصِّدِّيقُ أَفْتِنا فِي سَبْعِ بَقَراتٍ سِمانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ وَ سَبْعِ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ وَ أُخَرَ يابِساتٍ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ (۴۶)

حضرت یوسف ای آنکه فرمایشات تو همه صدق است و بسیار راست گویی بیان فرما در تعبیر هفت گاو فربه که آنها را خوردند هفت گاو لاغر ضعیف و هفت خوشه گندم سبز و هفت خوشه دیگر خشکیده تا من برگردم نزد مردم تا اینکه آنها عالم بتعبیر آن شوند.

یوسف خطاب است و حرف ندا ساقط شده یا یوسف بوده ظاهرا.

ایّها الصدیق صدیق مطلق کسی را گویند که در هر حالی صادق باشد و اقسام صدق بسیار است: صدق در کلام که تمام فرمایشات او مطابق با واقع و حقیقت باشد بخلاف کذب که بر خلاف واقع است و قول به اینکه صدق مطابق با عقیده است و لو بر خلاف واقع باشد و کذب بر خلاف عقیده و لو مطابق با واقع باشد غلط و اشتباه است بلی در مسئله صوم و در باب معصیت که کذب بر خدا و رسول و امام گناه کبیره است و مبطل صوم دائر مدار عقیده است یعنی اگر دروغ گفت ولی اعتقاد بصدق داشت معصیت نکرده و صوم آن صحیح است و اگر راست باشد ولی معتقد بکذب یا شاک در صدق و کذب هم گناه کرده بنا بر حرمت تجری و هم صومش باطل است.

و صدق در عهد و وعد چنانچه در حق اسماعیل میفرماید إِنَّهُ كانَ صادِقَ الْوَعْدِ مریم آیه ۵۵.

و صدق در اعتقاد که منافق نباشند یعنی باطنش مطابق با ظاهر باشد چه در عقائد که در حق منافقین میفرماید وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنافِقِينَ لَكاذِبُونَ و چه در اخلاق اظهار صفت حمیده کند مثل عدالت، سخاوت، تواضع، محبت و غیر اینها

و باطنا بر خلاف باشد، و چه در عبادات و اعمال که مرائی باشد بالجمله صدّیق مطلق کسی را گویند که در جمیع مراحل صادق باشد و از باب اینکه (بر عکس نهند نام زنگی کافور) ابا بکر را صدیق گفتند و حال آنکه از القاب مختصّه بعلیّ علیه السّلام است در زیارتش میخوانی

(السّلام علیک ایّها الصدیق الاکبر و الفاروق الاعظم)

أَفْتِنا یعنی تعبیر فرما و تأویل نما فِی سَبْعِ بَقَراتٍ سِمانٍ که در عالم رؤیا دیده شده یَأْکُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجافٌ که سمان مأکول عجاف شدند.

وَ سَبْعِ سُنْبُلاتٍ خُضْرٍ که آنهم در رؤیا دیده شده وَ أُخَرَ یابِساتٍ یعنی سبع سنبلات یابسات که آن سبع خضر مغلوب آن سبع یابسات شدند و از بین رفتند لَعَلِّی أَرْجِعُ إِلَی النَّاسِ که مرا فرستاده اند از شما جواب بگیرم و بآنها مراجعه کنم لَعَلَّهُمْ یَعْلَمُونَ تا آنها از این تأویل و تعبیر مطلع شوند و اگر وظیفه ای دارند عمل کنند.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۴۷ تا ۴۹] .... ص: ۲۰۷

قالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ سِنِینَ دَأَباً فَما حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِی سُنْبُلِهِ إِلاَّ قَلِیلاً مِمَّا تَأْکُلُونَ (۴۷) ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ سَبْعٌ شِدادٌ یَأْکُلْنَ ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلاَّ قَلِیلاً مِمَّا تُحْصِنُونَ (۴۸) ثُمَّ یَأْتِی مِنْ بَعْدِ ذلِکَ عامٌ فِیهِ یُغاثُ النَّاسُ وَ فِیهِ یَعْصِرُونَ (۴۹)

فرمود یوسف کشت میکنید هفت سال بر سبیل عادت و دأبی که دارید پس آنچه حصاد کردید بگذارید در خوشه که فاسد نشود مگر قلیلی که در سال میخورید پس از این هفت سال هفت سال دیگر میآید که بسیار سخت و شدید خشکسالی میشود و آنچه را که ذخیره کرده اید مصرف میکنید مگر قلیلی که نگاه میدارید

پس از آن سال میآید که بارانهای نافع زیادی نازل میشود و کشت و زرع بسیاری و اشجار و فواکه زیادی دست میآید و مردم از قحطی نجات پیدا میکنند.

قالَ تَزْرَعُونَ بمعنی امر است یعنی زراعت بکنید سَبْعَ سِنِينَ دَأَباً یعنی متوالیه بجد و جهد که مسامحه در امر زراعت نشود و توهم نکنید که بمقدار کفایت سال کشت کنید هر چه میتوانید کشت کنید.

فَما حَصَدْتُمْ و آنچه از حاصل دست آوردید آنها را از سنبل خارج نکنید که نتوانید نگاه داری کنید چون بآفت سوس و فساد نزدیک است و اگر در خوشه بماند هر چه نگاه دارید محفوظ میماند فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ بلی بقدر احتیاج سالیانه خود بردارید و مصرف کنید إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ آنهم با کمال ملاحظه که زیاده روی نشود.

و پس از این هفت سال ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذلِكَ سَبْعٌ شِدادٌ که خشکسالی میشود و حاصل عمل نمیآید و اشجار میوه نمیدهد و بسیار بر مردم سخت و دشوار میشود يَأْكُلْنَ ما قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ در این هفت سال باید هر سالی بقدر لزوم و احتیاج بردارید که در این هفت سال قحط آنچه در آن هفت سال قبل ذخیره کرده اید مصرف میشود، و تعبیر به اینکه این هفت سال قحط آن هفت گاو عجاف است و آن هفت سنبله یابس میخورند آن هفت سال قبل را که هفت گاو سمان و هفت سنبله خضر بودند مگر مقدار قلیلی که احتیاطا ذخیره کرده اید إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ تا اینجا تعبیر خواب ملک تمام شد.

پس از این از طریق وحی که دلیل بر رسالت و نبوت او است خبر میدهد میفرماید ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذلِكَ بعد از این چهارده سال که در هفت سال بوده سال پانزدهم عام سال بسیار خوشی میآید فِيهِ يُغاثُ النَّاسُ ممکن است مراد غیث باشد که باران نافعی برای ناس میآید حاصل بسیار دست میآورند

و فواکه و میوه جات زیاد میشود و اشجار سبز و خرّم و بثمر میرسد و ممکن است بمعنای غوث باشد که پناه گاه مردم است که مردم راحت میشوند و از فشار قحطی نجات پیدا میکنند و اضطراب و توحش و تشتت خیال آنها برطرف میشود وَ فِيهِ يَعْصِرُونَ مثل انگور و انار و سایر فواکه که آب میگیرند و فشار میدهند که از کثرت فواکه آب گیری میکنند پس از این فرمایشات آن شخص ساقی آمد نزد ملک و اجزاء او و آن کسانی که از آنها تعبیر خواسته بود و گفتند اضغاث احلام است و فرمایشات یوسف را تماما بر آنها بیان کرد ملک را بسیار خوش آمد و او را طلبید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۰] .... ص: ۲۰۹

وَ قالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جاءَهُ الرَّسُولُ قالَ ارْجِعْ إِلى رَبِّكَ فَسْئَلْهُ ما بالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ (۵۰)

و گفت ملک بیاورید از سجن نزد من بیوسف یعنی یوسف را بیاورید نزد من پس چون که آمد رسول ملک نزد یوسف که ملک تو را خواسته گفت برگرد نزد آقای خود ملک پس از او سؤال کن که چه بود شأن زنهایی که قطع کردند دستهای خود را بدرستی که پروردگار من بکید آنها عالم است.

وَ قالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ که او را از حبس نجات دهید سزاوار نیست همچه دانشمندی در حبس باشد و بیاورید نزد من که در دربار سلطنتی باو کمال احتیاج را داریم.

فَلَمَّا جاءَهُ الرَّسُولُ فرستاده ملک آمد نزد یوسف بگمان اینکه بشارتی آورده و بفوریت یوسف از حبس خارج میشود لکن حضرت یوسف برای آن تهمت که باو زده بودند بیرون نیامد تا آنکه بر شما معلوم شود که مجرد تهمت بوده

و دامن یوسف پاک بوده.

قالَ ارْجِعْ إِلى رَبِّکَ برگرد برو نزد سید خود ملک تا رفع تهمت از من نشود من از حبس بیرون نخواهم آمد.

فَسْئَلْهُ ما بالُ النِّسْوَهِ اللَّاتِی قَطَّعْنَ أَیْدِیَهُنَّ اسم زلیخا را نبرد با اینکه انسب بود چون او تهمت زده بود برای احترام عزیز که نخست وزیر ملک بود رسول برگشت و پیغام یوسف را داد، از حضرت رسول صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم روایت کرده اند که فرمود تعجب میکنم از صبر و کرم یوسف موقعی که آمدند و سؤال تعبیر خواب ملک را کردند نفرمود تا من از حبس خارج نشوم تعبیر نمیکنم و موقعی که آمدند او را از حبس خارج کنند بیرون نیامد تا رفع تهمت از او بشود.

إِنَّ رَبِّی بِکَیْدِهِنَّ عَلِیمٌ خدای من میداند مکر و حیله آنها را که مرا بی گناه هفت سال گرفتار حبس و زندان کردند و مرا در نظر مردم متهم کردند

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۱] .... ص: ۲۱۰

قالَ ما خَطْبُکُنَّ إِذْ راوَدْتُنَّ یُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ ما عَلِمْنا عَلَیْهِ مِنْ سُوءٍ قالَتِ امْرَأَهُ الْعَزِیزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِینَ (۵۱)

ملک فرستاد نسوه که قطعن ایدیهن را حاضر کرد و از آنها پرسید کار شما و شأن شما چه نحو بوده زمانی که یوسف را خواستید برای ملاقات او که اشاره بمجلس زلیخا بوده آیا یوسف تمایل داشته یا شما او را میخواستید گفتند حاش للَّه ما هیچگونه سویی از یوسف مشاهده نکردیم گفت زلیخا زن عزیز که الان حق واضح و روشن شد و از باطل جدا شد من او را طالب بودم و دعوت میکردم و او از راست گویان بود.

قال ملک پس از اینکه تمام نسوه که مورد دعوت زلیخا بودند حاضر کرد با حضور خود زلیخا و عزیز و درباریان دولتی و رؤساء و امراء که زنها شهادت دهند بآنچه مشاهده کرده اند.

ما خَطْبُکُنَّ خطب بمعنی شأن و امری است که دعوت شده اید برای آن چون آنها ملامت کردند زلیخا را آنها را دعوت کرد برای رفع ملامت او، و وجه اینکه یوسف را دعوت بخود میکرد و مخاطبه یک دیگر را برای امری دعوت میکنند و خطیب کسی را گویند که دعوت کند مردم را بامری دینی یا دنیوی و فصل الخطاب علم بدعوت بحق است و تمیز بین حق و باطل و از حضرت رضا علیه السّلام مروی است فرمود

(اوتینا فصل الخطاب فهل فصل الخطاب الّا معرفه الکتاب)

چون ائمه علیهم السّلام مأمور بدعوت جن و انس بودند عارف بودند بزبان جن و انس بلکه بزبان حیوانات چون آنها هم بسا حاجتی داشتند یا مأموریتی پیدا میکردند مثل هدهد سلیمان و در حق داود میفرماید وَ آتَیْناهُ الْحِکْمَهَ وَ فَصْلَ الْخِطابِ ص آیه ۱۹، که تفسیر کردند بتمیز در گفتار یعنی بیان روش بی اشتباه.

إِذْ راوَدْتُنَّ یُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ چون از علامات و نشانه ها فی الجمله برای ملک مکشوف شده بود که زنها تعقیب بیوسف داشتند و برای میل عزیز و زلیخا یوسف را در حبس بردند و در اینجا میخواست بر تمام قضیه روشن شود گفت اذ راودتن یوسف عن نفسه زنها در جواب ملک قُلْنَ حاشَ لِلَّهِ یعنی ابدا و هرگز خدا شاهد است و پناه میبریم بخدا که ما عَلِمْنا عَلَیْهِ مِنْ سُوءٍ نفی کلیه سوء دلیل است بر اینکه در مجلسی که ما بودیم و او را دعوت کردند حتی نگاه باحدی از ما نکرد و با کمال حیا و عفّت وارد مجلس شد.

قالَتِ امْرَأَهُ الْعَزِیزِ زلیخا الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ نصیب حق از نصیب

باطل امتیاز پیدا کرد و حصّه حق از حصّه باطل جدا شد حق واضح و روشن شد أَنَا راوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهِ من او را دعوت میکردم و میخواستم وادار کنم او را بنزدیکی بخود وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ پس از شهادت نسوه و اقرار زلیخا بر تمام حضار واضح و روشن شد که دامن یوسف پاک بوده و بی گناه و تقصیر او را در این مدت مدید در زندان محبوس کرده اند و از این کاملا پشیمان شدند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۲] .... ص : ۲۱۲

ذلِکَ لِيَعْلَمَ أَنِّی لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يَهْدِی كَيْدَ الْخائِنِينَ (۵۲)

گفت یوسف این نیامدن من از حبس برای اینست که عزیز مصر بداند که من خیانت باو در موقع غائب بودن او نکردم و بدرستی که خداوند هدایت نمیکند کید و مکر خیانت کاران را.

ذلِکَ لِيَعْلَمَ أَنِّی لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ این کلام یوسف است برای عذرخواهی از ملک که فرستاده بود از حبس خارج شود و یوسف اطاعت نکرده بود و خارج نشده بود برای این جهت بوده و این انصراف از کلام زلیخا که گفت وَ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ بدون ذکر و قال یکی از محسنات بدیع است چنانچه در قرآن بسیار داریم مثل وَ جَعَلُوا أَعِزَّةَ أَهْلِها أَذِلَّةً وَ كَذلِکَ يَفْعَلُونَ که جعلوا کلام بالقیس است و کذلک یفعلون کلام الهی است نمل آیه ۳۴.

و ضمیر لیعلم و لم اخنه بعزیز برمیگردد که بر خود عزیز معلوم شود که من خیانتی باو نکردم در مورد زن عزیز، و بعضی گفتند ضمیرین راجع بملک است که او بداند که خیانت در دربار سلطنتی او نکردم که متعرض زنهای اجزاء دولتی شده باشد و ممکن است بلکه بعید نیست که فاعل لیعلم ملک باشد و مرجع ضمیر لم اخنه عزیز یعنی بر ملک معلوم شود که من خیانت بعزیز نکردم.

و بعض مفسرین گفتند این جمله کلام زلیخا است و مرجع ضمیر لیعلم

و لم اخنه بیوسف برمیگردد یعنی این اقرار من برای اینست که یوسف بداند که در غیبت او که در حبس بود من خیانت باو نکردم و لو در زمان حضورش خیانت کرده باشم و این احتمال بسیار سخیف است و جمله بعد نصّ بر خلاف او است که جمله وَ أَنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی کَیْدَ الْخائِنِینَ زیرا مسلّما او از خائنین بوده، و معنای این جمله اینکه شخص خیانت کار عاقبت رسوا میشود و کید و مکر و حیله او بخود او برمیگردد چنانچه میفرماید وَ کَذلِکَ جَعَلْنا فِی کُلِّ قَرْیَهٍ أَکابِرَ مُجْرِمِیها لِیَمْکُرُوا فِیها وَ ما یَمْکُرُونَ إِلَّا بِأَنْفُسِهِمْ وَ ما یَشْعُرُونَ انعام آیه ۱۲۳ خیانت اقسامی دارد: یکی خیانت در امانت است و از معاصی کبیره است هم خیانت حق اللَّه است و هم حق الناس، و یکی خیانت با خدا و رسول و امام است که اظهار اطاعت کند و باطنا مخالفت کند چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَخُونُوا اللَّهَ وَ الرَّسُولَ وَ تَخُونُوا أَماناتِکُمْ انعام آیه ۲۷، یکی اگر عیبی در برادر دینی دید بازگو کند نزد دیگران، یکی اگر مطلبی کلامی از کسی شنید و سرّی از او باو سپرده شد فاش کند که ائمه اطهار علیهم السّلام اسراری برای شیعیان گفتند و آنها نزد دشمنان فاش کردند و ظلمهایی که بائمه اطهار وارد شد در اثر کشف آن اسرار بوده که شیعه نتوانست خودداری کند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۳] .... ص: ۲۱۳

وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ (۵۳)

و من تبرئه نمیکنم نفس خود را بدرستی که نفس هر آینه بسیار امر میکند ببدی مگر آنکه رحم فرماید پروردگار من بدرستی که پروردگار من آمرزنده مهربان است.

وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی کلام در نفس بسیار طویل الذیل است: نفس نباتی، نفس حیوانی، نفس انسانی، نفس ملکوتی و از برای نفس انسانی مراتبی است نفس امّاره، نفس لوّامه، نفس مطمئنّه، نفس راضیه، نفس مرضیه و از برای هر یک از اقسام قوایی است و نیز کلام در اینکه مجرد است یا مادی و بیان ادله بر هر یک و ما یک قسمتی در مجلد سوم کلم الطیب در این باب متعرض شده ایم و در اینجا قناعت میکنیم بذکر یک حدیث که کمیل از امیر المؤمنین علیه السّلام روایت کرده:

(قلت یا امیر المؤمنین ارید ان تعرفنی نفسی قال ایّ نفس ترید قلت هل هی الانفس واحده فقال یا کمیل انما هی اربع النامیه النباتیه و الحسیه الحیوانیه و الناطقه القدسیه و الکلمه الالهیّه و لکل واحده من هذه خمس قوی و خاصّیتان فالنامیه النباتیه لها خمس قوی ماسکه و جاذبه و هاضمه و دافعه و مربیه و لها خاصّیتان الزیاده و النقصان و انبعاثها من الکبد و هی اشبه الاشیاء بنفس الحیوان و الحیوانیه الحسیه لها خمس قوی سمع و بصر و شمّ و ذوق و لمس و لها خاصّیتان الرضا و الغضب و هی اشبه الاشیاء بنفس السباع.

و الناطقه القدسیه و لها خمس قوی فکر و ذکر و علم و حلم و نباهه و لیس لها انبعاث و هی اشبه الاشیاء بنفس الملائکه و لها خاصتان النزاهه و الحکمه.

و الکلمه الالهیه و لها خمس قوی بقاء فی فناء و نعیم فی شقاء و عزّ فی ذلّ و فقر فی غناء و صبر فی بلاء و لها خاصتان الحلم و الکرم و هذه التی مبدءها من اللّه و الیه تعود لقوله تعالی فَنَفَخْنا فِیهِ مِنْ رُوحِنا، و اما عودها فلقوله تعالی یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً و العقل وسط الکل لکیلا یقول احدکم شیئا من الخیر و الشر الا لقیاس معقول.

) اقول- این حدیث شریف احتیاج بشرح مبسوطی دارد هر جزء جزء آن و

از وضع تفسیر خارج است و آن را در عهده علماء اعلام میگذاریم و رد میشویم إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ اشکال- نفس امّاره در نفوس جهّال و فسّاق و فجره و کفره است نفوس انبیاء با آن مقام عصمت و طهارت و علم و اخلاق حمیده دارای نفوس قدسیه هستند نه نفس امّاره و نفوس آنها مبراء و منزه است بچه مناسبت فرمود وَ ما أُبَرِّئُ نَفْسِی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ جواب- منظور حضرت یوسف این بود که من قوای حیوانیه شهویه و غضبیه دارا هستم فرد اجلاء آن را بالاخص در عنفوان جوانی که اگر نبود مقام عصمت و نبوت کمتر از دیگران نبودم و این مقام موهبت الهیست که آنکه مورد این تفضل و رحمت الهی میشود دیگر نفسش اماره بالسوء نیست و خلاصه مطلب اینکه مراد از این نفس نفس حیوانی است که دارای قوه شهوت و غضب و وهم است که قوه بهیمیه و سبعیه و شیطانیه مینامند و جمیع افراد بشر دارای آن هستند باختلاف شدّت و ضعف و اینها موجب بقاء است در حیات دنیویه و هیچ جلوگیری ندارد مگر قوه الهیه قدسیه که از ایمان حاصل میشود و هر چه ایمان قوت پیدا میکند بیشتر میتواند جلوگیری کند تا برسد بایمان انبیاء و اولیاء که مقام عصمت است.

إِنَّ رَبِّی غَفُورٌ رَحِیمٌ هم میآمرزد کسانی را که مرتکب سوء شدند اشاره به اینکه زلیخا چنانچه توبه کرد و پشیمان شد مورد مغفرت میشود و یوسف که نگه داری کرد مورد رحمت واقع میشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۴] .... ص : ۲۱۶

وَ قالَ الْمَلِکُ ائْتُونِی بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِی فَلَمَّا کَلَّمَهُ قالَ إِنَّکَ الْیَوْمَ لَدَیْنا مَکِینٌ أَمِینٌ (۵۴)

و گفت ملک بیاورید نزد من یوسف را من او را برای خود نگه داری کنم پس چون که یوسف را آوردند با او تکلم کرد و پاره ای از سؤالات نمود و جواب وافی کافی شنید و پی برد بمقام علم و عقل و دیانت و اهانت او گفت محققا امروز شما نزد من مکانت و جاه بزرگی داری و امین مملکت و سلطنت هستی تمام امور بشما سپرده میشود.

وَ قالَ الْمَلِکُ ائْتُونِی بِهِ گفتند چون ملک پس از تعبیر خواب و اقرار زلیخا و شهادت نسوان علاقه مفرطی بیوسف پیدا کرد و خداوند محبت او را در قلب او قرار داد فرستاد او را بیاورند نزد ملک و چون یوسف از حبس بیرون آمد او را تنظیف کردند و لباسهای فاخر باو پوشانیدند.

أَسْتَخْلِصْهُ لِنَفْسِی یعنی خالص میگردانم یوسف را برای خود که تمام امور مملکتی را باو واگذار میکنم و در کلیه امور او را طرف مشورت قرار میدهم و بدستور و رأی او انجام میدهم پس چون یوسف آمد نزد ملک سلام کرد بلسان عربیه پرسید این چه زبانی است گفت زبان عمویم اسماعیل سپس با زبان عبرانی صحبت کرد گفت زبان پدرانم اسحق و یعقوب سپس ملک با زبانهای مختلف که میدانست تکلم کرد دید یوسف تمام زبانها را میداند بسیار تعجب کرد سپس گفت دوست دارم تعبیر خواب مرا مشافهه بیان کنی حضرت یوسف ابتداء شرح خواب او را بتمام خصوصیات بیان کرد که ملک فهمید که این علم لدنی است سپس دستوراتی که نتیجه تعبیر خواب بود بیان نمود که مفاد فَلَمَّا کَلَّمَهُ است.

قال الملک انک الیوم یعنی امروز لدینا در نزد ما نگفت در

نزد من یعنی نسبت بکلیه اعضاء مملکتی نسبت باجزاء درباری و لشگری و کشوری مکین جایگاه رفیعی داری که بر همه برتری داری و تمام تحت فرمان تو باشند و اطاعت اوامر تو را بکنند باصطلاح نائب السلطنه و نخست وزیر باشی امین تمام امور مملکتی بدست تو سپرده میشود چون عقل و علم و تدبیر تو از همه بالاتر و دیانت و درستی تو از همه بیشتر است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۵] .... ص: ۲۱۷

قالَ اجْعَلْنِی عَلی خَزائِنِ الْأَرْضِ إِنِّی حَفِیظٌ عَلِیمٌ (۵۵)

فرمود یوسف بملک قرار ده مرا بر تمام خزینه های زمین بدرستی که من هم حفظ میکنم و هم میدانم کجا باید مصرف کرد و کجا باید نگاه داشت.

قال یوسف بملک اجعلنی نصب کن و اختیار ده مرا عَلی خَزائِنِ الْأَرْضِ یعنی تمام استفاده های مملکتی از کشت و زرع و سایر عواید در تحت نظر من باشد و بدست من سپرده شود.

إِنِّی حَفِیظٌ من نمیگذارم تفریط و تلف شود و بیجا مصرف گردد علیم میدانم که کجا باید مصرف کرد و چه اندازه باید صرف شود اسراف و تبذیر نشود و در محل لازم مصرف شود ملک هم پذیرفت و یک همچه ریاست و نظارتی بیوسف داد حتی گفتند یوسف عزیز مصر شد و آن عزیز سابق بر کنار رفت و شاهد بر این خطاب اخوه یوسف در چند آیه بعد یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ الایه و شاهد دیگر آیه بعد

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۶] .... ص : ۲۱۸

وَ كَذلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْها حَيْثُ يَشاءُ نُصِيبُ بِرَحْمَتِنا مَنْ نَشاءُ وَ لا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (۵۶)

همین نحو ما تمکن دادیم از برای یوسف در زمین هر جا که بخواهد جای گیر شود اصابه میکنیم برحمت خود هر که را اراده کنیم و ضایع نمیکنیم اجر نیکوکاران را.

وَ كَذلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ اخبار و کلمات مفسرین در باب تمکن یوسف بسیار است و ما اکتفاء میکنیم بنقل یک حدیث که طبرسی از کتاب النبوه بالاسناد از احمد بن محمد بن عیسی از حسن بن علی بن بنت الیاس از حضرت رضا علیه السّلام نقل کرده که خلاصه مفادش اینکه در آن هفت سال که حاصل خیز بود بمقدار مصرف سالیانه مصر مصرف کرد و بقیه را ذخیره نمود در سنبل پس از آن در هفت سال قحطی در هر سالی مقداری لازم از آنها را فروخت باهل مصر سال اول بدرهم و دینار که باقی نماند برای مصر درهم و دیناری؟ سال دوم بحلیّ و جواهرات، سوم بدواب و مواشی، چهارم بعبید و اماء، پنجم بخانه ها و مغازه ها و کاروانسراها، سال ششم باراضی و باغستانها، سال هفتم بنفوس آنها که خود را فروختند بیوسف پس تمام عبید و اماء یوسف شدند و تمام آنچه در مصر و اطراف از منقول و غیر منقول بود ملک حضرت یوسف شد پس از آن هفت سال که نعمت فراوان شد بزرگی حضرت یوسف علیه السّلام تمام آنها را آزاد کرد و آنچه از آنها از منقول و غیر منقول گرفته بود بآنها ردّ کرد.

يَتَبَوَّأُ مِنْها حَيْثُ يَشاءُ هر نوع تصرفی که اراده میکرد میتوانست بکند چون تمام ملک طلق او بود.

نُصِيبُ بِرَحْمَتِنا مَنْ نَشاءُ رحمت الهی غیر متناهی است هر محلی که قابل

باشد بمقدار قابليتش اصابه ميشود و اين در دنيا است كه مورد نظر الهى نيست و اما در آخرت وَ لا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ كه حدّى و اندازه اى از براى شمول رحمت نيست الى غير النهايه.

اشكال- دخول در ديوان ظلمه از بزرگترين معاصى است و جزو اعوان ظلمه است حتى دارد

لا تعنهم على بناء مسجد

و نيز سؤال ميكند از امام عليه السّلام كه

(انى اخيط للسلطان فهل كنت من اعوان الظلمه فقال [ع اما انت فمنهم و اعوان الظلمه من يبيعك الإبر و الخيوط)

پس چرا حضرت يوسف فرمود اجْعَلْنِي عَلى خَزائِنِ الْأَرْضِ جواب- اولا نقض بموارد زيادى مثل قبول سلمان حكومت مدائن را كه بر تمام ايران و عراق حكومت داشت، و على بن يقطين در دستگاه هارون، و حضرت رضا عليه السّلام قبول ولايت عهد مأمون و امثال اينها در هر عصر و زمانى از علماء اعلام مثل شيخ بهايى و سيد داماد و علامه مجلسى و غير اينها.

و ثانيا دليل بر حرمت اخبارى است كه شارع مقدس حرام كرده اگر شرع مقدس واجب كند يا تجويز نمايد ديگر حرمت ندارد خداوند متعال در مقام بيان تفضلات نسبت بيوسف است و تمجيد او حتى نسبت بخود ميدهد وَ كَذلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ.

و ثالثا بامر الهى و وحى او همچه تقاضايى كرد حفظ نفوس تمام اهل مصر و ما حول آن منوط باين است كه اگر او نبود تمام در اين هفت سال هلاك شده بودند و رابعا براى رفع ظلم مانعى ندارد و نجات مظلوم.

[سوره يوسف (۱۲): آيه ۵۷] .... ص: ۲۱۹

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ (۵۷)

و هر آينه اجر آخرت بهتر از اين نوع نعم دنيوى است كه مختص است آن

اجر آخرتی برای کسانی که ایمان آوردند و بودند که از معاصی الهیه پرهیز میکردند.

وَ لَأَجْرُ الْآخِرَهِ خَيْرٌ زیرا نعم الهیه هر چه باشد و لو سلطنت مثل داود و سلیمان خالی از سه عیب و نقص نیست: اولا مشوب بآلام و اسقام است و ثانیا منوط و مربوط بزحمتهای زیادی است و ثالثا فانی و زائل است، و اما اجر آخرت خالی از این سه عیب است آلامی و اسقامی ندارد و بدون زحمت است و فنا و زوال در او نیست بعلاوه طرف مقایسه نیست نسبت با نعم دنیویه از هر جهتی لکن آن اجر آخرت مخصوص است لِلَّذِينَ آمَنُوا که لام اختصاص است و غیر اهل ایمان هر که باشد و هر چه باشد محروم از اجر است اگر مقصر است مخلد در عذاب و اگر قاصر است و لو عذاب ندارد لیاقت اجر هم ندارد.

وَ كانُوا يَتَّقُونَ اشکال مفاد این جمله این است که مؤمن غیر متقی که فساق از اهل ایمان باشند آنها هم لیاقت بهشت ندارند و محروم از اجر هستند.

جواب- فساق مؤمنین اگر با ایمان از دنیا روند مشمول عفو و مغفرت و شفاعت میشوند و پس از پاک شدن مشمول میگردند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۸] .... ص: ۲۲۰

وَ جاءَ إِخْوَهُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ (۵۸)

و آمدند برادران یوسف پس وارد شدند بر او پس یوسف آنها را شناخت ولی آنها او را نشناختند.

گفتند در آن هفت سال قحطی و نیامدن باران سرایت کرد باطراف مصر حتی بمحل یعقوب که فاصله بین آن و مصر ۱۸ روز بوده و خبر رسید که سلطان مصر دارد گندم میفروشد بقیمت نازلی و از اطراف میروند و میخرند اولاد خود را خواست گفت بروید مصر بلکه بشما عنایتی بشود آنها حرکت کردند و خدمت

حضرت یوسف شرفیاب شدند.

وَ جاءَ إِخْوَةُ یُوسُفَ ده فرزند یعقوب غیر از ابن یامین که برادر پدر و مادری یوسف بود و از همه اولاد یعقوب کوچک تر بود فَدَخَلُوا عَلَیْهِ و مذاکراتی بین آنها و یوسف شد که گفتند یوسف از آنها پرسید از کجا می آیید گفتند از طرف شام گفت شما جاسوس نباشید گفتند ما تمام برادریم و پدران ما انبیاء بودند ما فرزندان یعقوب فرزند اسحق فرزند ابراهیم که آتش نمرود بر او سرد و سلامت شد هستیم گفت مگر پدر شما چند پسر داشت گفتند دوازده پسر گفت شما که ده نفر هستید گفتند یکی از برادران ما را گرگ پاره کرد و خورد گفت یک نفر دیگر شما چرا نیامد گفتند او کوچک تر از ما بود و از مادر از ما جدا بود و پدر ما برای حزن آن فرزند این را نزد خود نگاه داشته که یادگار او است و باو انس گرفته از خود جدا نمیکند و اینست مفاد فَعَرَفَهُمْ وَ هُمْ لَهُ مُنْکِرُونَ گفت شغل شما چیست گفتند زراعت میکنیم و چون چند سال است خشک سالی شده ما از کشت محروم شده ایم و شنیدیم شما گندم فروشی میکنید آمدیم یک مقدار خریداری کنیم، و سرّ اینکه یوسف را نشناختند چون قریب چهل سال گذشته و ابدا در مخیّله آنها خطور نمیکرد که یوسف را که بدراهم معدوده فروخته بر عریکه سلطنت نشسته و لباس سلطنتی پوشیده و تاج پادشاهی دارد و مخصوصا حضرت یوسف با آنها با زبان عبرانی تکلم نکرد و مترجم خواست که آنها متوجه نشوند که او عارف بزبان عبرانیست.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۵۹] .... ص : ۲۲۲

وَ لَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ قالَ ائْتُونِی بِأَخٍ لَکُمْ مِنْ أَبِیکُمْ أَ لا تَرَوْنَ أَنِّی أُوفِی الْکَیْلَ وَ أَنَا خَیْرُ الْمُنْزِلِینَ (۵۹)

پس چون بار گندم آنها را بر شترها بار کرد و خواستند مرخص شوند گفت بیاورید نزد من آن برادر خود را او را هم ملاقات کنم که از مادر جدا باشد و فقط برادر پدری شما است آیا نمی بینید که من چه اندازه کیل شما را وافی و کافی قرار دادم و من بسیار مهمان دوست هستم کاملا از شما پذیرایی میکنم.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ بهر یک یک بار شتر گندم داد که شاید بهر کدام یک خروار گندم داده باشد بقیمت بسیار نازلی.

قالَ ائْتُونِی بِأَخٍ لَکُمْ مِنْ أَبِیکُمْ اینها برای تخلص از یوسف گفتند ما میآوریم حضرت یوسف گفت من از شما یک نفر بعنوان گرو و رهن نگاه میدارم که اگر آوردید آن یک برادر خود را رها میکنم آنها در میان خود قرعه زدند بنام شمعون درآمد و بعضی گفتند که آنها بیوسف گفتند هر کدام ما را اختیار میکنی نگاه دار یوسف شمعون را اختیار کرد چون اعقل آنها بود.

أَ لا تَرَوْنَ أَنِّی أُوفِی الْکَیْلَ دیدید که من نظر ببضاعت شما نداشتم و کیل شما را کافی و وافی قرار دادم وَ أَنَا خَیْرُ الْمُنْزِلِینَ یعنی هر که بر من وارد شود کمال احترام و پذیرایی را از او میکنم و دوست میدارم که بر من وارد شوید لکن مشروط بر آوردن برادر خود را.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۰] .... ص : ۲۲۲

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِی بِهِ فَلا کَیْلَ لَکُمْ عِنْدِی وَ لا تَقْرَبُونِ (۶۰)

پس اگر نیاورید او را پس دیگر کیلی نزد من ندارید و نزدیک بمن نشوید شما را بخود راه نمیدهم.

ص: ۲۲۲

در قرآن مجید در بسیاری از آیات شریفه وعد و وعید را مخلوط فرموده که اگر ایمان آوردید و عمل صالح بجا آوردید و تقوای از معاصی جَنَّاتٍ تَجْرِی تَحْتَهَا الْأَنْهارُ نصیب شما است خالدا فیها و اگر ایمان نیاوردید و بکفر و شرک و ظلم و فسق و فجور باقی ماندید ناراً خالِداً فِیها داخل خواهید شد حضرت یوسف اولا وعده داد که اگر برادر خود را آوردید بشما کیل کامل میدهم و ضیافت میکنم و پذیرایی مینمایم و ثانیا تهدید و تخویف به اینکه فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِی بِهِ اگر نیاوردید و با عذاری که پدرش نگذارد یا بچه بود طاقت مسافرت نداشت یا خود او راضی نشد و حاضر نشد بیاید یا اعذار دیگر آوردید و او را همراه خود نیاوردید فَلا کَیْلَ لَکُمْ عِنْدِی دیگر جنس بشما نمیفروشم بهر قیمتی که بخواهید و دانه ای بشما نمیدهم وَ لا تَقْرَبُونِ بلکه جلوگیری میکنم که شما را در شهر مصر که معنی قرب است راه ندهند چون حضرت یوسف علیه السّلام میدانست که آنها احتیاج شدید دارند در این چند ساله خشک سالی بگندم و محلّی جز نزد یوسف نیست که بتوانند از آنجا تحصیل کنند و ناچار هستند که باز برگردند و بدون برادر آنها را راه نمیدهند بهر قیمتی تمام شود او را خواهند آورد

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۱] .... ص: ۲۲۳

قالُوا سَنُراوِدُ عَنْهُ أَباهُ وَ إِنَّا لَفاعِلُونَ (۶۱)

گفتند به همین زودی مطالبه میکنیم پدر او را در مورد او و محققا ما هر آینه اطاعت میکنیم فرمایش شما را و عملی میکنیم.

قالوا برادران یوسف بحضرت یوسف علیه السّلام سنراود مراوده رفت و آمد و گفت و گو است و در این مورد یعنی تعقیب میکنیم و اصرار میکنیم (عنه) در مورد برادرمان ابن یامین (اباه) پدر او یعقوب را بهر وسیله که ممکن باشد او را راضی میکنیم که با ما بیاید وَ إِنَّا لَفاعِلُونَ و محققا ما

عملی خواهیم کرد و او را خواهیم آورد، حضرت یوسف تمهیدی بنظر آورد که حضرت یعقوب بداند که سلطان مصر نسبت بآنها عنایت و محبت دارد و راضی شود که برادرش را اجازه دهد که با برادران بیاید مصر.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۲] .... ص: ۲۲۴

وَ قالَ لِفِتْیانِهِ اجْعَلُوا بِضاعَتَهُمْ فِی رِحالِهِمْ لَعَلَّهُمْ یَعْرِفُونَها إِذَا انْقَلَبُوا إِلی أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۶۲)

و گفت یوسف بکسانی که امر کیل را بدست آنها داده بود بغلمان و عبید خود که بضاعت آنها که داده بودند بازاء کیل های خود در خفاء آنها در بارهای آنها بگذارید بلکه آنها بشناسند و معرفت پیدا کنند موقعی که باز میکنند متاع خود را در نزد اهل خود و این وسیله شود برای مراجعت آنها.

و قال یوسف علیه السّلام لفتیانه فتیان جمع فتی بمعنی جوان یعنی بجوانان خود که غلامان و عبید او بودند و آنها را بر این کار گماشته بود که اخذ کنند وجوهی که میآورند و تحویل دهند متاع را و گندم را و متکفل این عمل بودند.

اجْعَلُوا بِضاعَتَهُمْ آنچه آورده بودند برای خرید اجناس و اینها تحویل گرفته بودند فی رحالهم دربار آنها بنحوی که آنها متوجه نشوند لَعَلَّهُمْ یَعْرِفُونَها بلکه آنها معرفت پیدا کنند و بدانند که من نسبت بآنها کمال محبت و لطف را دارم و از آنها توقع عوض ندارم.

إِذَا انْقَلَبُوا إِلی أَهْلِهِمْ در منازل خود وارد میشوند و رحال خود را باز میکنند تا اینکه سبب شود برای مراجعت آنها لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ و مراجعت کنند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۳] .... ص : ۲۲۵

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلى أَبِيهِمْ قالُوا يا أَبانا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنا أَخانا نَكْتَلْ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ (۶۳)

پس موقعی که اولاد یعقوب برگشتند خدمت یعقوب رسیدند گفتند ای پدر بزرگوار ما منع شده از ما کیل پس بفرست با ما برادر ما را کیل میدهند و محققا بدان که ما او را هر آینه حفظ خواهیم کرد.

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلى أَبِيهِمْ گفتند موقعی که اخوه یوسف برگشتند خدمت یعقوب رسیدند با حال حزن سلام کردند سلام ضعیفی فرمود شما را چه میشود گفتند موقعی که ما را بردند نزد سلطان مصر بسیار سلطان عادل عالم رءوف مهربانی بود کمال شباهت اخلاقی و عملی بشما داشت از ما معرفی خواست ما معرفی خود را کردیم و خود را بشما شناسانیدیم و شرح حزن و اندوه و ضعف و پیری و نابینایی و حسب شما را باسحق و ابراهیم بیان کردیم جهت آن را از ما پرسید گفتیم برادری داشتیم بسیار مورد علاقه پدر ما بود گرگ او را ربود و پاره کرد و خورد پرسید مگر شما چند برادر بودید گفتیم دوازده گفت پس چرا آن یک برادر دیگر را نیاوردید گفتیم او از همه ما کوچک تر است و پدر ما او را نزد خود نگاه داشته برای تسلیت خاطر در فراق آن برادر که طعمه گرگ شده و تمام حزن پدرمان برای او است از ما قبول نکرد و گفت اگر آن برادر دیگرتان را آوردید و شهادت داد که شما راست می گویید باز من بهتر و بیشتر برای خاطر پدرتان بشما میدهم و الّا دیگر نزد من نیائید وکیلی بشما نخواهم داد که مفاد قالُوا يا أَبانا مُنِعَ مِنَّا الْكَيْلُ است یعنی کیل ثانوی غیر از این کیل که آورده ایم یعقوب فرمود چرا صدای شمعون را نمیشنوم گفتند او را بعنوان رهن نگاه داشت که ما حتما با ابن یامین برگردیم نزد او وکیل زیادی بگیریم

فَأَرْسِلْ مَعَنا أَخانا نَكْتَلْ پس شما برادرمان را با ما بفرست تا كيل زيادى دست بياوريم و اگر خوف داريد كه زحمتى و مصيبتى بر او متوجه شود مطمئن باشيد كه وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ ما بتمام جهت او را حفظ خواهيم كرد.

[سوره يوسف (۱۲): آيه ۶۴] .... ص : ۲۲۶

قالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلاَّ كَما أَمِنْتُكُمْ عَلى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ فَاللَّهُ خَيْرٌ حافِظاً وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۶۴)

حضرت يعقوب [ع فرمود چگونه مطمئن بشوم بشما كه همان نحوى كه در مورد يوسف اطمينان داديد قبل از اين پس خداوند بهتر حفظ ميفرمايد و رحمتش بر بندگان بيشتر و بالاتر از رحمت رحم كنندگان است.

قالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ با اين امتحانى كه شما داديد در مورد يوسف كه من گفتم إِنِّى لَيَحْزُنُنِى أَنْ تَذْهَبُوا بِهِ وَ أَخافُ أَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَ أَنْتُمْ عَنْهُ غافِلُونَ شما گفتيد قالُوا لَئِنْ أَكَلَهُ الذِّئْبُ وَ نَحْنُ عُصْبَةٌ همين كلام مرا گرفتيد و گفتيد ما غافل بوديم و گرگ او را خورد آيا همين نحو من ايمن باشم بر ابن يامين كه شما او را حفظ ميكنيد إِلَّا كَما أَمِنْتُكُمْ عَلى أَخِيهِ با اينكه حضرت يعقوب ميدانست كه دروغ ميگوينـد و گرگ او را نخورده چنانچه در آيات بعد بيايد كه يعقوب فرمود عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِى بِهِمْ جَمِيعاً و نيز فرمود يا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَ أَخِيهِ پس از چهل سال ميدانست يوسف زنده است و بيعقوب برميگردد.

من قبل كه همان معامله كه با يوسف كرديد با برادرش هم بكنيد فَاللَّهُ خَيْرٌ حافِظاً خداوند هم يوسف و هم برادرش را حفظ ميفرمايد، از اين جمله استفاده ميشود كه وحى بر يعقوب آمد كه يوسف و برادرش را ما حفظ

میکنیم وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِینَ و او بمن رحیم است و مرا از این فراق نجات میدهد و بوصال آنها میرسم چنانچه خودش میفرماید أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۵] .... ص: ۲۲۷

وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتاعَهُمْ وَجَدُوا بِضاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَیْهِمْ قالُوا یا أَبانا ما نَبْغِی هذِهِ بِضاعَتُنا رُدَّتْ إِلَیْنا وَ نَمِیرُ أَهْلَنا وَ نَحْفَظُ أَخانا وَ نَزْدادُ کَیْلَ بَعِیرٍ ذلِکَ کَیْلٌ یَسِیرٌ (۶۵)

پس موقعی که باز کردند اوعیه متاعی که آورده بودند یافتند که ثمنی که بازاء آن داده بودند در آن اوعیه بآنها برگردانیده شده گفتند پدر بزرگوار ما دیگر چه میخواهیم و چه توقع داریم اینست ثمنی که بازاء متاع داده ایم بما برگردانده که این متاع مجانی داده شده اگر برادرمان را که خواسته ببریم بیشتر بما و باو احسان میکند و باعث این میشود که اهل ما بیشتر استفاده کنند و البته ما برادرمان را محافظت میکنیم این مقدار کیل که آورده ایم نسبت بآنچه بعدا بما عطاء میشود یسیر و بار شتر بیشتر بما میدهند حضرت یعقوب [ع چون فهمید محبت ملک مصر را نسبت بآنها و از آن طرف هم عده زیادی اهل بیت او هستند که هر کدام آنها اولاد زیاد و خانواده دارند و این مقدار وافی نیست قلب او رام شد بر فرستادن ابن یامین را همراه آنها وَ لَمَّا فَتَحُوا مَتاعَهُمْ نفس متاع که باز کردن ندارد مراد ظرف متاع که دربسته بوده موقعی که باز کردند که متاع را بمصرف رسانند وَجَدُوا بِضاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَیْهِمْ بضاعه ثمن است که بازاء طعام داده بودند عوض مثمن که طعام باشد سؤال- اگر مقصود دادن متاع بلا ثمن بود چرا از ابتداء بعنوان هدیه

و هبه و صلح بلاـ عوض نداد و بعنوان بیع داده با اینکه بیع بلاـ ثمن باطل است جواب- اگر بآن عناوین داده بود اظهار یک منتی بر آنها بود و مورث یک خفتی بر آنها میشد و بیع بلا ثمن نبوده و او منت هم ندارد سپس ثمن را بآنها هبه کرده بنحوی که متوجه نشوند که موجب خفت باشد.

قالُوا یا أَبانا ما نَبْغِی یعنی چه میخواهیم و چه طلب میکنیم و چه توقع داریم.

هـذِهِ بِضاعَتُنا رُدَّتْ إِلَیْنا ثمنی که برده بودیم برای خرید متاع بما برگشته و طعام برای ما مجانا واقع شده و این نیست مگر محبت و احسان و بزرگی ملک مصر.

وَ نَمِیرُ أَهْلَنا یعنی اگر برادرمان را همراه خود بردیم و اظهار خدمت و اطاعت و تمنّای او را کردیم برای مصرف اهل و عیال خود و توسعه بر آنها طعام وافی کافی میآوریم و همین ثمنی که بضاعت ما بوده میبریم و ثانیا خریداری میکنیم وَ نَحْفَظُ أَخانا که بر فرض شما تصور کنید که ما محبتی ببرادرمان نداشته باشیم و مراعات حال شما را هم نکنیم برای نفع خودمان او را محافظت میکنیم وَ نَزْدادُ کَیْلَ بَعِیرٍ بار شتر هم ببرادرمان داده میشود هم بما بیشتر میدهند ذلِکَ کَیْلٌ یَسِیرٌ معنی این نیست که بما کیل یسیر داده شده بلکه چون امور نسبی است یعنی نسبت بآنچه که بعدا بما داده میشود این یسیر است و قلیل و احتیاج بتفسیر بعضی نداریم که بمعنی سهل و آسان تفسیر کردند و این خلاف ظاهر بلکه صریح قرآن است در مقابل نَزْدادُ کَیْلَ بَعِیرٍ یعنی این قلیل است در مقابل کثیر و ناقص است در مقابل زائد حضرت یعقوب [ع چون این را مشاهده کرد قلبا راضی شد ولی از آنها عهد و میثاق گرفت که آنها در محافظت او کوتاهی نکنند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۶] .... ص : ۲۲۹

قالَ لَنْ أُرْسِلَهُ مَعَكُمْ حَتَّى تُؤْتُونِ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَنِي بِهِ إِلاَّ أَنْ يُحاطَ بِكُمْ فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قالَ اللَّهُ عَلى ما نَقُولُ وَكِيلٌ (۶۶)

فرمود هرگز نمیفرستم او را با شما تا اینکه عهد و قسم یاد کنیم بعهد الهی هر آینه او را برگردانید بمن مگر تقدیر الهی و پیش آمدی شود که از قدرت و اختیار شما خارج باشد پس موقعی که عهد و قسم یاد کردند نزد یعقوب و خواستند او را ببرند یعقوب گفت خداوند بر آنچه من با شما قرارداد کردیم و گفتیم وکیل باشد.

قالَ لَنْ أُرْسِلَهُ لن برای نفی تأیید است یعنی ممکن نیست و محال است بمحال عادی که من او را بفرستم معکم با شما که حکماء گفتند چهار قسم محال داریم: محال ذاتی، محال وقوعی، محال شرعی، محال عادی.

محال ذاتی که محال عقلی هم گویند مثل شریک باری مقابل واجب و ممکن. محال وقوعی آنکه معلول بدون علت تحقق پیدا نمی کند مثل ماهیات ممکنه در مقابل طبیعی و دهری و مصنوع بدون صانع و فعل بدون فاعل.

محال شرعی افعالی که شرع و عقل حکم بقبح آن کرده مثل فحشاء و منکر و بغی و سایر معاصی که محال است شارع ترخیص کند و عقل تجویز کند.

محال عادی به اینکه بر حسب عادت و اسباب ظاهریه هنوز واقع نشده مثل عنقا و کوه قاف و غول بیابانی که علماء از این نحو امور تعبیر می کنند بانیاب اغوال و در اینجا یعنی بر حسب عادت محال است او را بفرستم با شما حَتَّى تُؤْتُونِ که تؤتونی بوده کسره دلالت بر سقوط یاء متکلم می کند مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ یعنی با خدا عهد و میثاق ببندید در حضور من که واجب شود بر شما که بعهد و نذر و قسم واجب میشود و نقضش حرام و موجب کفاره علی

اختلاف می شود.

لَتَأْتُنَّنِی بِهِ که او را باندازه قدرت خود حفظ کنید و برگردانید بمن إِلَّا أَنْ یُحاطَ بِکُمْ که در زمینه عدم قدرت تکلیف ساقط و مؤاخذه قبیح و خلف و نقض حرام نیست و کفاره تعلق نمی گیرد.

فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ عهد و قسم یاد کردند حضرت یعقوب خدا را بر این قرارداد وکیل گرفت.

قال یعقوب اللَّهُ عَلی ما نَقُولُ که مشاهده و قسم باشد که بین من و شما گفته شد وکیل که توکلم و اعتمادم و امیدم بخدا است که او حفظ فرماید و بمن برگرداند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۷] .... ص: ۲۳۰

وَ قالَ یا بَنِیَّ لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ مُتَفَرِّقَةٍ وَ ما أُغْنِی عَنْکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ إِنِ الْحُکْمُ إِلاَّ لِلَّهِ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ عَلَیْهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُتَوَکِّلُونَ (۶۷)

و فرمود یعقوب ای فرزندان من داخل نشوید در مصر از یک دروازه و داخل شوید از دروازه های مختلف و من بی نیاز نمی کنم شما را از تقدیرات الهی در هیچ قسمتی نیست حکم مگر مختص بخدا است بر او توکل کردم و بر او توکل کنند متوکلون.

وَ قالَ یا بَنِیَّ چون آنها مجهز شدند بر حرکت و مسافرت و البته همه آنها با جمال زیبا و لباس فاخر و تمام برادر و از یک پدر بودند و اراده داشتند که نزد ملک مصر مشرف شوند حضرت یعقوب ترسید که مبادا در نظر بعضی جلوه

کنند و آنها را نظر بزنند باصطلاح چشم و نظر یا حسد ببرند فرمود لا تَدْخُلُوا مِنْ بابٍ واحِدٍ محققا بخصوص اهل مصر که در آن موقع گرفتار قحطی شده بودند و هر چه داشتند از ملک و مال و عبید و اماء برای اخذ طعام از ملک فروخته حتی خود را عبید و اماء او قرار داده اند بسیار بنظرشان میآید همچه اجتماعی با این زیبایی.

وَ ادْخُلُوا مِنْ أَبْوابٍ مُتَفَرِّقَهٍ که گفتند هر دو نفر از یک باب وارد شدند وَ ما أُغْنِی عَنْکُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ غنی بمعنی بی نیازی است یعنی شما را بی نیاز نمیکنم از تقدیرات الهیه که البته هیچ امری در خارج تحقق پیدا نمیکند مگر بمشیت او اگر تقدیر شده باشد مصیبت و بلائی بر شما چشم و نظر بتنهایی تأثیر ندارد و اگر مقدر شده باشد بدون نظر هم متوجه میشود لکن ممکن است تقدیر چنین باشد بنحو تعلیق که اگر مورد نظر واقع شد تأثیر کند و الّا فلا لذا باید انسان خود را از نظر مردم حفظ کند.

إِنِ الْحُکْمُ إِلَّا لِلَّهِ ان نافیه است نفی حکم میکند از غیر خدا فقط اختصاص باو دارد که لام للّه لام اختصاص است تا حکم او صادر نشود امری واقع نمی شود باید توکل باو کرد.

عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ ایکال امر باو که مقام توکل تحقق پیدا نمی کند مگر باعتقاد بتوحید افعالی و مردم در باب توحید افعالی بر چهار طائفه هستند:

طائفه اولی- نوع مردم و اکثر آنها که امور را مستند باسباب ظاهریه میدانند و تمام نظر آنها باسباب است و بس.

طائفه ثانیه- ایمان به اینکه کارها مستند بخدا است دارند لکن رسوخ در قلب نکرده و توجه ندارند مگر باسباب.

طائفه ثالثه- متوجه هستند و ایمان راسخ دارند لکن از باب اینکه

ابی اللّه

ان یجری الاشیاء الّا باسبابها

در مقام تهیه اسباب برمیآیند و گفتند مقام توکل در این مرتبه حاصل میشود.

طائفه رابعه- بکلی نظر از اسباب منقطع است و لا یری الا اللَّه که مقام تسلیم است و باصطلاح علماء اخلاق و عرفاء مقام فناء فی اللَّه است.

وَ عَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ حتم و لازم است بر ناس که آنها هم متوکل باشند و بر او توکل کنند اشاره به اینکه شما ابناء من هم مطمئن بحفظ خود باشید توکل کنید بخدا که او شما را از هر گزندی و حسدی و نظری حفظ فرماید [مسئله مهمه] اختلاف است بین حکماء و علماء و دانشمندان که آیا چشم و نظر تأثیر دارد یا نه، بعضی بکلی منکر هستند و این مطلب را موهوم صرف میدانند بالاخص محصلین امروزه که جز اسباب ظاهریه حسیه بامری معتقد نیستند بخصوص محصلین اروپا رفته و خارجه تحصیل کرده. و بسیاری معتقد هستند و این امر علاوه از حس و و جدان که چه بسیار مشاهده شده حتی باشجار و حیوانات بعض عیون تأثیر قوی دارد درخت خشک می شود، کشت زرد می شود، حیوان میمیرد انسان سقوط می کند که خود حقیر چندین مورد را مشاهده کرده ام. اخبار بسیاری در این باب داریم حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بمعوذتین حسنین را تعویذ فرمود، اولاد جعفر طیار را بواسطه تقاضای اسماء بنت عویس تعویذ فرمود باین رقیه که جبرئیل علیه السّلام تعلیم کرد

(بسم اللَّه ارقیک من عین کل حاسد اللَّه یشفیک)

و از آن حضرت است که فرمود

(لو کان شیئی یسبق لسبقته العین)

و نیز از آن حضرت است که فرمود

(انّ العین حق و العین یستنزل الخالق)

و خالق در اینجا مکان مرتفعی است مثل بالای کوه.

و نیز حسنین را تعویذ فرمود باین کلمات

(اعیذ کما بکلمات التامه من)

(کل شیطان و هامّه و من کل عین لامّه)

و از حضرت ابراهیم علیه السّلام در روایت است که دو فرزندش اسمعیل و اسحق را تعویذ نمود بهمین عوذه، و حضرت موسی نیز تعویذ کرد اولاد هارون را بهمین کلمات، و حضرت رضا علیه السّلام تعویذ فرمود حضرت جواد را بحرز جوادیه و غیر اینها.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۸] .... ص : ۲۳۳

وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ ما كانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ إِلاَّ حاجَةً فِي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضاها وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِما عَلَّمْناهُ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ (۶۸)

و چون که داخل شدند ابناء یعقوب در مصر بهمان نحوی که یعقوب آنها را امر فرمود که گفتند مصر چهار دروازه داشت آنها متفرقا دو نفر دو نفر وارد شدند و نبود این دخول متفرق بی نیاز کند از آنها از تقدیرات الهی مگر برای حاجتی که یعقوب داشت و آن حاجت میخواست برآورده شود و یعقوب میدانست بآنچه ما او را تعلیم کرده بودیم و لکن اکثر ناس نمیدانند.

وَ لَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ چون یکی از واجبات در جمیع شرایع اطاعت والدین است در جمیع مباحات مادامی که ضرر بر او متوجه نشود و فوق طاقت نباشد و موجب حرج نشود و آیات شریفه در این باب و اخبار بسیاری داریم حتی عقوق والدین یکی از گناهان کبیره شمرده شده حتی عدل شرک بشمار رفته ما كانَ يُغْنِي عَنْهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ با اینکه قضاء حاجت یعقوب جلوگیر

از تقدیرات الهیه نمیکند اگر اصابه عین یا حسد حاسدین تقدیر شده بتفرقه در دخول هم میشود و ممکن است در نظر یکی از آنها بیایند و اصابه کند.

إِلَّا حاجَةً فِی نَفْسِ یَعْقُوبَ قَضاها فقط برای تسکین قلب یعقوب که تفرقه در دخول ابعد از اصابه عین است بخصوص عیون عامّه ناس نسبت بعیون جمعی محدود.

وَ إِنَّهُ لَذُو عِلْمٍ لِما عَلَّمْناهُ میدانست که تقدیرات الهی تغییر پذیر نیست و لکن ممکن است تقدیر این نحوه باشد که اگر مجتمعا وارد شوند اصابه عین بشود و متفرقا نشود و البته این معرفت بواسطه وحی الهی بوده بیعقوب.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ نوع مردم که خالی از ایمان و معرفت هستند این نوع پیش آمدها را نه مستند بتقدیر الهی میدانند و نه مستند بچشم و نظر بلکه مستند به بخت و اتفاق و شانس میپندارند فلانی شانس او گفت یا نگفت شانس داشت یا نداشت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۶۹] .... ص: ۲۳۴

وَ لَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ آوی إِلَیْهِ أَخاهُ قالَ إِنِّی أَنَا أَخُوکَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ (۶۹)

پس چون که داخل شدند بر یوسف خلوت کرد و ابن یامین را دعوت کرد بسوی خود و گفت من محققا برادر تو هستم پس باکی نباشد تو را بآنچه که آنها بودند عمل میکردند.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ وارد شهر مصر شدند بسیار احترام بآنها گذاشت و آنها را ضیافت کرد و حضور هر دو نفر که از مادر یکی بودند بر مائده نشانید

و چون ابن یامین یک نفر بود او را خواست و بر مائده خود نشانید و با او هم غذا شد سایر برادران حسد بردند که ابن یامین بر مائده ملک نشست پس از احترامات در خفاء برادران آوی إِلَيْهِ أَخاهُ طلب کرد بسوی خود برادرش را و با او خلوت کرد.

قالَ إِنِّی أَنَا أَخُوکَ فرمود محققا بدان که من خودم برادر تو هستم تأکید بانّ و تکرار متکلم وحده در جمله انّی انا برای این است که ابن یامین باور کند چون احتمال اینکه برادرش یوسف ملک مصر باشد ابدا نمیداد حتی بعضی گفتند که یوسف گفت من جای برادرت هستم» فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ حزن و اندوه و غم در دل راه نده بآنچه که اینها بودند عمل میکردند، شاید اشاره بآن اذیتها که از آنها نسبت بیوسف و ابن یامین میکردند چون در آیات بعد اشاره دارد که بآنها فرمود ما فَعَلْتُمْ بِیُوسُفَ وَ أَخِیهِ که بابن یامین هم اذیت میکردند حضرت یوسف برای تسلیت قلب برادرش این فرمایش را فرمود و شاید این جمله اشاره باشد بآن تمهید که برای حفظ و نگاه داری ابن یامین بکار میزد که قلبش مضطرب نشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۰] .... ص: ۲۳۵

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ جَعَلَ السِّقایَهَ فِی رَحْلِ أَخِیهِ ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَیَّتُهَا الْعِیرُ إِنَّکُمْ لَسارِقُونَ (۷۰)

پس چون بست بار آنها را قرار داد کیلی که با او متاع و طعام را کیل میکردند دربار برادر او پس ندا داد و اعلان داد ندا کننده ای قافله بدرستی که شما هر آینه دزدانید.

فَلَمَّا جَهَّزَهُمْ بِجَهازِهِمْ جهاز مال التجاره را گویند و تجهیز حمل

مال التجاره است که کار آنها تمام شد و هر کدام طعام خود را حمل کردند و عازم بر حرکت شدند، و فاعل جهّز یوسف است لکن مسلّما بمباشرت او نبوده بلکه آنهایی که عامل بودند متاع آنها را حمل کردند و استناد بیوسف از جهت امر و دستور او بوده زیرا سه قسم فاعل داریم: فاعل بالمباشره. فاعل بالتسبیب فاعل بالرضا لذا استناد قتل ابی عبد اللّه علیه السّلام بشمر و سنان و خولی داده میشود از جهت مباشرت و بیزید و ابن مرجانه و ابن سعد بالتسبیب و باهل شام و کوفه بالرضا و مهیّای حرکت شدند و از شهر خارج شوند.

جَعَلَ السِّقایَهَ فِی رَحْلِ أَخِیهِ استناد جعل هم بیوسف بهمین مناسبت است و سقایه آن کیلی است که طعام را باو کیل میکردند و تعبیر بسقایت از جهت اینکه با او شرب ماء میکردند و بسیار قیمتی بود بعضی گفتند مکلل بجواهرات بوده، بعضی گفتند طلا بوده و هر چه بوده نفیس بوده ولی ممکن است از خود جواهرات باشد مثل ظرف فیروزج که الان نظیرش در خزینه قم موجود است تا دچار باشکال استعمال ظرف طلا و نقره نشویم و لو ممکن است بگوئیم در آن شریعت حرام نبوده.

ثُمَّ أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ اذان اعلام است بدخول وقت یا باتیان صلوه و مؤذّن گوینده اذان را گویند و در اینجا بمعنی اعلام است یعنی جار زد جارچی.

أَیَّتُهَا الْعِیرُ عیر خصوص اخوه یوسف نبوده بلکه قافله سنگینی بوده متفرقه بقرینه چند آیه بعد که پسران یعقوب بپدر خود گفتند وَ سْئَلِ الْقَرْیَهَ الَّتِی کُنَّا فِیها وَ الْعِیرَ الَّتِی أَقْبَلْنا فِیها وَ إِنَّا لَصادِقُونَ.

إِنَّکُمْ لَسارِقُونَ بناء علی هذا ما احتیاج بتأویل نداریم که بگوئیم یعنی سرقوا یوسف عن ابیه یا بگوئیم بطریق استفهام است که حرف استفهام ساقط شده کانّه سؤال از اینکه شما سارق هستید یا تأویل به اینکه دروغ مصلحت آمیز

به از راست فتنه انگیز است، یا حمل بر توریه کنیم که خلاف ظاهر را اراده کرده باشد یا تقیه باشد و بر طبق اینها اخبار هم داریم چنانچه در مورد ابراهیم [ع هم که فرمود بَلْ فَعَلَهُ کَبِیرُهُمْ یا آنکه فرمود إِنِّی سَقِیمٌ و بالجمله انبیاء و معصومین محال است دروغ از آنها صادر شود بخصوص افتراء و تهمت بغیر و البته اگر لفظ ظهوری داشته باشد همین قرینه عقلیه است که مراد ظاهر نیست بلکه حکم قرینه متصله دارد که مانع از انعقاد ظهور است مضافا به اینکه این کلام یوسف نبوده کلام مؤذن است و ما برای توضیح مسئله توریه یک حدیثی نقل میکنیم که یک نفر از علماء عامّه شرفیاب حضور حضرت صادق علیه السّلام شد در موقعی که جمعی از اصحاب خدمتش مشرف بودند و عرض کرد ما تقول فی شیخین أبا بکر و عمر، حضرت فرمود

(هما امامان عادلان قاسطان کانا علی الحق و مضیا علیه علیهما رحمه اللّه)

موقعی که بیرون رفت اصحاب عرض کردند شما بسیار تمجید از شیخین کردید حضرت فرمود امّا از جهت اینکه گفتم هما امامان از جهت قول خداوند که میفرماید أَئِمَّةً یَدْعُونَ إِلَی النَّارِ قصص آیه ۴۱، و گفتم عادلان لانهما عدلا عن الحق و حق امیر المؤمنین علیه السّلام است، و گفتم قاسطان لقوله تعالی أَمَّا الْقاسِطُونَ فَکانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵، و گفتم کانا علی الحق حق امیر المؤمنین [ع است کانا علی عداوته و مضیا علیه با همین عداوت از دنیا رفتند علیهما رحمه اللّه رحمه اللّه پیغمبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است یعنی کان الرسول خصمهما اگر این توضیح را حضرت نداده بود احدی توجه نمیکرد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۱] .... ص: ۲۳۷

قالُوا وَ أَقْبَلُوا عَلَیْهِمْ ما ذا تَفْقِدُونَ (۷۱)

گفتند غیر و متوجه شدند بکارمندان طعام که ندا داده بودند چه چیز را

گم کرده اید و پیدا نیست.

قالُوا ممکن است قائل فرزندان یعقوب باشند و ممکن است اهل قافله باشند وَ أَقْبَلُوا عَلَيْهِمْ اشکال- انسب این بود که اقبال مقدم بر قول باشد به اینکه بفرماید اقبلوا علیهم و قالوا جواب- اولا عطف بواو برای جمع است می گویی جاء زید و عمرو و بکر دلیل نیست که اول زید آمده باشد سپس عمر و سپس بکر ممکن است بالاتفاق آمده باشند و فرق است بین عطف بواو با عطف بفاء و ثم، در همان موقع که گفتند اقبال کردند.

و ثانیا اگر اقبلوا علیهم مقدم بود توهّم میشد که کارمندان و اجزاء ملک اقبال بآنها کرده باشند و حال آنکه قضیه بر عکس است فاعل اقبلوا همان فاعل قالوا است و ضمیر علیهم اجزاء ملک هستند.

ما ذا استفهام است بمعنی ایّ شیئی است ذا اشاره بشیئی مفقود است و ما استفهامیه یعنی بفهمانید بما آن شیئی مفقود را.

تفقدون تعبیر بفقدان برای اینست که اعتراف بسرقت نشده باشد به اینکه شاید در همان موقع کیل را جایی گذارده باشید و فراموش کرده باشید فحص کنید امید است پیدا شود و ما را متّهم بسرقت نکنید و افتراء بما نزنید

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۲] .... ص : ۲۳۸

قالُوا نَفْقِدُ صُواعَ الْمَلِكِ وَ لِمَنْ جاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ (۷۲)

گفتند متکفلین امر اعطاء طعام در جواب آنها که پرسیدند چه چیز مفقود شده که ما مفقود کرده ایم صواع ملک را که همان سقایه باشد و هر آینه هر کس بیاورد و پیدا کند او را بار یک شتر طعام میدهیم و گفت آن مؤذن که اعلام

کرده بود و من هم بدادن یک بار شتر طعام عهده دار هستم.

قالوا اجزاء و کارمندان که بقافله و غیر اطعام طعام میکردند بآن قافله که عیر بودند که در آنها ابناء یعقوب بودند نَفْقِدُ صُواعَ الْمَلِكِ ظرفی است که یک صاع طعام ظرفیت دارد و او را پیمانه قرار داده بودند و صاع چهار مدّ است از طعام که تقریبا یک من تبریز میشود و کسری و مدّ برطل عراقی نه رطل است و برطل مدنی شش رطل و مکی چهار و نیم رطل که رطل مکی دو برابر عراقی است و مدنی یک رطل و ثلث عراقی، و صاع بحساب دراهم معموله در زمان ائمه هزار و صد و هفتاد درهم است و بر حسب مثقال شرعی هیجده نخودی هشت صد و نوزده مثقال و من تبریزی ششصد چهل مثقال صیرفی بیست و چهار نخودی است و در اخبار داریم

(الوضوء بمدّ و الغسل بصاع)

و این إسباغ در وضوء و غسل است و الّا باقل آن هم اکتفاء میتوان کرد.

و این صواع همان ساقیه است که در رحل ابن یامین گذارده بودند و مرسوم نیست مکیال طعام را برای خرید و فروش یک همچه ظرف قیمتی قرار دهند مخصوصا این را جعل کردند که مورد نظر و طمع واقع شود و فقدانش مورد اهمیت باشد.

وَ لِمَنْ جاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ از اهمیت او و اینکه ما مسئول ملك واقع میشویم و از ما مؤاخذه میکنند لذا حاضر هستیم که هر که برده بیاورد ما یک حمل شتر باو طعام میدهیم.

وَ أَنَا بِهِ زَعِيمٌ ضمیر به مرجعش حمل است و قائل باین قول همان مؤذن که گفت أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسارِقُونَ و زعیم بمعنی عهده دار است یعنی باین وعده که داده من عهده دارم.

و مسئله ضمان ما لم یجب لزوم نمیآورد و در این مقام چون واجب است

بر کسی که برده برگرداند و حقی ندارد که مطالبه اجرت کند لکن چون همچه قولی داده شد برای اطمینان طرف عهده دار شد.

و ممکن است بگوئیم که غرض او اینست که تعمدا نبوده بر سبیل اتفاق بوده که نسبت دزدی هم باو ندهیم که موجب بدنامی شود لذا بفقدان تعبیر کرده نه بسرقت که بترسد که مورد مؤاخذه شود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۳] .... ص: ۲۴۰

قالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ ما جِئْنا لِنُفْسِدَ فِی الْأَرْضِ وَ ما کُنَّا سارِقِینَ (۷۳)

گفتند برادران یوسف بخدا قسم هر آینه بتحقیق میدانید ما نیامدیم در شهر شما برای اینکه فسادی در روی زمین بکنیم و ما نیستیم دزدان.

قالوا خطاب و لو بعیر بود لکن برادران یوسف برای تبرئه خود از این تهمت قسم یاد کردند گفتند تاللّه قسم جلاله سه قسم است باء و تاء و واو باللّه تاللّه و اللّه و در باب مرافعه که فرمود

البینه علی المدعی و الیمین علی من انکر

اگر بینه اقامه نکرد حاکم حکم قسم صادر میکند بر منکر و منکر باید بیکی از این سه قسم قسم یاد کند یا ردّ قسم کند و مدعی قسم یاد کند بر طبق دعوای خود.

لَقَدْ عَلِمْتُمْ هر آینه بدانید که جهت آمدن ما برای تأکیدات ملک بود که حتما بیائیم و برادر خود را بیاوریم ملک ملاقات نماید حتی یک نفر ما شمعون را بعنوان رهن و گرو گرفت که ما بیائیم حسب الامر ملک آمدیم.

ما جِئْنا لِنُفْسِدَ فِی الْأَرْضِ نه جاسوس بودیم و نه بخیال جنگ آمده بودیم حتی گفتند دهان مراکب خود را بسته بودند که نبادی بکشت و زراعت آنها آسیبی وارد شود و مورد قسم و متعلق علم تا این اندازه بود که بر آنها معلوم بود وَ ما کُنَّا سارِقِینَ جمله دیگر است که خبر میدهند که ما دزد نیستیم

و این جمله از مورد قسم و مورد علم آنها خارج است و مجرد دعوی است لذا همین جمله را گرفتند و گفتند اگر ما تفتیش کردیم و دربارهای شما پیدا کردیم جزاء و پاداش شما چیست.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۴] .... ص: ۲۴۱

قالُوا فَما جَزاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كاذِبِينَ (۷۴)

گفتند متصدیان طعام پس چیست جزاء او اگر بوده باشید دروغگویان از قرار معلوم جزاء سرقت اخذ سارق بوده بمعنی استرقاق چنانچه اخذ کفار مشرکین بعنوان استرقاق در شریعت اسلام است و در شریعت بنی اسرائیل سارق این حکم را دارد.

قالوا جواب دعوای آنها که گفتند و ما کنّا سارقین متصدیان گفتند اگر ما تفتیش کردیم و در امتعه شما پیدا کردیم و یافتیم فَما جَزاؤُهُ پس جزاء آنکه در متاع او یافت شد چیست خواستند که آنها اقرار و اعتراف کنند بجزاء آن که سپس نتوانند انکار کنند.

إِنْ كُنْتُمْ كاذِبِينَ اگر شماها دروغ گو باشید که می گویید ما سارق نیستیم چون نفس کذب هم حرام است و مؤاخذه دارد اینها وحشت پیدا کردند که اگر در عیر پیدا شود تمام آنها مأخوذ گردند بواسطه این دعوی که بطور کلی نفی سرقت کردند از جمیع افراد قافله و این دعوی کذبش ظاهر شود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۵] .... ص: ۲۴۱

قالُوا جَزاؤُهُ مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزاؤُهُ كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ (۷۵)

گفتند برادران یوسف جزاء سرقت آن کسی که یافت شود متاع سرقت شده در رحل او پس خود او جزاء عمل خود هست دیگران مسئول او نیستند این نحو

جزا میدهیم ظالمین را.

قالوا ظاهرا قائل پسران یعقوب باشند و ممکن است تمام عیر که خطاب شده بود بآنها باشند جزاؤه بعضی گفتند جزاء سرقت در آن زمان استرقاق سارق بوده، بعضی گفتند یک سال خدمت بوده لکن ظاهر اینست که جزاء نگاه داشتن و حبس سارق باشد آنهم بمقدار سرقت اگر امر عظیمی و مهمی باشد مدتش زیاد میشود و اگر کم باشد و مختصر مدتش قلیل میشود چنانچه امروز هم مرسوم تمام دول دنیا حتی دول اسلامی همین است فقط دین مقدس اسلام و نص قرآن قطع ید است آنهم طبق مذهب شیعه بنص اخبار فقط چهار انگشت غیر از ابهام آنهم شرائطی دارد که بحد نصاب برسد و از حرز باشد و شرائط دیگر که در باب حدود مذکور است که در قرآن میفرماید وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُما مائده آیه ۴۲.

مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فقط آن کسی که عین مسروقه در رحل و بار او باشد مسئول است با اینکه مجرد و جدان در رحل اثبات سرقت نمیکند زیرا ممکن است دیگران عمدا یا غفله در رحل او گذارده باشند چنانچه واقعش هم همین بوده و اقامه شهودی هم نشده و اقرار بسرقت هم نکرده و غرض بهانه بوده که خود آنها اعتراف باین حکم کنند.

فَهُوَ جَزاؤُهُ مرجع ضمیر هو صاحب رحل است و مرجع ضمیر جزاؤه عین مسروقه که ما وجد باشد که صواع ملک است و معنی این نیست که خود او جزاء باشد بلکه مراد اینست که جزاء سرقت هر چه هست متوجه باو است و این جمله زیاده بیان است و الا جمله قبل کافی بود.

كَذلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ سه احتمال در این جمله میرود: ۱- کلام پسران یعقوب باشد که در شریعت ما چنین است که جزاء هر ظالمی بخود آن

ظالم متوجه میشود.

۲- کلام متصدیان و کارمندان یوسف باشد که آنها گفتند که ما هم این نحو است عمل ماها فقط همان ظالم که وجد فی رحله جزاء میدهیم با دیگران کاری نداریم.

۳- آنکه فرمایش خداوند که ظالمین را عقوبت میکنیم کسی را بواسطه ظلم دیگری مأخوذ نمیکنیم و این احتمال بنظر اقرب است و نظائرش در قرآن بسیار است مثل آیه إِنَّ الْمُلُوکَ إِذا دَخَلُوا قَرْیَهً أَفْسَدُوها وَ جَعَلُوا أَعِزَّهَ أَهْلِها أَذِلَّهً وَ کَذلِکَ یَفْعَلُونَ نمل آیه ۳۴، و البته بمقتضای عدل هم همین است هر کسی جزای عمل خود را می بیند غایه الامر فاعل ظلم سه قسم هستند فاعل بالمباشره فاعل بالتسبیب فاعل بالرضا هر کدام بعقوبت خود گرفتار هستند مثل اینکه در قتل ابی عبد اللَّه و ظلم باین خاندان عصمت یک دسته مباشرت داشتند مثل لشکر کربلا- یک دسته سبب شدند از ابی بکر و عمر و عثمان و معاویه و یزید و ابن مرجانه و یک دسته راضی باین ظلمها بودند مثل اهل شام بلکه تمام فرق عامه و تمام در عقوبت شریک هستند کل بحسبه و مقدار ظلمه.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۶] .... ص : ۲۴۳

فَبَدَأَ بِأَوْعِیَتِهِمْ قَبْلَ وِعاءِ أَخِیهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَها مِنْ وِعاءِ أَخِیهِ کَذلِکَ کِدْنا لِیُوسُفَ ما کانَ لِیَأْخُذَ أَخاهُ فِی دِینِ الْمَلِکِ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ وَ فَوْقَ کُلِّ ذِی عِلْمٍ عَلِیمٌ (۷۶)

پس ابتداء کرد یوسف بظروف و بارهای آنها پیش از بار برادرش پس از آن استخراج کرد و بیرون آورد از بار برادرش همین نحو تمهید زدیم برای یوسف نبود که بگیرد برادر خود را در آئین ملک مگر آنکه مشیت الهی تعلق

گرفته باشد ما بلند میکنیم درجات هر که را اراده کنیم و فوق هر صاحب علمی عالمی است.

فبدء فاعل بدء یوسف است با اینکه مسلما یوسف مباشر نبوده لکن چون بامر او و دستور او بود استناد فعل باو داده شده و الّا فاعل بالمباشره همان شخص است که مأمور بتفتیش بوده.

بِأَوْعِيَتِهِمْ مرجع ضمیر هم ممکن است سایر برادران یوسف باشند و ممکن است تمام عیر باشند برادران و غیر برادران، و سرّ ابتداء باوعیه آنها این بود که متوجه نشوند که یک سرّی در این عمل باشد اگر ابتداء بوعاء برادرش کرده بود آنها متوجه میشدند که اینها میدانستند کجا است و متعمد بودند.

قَبْلَ وِعاءِ أَخِيهِ بلکه این ابتداء دلالت دیگری هم دارد که مفتش هر جا که بیشتر احتمال میدهد زودتر تفتیش میکند میخواستند ببرادران برسانند که احتمال بودن دربار ابن یامین در میان احتمالات از همه ضعیف تر بوده بلکه شاید بتوان گفت که ابتداء بسایر اوعیه عیر بوده پیش از اوعیه برادران از این جهت ثُمَّ اسْتَخْرَجَها مِنْ وِعاءِ أَخِيهِ ضمیر تأنیث در استخرجها بمناسبت ساقیه بوده چنانچه ضمیر مذکر در آیه قبل بمناسبت صاع بوده و باب استفعال چنین هست که بیرون آورده شده بعبارت اخیر یعنی اخراج بیرون آوردن است و استخراج بیرون آورده شده و مستخرج یوسف است بهمان معنی که ذکر شد که بامر او بوده گفتند برادران متوجه شدند بابن یامین که آبروی ما را بردی و ما را بدنام کردی که صاع ملک را در وعاء خود گذاردی گفت من چنین نکردم همان نحوی که بضاعه شما را در رحال شما گذاردند و شما متوجه نشدید منهم متوجه نشدم بلکه ممکن است شما برای آن محبتها که ملک نسبت بمن کرد و حسد بردید شما چنین کردید که مرا نزد ملک بی آبرو کنید و از نظر آن بیندازید

كَذلِكَ كِدْنا لِيُوسُفَ از اين جمله استفاده ميشود كه اين تمهيد و مكيده بوحى الهى بوده بيوسف براى نگاه داشتن برادرش و الا خود يوسف متوجه اين قسمت نبود چنانچه حمله بعد هم شاهد بر اينست.

ما كانَ لِيَأْخُذَ أَخاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ ما نافيه است يعنى نبود و نميتوانست كه برادرش را نگاه دارد و تعبير بدين ملك براى اينست كه حكم ملك مصر و قضاوت او اين نبوده كه سارق را استرقاق كند يا نگاه دارند براى خدمت تا مدتى و اين حكم و قضاوت در طريقه يعقوب و فرزندانش بود لذا اول از آنها پرسيد جزاء سارق چيست آنها گفتند اخذ سارق و استرقاق آن يا حبس و استخدام آن و آنها را بقضاوت خود آنها مأخوذ كرد بعلاوه اگر بدون اين مكيده ميخواست نگاه دارد در نظر آنها ظلم بود و خلاف عدالت.

إِلَّا أَنْ يَشاءَ اللَّهُ كه مشيت الهى اين نحو تعلق گرفت كه از اين راه اخذ كند و معناى كيد اينست كه مقصدى داشته باشد انجام دهد بنحوى كه طرف متوجه نشود مثل همان وضع بضاعه آنها در رحال آنها پس كيد مطلقا مذموم نيست.

نَرْفَعُ دَرَجاتٍ مَنْ نَشاءُ خداوند هر كس را بقدر قابليت و استعداد آن افاضه ميفرمايد انبياء را بتفاوت مراتب آنها، اولياء را باندازه قابليت آنها و هكذا الامثل فالامثل.

وَ فَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ حتى مثل نبى اكرم صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم و آل طاهرينش كه علّمهم علم ما كان و ما يكون الى انقضاء خلقه و فوق آنها ذات مقدس او است هو العليم الخبير.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۷] .... ص : ۲۴۶

قالُوا إِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسَرَّها يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَ لَمْ يُبْدِها لَهُمْ قالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَكاناً وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَصِفُونَ (۷۷)

گفتند پسران یعقوب بیوسف اینکه اگر ابن یامین سرقت کرده برای اینست که برادرش یوسف هم از قبل سرقت کرده بود پس یوسف این قول اینها را مستور کرد و در نفس خود سرّ قرار داد و روی خود نیاورد و برای آنها ظاهر نکرد بقول ما نشنیده گرفت و پیش خود گفت که شما شریرتر بودید که با پدر و برادرتان چه کردید و بآنها گفت و اللّه داناتر است بآنچه شما توصیف میکنید و نسبت میدهید.

قالُوا إِنْ يَسْرِقْ سرقت ابن یامین امر عجیبی نیست ارث است که از برادرش یوسف باو رسیده که او هم فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ در وجه نسبت سرقت بحضرت یوسف بعضی گفتند دجاجه ای باجازه پدر گرفت و بسائل داد و بعضی گفتند بیضه دجاجه را بسائل داد نسبت سرقت باو دادند.

و لکن در اخبار دارد که علی بن ابراهیم از ابی الحسن علیه السّلام روایت کرده و ابن بابویه از حضرت رضا علیه السّلام و ظاهرا یک روایت باشد و خلاصه مفادش آنکه حضرت یوسف [ع پس از وفات مادرش حضرت یعقوب علیه السّلام او را سپرد بعمه یوسف که اکبر اولاد اسحق بود و او محبتی شدید بیوسف داشت برای تربیت او و چند سالی نزد عمه خود بود حضرت یعقوب طلب کرد از خواهرش که یوسف را رد کند بیعقوب او بسیار غمنده شد و مایل بود که یوسف نزد او باشد کیدی کرد و آن این بود که منطقه کمربندی بود از اسحق که نزد عمه او بود یا بواسطه اینکه اکبر اولاد اسحق بود چنانچه از ابن عباس مرویست یا اینکه یعقوب باو اعطاء کرده بود که لسان خبر است او کیدی کرد و این منطقه را زیر لباس بکمر

یوسف بست و آورد نزد یعقوب سپس آمد و گفت منطقه مفقود شده تفتیش کردند بکمر یوسف بسته شده از این جهت که در مذهب آنها باید سارق را نگاه دارند نسبت سرقت بیوسف داد و او را نزد خود نگاه داشت و این بعین همان تمهید است که یوسف در حق ابن یامین کرد گویا از عمه خود فرا گرفته بود.

فَأَسَرَّها یُوسُفُ فِی نَفْسِهِ یعنی این سرّ را مخفی کرد و فاش نکرد زیرا اگر فاش شده بود میفهمیدند که او یوسف است و میگفتند که قضیه ابن یامین هم همین نحو بوده در دل گذارد و بروز نداد.

قالَ أَنْتُمْ شَرٌّ مَکاناً این جمله را هم پیش خود گفت نه اینکه علنا بآنها گفته باشد که آنها را خوش نیاید، و مراد از مکان کردار و رفتار آنها است که با یوسف و یعقوب چه کردند البته هزار برابر بدتر بوده، و ممکن است بآنها گفته باشد از باب نهی از منکر که اگر گفته شما راست باشد غیبت است و اگر دروغ باشد کذب و تهمت است و حال آنکه

(الغیبه اشدّ من الزنا)

(و الکذب شرّ من الشراب)

و افتراء دارای هر دو قسم است.

وَ اللَّهُ أَعْلَمُ بِما تَصِفُونَ خداوند بهتر میداند و عالم تر باین نسبت که ببرادرش میدهید و توصیف میکنید.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۸] .... ص: ۲۴۷

قالُوا یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ إِنَّ لَهُ أَباً شَیْخاً کَبِیراً فَخُذْ أَحَدَنا مَکانَهُ إِنَّا نَراکَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ (۷۸)

گفتند برادران یوسف بعزیز مصر یوسف ای عزیز بدرستی که از برای ابن یامین که مأخوذ شده یک پدری است پیر مرد بزرگ و بسیار باین پسر علاقه

دارد و یادگاران برادرش هست که گرگ آن را ربود یک نفر از ما را بجای او بگیر محققا ما شما را میبینیم و میدانیم که از احسان کننده گانی این احسان را هم در حق ما بفرما.

قالُوا یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ دارد پسران یعقوب موقعی که غیظ و غضب میکردند موهای بدن آنها راست میشد و از سر آنها عرق زرد که تعبیر بدم زرد میکنند میریخت و موها از لباس آنها بیرون میآمد مخصوصا یهودا که حضرت یوسف دید بسیار غضبناک شده فرزند کوچکی داشت که یک گوی طلا در دست داشت و با او بازی میکرد از او گرفت و انداخت در دامن یهودا آن طفل رفت از یهودا بگیرد دستش بدست یهودا تماس کرد عرق رحمیت غیظ و غضب او را فرو نشاند سه مرتبه این عمل را یوسف کرد و این حقیر شاهدی بر این دعوی یافتم شبی که منصور دوانقی بسیار بر حضرت صادق علیه السّلام غضب کرده بود بواسطه نامه های زیادی که دشمنان بنام حضرت صادق [ع نوشته بودند که حضرت آنها را بخود دعوت کرده و این نامه را فرستاده بودند نزد منصور و او شبانه حضرت را بنحو فضیحتی نزد خود حاضر کرد و این نامه ها را نزد حضرت ریخت و آن حضرت انکار فرمود که ابدا از جانب من نبوده حضرت پیش آمد و فرمود دست خود را بده حضرت دست منصور را گرفت و فشار داد گفت این چه عملیست حضرت از جدش رسول اللَّه صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نقل فرمود که دو نفر رحم اگر بر دیگری غضب کردند اگر دست او را فشار دهد غضبش فرو می نشیند منصور غضبش فرو نشست و حضرت را رها کرد، اینها باین حال بیوسف گفتند إِنَّ لَهُ أَباً شَیْخاً کَبِیراً پدر این پیر مردیست کبیر یا بمعنی سالمند یا بمعنی بزرگی و شرافت است نمیتواند فراق او را ببیند چون بفراق برادرش گرفتار شده آن قدر محزون و گریان شده که چشمش نابینا شده.

فَخُذْ أَحَدَنا مَکانَهُ پس بما محبت کن و یک نفر ما را بجای او بگیر که

بیشتر از این پدرش محزون و گریان نشود و فراقی روی فراقش نیاید.

إِنَّا نَراکَ مِنَ الْمُحْسِنِینَ بما بسیار محبت کردی بضاعت ما را بما برگردانیدی ما را ضیافت نمودی کیل زیادی بما عطا کردی این هم یک احسان و محبتی باشد فوق همه آنها هم ابن یامین نجات پیدا میکند و هم ماها بسیار خوشنود میشویم و هم ترحّم بزرگی است که بپدر او میکنی و البته ما شرح قضایا را خدمتش عرض میکنیم و می گوییم عزیز مصر بواسطه مراعات حال شما ابن یامین را رها کرد و یکی از ما را بجای او گرفت در حق شما دعا میکند و خوشنود میشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۷۹] .... ص: ۲۴۹

قالَ مَعاذَ اللَّهِ أَنْ نَأْخُذَ إِلاَّ مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ إِنَّا إِذاً لَظالِمُونَ (۷۹)

حضرت یوسف فرمود پناه میبرم بخدا از این ظلم که یک بی گناهی را بگیرم بجرم دیگری فقط آنکه متاع را نزد او یافتیم او مأخوذ است اگر چنین کنم من در زمره ظالمین محسوب میشوم.

قالَ مَعاذَ اللَّهِ باید در هر امری که بر خلاف حکم عقل و شرع باشد پناه برد بخداوند که نگهبان بنده است و او را حفظ میفرماید چنانچه خداوند هم فردای قیامت احدی را بجای احدی نخواهد جزاء داد نه پدر را بجای پسر و نه برادر را بجای برادر وَ لا تَکْسِبُ کُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَیْها وَ لا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری انعام آیه ۱۶۴.

أَنْ نَأْخُذَ إِلَّا مَنْ وَجَدْنا مَتاعَنا عِنْدَهُ محال است ما بگیریم مگر آنکه متاع ما نزد او پیدا کردیم، نفرمود مگر سارق را یا مجرم را چون ابن یامین نه سارق بود و نه مجرم فقط متاع در رحل او پیدا شده انّا اذا یعنی اگر دیگری را بجای او بگیریم لظالمون هر آینه باو ظلم کرده ایم.

اشکال- در اخبار معتبره دارد فردای قیامت بسیاری از نواصب و عامه

عمیا را بازاء گناه شیعیان میگیرند و عذاب آنها را بر آنها بار میکنند بنام فدی که آنها فدای اینها میشوند و این با صریح آیه و حکم عقل سازش ندارد جواب- در اخبار زیادی داریم در باب ظلم و غیبت و غصب مال و امثال اینها از ذوی الحقوق که فردای قیامت پس از آنکه ظالم و مظلوم، غیبت کننده و غیبت شده، غاصب و مغصوب عنه را حاضر میکنند اولا اگر ظالم عبادتی دارد باندازه ظلمش بمظلوم میدهند تا حقش ادا شود و اگر عبادت نداشته باشد یا بمقدار کافی نباشد از گناهان مظلوم بر او بار میکنند تا اداء حق او بشود و اگر مظلوم گناهی ندارد یا بمقدار اداء حقش نیست بمظلوم میگویند که هر که از مؤمنین از ارحام و دوستان خود گناهی دارند بیاور تا بر ظالم بار کنیم تا اداء حق تو بشود زیرا خداوند قسم یاد فرموده در حدیث قدسی

و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم

و ما از این حدیث یک استفاده ای کرده ایم و آن اینست که ظالمین بآل عصمت و مخصوصا ظالمبن بفاطمه (ع) را موقعی که بیاورند اگر بگویند عبادات خود را بدهید بآل عصمت آنها عبادت ندارند زیرا شرط صحت کل عبادات ایمان است که آنها فاقد هستند و اگر با آل عصمت بگویند معاصی خود را بر آنها بار کنید اینها معصیت نداشتند زیرا معصوم بودند ناچار قسم سوم عملی میشود که بآنها بگویند بروید گناهان شیعیان و دوستان و ذراری خود را بیاورید و بر آنها بار کنید تا اداء حق شما بشود و اگر گناهان تمام شیعه و دوستان این خاندان را بر آنها بار کنند باز هم اداء حق نمیشود و این معنای فدی است و هیچ منافی با آیه شریفه وَ لا- تَکْسِبُ کُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَیْها وَ لا- تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری ندارد و منافی با حکم عقل نیست و ابدا سر سوزنی ظلم نشده بلکه بمقتضای عدل و داد عمل شده و حلّ اشکال شد بحمد اللّه.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۰] .... ص : ۲۵۱

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا قالَ كَبِيرُهُمْ أَ لَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَباكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقاً مِنَ اللَّهِ وَ مِنْ قَبْلُ ما فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ (۸۰)

پس چون مأیوس شدند اخوه یوسف از یوسف خالص شدند و با هم نجوی کردند گفت بزرگ آنها آیا نمیدانید اینکه پدر شما عهد. میثاق الهی گرفت از شما و از قبل چه اندازه کوتاهی کردید در مورد یوسف پس هرگز من از زمین حرکت نمیکنم تا اینکه اذنی برای من از پدرم نرسد یا حکمی از خدا در حق من صادر نشود و او بهترین حکم کنندگان است.

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ استیئاس طلب ناامیدی است باب استفعال از ماده یئس است یعنی برای آنها یقین حاصل شد که به هیچ وجه عزیز مصر ابن یامین را رها نمیکند که استیئاس قبولی یأس است.

خَلَصُوا نَجِيًّا یعنی خلوت کردند بنحوی که دیگران مذاکرات آنها را متوجه نشوند و با هم نجوی کردند آهسته آهسته بین خود صحبت کردند بزرگ آنها گفت قالَ كَبِيرُهُمْ که روبیل پسر خاله یوسف باشد بسایر برادران و از سایرین عاقل تر بود و همان بود که مانع از قتل یوسف شد که قبلا ذکر شد قالَ كَبِيرُهُمْ أَ لَمْ تَعْلَمُوا تماما حاضر بودید که پدرم ابن یامین را نمیگذاشت با شما بیاید ان اباکم تا اینکه قسم یاد کردید و با خدا از شما عهد و میثاق گرفت که او را بپدرم برگردانید و این پیش آمد مزید شد بر آنچه وَ مِنْ قَبْلُ ما فَرَّطْتُمْ تفریط مقابل افراط است که کوتاهی و بی ملاحظگی کردید فی یوسف که او را در چاه انداختید و بثمن بخس دراهم معدوده او را بسیّاره فروختید و دروغ گفتید بپدرم که گرگ او را ربود

و پیراهن خون آلود او را بر پدرم بردید.

فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ من که خجلت میکشم و حیا میکنم نزد پدرم بیایم من حرکت نمیکنم و از این موضع خارج نمیشوم مگر آنکه اذنی از پدرم برسد حَتَّى يَأْذَنَ لِي أَبِي که اجازه حرکت دهد أَوْ يَحْكُمَ اللَّهُ لِي یا دستوری از پروردگار خداوند متعال بتوسط وحی بر پدرم برسد در مورد من که من بر خلاف دستور الهی و اذن پدرم رفتار نکنم وَ هُوَ خَيْرُ الْحاكِمِينَ چون حکم او بر وفق صلاح مطابق مصلحت است و عالم بجمیع حکم و مصالح است و بر خلاف حکم نمی فرماید و فرق بین صلاح و مصلحت اینست که مصلحت فائده و نتیجه و ثمره است که بر فعل مترتب میشود و در تصور مقدم بر فعل است و در وجود مؤخر و بواسطه او فعل متصف بصلاح میشود چنانچه مفسده هم خسارت و ضرری است که بر فعل مترتب میشود و بواسطه او فعل متصف بفساد میشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۱] .... ص: ۲۵۲

ارْجِعُوا إِلى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يا أَبانا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَ ما شَهِدْنا إِلَّا بِما عَلِمْنا وَ ما كُنَّا لِلْغَيْبِ حافِظِينَ (۸۱)

شما برگردید بروید بسوی پدرتان پس بگوئید ای پدر ما بدرستی که پسر تو ابن یامین دزدی کرد و ما شهادت نمیدهیم الّا بآنچه دانا شدیم که صواع ملك را در بار او یافتند و بیرون آوردند و ما دیگر از باطن این عمل که بر ما غیب است حافظ و مطلع نیستیم که حقیقه دزدی بوده یا بهانه بوده که او را نگاه دارند ارْجِعُوا إِلى أَبِيكُمْ گویند این کلام همان روبیل که بزرگ آنها است بود خطاب بنه نفر دیگر که برادرانش بودند که شما مصر نمانید و برگردید بمدین شهر خود و این حمل های طعام را ببرید برای مدین که شدت احتیاج دارند

پس خدمت پدرتان برسید فَقُولُوا یا أَبانا إِنَّ ابْنَکَ سَرَقَ و چون احتمال سرقت در ابن یامین بسیار بعید است و حضرت یعقوب تصدیق نمیکرد گفتند وَ ما شَهِدْنا إِلَّا بِما عَلِمْنا نظر به اینکه ملک بسیار بما محبت کرد و احترام گذاشت و ضیافت کرد و مخصوصا با ابن یامین هم خوراک شد ما هم بعید میدانیم لذا ما شهادت نمیدهیم الا بآنچه مشاهده کردیم که صواع ملک را از حمل ابن یامین بیرون آوردند بعد از آنی که تمام ما و قافله که با ما بودند تفتیش کردند و آخر کار حمل او را باز کردند و استخراج کردند.

وَ ما کُنَّا لِلْغَیْبِ حافِظِینَ زیرا احتمال میرود که این یک بهانه و تمهیدی باشد که او را نگاه دارند یا خود ابن یامین میخواسته نزد ملک بماند یا ملک میخواسته او را نگاه دارد سر مطلب معلوم نیست.

تنبیه- از این جمله استفاده میشود که کلیه امور یک ظاهری دارد که مشاهده عموم است و ما هم مکلف بهمان ظاهر هستیم و یک باطنی دارد که بر عموم مخفی است مثلا اشخاصی که شهادتین میگویند ما مأموریم حکم اسلام بر آنها بار کنیم و لو باطنا منافق باشند تا مادامی که نفاق آنها ظاهر نشود اشخاصی که ظاهر الصلاح هستند معامله عدالت کنیم و لو باطنا فاسق باشند قرآن مجید ظواهرش حجت است و لو بواطن آن مخفی و تأویل و تفسیرش برأی جایز نیست مگر از اهل بیت عصمت و طهارت برسد افعال الهی هم دارای دو جنبه است بسا ظاهرش نعمت است مثل دولت و ثروت و عزّت و ریاست و بطور کلی اقبال دنیا و در باطن عین عقوبت و بلاء است و بسا بر عکس فقر، ذلّت، مرض، صورت ظاهرش بلاء است و در باطن عین تفضل و عنایت است و علام الغیوب از ظاهر و باطن هر چیزی مطلع است و کسانی که از جانب او افاضه علم غیب بآنها شده باشد و افعال ائمه علیهم السّلام از این باب است آنها مأمور بظاهر هستند نه بباطن و لو اینکه از باطن

خبر داشته باشند و این بحث طولانیست فعلا موقعیت ندارد.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۲] .... ص: ۲۵۴

وَ سْئَلِ الْقَرْیَهَ الَّتِی کُنَّا فِیها وَ الْعِیرَ الَّتِی أَقْبَلْنا فِیها وَ إِنَّا لَصادِقُونَ (۸۲)

و بپرس از اهل مصر که مشاهد این قضیه بودند و فعلا آمده اند مدین و قافله که با ما بودند که برای خرید طعام و تجارت آمدند مصر و فعلا مراجعت کردند از همسایگان و سایر اهل قافله و محققا ما راست گویانیم.

وَ سْئَلِ الْقَرْیَهَ پس از اینکه از مصر آمدند پسران یعقوب و بارهای طعام را باز کردند و مشرف شدند خدمت یعقوب و شرح قضایا را حضورش عرض کردند و برای رفع تهمت از خود که حضرت یعقوب بآنها بد گمان بود نظر به اینکه درباره یوسف کذب آنها را میدانست که گفتند گرگ او را خورد و میدانست که یوسف زنده است چنانچه در آیات قبل اشاره شد در این مورد هم بدگمان بود که اینها گفتند ابن یامین سرقت کرد و آنچه مشاهده کرده بودند برای پدرشان ذکر کردند برای رفع تهمت از خود و اثبات صدق خود دو دلیل اقامه کردند یکی سؤال از قریه یعنی از اهل قریه و مراد شهر مصر است و مکرر گفتیم که در قرآن مجید اطلاق قریه بر شهرستانهای بزرگ شده و حضرت یعقوب که در شهر مصر نبود که از آنها سؤال کند مراد کسانی از مصر آمده بودند همراه قافله برای تجارت و مقاصد شخصیه خود ممکن بود آنها را حاضر کنند نزد یعقوب و شهادت دهند.

الَّتِی کُنَّا فِیها که همان شهر مصر باشد که آنها در آن شهر بودند، وَ الْعِیرَ الَّتِی أَقْبَلْنا فِیها مراد همسایگان و آشنایان و قافله که پسران یعقوب در آن قافله بودند از آنها هم سؤال کنید که آنها هم حاضر بودند و قضایا را مشاهده کردند و مطلع هستند یعنی این مطلب نظیر قضیه یوسف نیست که ما

شاهدی جز پیراهن خون آلود یوسف نداشتیم این قضیه فاش و علنی بود و جماعت زیادی حاضر بودند و مشاهده کردند وَ إِنَّا لَصادِقُونَ و ما آنچه خدمت شما عرض کردیم مشاهده کردیم و در این دعوی هر آینه راستگویانیم.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۳] .... ص : ۲۵۵

قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً فَصَبْرٌ جَمِيلٌ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۸۳)

فرمود یعقوب بلکه زینت داد برای شما نفوس شما کار شما را پس من صبر میکنم که ناشکیبایی در او نباشد و ناشکری نمیکنم که معنای جمیل است و برحمت خدا امیدوارم که تفضل فرماید و یوسف و ابن یامین و فرزند دیگرم که در مصر توقف کرده بمن برگرداند محققا او هم عالم است هم حکیم قالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْراً یعنی من اطمینان بقول شما ندارم چنانچه در حق یوسف گفتید آنچه گفتید، بل اضراب است یعنی امر شما و گفته و کردار شما امری است که نفوس شما در نظر شما جلوه داده چون سه چیز زینت میدهد در نظر انسان خلاف حق و حقیقت را دنیا و نفس اماره و شیطان، دنیا خود را زینت میدهد و جلوه میدهد و نفس مایل میشود و شیطان اغوی میکند و وادار بر عمل.

فصبر جمیل صبر دو قسم است یک قسم از راه بیچارگی و عجز و ناتوانی است این صبر ارزش ندارد مثل صبر اهل عذاب در عذاب هر چه جزع و فزع کند نتیجه ندارد (آنچه البته بجایی نرسد فریاد است) قسم دوم تسلیم امر الهی باشد و بداند که هر چه باو وارد شود عین صلاح است و شکایت و جزع نزد این و آن نکند و خودداری کند و این صبر جمیل است و در هر موطنی مسمی باسمی است

در میدان جنگ شجاعت است، در ترک دنیا زهد است، در ترک معاصی عفت است بر زحمت عبادت رغبت است، در ترک مال حرام ورع است بلکه بسیاری از اخلاق فاضله و صفات حسنه و اعمال صالحه از مولدات صبر است و نظر به اینکه

(الصبر مفتاح الفرج).

صبر تلخ آمد و لکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

فرمود عَسَی اللَّهُ امیدوارم و انتظار دارم که خداوند أَنْ یَأْتِیَنِی بِهِمْ جَمِیعاً هم یوسف و هم ابن یامین و هم روبیل که در مصر توقف کرده و نیامده تماما بمن برگرداند.

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیمُ میداند که بچه های من در کجا و در چه حالت هستند الحکیم و آنچه پیش آمد بوده عین صلاح بوده راضی بتقدیرات او هستم و امیدوار بدرگاه او.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۴] .... ص: ۲۵۶

وَ تَوَلَّی عَنْهُمْ وَ قالَ یا أَسَفی عَلی یُوسُفَ وَ ابْیَضَّتْ عَیْناهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ کَظِیمٌ (۸۴)

و اعراض کرد از ابناء خود و گفت چه اندازه حزن من طولانی شد بر یوسف و سفید شد هر دو چشم یعقوب از شدت حزن و اندوه پس او کظم غیظ میکرد و بخود می پیچید و نزد کسی ابراز نمیکرد و در مقام تلافی نبود وَ تَوَلَّی عَنْهُمْ آنها را بخود واگذار کرد و گوشه خلوتی بر خود اختیار کرد و ترک مراوده با خلق کرد و مشغول بگریه و ناله شد باندازه ای که یکی از گریه کنندگان عالم شمرده شد.

تنبیه- اگر میدانست که یوسف تلف شده پس از مدتی اندوه او زائل

میشد لکن چون میدانست یوسف زنده است اما نمیدانست در چه حالی هست آیا در چنگال چه ظالمی گرفتار است و انتظار داشت که باو برمیگردد بتوسط وحی الهی و چشم براه بود و مبتلی بفراق از این جهت وَ قالَ یا أَسَفی عَلی یُوسُفَ تأسّف از اینکه یوسف از نزد او رفته و هیچگونه خبری از او پیدا نکرده و مدت فراق سر نیامده.

وَ ابْیَضَّتْ عَیْناهُ مِنَ الْحُزْنِ آن قدر گریه کرد تا چشمش نابینا شد و سفید شد مخصوصا کسی که حزن و اندوه خود را در دل بگذارد و با کسی درد دل نگوید لذا ائمه علیهم السّلام چون حزن آنها شدّت میکرد میآمدند سر روضه پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم با آن حضرت درد دل میکردند چنانچه صدیقه طاهره سلام اللَّه علیها چنین میکرد و امیر المؤمنین علیه السّلام پس از دفن فاطمه متوجه شد بمرقد حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و درد دل نمود و علیا علیه زینب سلام اللَّه علیها صبح یازدهم با جدّش پیغمبر درد دل کرد و در بازار کوفه با سر مطهر برادرش و بسا میامدند قبرستان با مرده ها و دارد امیر المؤمنین علیه السّلام سر در چاه میکرد و درد دل مینمود اگر حضرت یعقوب [ع هم چنین کرده بود چشمش نابینا نمیشد.

فَهُوَ کَظِیمٌ کظم غیظ میکرد و در دل میگذاشت و باصطلاح خون میخورد که بسا موجب دق میشود و انسان هلاک میگردد چنانچه همین معنی را بیعقوب گفتند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۵] .... ص: ۲۵۷

قالُوا تَاللَّهِ تَفْتَؤُا تَذْکُرُ یُوسُفَ حَتَّی تَکُونَ حَرَضاً أَوْ تَکُونَ مِنَ الْهالِکِینَ (۸۵)

گفتند پسران یعقوب بپدرشان یعقوب بخدا قسم تو همیشه یاد یوسف میکنی تا آنکه مریض شوی و ناتوان یا آنکه تلف شوی و از بین روی.

قالُوا تَاللَّهِ صیغه قسم است و آن سه قسم است و اللّه باللّه تاللّه و در باب ترافع

اگر مدعی اقامه بینه نکرد حاکم بر منکر حکم قسم میدهد که باید بیکی از این سه صیغه قسم یاد کند بر بطلان دعوی مدّعی و اگر رد قسم کرد مدّعی قسم یاد کند بر اثبات دعوی و در باب عهود و نذور و ایمان اگر کسی بیکی از این سه صیغه اجراء قسم کرد بر اتیان فعلی یا ترک آن لازم میشود بشرط آنکه آن فعل فی نفسه جایز باشد اعم از واجب و مستحبّ و مباح فقط بر فعل حرام تعلق نمیگیرد و لازم نمیشود غایه الامر اگر بر فعل واجب قسم یاد کرد وجوبش مؤکد میشود و اگر بر ترک فعلی قسم یاد کرد اعم از حرام و مکروه و مباح ترکش لازم میشود فقط بترک واجب تعلق نمیگیرد و بر ترک حرام حرمتش مؤکد میشود و در خلف قسم کفاره لازم میشود چنانچه میفرماید فَكَفَّارَتُهُ إِطْعامُ عَشَرَهِ مَساكِينَ مِنْ أَوْسَطِ ما تُطْعِمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَهٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ ثَلاثَهِ أَيَّامٍ ذلِكَ كَفَّارَهُ أَيْمانِكُمْ إِذا حَلَفْتُمْ وَ احْفَظُوا أَيْمانَكُمْ الایه مائده آیه ۹۱ تفتؤ بمعنی نزول جواب قسم لاء مضمره است یعنی لا تفتؤ، می گویی ما فتاه اذکره یعنی ما زلت و ما افتاء یعنی ما ازول.

تَذْكُرُ يُوسُفَ یعنی دائما یاد یوسف میکنی و یوسف یوسف می گویی حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً حرض بالتحریک آب شدن قلب است از عشق و حزن و فراق بطوری که مشرف بر موت شود.

أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهالِكِينَ خود را هلاک میکنی یعنی این حزن و اندوه تو ضعف و پیری و سستی قوی میآورد و روز بروز شدت میکند تا منجر بهلاکت شود و بالاخص از مثل انبیاء که باید قوه صبر آنها زیاد باشد و خودداری کنند در بلیات که دارد در خبر

(البلاء موکل بالانبیاء ثم الاوصیاء ثم الامثل فالامثل)

هر که در این بزم مقرب تر است جام بلا بیشترش میدهند

هر که بود تشنه دیدار دوست آب دم نیشترش میدهند

در بلا خوش میکشم لذات او مات اویم مات اویم مات او

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۶] .... ص: ۲۵۹

قالَ إِنَّما أَشْكُوا بَثِّی وَ حُزْنِی إِلَی اللَّهِ وَ أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۸۶)

فرمود یعقوب بپسران خود جز این نیست که من شکایت میکنم پریشانی و حزن خود را بسوی خداوند و میدانم از طرف خداوند چیزی را که شما نمیدانیدالَ إِنَّما أَشْكُوا

شکایت نزد مخلوق مذموم است و باعث ناامیدی است چنانچه در حدیث قدسی است

(و عزّتی و جلالی لاقطعنّ امل آمل غیری)

و اما شکایت در پیشگاه الهی بسیار ممدوح است.

دست حاجت چه بری نزد خداوندی بر که کریم و است و رحیم است غفور است و ودود

نعمش نامتناهی کرمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

و انّما از ادات حصر است یعنی منحصرا شکایت من ثِّی وَ حُزْنِی إِلَی اللَّهِ

بث پراکنده گی است و انتشار است میفرماید وَ بَثَّ مِنْهُما رِجالًا كَثِيراً وَ نِساءً نساء آیه ۱ وَ بَثَّ فِيها مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ بقره آیه ۱۵۹ فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا واقعه آیه ۶ و غیر اینها. و در اینجا پریشانی خیال و پراکندگی احوال است و حزن بمعنی اندوه و غم است یعنی من پریشانی خیال و پراکندگی احوال و غم و اندوه خود را در پیشگاه الهی عرضه میدارم و از خدا میطلبم که بحاجت خود برسم و بمقصود خود نائل شوم.

اینجا جای یک اعتراض است که پسران یعقوب باو بگویند بعد از آنی که یوسف هلاک شده و گرگ او را از بین برده دیگر محال است بتو برگردد و دیدار بقیامت افتاده.

لذا جواب از این اعتراض میدهد که عْلَمُ مِنَ اللَّهِ

و من میدانم بتوسط وحی الهی نه باخبار خارجی که یوسف زنده است و هلاک نشده و خداوند قدرت

دارد که او را بمن برگرداند.

لا تَعْلَمُونَ

آنچه را که شما خبر ندارید و خیال میکنید که یوسف هلاک شده غایه الامر من اجازه ندارم که نزد کسی اظهار کنم و لذا بواسطه این علمی که داشت یعقوب بوحی الهی فرمود بفرزندان خود

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۷] .... ص: ۲۶۰

یا بَنِیَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ یُوسُفَ وَ أَخِیهِ وَ لا تَیْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لا یَیْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْکافِرُونَ (۸۷)

ای پسران من بروید و احساس و تفتیش کنید از حال یوسف و برادرش و مأیوس نباشید از روح خداوند محققا کسی مأیوس نمیشود از روح الهی مگر قومی که کافر باللّه باشند.

یا بَنِیَّ اذْهَبُوا بطرف مصر چون یوسف را بردند بمصر نظر به اینکه وحی شد بیعقوب که یوسف را گرگ نبرده و نخورده بلکه بعنوان غلامی بقافله مصریها فروختند و زنده است و ابن یامین را هم ملک مصر گرفت و نگاه داشت فَتَحَسَّسُوا حسّ درک شیئی است بتوسط اسباب و آلات، چشم درک مبصرات میکند، اذن درک مسموعات و هکذا سایر حواس خمسه ظاهره و همچنین حواس باطنه. قوه عاقله، حافظه، ذاکره، حس مشترک خیال پس بعد از رفتن بمصر در مقام تجسس برآئید و خبر بگیرید از حال مِنْ یُوسُفَ وَ أَخِیهِ آیا یوسف بغلامیست یا آزاد در حبس است یا در حال سعه است یا ضیق و ابن یامین در نزد ملک مصر در چه حالت است.

وَ لا- تَیْأَسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ یکی از گناهان کبیره یأس من روح اللّه است چنانچه امن من مکر اللّه آنهم گناه کبیره است که پس از شرک و کفر و ضلالت

این از کبائر شمرده شده، و مراد از روح اللّه تفضلات و عنایات و نجات از مهالک و خلاصی از بلیات و شمول مراحم الهی است.

إِنَّهُ لا- يَيْأَسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكافِرُونَ کافر باللّه یا منکر وجود حق است یا منکر قدرت او یا منکر عنایات و تفضلات او است لذا مأیوس میشود حتی در باب خوف و رجاء گفتند ممدوحش تا حدی است که یأس از رحمت پیدا نکند و امن از مکر نداشته باشد بلکه بین خوف و رجاء باشد و اخبار در این باب دو دسته است یک دسته دلالت دارد بر تساوی خوف و رجاء و یک دسته بر ترجیح رجاء بر خوف و وجوهی بر جمع این دو دسته گفته شده و لکن آنچه بنظر ارجح است اینکه نظر بخداوند متعال رجائش بیشتر باشد و نظر بخود مساوی باشد و اللّه العالم بحقائق الامور.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۸] .... ص: ۲۶۱

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قالُوا يا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنا بِبِضاعَةٍ مُزْجاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ (۸۸)

پس چنان که وارد شدند پسران یعقوب بر یوسف گفتند ای عزیز مصر تماس کرده بر ما و کسان ما ضرر قحطی و نداشتن آذوقه و آمدیم با یک مختصر بضاعه ناچیزی پس امر فرما کیل وافی کافی دهند و تصدق فرما بر ما محققا خداوند جزا میدهد کسانی را که تصدق میکنند.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ پس از اینکه یعقوب امر فرمود بفرزندانش که بروید مصر و از حال یوسف و برادرش تجسس کنید در حدیث است چنانچه از کتاب نبوت مسندا از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده که حضرت یعقوب [ع مکتوبی نوشت برای عزیز مصر

(بسم اللّه الرحمن الرحیم الی عزیز مصر و مظهر العدل)

و موفی الکیل من یعقوب بن اسحق ابن ابراهیم خلیل الرحمن صاحب نمرود الذی جمع له النار لیحرقه بها فجعلها اللّه علیه بردا و سلاما و انجاه منها اخبرک ایها العزیز انا اهل بیت لم یزل البلاء الینا سریعا من اللّه لیبلونا عند السرّاء و الضرّاء و ان المصائب تتابعت علیّ عشرین سنه اولها انه کان لی ابن سمیته یوسف و کان سروری من بین ولدی و قره عینی و ثمره فؤادی و ان اخوته من غیر امه سألونی ان ابعثه معهم یرتع و یلعب فبعثته معهم بکره فجاءونی عشاءا یبکون و جاءوا علی قمیصه بدم کذب و زعموا ان الذئب اکله فاشتد لفقده حزنی و کثر علی فراقه بکایی حتی ابیضت عیناى من الحزن و انه کان له اخ و کنت به معجبا و کان لی انیسا و کنت اذا ذکرت یوسف ضممته الی صدری فسکن بعض ما اجد فی صدری و ان اخوته ذکروا لی انّک سألتهم و امرتهم ان یأتوک به فان لم یأتوک به منعتهم المیره فبعثته معهم لیتماروا لنا قمحا فرجعوا الیّ و لیس هو معهم و ذکروا انه سرق مکیال الملک و نحن اهل بیت لا نسرق و قد حبسته عنی و فجعتنی به و قد اشتد لفراقه حزنی حتی تقوس لذلک ظهری و عظمت به مصیبتی مع مصائب تتابعت علیّ فمنّ علیّ بتخلیه سبیله و اطلاقه من حبسک و طیّب لنا القمح و اسمح لنا فی السعر و اوف لنا الکیل و عجّل سراح آل ابراهیم)

پس بعد از اینکه اینها وارد شدند و نامه پدر را بیوسف دادند بوسید و بر چشم گذاشت و گریست حتی پیراهنش تر شد.

قالُوا یا أَیُّهَا الْعَزِیزُ مَسَّنا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ از جهت نداشتن آذوقه و قحطی که مبتلا شده بودند وَ جِئْنا بِبِضاعَهٍ مُزْجاهٍ مختصر وجهی آورده ایم فَأَوْفِ لَنَا الْکَیْلَ کیل ما را بمقدار کافی و وافی عنایت فرما و تصدق علینا بزیاده الکیل و ردّ اخینا إِنَّ اللَّهَ یَجْزِی الْمُتَصَدِّقِینَ خداوند جزای کثیر عنایت میفرماید بکسانی که تصدق کنند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۸۹] .... ص : ۲۶۳

قالَ هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَ أَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ (۸۹)

یوسف فرمود ببرادرانش آیا فهمیدید و دانستید چه کردید با یوسف و برادرش زمانی که بودید نادانان.

قالَ هَلْ عَلِمْتُمْ استفهام تقریری است اشاره بعظمت فعل قبیح است چنانچه اگر کسی کار بسیار قبیحی از او سر زند می گویی فهمیدی چه کردی.

ما فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ او را بحیله از پدرش جدا کردید و اراده قتل او را داشتید و در چاه انداختید و بثمن بخس دراهم معدوده او را فروختید.

و اخیه او را تنها گذاردید و میان او و برادرش جدایی انداختید و بفراق برادرش محزون و غمناکش کردید و بنظر ذلت و خفت و بی اعتنایی باو نگاه میکردید سؤال- چرا و بابیه نفرمود با اینکه بیعقوب بیشتر اذیت کرده بودند.

جواب- برای احترام یعقوب بوده و شأن مقامش چنانچه مفسرین گفتند لکن ظاهر اینست که او را اعتراف داشتند و خود آنها قبلا- اظهار کردند حزن یعقوب را و سفید شدن چشمهایش و در مورد یوسف و برادرش انکار میکردند إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ مفسرین گفتند یعنی بچه بودید یا در عنفوان جوانی و این تعبیر یک نوع لطفی بود که تلقین آنها کند عذر خود را که ما بچه بودیم و اول جوانی چندان توقعی از ما نباید داشته باشید لکن معنای جهل را درک نکردند چون جهل دو معنی دارد یکی جهل مقابل علم دانا و نادان و یکی جهل مقابل عقل بردارید کتاب عقل و جهل کافی را و اخبار وارده در جنود عقل و جهل و این جهل بمعنی حمق است چنانچه عقل هم دو معنی دارد عقل مقابل جنون و عقل مقابل جهل و این همان عقل است که فرمود

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان)

و همان عقل است که در قرآن میفرماید أَ فَلا تَعْقِلُونَ یا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

و این همان عقل است خداوند از نور عظمت خود خلق فرمود

و اعمال صالحه و اخلاق حمیده از جنود عقل است چنانچه جهل را از بحر اجاج ظلمانی خلق فرمود و تمام اعمال سیّئه و صفات رذیله از جنود جهل است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۰] .... ص: ۲۶۴

قالُوا أَ إِنَّکَ لَأَنْتَ یُوسُفُ قالَ أَنَا یُوسُفُ وَ هذا أَخِی قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَیْنا إِنَّهُ مَنْ یَتَّقِ وَ یَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِینَ (۹۰)

گفتند برادران یوسف آیا محققا شما خودت یوسف هستی فرمود من یوسف هستم و این ابن یامین برادر من است بتحقیق منت گذاشت خدا بر ما بدرستی که کسی که دارای تقوی باشد و صبر در بلیات کند پس محققا خدا ضایع نمیفرماید اجر نیکوکاران را.

قالُوا أَ إِنَّکَ لَأَنْتَ یُوسُفُ در وجه معرفت آنها به اینکه عزیز مصر یوسف است بعضی گفتند تبسم کرد دندانهای او ظاهر شد دیدند شبیه دندانهای یوسف است بعضی گفتند تاج از سر برداشت شناختند لکن اینها خیال بافی است بلکه ظاهر آیه همان کلمه یوسف بود که فرمود هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِیُوسُفَ وَ أَخِیهِ زیرا احدی از افعالی که آنها بیوسف و برادرش کردند خبر نداشت جز خود یوسف لذا فهمیدند و بنحو سؤال با تأکید بان و لام و کلمه انت عرض کردند شما یوسف هستی و الا ممکن بود بگویند انت یوسف.

قالَ أَنَا یُوسُفُ نفرمود انا هو بلکه انا یوسف اشاره به اینکه همان همان یوسف مظلوم که در چنگال شما که از پدر و برادرش جدا کردید و در چاهش انداختید و بثمن بخس فروختید من هستم وَ هذا أَخِی که گمان کردید در حبس عزیز مصر گرفتار است بدانید که در کمال عزت بوصال برادرش رسید و نزد او محترم است.

قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا منّتهای الهی بر یوسف بسیار است: نجات از چاه و حبس و غلامی و رساندن آن بمقام سلطنت مصر و بر برادرش که بچه وسیله که احدی مطلع نشود بوصال برادرش نائل شود.

إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ از معاصی الهیه و یصبر بر بلیات وارده فان اللّه پس محققا خداوند منان اجر متقین و صابرین را لا یضیع ضایع از بین بردن است اجر المحسنین که دارای صفت صبر و تقوی باشند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۱] .... ص : ۲۶۵

قالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنا وَ إِنْ كُنَّا لَخاطِئِينَ (۹۱)

گفتند برادران پس از شناختن یوسف بخدا قسم هر آینه محققا برگزید خداوند بر ما تو را و اگر چه بودیم ما از خطاکاران و زیان کاران.

قالُوا تَاللَّهِ یکی از صیغ قسم است باللّه و اللّه تاللّه و قسم دو قسم است یک قسم بر ایجاد فعلی یا ترک آن مثل نذر و عهد که آن فعل واجب میشود یا حرام و بر مخالفتش کفاره دارد تحریر رقبه یا اطعام عشره مساکین یا کسوه آنها و با عدم تمکن سه روز صیام. و قسم دیگر بر وقوع فعلی یا لا- وقوع مثل قسمی که در باب ترافع منکر قسم یاد کند بر بطلان دعوای مدّعی یا مدعی پس از ردّ منکر قسم یاد کند بر اثبات دعوی مثل قسمهایی که در قرآن مجید باد فرموده فَوَ رَبِّكَ لَنَسْئَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ عَمَّا كانُوا يَعْمَلُونَ حجر آیه ۹۲ و ۹۳ و بسیار دیگر و این قسم از این باب است.

لَقَدْ آثَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنا اثر در اینجا بمعنی فضل است یعنی فضیلت داد خداوند تو را بر ما اولاد یعقوب و تفضیل الهی هم از جهت ظاهری بمقام سلطنت و مالکیت یوسف بود که گفتند تمام اهالی مصر رجالا و نساء خود را فروختند بیوسف برای اخذ طعام بعد از آنی که تمام اموال از منقول و غیر منقول را داده

بودند در این هفت سال قحطی و هم از جهت معنوی که بمقام نبوت و رسالت نائل شد و هم از جهت صفات و اخلاق حمیده مخصوصا صفت سخاوت که در خبر دارد

(السخی ابن السخی ابن السخی ابن السخی یوسف ابن یعقوب ابن اسحق ابن ابراهیم علیهم السّلام)

وَ إِنْ كُنَّا لَخاطِئِينَ خطاء در اینجا بمعنی عصیان است متعمدا چنانچه میفرماید لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ حاقه آیه ۳۷، و نیز میفرماید إِنَّ قَتْلَهُمْ كانَ خِطْأً كَبِيراً بنی اسرائیل آیه ۳۳ نه خطاء مقابل عمد که در باب قتل عنوان دارند قتل عمد و قتل خطاء و شبه عمد و شبه خطاء که میفرماید وَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَ دِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلى أَهْلِهِ الایه نساء آیه ۹۴

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۲] .... ص: ۲۶۶

قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (۹۲)

یوسف فرمود ببرادران سرزنش و توبیخ و مؤاخذه نیست بر شما امروز خداوند شما را بیامرزد و از گناه شما صرفنظر کند و او است ارحم الراحمین قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ ثرب بمعنی توبیخ و تعییر و ذکر عیوب است یعنی من از شما گذشت کردم و هیچ اثری بر فعل شما بار نمیکنم و دست از محبت برادری برنمیدارم چنانچه دیدید و مشاهده کردید در این چند مرتبه که آمدید مصر من همه نوع محبتی بشما کردم بضاعت شما را رد کردم، ضیافت کردم، کیل وافی دادم این از جهت حق الناس و اما از جهت حق اللَّه در حق شما دعا میکنم و طلب مغفرت يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ آنهم اطمینان داشته باشید که خداوند هم از شما مؤاخذه نمیفرماید زیرا وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ است جایی که مثل من بنده گذشت میکنم البته آنکه ارحم الراحمین است علاوه از مغفرت و گذشت و عفو عنایت و لطف و رحمت خود را هم شامل حال شما میکند و در اول این تفسیر در تفسیر

بسمله بیان مفصلی در معنای رحمت و رحیم و رحمان گذشت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۳] .... ص : ۲۶۷

اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هذا فَأَلْقُوهُ عَلى وَجْهِ أَبِي يَأْتِ بَصِيراً وَ أْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ (۹۳)

فرمود یوسف ببرادران ببریـد این پیراهن من را پس بیندازیـد بر صورت پدرم میآید بینا و بیاورید تمام اهل خود را نزد من همه آنها را.

اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هـذا اخبـار بسـیاری از کـافی کلینی و بصـائر الـدرجات و ابن بابویه و علی ابن ابراهیم از حضـرت صادق علیه السّلام روایت کرده انـد که خلاـصه مفـادش اینست که موقعی که حضـرت ابراهیم علیه السّلام را انداختنـد در آتش جبرئیل پیراهنی از بهشت برای او آورد از آتش نجـات پیـدا کرد پس از آنکه خداونـد بـاو اسـحاق را عطـاء فرمـود در یـک لوله نقره گـذاشت که تمیمه میگوینـد و برای چشم زخم بر گردن اطفال میاندازنـد که از آفات و آلام محفوظ باشد و در گردن اسـحق انـداخت و او هم پس از آنکه یعقـوب را آورد بگردن او انـداخت و یعقـوب هم پس از ولاـدت یوسـف بگردن یوسف، و در بعض اخبـار ببـازوی او بست و موقعی که در چـاه او را انداختنـد او را حفـظ کرد و این پیراهن و لوله جزو میراث انبیاء است و رسـید بحضـرت خاتم صـلّی اللَّه علیه و آله و سـلّم و از آن حضـرت باوصیاء طیبین و الان نزد حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه است و چـون یوسـف این پیراهن را از آن تمیمه و لوله بیرون آورد بوی او بمشـام یعقوب رسـید و فرمود إِنِّی لَأَجِدُ رِیحَ یُوسُفَ و پرسـید از برادران کـدام یک پیراهن خون آلود مرا نزد پـدرم بردیـد و او را محزون کردیـد همان پیراهن مرا ببرد نزد پدرم و بشارت سلامتی مرا باو بدهد و او را مسرور کند، یهودا گفت من بودم پیراهن را بیهودا داد و امر شد بباد صبا

که پیش از رسیدن بشیر بیعقوب بوی یوسف را بیعقوب برسان.

فَأَلْقُوهُ عَلی وَجْهِ أَبِی یَأْتِ بَصِیراً چون این پیراهن را بر هر ذی آفتی بیندازند فوری رفع آن آفت میشود و حضرت یوسف بوحی الهی و معجزه میدانست از این جهت خبر داد که پدرم بینا میشود.

وَ أْتُونِی بِأَهْلِکُمْ أَجْمَعِینَ نظر به اینکه هر کدام از برادران اولاد و احفاد و ازواج داشتند و جمعیت آنها زیاد بودند و نظر یوسف این بود که جلاء وطن کنید و هر که را دارید بیاورید و مصر را وطن خود قرار دهید و همین سبب شد بر اینکه بنی اسرائیل توطن در مصر کردند تا زمان موسی که عده آنها بالغ بر چندین هزار شده و اوصیاء حضرت ابراهیم که انبیاء بنی اسرائیل بودند تا زمان موسی و اوصیاء موسی تا زمان عیسی و اوصیاء عیسی تا زمان بعثت حضرت خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم تمام انبیاء بودند و بسا در یک عصر هزار نبیّ بود و اما اوصیاء حضرت ابراهیم در بنی اسمعیل منتهی شد بحضرت خاتم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که آخرین آنها حضرت ابی طالب بود پس از هر دو طرف رسید بحضرت خاتم (ص) و بنی اسرائیل در قسمت مصر و فلسطین بودند و بنی اسمعیل در قسمت حجاز.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۴] .... ص : ۲۶۸

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِیرُ قالَ أَبُوهُمْ إِنِّی لَأَجِدُ رِیحَ یُوسُفَ لَوْ لا أَنْ تُفَنِّدُونِ (۹۴)

و چون قافله از مصر خارج شد حضرت یعقوب که در فلسطین بود فرمود من می یابم بوی یوسف را اگر شما (یعنی اولاد اولاد یعقوب) مرا رمی بکم عقلی و سفاهت نمی کنید.

وَ لَمَّا فَصَلَتِ الْعِیرُ فصل مقابل وصل است بمعنای جدایی و از این جهت در کتب فقهیه فصولی معین میکنند اشاره به اینکه مطالبی که در این فصل گفته میشود مربوط بمطالب قبل نیست و از آنها جداست و در سال شمسی: ربیع،

صیف، خریف، شتاء را فصول اربعه میگویند که آثار هوی و حرارت و برودت و حالات اشجار و نباتات و حیوانات و انسان مختلف میشود و نزول امطار و ثلج و زیادتی و نقصان میاه تفاوت پیدا میکند. و قاضی و حاکم و رافع اختلافات را فصیل میگویند و بالجمله تفرقه بین دو شیئی فصل است و جمع بین آن دو وصل است و در مفهوم هر دو مأخوذ است سبق ضدّ مثلا وصل بعد از آنکه جدا بودند اجتماع پیدا میکنند و فصل پس از آنکه مجتمع بودند جدا میشوند، و عیر که برادران یوسف باشند و کسان دیگر که در خدمت او بودند جدا شدند و حرکت کردند و از مصر خارج شدند.

قالَ أَبُوهُمْ که حضرت یعقوب باشد بکسان آنها از اولاد و احفاد و اهل و عیال آنها که در نزد یعقوب بودند إِنِّی لَأَجِدُ رِیحَ یُوسُفَ که همان بوی پیراهن که نزد یوسف بود و شرحش گذشت که از بهشت بوده و در اخبار دارد که بوی بهشت پانصد سال راه میرود و بعضی از عصات و کفار آن قدر دورند که بمشام آنها نمیرسد. و از ابن عباس مرویست که گفت باد صبا از خداوند استجازه کرد که قبل از آمدن عیر و بشیر خبر یوسف را بیعقوب بشارت دهد و بوی او را بمشام یعقوب برساند و از این جهت باد صبا فرحناک و لطیف شد و در لسان شعراء و در خطب ضرب المثل شده لکن کسان یعقوب که سالهای دراز خبری از یوسف نداشتند و یوسف را تلف شده و هلاک شده میپنداشتند ابدا این کلام را باور نکردند و حمل بر پیری و سفاهت و خرافت کردند لذا میفرماید لَوْ لا أَنْ تُفَنِّدُونِ از برای فند در لغت معانی ذکر کرده اند. حماقت- سفاهت- ضعف رأی- پیری- کذب و غیر اینها لکن مناسب در این مقام اینست که کلمه لاجد دلالت دارد بر قطع و یقین زیرا و جدان بدون قطع صدق نمیکند مراد حمل بر اشتباه و مجرد خیال فاسدی است نظر به اینکه همیشه یوسف در نظر یعقوب بود

همچه توهمی در حق او کردند و لکن این از باب عدم معرفت بمقام مقدس انبیاء است زیرا معصومین از خطاء و اشتباه و ضعف رأی و سفاهت منزه هستند و بعین این نسبت مشابه با آن نسبت است که ثانی برسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم داد موقعی که فرمود قلم و دوات بیاورید تا چیزی بنویسم که هرگز گمراه نشوید گفت (دعوه ان الرجل لیهجر) لعنه اللّه.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۵] .... ص: ۲۷۰

قالُوا تَاللَّهِ إِنَّکَ لَفِی ضَلالِکَ الْقَدِیمِ (۹۵)

گفتند کسان یعقوب که نزد او حاضر بودند از ذراری و اهل بیت آنها بحضرت یعقوب قسم بخداوند متعال محققا شما در همان گمراهی سابق هستید که معتقد بودی یوسف زنده است و گرگ او را از بین نبرده.

قالوا پسران یعقوب که هنوز نیامده بودند که بشارت بیوسف را بدهند ولی اولادهای آنها و زنان آنها و بستگان آنها نزد یعقوب بودند و اینها نظر بآنکه خبر داده بودند که فَأَکَلَهُ الذِّئْبُ وَ جاؤُ عَلی قَمِیصِهِ بِدَمٍ کَذِبٍ و مدتهای مدید گذشته و اثری از یوسف پیدا نشده یقین داشتند که یوسف هلاک شده لذا قسم یاد کردند و گفتند تاللّه که قسم جلاله است و یکی از صیغ قسم است (باللّه تاللّه و اللّه) انّک با تأکید بانّ و لام لفی ضلالک القدیم ضلالت گمراهی و خطا و اشتباه است که باطل را حق پندارد لذا ضلالت در دین آنست که دین حق را باطل بداند و باطل را حق پندارد که شرح آن را در مجلد اول در سوره مبارکه حمد مفصلا بیان کرده ایم و در اینجا مراد در امر یوسف است که گمان میکنی زنده است و حال آنکه سالهای دراز است که هلاک شده و تلف شده است. و مراد از قدیم همان فرمایشات قبلی یعقوب بود أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ

و فرمود یا بَنِیَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ یُوسُفَ وَ أَخِیهِ

و از برای قدیم دو اطلاق است یکی مقابل جدید که هر سابق بر شیئی را قدیم نامند مثل قدیم الایام و لاحق را جدید گویند. و دیگر مقابل حادث که از صفات ذاتیه حق است یعنی مسبوق بعدم نبوده همیشه بوده و حادث یعنی مسبوق بعدم. و طریقه متکلمین بر اثبات صانع همین طریقه است که از راه قدم و حدوث که هر حادثی محتاج بمحدث است تا منتهی شود بقدیم که احتیاج بمحدث نداشته و اگر غیر النهایه برود تسلسل لازم آید و اگر برگردد دور و هر دو محال است و لکن حکماء نظر به اینکه ذات مقدس حق را علت تامه میدانند و انفکاک معلول از علت هم محال است و عالم عقول و نفوس را هم قدیم میدانند و در ربط حادث بقدیم در اشکال عریضی افتادند لذا طریقه متکلمین را باطل میشمارند حتی سبزواری میگوید،

و نقمه الحدوث فی الطنبوری قد زادها الخارج عن مفطوری

لکن در مقام خود گفته ایم که حضرت باری علت فاعلی است نه علت تامه و یکی از شرایط علت تامه وجود مصلحت است بر فعل اگر مصلحت نباشد ایجاد نمیفرماید و طریقه متکلمین تام و تمام است بلکه طریقه حکماء باطل است زیرا اگر علة تامه باشد و انفکاک معلول هم از علت محال است سلب قدرت و اختیار میشود و بایستی بسیار از صفات را منکر شد زیرا معنای قدرت را بعضی کردند تساوی فعل و ترک و بعضی ان شاء فعل و ان لم یشأ لم یفعل و همچنین اراده و مشیت با علت و معلول مناسبت ندارد. بناء علی هذا می گوییم تمام ممکنات مسبوق بعدم و حادث هستند حتی عقل اول باصطلاح حکماء و نور مقدس محمدی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بلسان اخبار لذا تعبیر بصادر اول میکنیم و مخلوق اولی.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۶] .... ص : ۲۷۲

فَلَمَّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ أَلْقاهُ عَلى وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيراً قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا تَعْلَمُونَ (۹۶)

پس چون که آمد بشیر انداخت قمیص یوسف را بر صورت یعقوب پس برگشت بینا برادران یوسف پس از آنکه شناختند یوسف را بسیار فرحناک شدند و بسرعت هر چه تمام تر از مصر حرکت و نزد یعقوب رسیدند یهودا که پیراهن باو سپرده شده بود سبقت گرفت و پیراهن را بر صورت یعقوب انداخت که مفاد فَلَمَّا أَنْ جاءَ الْبَشِيرُ است و چون او بشارت یوسف را داد بشیرش گفتند پیراهن را باز کرد که بوی او هوا را معطر کرد.

القیه القی یهودا پیراهن را علی وجه یعقوب پیش از آنکه خبر یوسف را باو بدهند فارتدّ ارتداد برگشتن چیزی از حالتی بحالت ضدّ آن است. ارتداد در دین برگشتن مسلم است از اسلام بکفر و این دو قسم است:

فطری و ملی.

فطری آنست که نطفه آن در اسلام منعقد شده سپس کافر شود مثل بسیاری از این جوانان عصری رجالا و نساء بالاخص محصلین و محصلات و ارتداد منحصر باین نیست که یهودی شود یا نصرانی بلکه اگر یکی از ضروریات دین را منکر شد مرتد میشود مگر آنکه لشبهه باشد که باید رفع شبهه آن را کرد و حکم مرتد فطری اعدام است بیکی از انحاء ثلاثه.

و ملّی آنست که نطفه آن در کفر منعقد شده باشد سپس اسلام آورد بعدا بحالت کفر برگردد و حکمش حبس است تا بمیرد یا اسلام اختیار کند و از برای مرتد پنج حکم گفتند:

۱- نجاست بدن ۲- بطلان ازدواج ۳- ممنوعیت از ارث ۴- قتل ۵- که محل اختلاف است عدم قبول توبه و تحقیق آنست که توبه او قبول میشود و ازدواج او بعقد جدید صحیح است و اگر قبل از ثبوت نزد حاکم توبه

کرد قتل هم برداشته میشود و لکن ارث اگر مورث او در حال ارتداد بمیرد باو برنمیگردد و اگر پس از توبه بمیرد ارث میبرد.

و مراد در اینجا اینست که یعقوب از حالت عمی و بیاض عین برگشت بصیرا بینا شد سپس بشارت یوسف را که عزیز مصر شده با آن عظمت و عزت و ریاست که تمام اهل مصر رجالا و نساء و تمام اموال آنها منقولا و غیر منقول مملوک او شده اند بیعقوب دادند، و در بعض اخبار دارد که این پیراهن را بر هر ذی آفتی بیندازند بکلی رفع آن میشود و حضرت یعقوب نه فقط بصیر شده باشد حالت شکستگی و ضعف و انحناء و همّ و غمّ آن مبدّل شد بصحت و سلامت و استقامت و فرح و سرور و سجده شکر کرد سپس استفسار از ابن یامین کرد گفتند نزد یوسف معززا ماند و او را نگاه داشت نزد خود و انتظار دارد که تمام ما با اهل و عیال در خدمت شما و بالاتفاق جلاء وطن کنیم و برویم مصر نزد یوسف و شما بوصال او برسید و خدمت گذار شما باشد.

قالَ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّی أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ ما لا- تَعْلَمُونَ حضرت یعقوب فرمود باولاد و احفاد و کسان خود آیا من نگفتم بشما که محققا من میدانم از جانب وحی الهی چیزی را که شما نمیدانید.

چون وحی الهی باو رسیده بود که یوسف زنده است و وعده وصال هم باو داده بودند که بالاخره بوصال او میرسید بلکه از همان رؤیای یوسف حضرت یعقوب عزت و برتری او را بر برادرانش میدانست و لذا فرمود لا تَقْصُصْ رُؤْیاکَ عَلی إِخْوَتِکَ بلی محل یوسف و در چه حالی است او را نمیدانست و همین انتظار و فراق باعث حزن و اندوه او بود اگر بکلی مأیوس بود این نحو نمیشد که گفتند (الیأس احدی الراحتین) لذا قال یعقوب بآنها أَ لَمْ أَقُلْ استفهام تقریری

است که اعتراف کنند که شما چنین فرمودی نظیر آیه شریفه أَ لَسْتُ بِرَبِّکُمْ قالُوا بَلی و بسیاری از آیات دیگر مثل أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ و غیر اینها.

لکم خطاب بجمیع اولاد و احفاد و اهل و کسان آنها است إِنِّی أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ تقیید من اللَّه از جهت اینکه بطرق عادی نبوده که اگر وحی الهی نبود من هم مثل شماها مأیوس بودم و دروغ شما را باور میکردم و این هم یکی از معجزات انبیاء است بکوری چشم کسانی که بکلی منکر معجزه هستند یا منکر علم غیب برای انبیاء و ائمه علیهم السلام میشوند بتوهّم اینکه ظواهر آیات دلالت دارد بر اینکه علم غیب مختص بخدا است و مکرر گفته ایم که اگر ما میگفتیم از پیش خود اینها علم غیب دارند حق بجانب شما است لکن پس از وحی الهی و اخبار خداوند دیگر بر آنها غیب نیست بر ما غیب است و ما می گوییم آنها بآنچه نزد ما غیب است چنانچه خداوند علم دارد بآنچه بر بندگان حتی الانبیاء غیب است لکن بر ذات مقدس او غیب نیست و بعین مثل اینست که ما خبر از فردا نداریم وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ لقمان آیه ۳۴، لکن باخبار خداوند در قرآن مجید و باخبار انبیاء و ائمه علیهم السلام از بسیاری از خصوصیات آتیه خبر داریم از ظهور حضرت بقیه اللَّه عجل اللَّه تعالی فرجه و علائم حتمیه ظهور و کیفیات ظهور و دوره رجعت و عوالم عالم برزخ و قیامت و بسیاری از خصوصیات آنها دیگر بر ما غیب نیست پس چه مانعی دارد بگوئیم خداوند تعلیم فرمود علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقه بآنها) چنانچه در دعاء ندبه در پیشگاه الهی عرض میکنی

و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک

و اخبار در این باب متواتر است بتواتر معنوی منحصر بدعاء ندبه نیست.

ما لا تَعْلَمُونَ شما نمیدانستید حتی خود پسران یعقوب که بدروغی گفتند که اکله الذئب آنها هم نمیدانستند حیات یوسف و بازگشت یعقوب با عزت تمام.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۷] .... ص : ۲۷۵

قالُوا یا أَبانَا اسْتَغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا إِنَّا کُنَّا خاطِئِینَ (۹۷)

گفتند پسران یعقوب ای پدر بزرگوار ما طلب مغفرت کن بر ما گناهان ما را محققا ما بودیم خطاکاران.

قالُوا یا أَبانَا اسْتَغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا مسئله استغفار با توبه از گناه فرق دارد توبه مختص بفاعل ذنب است که حقیقه بین خود و خداوند پشیمان شود که فرمود

التائب من الذنب کمن لا ذنب له

و فرمود

کفی فی التوبه الندم.

و لکن استغفار دعاء است بمعنی طلب مغفرت و مغفرت پرده پوشی است و غفران الهی آنست که از نامه عمل محو میفرماید و تبدیل میکند بحسنات و از نظر ملائکه حفظه و کتبه محو میکند و در قیامت هم اظهار نمیکند و البته دعاء دیگران سریع الاجابه در حق مذنب است بخصوص اگر داعی مقرب درگاه الهی باشد و اقرب در این درگاه انبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل هستند ثم الملائکه المقربین بالاخص اگر مراعات شرائط دعاء بشود از حیث مکان و زمان و ساعات استجابت دعاء و بهترین ساعات وقت سحر است بالاخص در قنوت وتر که گفتند چهل مؤمن را طلب مغفرت کنید و بهترین ایام و لیالی شب و روز جمعه است و بهترین شهور شهر رمضان و بهترین اماکن مساجد و مشاهد مشرفه و بهترین حالات حال تضرع و بکاء و با طهارت و تعقیب فرائض و غیر ذلک من الشرائط.

و تعبیر بذنوبنا بنحو جمع دلالت دارد بر جمیع گناهان زیرا جمع مضاف دلالت بر عموم دارد و گناهان آنها در حق یوسف و یعقوب بسیار بود و مخصوصا

ظلم بدو پیغمبر خدا بعلاوه قطع رحم و ظلم بپدر و برادر لذا گفتند إِنَّا كُنَّا خاطِئِينَ خطاء در اینجا مقابل عمد نیست که اشتباه باشد چنانچه در باب قتل عنوان دارند قتل عمد و قتل خطاء و شبه عمد و شبه خطاء بلکه مراد تجاوز از حدّ خود و متابعت هوای نفس و مخالفت اوامر الهی و ارتکاب معاصی است که از روی جهالت و حماقت مرتکب شوند و مستحق عقوبت و عذاب شوند. و بعبارت دیگر خطاء مقابل با صواب است فلانی مصیب و فلانی مخطئ است و لذا مذهب شیعه را مخطئه گویند که ممکن است ادله اجتهادیه بر خلاف واقع باشد لذا گفتند للمصیب اجران و للمخطئ اجر واحد بخلاف عامه که منکر احکام واقعیه هستند و حکم را تابع رأی مجتهد و حاکم میدانند و آنها را مصوبه گفتند حتی نقل کردند که شخصی را در همدان بیّنه اقامه شد بر موت او و حاکم حکم کرد او را گرفتند غسل و کفن و نماز گذاردند هر چه صدا میزد من زنده ام میگفتند حاکم حکم بموت تو کرده باید تو را دفن کنیم و اموالت را بین ورثه تقسیم کنیم و تو را مرده پنداریم.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۸] .... ص: ۲۷۶

قالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (۹۸)

فرمود یعقوب که زود باشد که برای شما طلب مغفرت میکنم از پروردگار خود محققا پروردگار من آمرزنده و مهربان است نسبت ببندگان.

اشکال- چرا حضرت یوسف فورا ببرادرانش گفت لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ و حضرت یعقوب وعده داد که پس از این برای شما طلب مغفرت میکنم.

بعضی جواب دادند که حضرت یوسف نظر بجوانیش دل رحم تر بود تا یعقوب چون پیر شده بود، و این جواب با اینکه توهین بمقام نبوّت است مسلما محبت

یعقوب بپسرانش زیادتر از محبت یوسف بود ببرادرانش و سر تأخیر برای این بود که انتظار سحر داشت که تأثیرش بیشتر است بعلاوه دعاء و استغفار در حق دیگران در ظهر غیب بهتر است تا در حضور لذا قالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ لَكُمْ رَبِّی و یقینا پیغمبر دروغ نمیگوید و طفره نمیزند و خلف وعد نمیکند بخصوص بقرینه إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ با تأکیدات زیادی کلمه ان تکرار ضمیر انّه هو کلمه الغفور که صفت مشبهه است دلالت بر دوام و ثبات دارد، و در خبر دارد سعه مغفرت الهی باندازه ایست که انبیاء و ملائکه هم تصور نمیکردند، و کلمه الرحیم که آنهم صفت مشبهه که بدانید علاوه بر اینکه خداوند از گناه شما درمیگذرد و میآمرزد و پرده پوشی میکند مورد تفضلات و عنایات و مراحم خود هم قرار میدهد چنانچه میفرماید فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان آیه ۷۰.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۹۹] .... ص: ۲۷۷

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلى يُوسُفَ آوى إِلَيْهِ أَبَوَيْهِ وَ قالَ ادْخُلُوا مِصْرَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِينَ (۹۹)

پس چون که داخل شدند بر یوسف آورد بسوی خود ابوین خود را و گفت داخل شهر مصر شوید ان شاء اللّه با کمال امنیت.

از این آیه استفاده میشود که دخول بر یوسف قبل از دخول در مصر بوده و این باین نحو میشود که حضرت یوسف باستقبال آنها از مصر خارج شده و در نزدیکی مصر یکدیگر را ملاقات کردند و شرحش باین نحو است که گفتند حضرت یوسف دویست مرکب با جمیع وسائل مسافرت فرستاد بر یعقوب و آنها بفوریت با تمام اهل و عیال در ظرف نه روز خود را بنزدیکی مصر رسانیدند با کمال فرح

و سرور که گفتند

(وعده وصل چون شود نزدیک آتش عشق تیزتر گردد)

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلی یُوسُفَ یعنی وارد شدند و قافله یعقوب رسید حضرت یعقوب چون چشمش بیوسف افتاد با آن جلال و عظمت که با یک جمع کثیری از درباریان و قشون باستقبال آمده اند پیاده شد و تمام قافله هم پیاده شدند و حضرت یوسف هم با اجزاء خود پیاده شد و چون پیشاپیش قافله یعقوب بود و حضرت یوسف هم مقدم بر اجزاء بود این پدر و پسر زودتر بهم رسیدند و یکدیگر را ملاقات کردند یوسف پدر خود را در بر گرفت که معنی آوی الیه یعنی بخود چسبانید ابویه اختلاف است که آن دیگری که بوده بعضی گفتند خاله یوسف بوده که مادر ابن یامین که مادر یوسف باشد در همان ایام نفاس از دنیا رفته بود و خاله یوسف را یعقوب بجای خواهرش اختیار کرد و اطلاق امّ بر خاله میشود چنانچه اطلاق اب بر عمّ شده در مورد ابراهیم إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ و آذر عم ابراهیم بوده و همچنین در مورد یعقوب إِذْ حَضَرَ یَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قالَ لِبَنِیهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِی قالُوا نَعْبُدُ إِلهَکَ وَ إِلهَ آبائِکَ إِبْراهِیمَ وَ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ بقره آیه ۱۲۷ و حال آنکه اسمعیل عم یعقوب بود.

لکن این خلاف ظاهر است بلکه مراد مادر خود یوسف است و ابن یامین با یوسف برادر ابوینی بودند چنانچه هر دو فرزند یعقوب بودند با هم از یک مادر بودند و در ضیافت یوسف گذشت که ابن یامین تنها ماند یوسف او را طلبید و با هم تناول کردند و در آیات قبل اشاراتی و قرائنی بر این دعوی گذشت و یوسف مادر خود را هم در بر گرفت.

وَ قالَ ادْخُلُوا مِصْرَ مثل اینکه تعارف و احترام باشد که صاحب منزل موقعی که وارد میشود بضیف میگوید بفرمائید و آنها را مقدم بر خود وارد منزل میکند (ان شاء اللّه) تعلیق بر مشیت الهی در هر امری بسیار خوب است چنانچه

میفرماید وَ لا تَقُولَنَّ لِشَیْ ءٍ إِنِّی فاعِلٌ ذلِکَ غَداً إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ کهف آیه ۲۲ آمنین نظر به اینکه کسانی که از خارج مصر داخل در مصر میشدند.

اراده توطن در او میکردند از اهالی مصر در امان نبودند و آنها را بخود راه نمیدادند حضرت یوسف گفت که سکونت و توطن نمائید در مصر انشاء اللَّه تعالی در امان هستید لکن این تأمین تا زمانی بود که یوسف در قید حیات بود پس از رحلت یوسف مملکت مصر در دست فراعنه قرار گرفت مخصوصا فرعون موسی که سیصد سال سلطنت داشت و از زمان یوسف تا زمان موسی چهارصد سال بود و موقعی که یعقوب با اهلش و اولادش وارد مصر شدند هفتاد و سه نفر بودند و در ظرف این چهارصد سال موقعی که بنی اسرائیل با موسی از مصر خارج شدند ششصد هزار و پانصد و هفتاد و کسری بودند با اینکه فرعون ملعون پسران آنها را میکشت و زنهای آنها را بکنیزی میبرد و میان رجال و نساء آنها جدایی می انداخت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۰] .... ص : ۲۷۹

وَ رَفَعَ أَبَوَیْهِ عَلَی الْعَرْشِ وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَ قالَ یا أَبَتِ هذا تَأْوِیلُ رُءْیایَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَها رَبِّی حَقًّا وَ قَدْ أَحْسَنَ بِی إِذْ أَخْرَجَنِی مِنَ السِّجْنِ وَ جاءَ بِکُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی إِنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِما یَشاءُ إِنَّهُ هُوَ الْعَلِیمُ الْحَکِیمُ (۱۰۰)

و بالا برد یوسف ابوین خود را بر تخت سلطنتی و ابوین او و برادرانش برای او افتادند بسجده و گفت یوسف ای پدر بزرگوار این است تأویل رؤیای من که قبلا خدمت شما گفتم بتحقیق خداوند قرار داد او را حق و ثابت و بتحقیق

احسان فرمود بمن زمانی که مرا از حبس نجات داد و شما را آورد نزد من از بعد آنکه شیطان بین من و برادرانم جدایی انداخت بدرستی که پروردگار من لطف و عنایت دارد نسبت بهر چه که مشیتش تعلق گیرد بدرستی که او است عالم بهر چیزی و حکیم است بجمیع مصالح و حکم.

وَ رَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ عرش عریکه سلطنت است و مختص بشخص سلطان است مثل تخت سلطنت بلقیس که هدهد گفت وَ لَها عَرْشٌ عَظِيمٌ نمل آیه ۲۳ و حضرت سلیمان فرمود أَيُّكُمْ يَأْتِينِي بِعَرْشِها نمل آیه ۳۸ و خداوند تشبیه فرمود عظمت و کبریایی و قدرت و احاطه خود را بعرش که فرمود ثُمَّ اسْتَوى عَلَى الْعَرْشِ اعراف آیه ۵۲. و این فوق احترام بود که یوسف بابوین خود گذارد که جایگاه شما عریکه سلطنت است.

خَرُّوا لَهُ سُجَّداً در باب سجده ملائکه بآدم گفتیم دو نحو سجده داریم سجده عبودیت و پرستش این مختص بخدا است در مقابل عبده شمس و اصنام و کواکب و غیر اینها که مشرکین داشتند. و سجده تعظیم و احترام که نسبت بملوک و سلاطین و انبیاء و سایر اعاظم و بزرگان و این تابع امر و نهی الهی است در شریعت اسلام نهی اکید فرموده حرام است نه اینکه شرک باشد در مورد آدم امر اکید فرموده واجب است و عین اطاعت خدا است و لذا شیطان مطرود شد بر مخالفت و در شریعت ابراهیم و انبیاء بنی اسرائیل جایز بلکه ممدوح بوده و احتیاج بتأویلات و تصرفات بعض مفسرین نداریم و شاهد بر این دعوی فرمایش خود حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است که اگر سجده بر غیر خدا جایز بود میگفتم زنها بشوهرها سجده کنند معنی این نیست که شوهرها را بپرستند بلکه این نحو تعظیم و احترام ملحوظ دارند.

وَ قالَ يا أَبَتِ هذا تَأْوِيلُ رُءْيايَ مِنْ قَبْلُ البته خود یعقوب میدانست که

فرمود لا تَقْصُصْ رُؤْياكَ عَلى إِخْوَتِكَ و خود یوسف هم میدانسته که میفرماید وَ عَلَّمْتَنِی مِنْ تَأْوِیلِ الْأَحادِیثِ آیه بعد و هر دو انتظار آن را داشتند که موقع ظهورش چه موقع است زیرا رؤیای انبیاء و معصومین شیطانی نیست و لو مدت زیادی بین رؤیا و ظهورش طول کشیده باشد مثل رؤیای حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که بوزینه ها بر منبرش بالا میروند که بنی امیه و بنی مروان باشند، شمس پدر بزرگوارش. قمر مادر مهربانش، یازده ستاره برادرانش.

قَدْ جَعَلَها رَبِّی حَقًّا مقابل رؤیای شیطانی که باطل و عاطل است چنانچه الهامات ملکی در مقابل وساوس شیطانی و وحی الهی بر قلوب انبیاء و وحی شیطانی بر قلوب اشقیاء که در قرآن میفرماید شَیاطِینَ الْإِنْسِ وَ الْجِنِّ یُوحِی بَعْضُهُمْ إِلی بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُوراً انعام آیه ۱۱۲.

وَ قَدْ أَحْسَنَ بِی إِذْ أَخْرَجَنِی مِنَ السِّجْنِ با چه عزّت و احترام و اقرار زنهای مصری و زن عزیز مصر و ظهور مقام علمی و عملی او بر تمام اهل مصر بالاخص ملک مصر.

وَ جاءَ بِکُمْ مِنَ الْبَدْوِ بدو بادیه است چون یعقوب و پسرانش بادیه نشین بودند بواسطه اغنام و گله گاو و گوسفند که آنها را در بیابان بچرانند چه احسانی است بالاتر از اینکه تمام آنها با بسته گانشان مصری و شهرنشین در دربار سلطنتی نزد او باشند.

مِنْ بَعْدِ أَنْ نَزَغَ الشَّیْطانُ بَیْنِی وَ بَیْنَ إِخْوَتِی نزغ بمعنی افساد و اغوای شیطان است حضرت یوسف برای احترام برادران نسبت این تفرقه و جدایی را بشیطان داد آنهم نه بگوید که آنها فریب شیطان را خوردند گفت میان من و برادرانم افساد کرد و ما را از یکدیگر جدایی انداخت إِنَّ رَبِّی لَطِیفٌ لِما یَشاءُ از برای لطف معانی کردند و لکن ظاهر اینست

که مراد علم بدقائق امور باشد و بعبارت فارسی ریزه کاری کانّه یوسف میخواهد اظهار کمال رضایت را کند که تمام این پیش آمدها لطف و احسان و مقدمه بود برای رسیدن باین عزت و سلطنت و مقام.

إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ علمش بهر چیزی احاطه دارد الحکیم مصالح و مفاسد هر چیزی را میداند، سپس در مقام شکرگزاری برآمد و اظهار امتنان.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۱] .... ص : ۲۸۲

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيا وَ الْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِماً وَ أَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ (۱۰۱)

پروردگار من بتحقیق دادی بمن از ملک و سلطنت و تعلیم فرمودی مرا از تأویل خوابها خالق آسمانها و زمین هستی بدون سابقه تو ولیّ من هستی در دنیا و آخرت بمیران مرا در حالت اسلام و ملحق فرما ببندگان صالح.

رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ پس از آنکه حضرت یوسف برای پدر و مادر و برادران و سایر بستگان شرح تفضلات الهی را نسبت بخود بیان کرد در مقام شکر گذاری و مناجات با پروردگار خود برآمد که چه اندازه تفضلات تو شامل حال من شده که کسی را که برسم غلامی بچند درهم قلیلی بفروشند بمقام سلطنت مصر برساند آنهم به اینکه مالک رقاب تمام مصریها باشد و تمام آنها در تحت عبید و امام و اطاعت او باشند و تمام مصر از منقول و غیر منقول در ملکیت او درآید این از جهت ظاهری و اما از جهت معنوی علاوه از مقام نبوت و افاضه علم و حکمت تأویل رؤیا را هم علمش را بمن افاضه فرمود وَ عَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحادِيثِ.

پس از شکرگزاری پروردگار خود را ستود که فاطِرَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ

هستی، فاطر ایجاد بدون نقشه و سابقه است و مراد جمیع عوالم علوی و سفلی است آنهم هر جزء جزء او بجا و بموقع موافق حکمت و مصلحت باشد اشاره به اینکه آنچه بر من پیش آمد شده از حسد برادران و اذیت آنها و در چاه انداختن و بچند درهم فروختن و در مصر زندانی شدن تمام عین صلاح و لطف و بجا و بموقع بوده و اسباب و وسائل رسیدن بمقام سلطنت و عزت و ریاست بوده.

سپس در مقام دعاء و اظهار حاجت برآمد که همین نحوی که در دنیا مشمول این نوع تفضلات فرمودی در آخرت هم باعلا درجه سعادت برسان که دو چیز باعث سعادت است یکی با ایمان و مسلمان از دنیا رفتن که مفاد تَوَفَّنِی مُسْلِماً هست و دیگر موفق شدن باعمال صالحه که بنده صالح تو باشم و با انبیاء و صلحاء محشور گردم که مفاد وَ أَلْحِقْنِی بِالصَّالِحِینَ است.

قضایای حضرت یوسف علیه السّلام و قصص آن بآخر رسید. پس از بیان آنها خداوند خطاب بپیغمبرش رسول اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم میفرماید:

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۲] .... ص: ۲۸۳

ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ نُوحِیهِ إِلَیْکَ وَ ما کُنْتَ لَدَیْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَ هُمْ یَمْکُرُونَ (۱۰۲)

این شرح قضایا و قصص یوسف یک قسمت از خبرهای غیبی است که ما وحی فرستادیم بسوی تو و نبودی تو نزد آنها آن موقعی که اجماع و اتفاق کردند بر کار خود که یوسف را در چاه اندازند و آنها بچه نحو مکر و حیله بکار بردند که او را از یعقوب ربودند و کردند آنچه کردند.

ذلِکَ مِنْ أَنْباءِ الْغَیْبِ غیب اموری است که از علم بشر بیرون است چه راجع بامور گذشته مثل قضایای انبیاء: آدم بچه نحو خلق شد و سجود ملائکه

و از بهشت خارج شدن، نوح چه اندازه دعوت کرد و قومش هلاک شدند، هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی کیفیت ولادتش و قوم آنها، عاد و ثمود و فرعون و غیر آنها.

و چه نسبت بحال مثل کرات علویه و اسرار مخفیه و عرش و کرسی و سماوات و بهشت و جهنم و آنچه خداوند در آنها خلق فرموده از ملائکه و حور العین و غیر اینها از عالم آینده و قضایایی که بعد از پیغمبر در امت و در عالم اتفاق می افتد و دوره غیبت و زمان رجعت و عالم برزخ و قیامت که تمام اینها خبرهایی است که احدی جز ذات پروردگار اطلاع ندارد.

نُوحِيهِ إِلَيْكَ که دلیل بر نبوت و رسالت تو باشد و معجزه و حجت بر صدق دعوای تو که از جانب حق بتو وحی رسیده.

وَ ما كُنْتَ لَدَيْهِمْ و الّا تو نبودی نزد اولاد یعقوب و مشاهده نکرده بودی که بگویند مشرکین که آنجا بودی و دیدی و خبر میدهی از راه وحی نیست إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ که گفتند اقْتُلُوا يُوسُفَ أَوِ اطْرَحُوهُ أَرْضاً يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ أَبِيكُمْ الی آخر الآیات.

وَ هُمْ يَمْكُرُونَ که بحضرت یعقوب گفتند ما لَكَ لا تَأْمَنَّا عَلى يُوسُفَ الی آخر الآیات که شرح آنها مفصلا گذشت.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۳] .... ص : ۲۸۴

وَ ما أَكْثَرُ النَّاسِ وَ لَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ (۱۰۳)

و نیستند اکثر مردمان و لو اینکه هر چه تو اصرار و ابلاغ کنی بایمان آورندگان از صدر اول دنیا الی زماننا بلکه تا زمان ظهور حضرت بقیه اللّه عجل اللّه تعالی فرجه اکثریت با اهل باطل بوده و هست در قرآن مجید موارد زیاد دارد أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ أَكْثَرَهُمْ لا يَشْكُرُونَ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ أَكْثَرُهُمْ

لا يُؤْمِنُونَ

در باب توحيد اكثريت با مشركين است. در باب نبوت اكثريت با كفار است، در باب امامت اكثريت با مخالفين است در باب عدالت اكثريت با فسّاق است در باب اطاعت اكثريت با عصات است لذا ميفرمايد وَ ما أَكْثَرُ النَّاسِ ماء نافيه است بطور كلى نفى ميفرمايد وَ لَوْ حَرَصْتَ حرص اصرار بر امرى است مثلا- بسيارى حرص براى جمع مال و جاه و تحصيل زخارف دنيوى ميزنند و مراد در اينجا حرص بر دعوت و تبليغ و مواعظ و نصايح و ارشاد و هدايت است و آيه دلالت ندارد بر اينكه پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم حريص در اين امور بوده زيرا بكلمه لو كه امتناعيه است بيان فرموده كه بر فرض محال اگر شما حريص در اين امر باشى مع ذلك اكثر اين كفار و مشركين ما يكونوا بِمُؤْمِنِينَ نظير آيه شريفه در خطاب بحضرت نوح كه فرمود أَنَّهُ لَنْ يُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ هود آيه ٣٨.

زيرا در ايمان دو چيز شرط است يكى دعوت و ارشاد و هدايت و اقامه معجزه و تبليغ و موعظه و نصيحت و بشارت و انذار و نحو اينها از اين جهت تام و تمام است و چيزى فرو گذار نشده.

ديگر قابليت محل كه قلب آمادگى داشته باشد براى قبول و اما قلوبى كه كالحجاره است او اشد قسوه و سياه شده و غرق هوى و هوس و عناد و عصيبت باشد مثل نمرود، شدّاد، فرعون، هامان، قارون و ملياردها امثال آنها ابدا تأثيرى ندارد نگاه كنيد مثل أبا بكر و عمر و ياران آنها چه اندازه از پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم سفارش اهل بيت عليهم السّلام بالاخص حضرت صديقه طاهره سلام اللَّه عليها را شنيدند و پس از وفاتش چه كردند حضرت ابى عبد اللَّه عليه السّلام چه اندازه با لشكر كربلا خودش و اصحابش موعظه و نصيحت كردند چه تأثيرى بخشيد وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً اسرى آيه ٨۴ وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِلَّا مَقْتاً

وَ لا يَزِيدُ الْكافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَساراً فاطر آیه ۳۷.

و ما در ابناء نوع امروزه بعین مشاهده میکنیم که چه اندازه علماء اعلام و وعاظ ذوی العزّ و الاحترام بالای منبرها در مساجد و مجالس سوگواری راجع بحجاب و ساز و آواز و موسیقی و سایر وظائف دینی صحبت میکنند که میتوان گفت کمتر منبری است که اشاره باین امور نداشته باشد و مع ذلک خردلی در قلوب سیاه آنها تأثیر نمیکند بلکه کلماتی در مقابل آنها میگویند که موجب کفر و نجاست میشود (اعاذنا اللّه من شرور آخر الزمان).

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۴] .... ص : ۲۸۶

وَ ما تَسْئَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعالَمِينَ (۱۰۴)

و سؤال نمیکنی شما از این قوم بر این دعوت و تبلیغ اجر و مزدی این نیست مگر یادآوری از برای جمیع عالمین از اول زمان بعثت تا آخر دنیا مسئله- اجرت بر واجبات چه واجب عینی باشد و چه واجب کفایی جایز نیست و لو هزار گونه نفع برای دیگران داشته باشد و دعوت و ابلاغ بر انبیاء واجب عینی است و بر علماء اعلام واجب کفایی که اگر بمقدار کفایت قیام کردند تکلیف از دیگران ساقط میشود حتی اجر بر تجهیزات میت هم بمقدار واجب جایز نیست بلی برای زائد از مقدار واجب مانعی ندارد حتی آیه شریفه قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى شوری آیه ۲۲ برای نفع امت است که بدون مودت ذوی القربی کلیه اعمال و عبادات باطل و موجب زوال ایمان میشود و باعث خلود در عذاب اشد از عذاب کفار و مشرکین میگردد چنانچه در حدیث است که اول عذاب و حکم دخول در نار میشود در حق همین مخالفین و معاندین این خاندان نبوت اینها اعتراض میکنند که ما اقرار بتوحید و نبوت داشتیم و بقبله نماز بجا میآوردیم هنوز مشرکین و کفار در حق آنها حکم نشده

چرا در حق ما حکم فرمودی خطاب میرسد لیس من یعلم کمن لا یعلم و شاهد بر این دعوی آیه شریفه است قُلْ ما سَأَلْتُکَمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ سبأ آیه ۴۷. لذا میفرماید وَ ما تَسْئَلُهُمْ عَلَیْهِ مِنْ أَجْرٍ تو سؤال نمیکنی بطریق نفی فرمود نه بطریق نهی اشاره به اینکه از لطف و عنایتی که بامّت داری از آنها توقعی نداری بلکه آنها را از فقر بغناء آوردی، از ذلّت بعزّت رسانیدی، از فرقت بوصال کشانیدی، از ضلالت بهدایت رسانیدی، از عداوت بوداد بردی، از کفر و شرک و ضلالت و جهالت بشاه راه ایمان و هدایت و معرفت تبدیل فرمودی و از آنها مزدی طلب ننمودی.

ان هو این عمل تو از تبلیغ و وعظ و بیان احکام و بشارت و انذار نیست الّا ذکر که از غفلت بیرون آیند خدا را فراموش نکنند بسعادت و رستگاری نائل شوند وظیفه شناس شوند بفکر عالم آخرت افتند متذکر اهوال قیامت باشند نجات از مهالک دنیوی و اخروی پیدا کنند دست از باطل بشویند و راه حق را بگیرند و مشمول تفضلات الهی شوند.

للعالمین در اول سوره حمد در جمله الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ بیان عوالم را نمودیم: عالم عقول، عالم نفوس، عالم ارواح، عالم علوی، عالم سفلی از مجردات و مادیات از سماوات و ارض از جمادات و نباتات و حیوانات و جنّ و انس و ملک از ذوی العقول و غیر آنها.

و از این جمله استفاده میشود که رسول اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم بر ما سوی اللَّه سرتاسر ممکنات مبعوث و تمام باید تحت اطاعت او باشند و مکرر گفتیم که آیات بسیاری در قرآن بالصراحه دلالت دارد که جمادات و نباتات و حیوانات هم شعور و ادراک و تکلیف دارند که ذکر آنها موجب تطویل میشود.

[سوره یوسف (۱۲): آیات ۱۰۵ تا ۱۰۶] .... ص: ۲۸۸

وَ كَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْها وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ (۱۰۵) وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ (۱۰۶)

و چه بسیار از آیات الهیه چه آیات سمائی و چه آیات ارضی که بر این مشرکین و کفار میگذرد و مشاهده میکنند و لکن آنها از این آیات غافل هستند و توجه نمیکنند و بر آنها تأثیر نمیگذارد.

وَ كَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ آیه دلیل و برهان بر وجود حق و وحدانیته و قدرته و حکمته و سائر صفات او است و تمام مخلوقات حق از عوالم علوی و سفلی دلیل است

(و فی کل شیئی له آیه تدلّ علی انه واحد)

فی السموات از خلقت کرات جوّیه کره شمس و منظومه های شمسیه و کواکب علویه و نظم در حرکت هر یک که دقیقه تخلف نمیکند در سرعت و بطاء و آثار مترتبه بر آنها و نزول باران و برف و تشکیل فصول اربعه و شب و روز و غیر اینها از آنچه مشاهده میشود که هر یک دلیل بارزی است.

و الارض از بحار و انهار و جبال و معادن مستخرجه از آن و نباتات و حیوانات برّی و بحری از طیور و انعام و سباع و وحوش و هوام و انسان و غیر آنها که در هر یک چه اندازه آثار قدرت و علم و حکمت وجود دارد

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

يَمُرُّونَ عَلَيْها که برخورد میکنند بآنها بالاخص حالات مختلفه که در خود مشاهده میکنند از غنا و فقر، صحت و مرض، عزت و ذلت، حیات و موت نعمت و بلاء که تمام دلیل است که مدبر خداوند است. چه بسیار بر امری تصمیم قطعی گرفته میشود و تمام اسبابش را فراهم میکند و بنتیجه نمیرسد و تمام اینها امور حسبیه مشهود کل است. و اما امور غیر محسوس از عوالم مجردات

و ما ورای طبیعت و ملائکه و جنّ و غیر اینها الی ما شاء اللّه.

وَ هُمْ عَنْها مُعْرِضُونَ مرجع ضمیر هم تمام مشرکین چه شرک عبادتی یا افعالی باشد و تمام کفار چه کفار جحودی باشد یا انکاری بلکه حتی بسیاری از طبقات مسلمین که توجه بخدا ندارند و تمام نظر باسباب ظاهری و مسلک قارونی دارند که قالَ إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِي قصص آیه ۷۸، و اعراض پشت کردن و ندیده گرفتن است کانّه هیچ یک از این آیات را مستند بخدا نمیدانند یا مستند بطبیعت یا ببخت و پیش آمد یا خشم طبیعت میشمارند.

وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ اخبار بسیاری داریم که مراد از مشرکین شرک طاعت است نه شرک عبادت لکن مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند منافی با عموم ندارد بلی البته شرک ذاتی و صفاتی مناسبت با آیه ندارد و لکن شرک افعالی و عبادتی را یقینا شامل است بقرینه وَ ما يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ که یا مستند بطبیعت یا باسباب و وسائط میدانند یا مستند بآلهه خود از اصنام و شمس و غیر اینها می پندارند و اخبار مذکوره شرک طاعت را هم میفرماید شامل است و این از اقسام شرک خارج است زیرا اطاعت غیر خدا اگر بامر الهی باشد عین اطاعت خدا است مثل اطاعت رسول و اولی الامر و اطاعت والدین و اطاعت زوج و امثال اینها و اما اگر مورد نهی الهی باشد مثل اطاعت شیطان، هوای نفس، ارباب ضلال این هم یک نوع شرک عبادتی است چنانچه میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ یس آیه ۶۰، و نیز میفرماید أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ جاثیه آیه ۲۲، که هوای نفس را اطاعت میکند کانّه اله خود می پندارد و اطاعت شیطان میکند کانه عبادت او را میکند.

إِلَّا وَ هُمْ مُشْرِكُونَ بر تمام اینها شرک بمعنی اعم صادق است و اللّه العالم و رسوله و اوصیائه.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۷] .... ص : ۲۹۰

أَ فَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غاشِيَةٌ مِنْ عَذابِ اللَّهِ أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ (۱۰۷)

آیا پس این کفار و مشرکین و اهل ضلال ایمن هستند اینکه بیاید آنها را عذابی از جانب خداوند که فرو گیرد تمام آنها را یا بیاید آنها را قیامت بناگاهی و آنها هیچ متوجه نباشند و ملتفت نشوند.

أَ فَأَمِنُوا یکی از معاصی کبار امن من مکر اللَّه است چنانچه یأس من روح اللَّه هم گناه بزرگی است أَنْ تَأْتِيَهُمْ عذاب دنیوی اثر طغیان و سرکشی مثل غرق، خسف، صیحه، صاعقه، امطار حجاره و امراض مثل وباء، طاعون.

زلزله، ریح که بسیار اتفاق افتاده.

غاشیه از غشاء بمعنی احاطه که تمام اطراف را بگیرد و مستور کند چون عذاب الهی دو قسم است خصوصی و عمومی در اثر معاصی هر کسی باندازه استحقاق مبتلا میشود این خصوصیت بر شخص عاصی است و اما اگر معاصی شایع شد و عمومیت پیدا کرد و رواج گرفت عذاب هم عمومیت پیدا میکند سرتاسر را فرو میگیرد و یک مرتبه تمام را هلاک میکند مثل غشاوت بصر که تمام نور او را میگیرد و مثل شب که تمام نور روز را از بین میبرد يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهارَ مِنْ عَذابِ اللَّهِ عذاب عالم گیر که یک مرتبه تمام را هلاک کند و از آیات بسیار استفاده میشود که اهل ایمان را خداوند نجات میدهد و ما بقی را هلاک میکند مگر اینکه آنها هم مقصر باشند در مداهنه با اهل معاصی و ترک امر بمعروف و نهی از منکر مثل قوم شعیب که در خبر دارد صد هزار بودند چهل هزار اشرار بقیه ابرار تمام هلاک شدند راوی سؤال کرد گفت (هذا للاشرار فما بال الأبرار) حضرت فرمود از جهت مداهنه با آنها و ترک امر بمعروف و نهی از منکر

أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً که دارد میفرماید وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ آنی الحصول است.

وَ هُمْ لا- يَشْعُرُونَ بمجرد نفخ صور اول تمام روحها از قالب تهی میشود و دوم تمام قیام میکنند چنانچه میفرماید وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸ و در خبر است که مردم در بازار مشغول کار هستند که یک مرتبه صور دمیده میشود و تمام میمیرند.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۸] .... ص: ۲۹۱

قُلْ هذِهِ سَبِيلِي أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ عَلى بَصِيرَهٍ أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِي وَ سُبْحانَ اللَّهِ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ (۱۰۸)

بفرما ای رسول محترم باین مشرکین و کفار این است راه من دعوت میکنم بسوی خداوند از روی دانش و بینایی من و کسی که متابعت مرا میکند و منزه است خدای متعال و نیستم من از مشرکین.

قُلْ هذِهِ مشار الیه هذه مجموعه دین مقدس اسلام از عقائد حقه و اخلاق فاضله و احکام شرعیه و دستورات الهیه است و تعبیر بهذه دون هذا بواسطه اشتمال بر جمیع مذکورات که گفتند دین مقدس اسلام عبارت است از امور دینیه و صفات قلبیه و ملکات نفسانیه و اعمال جوارحیه و عقائد و اخلاق و افعال.

تنبیه- انسان دارای سه جزء است نفس انسانی که جوهر مجرد است که تعبیر بعقل و لطیفه ربانی و جوهر ملکوتی میکنند و در لسان آیات و اخبار بقلب تعبیر فرموده و این چون مجرد است قابل عروض عرض نیست بلکه علم و معرفت موجب توسعه او میشود و عین ذات او است و شاید اشاره باین باشد که فرمودند

من عرف نفسه فقد عرف ربه

که صفات زائد بر ذات ندارد و جز ذات چیزی نیست. و نفس حیوانی و حیات جسمانیست که صفات حمیده و ملکات حسنه و اخلاق فاضله راجع باوست. و اعضاء بدن که افعال صادره راجع بآنها است.

سبیلی طریقه و مسلک و مشی من اینست أَدْعُوا إِلَى اللَّهِ مأمورم که تمام بشر و طائفه جن را تا قیام قیامت دعوت کنم بسوی توحید و صفات و عدل الهی و احکام صادره از او و دستورات و فرامین او.

علی بصیره از روی بینایی و یقین و اطمینان، و از برای بصیر دو معنا است یکی مقابل عمی و دیگری دانای بحقایق امور و باین اطلاق بر خداوند میشود هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ یعنی از روی مدرک و دلیل و برهان نه از راه تقلید و هوای نفس و عصبیت که در شماها است.

أَنَا وَ مَنِ اتَّبَعَنِی دو احتمال در این جمله میرود یکی آنکه متعلق بادعو الی اللَّه باشد یعنی من و کسانی که متابعت مرا میکنند دعوت الی اللَّه میکنیم و باین راه دلالت و هدایت مینمائیم. دیگر آنکه متعلق ببصیرت باشد یعنی از روی بصیرت دعوت میکنیم و احتمال دوم اقرب است.

سبحان اللَّه خداوند منزه و مبرّاء است از آنچه شما نسبت میدهید از شرک که شریک ندارد امر بقبیح نمیکند و صفات زائده ندارد عیب و نقص و احتیاج در ساحت قدس او روا نیست فعل لغو از او صادر نمیشود.

وَ ما أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ نه شرک ذاتی و نه صفاتی و نه افعالی و نه عبادتی و نه نظری در جمیع اینها یک و یگانه است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۰۹] .... ص : ۲۹۳

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ إِلَّا رِجالاً نُوحِی إِلَیْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُری أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ لِلَّذِینَ اتَّقَوْا أَ فَلا تَعْقِلُونَ (۱۰۹)

و نفرستادیم از پیش از تو مگر مردانی که وحی فرستادیم بسوی آنها از اهل شهرستانها و آبادیها پس سیر نمیکنند در روی زمین پس نظر کنند چگونه بوده عاقبت کسانی که از پیش از آنها بودند و هر آینه دار آخرت بهتر است از برای کسانی که متقی باشند آیا پس تعقل نمیکنید.

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ إِلَّا رِجالًا اشاره بانبیاء سلف است از آدم و شیث و نوح و ابراهیم و هود و صالح و لوط و شعیب و ذا الکفل و موسی و هارون و داود و سلیمان و ایوب و یوسف و عیسی و اسحق و یعقوب و غیر اینها از پیغمبران نُوحِی إِلَیْهِمْ که بر آنها وحی فرستادیم برای هدایت و ارشاد بندگان مِنْ أَهْلِ الْقُری که هر کدام در یک قسمت زمین بر قوم خود از شهرستانها و آبادیها که آنها را سوق دهند بسعادت دارین و نجات از مهالک نشئتین و تکمیل عقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه و رفع مفاسد و مضار و جلوگیری از عقائد باطله و صفات خبیثه و افعال قبیحه و اعمال سیئه.

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا این قوم شما از مشرکین و کفار و مؤمنین بسیر تاریخ و پرسش از حالات سابقین که ما در هر قومی مؤمنین بانبیاء را نجات دادیم و کسانی که ایمان نیاوردند و مخالفت انبیاء را کردند بعذابهای گوناگون هلاک کردیم فی الارض در هر نقطه از زمین.

فَیَنْظُرُوا بنظر علمی و فکری و تذکری کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ از طوفان قوم نوح و ریح قوم هود و صیحه قوم صالح و خسف قوم لوط

و صاعقه قوم شعیب و غرق قوم موسی و ارسال ابابیل بر اصحاب فیل و غیر اینها بخود بیایند و بترسند که سنّه الهی با کفار و مشرکین چه بوده و با مؤمنین چه بوده وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِیلًا احزاب آیه ۶۲ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِیلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِیلًا فاطر آیه ۴۱ و ۴۲.

وَ لَدارُ الْآخِرَهِ خَیْرٌ بهشت و نعمتهای او و سعادت و رستگاری و حیات ابدی بهتر است از زخارف دنیوی و حیات موقّتی که کفار و مشرکین علاقه مند بآنها هستند.

لِلَّذِینَ اتَّقَوْا که مراتب تقوی را تحصیل کند از ترک عقائد فاسده و اخلاق رذیله و معاصی الهیه.

أَ فَلا تَعْقِلُونَ خداوند بانسان عقل افاضه کرده که درک حسن و قبح و خیر و شرّ و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت و حق و باطل را کند و متنبه شود.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۰] .... ص: ۲۹۴

حَتَّی إِذَا اسْتَیْأَسَ الرُّسُلُ وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ کُذِبُوا جاءَهُمْ نَصْرُنا فَنُجِّیَ مَنْ نَشاءُ وَ لا یُرَدُّ بَأْسُنا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِینَ (۱۱۰)

تا زمانی که انبیاء مأیوس شدند از ایمان آوردن قوم و مشرکین و کفار قوم گمان بردند که این رسل و انبیاء دروغ بستند بخدا و خداوند آنها را نفرستاده و دستوری بر آنها نیامده آمد آن رسل را نصرت ما پس نجات داده شد هر کس که ما خواستیم که مؤمنین باشند و بأس و عذاب ما برداشته نمیشود از قوم گنه کاران دعوت انبیاء و رسل حتم و لازم است تا مادامی که احتمال تأثیر میرود که قوم ایمان آورند و پس از قطع بعدم تأثیر دعوت نتیجه ندارد و حجه بر آنها تمام شده چنانچه در خطاب بحضرت نوح میفرماید وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ

مِنْ قَوْمِكَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما كانُوا يَفْعَلُونَ

هود آیه ۳۸ و چنانچه یکی از شرائط امر بمعروف و نهی از منکر احتمال تأثیر است و مکرر گفته ایم مجرد فاعلیت فاعل کافی نیست قابلیت قابل هم شرط است.

حَتَّى إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ یعنی انبیاء دعوت میکنند تا زمانی که مأیوس شوند از ایمان قوم پس از یأس آنها را رها میکنند چنانچه میفرماید فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي يُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۲ وَ ظَنُّوا و یقین پیدا کردند که ظن در اینجا بمعنی یقین است بقرینه لفظ بأس أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا که قوم آنها را تکذیب کردند و فرمایشات آنها را دروغ پنداشتند و تصدیق نکردند.

جاءَهُمْ نَصْرُنا نصرت الهی برای رسل آمد فَنُجِّيَ مَنْ نَشاءُ که مؤمنین باشند نجات پیدا کردند باراده و مشیّت الهی چنانچه مکررا در آیات شریفه درباره قوم نوح، هود، صالح و غیر اینها میفرماید فنجینا الذین آمنوا و کفار و مشرکین دچار عذاب شدند وَ لا يُرَدُّ بَأْسُنا عذاب و بلیات دنیوی مثل غرق، خسف، صیحه، صاعقه و سایر بلیات و عقوبت اخروی خلود در آتش.

عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ جرم تقصیر کاریست مجرم تقصیر کار است شامل مشرک و کافر و مخالف و ارباب ضلال و مبدع و معاند و منکر ضروریات و جاحد و مرتاب و شاک و اهل معاصی که هر کدام در حدّ خود مقصر هستند بلی عصات مؤمنین ممکن است بشفاعت و شمول رحمت و مغفرت ردّ بأس از آنها بشود و اینها مسلما در این آیه مشمول نیستند و مراد غیر اینها است.

[سوره یوسف (۱۲): آیه ۱۱۱] .... ص : ۲۹۶

لَقَدْ كانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبابِ ما كانَ حَدِيثاً يُفْتَرى وَ لكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَ تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ (۱۱۱)

هر آینه در شرح حالات انبیاء و امتهای آنها عبرت است بر صاحبان عقل نیست این قرآن مجید و آنچه نازل فرمودیم بر حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم احادیث کاذبه که افتراء بسته باشد بخداوند مجید و لکن تصدیق فرموده انبیاء سلف و رفتار آنها را با قوم خود و بیان و تفصیل جمیع ما یحتاج الیه الامه در امر دین از عقائد حقه و اخلاق فاضله و وظائف عملیه از واجب و حرام و حلال و حرام از تکلیفیه و وضعیه و صحت و فساد و غیر اینها و هدایت و ارشاد و تفضلات و رحمتهای غیر متناهیه که اختصاص دارد باهل ایمان.

لَقَدْ كانَ فِي قَصَصِهِمْ مفسرین گفتند مراد قصص یوسف و اخوه او است که در این سوره بیان فرموده لکن وجهی از برای اختصاص نیست بلکه شامل قصص تمام انبیاء از آدم و نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و هارون و داود و سلیمان و عیسی و ادریس و اسمعیل و ذا الکفل و عزیر و شرح قوم هر یک که مؤمنین نجات پیدا کردند و منکرین بانحاء مختلف معذب شدند که سرتاسر قرآن مکررا بطور تفصیل یا اجمال بیان شده که تمام اینها عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبابِ تمام بشر را خداوند عقل افاضه کرده لکن عقل بمنزله چشم روح است و بسیاری بواسطه موانعی حقایق را مشاهده نمیکنند نظیر چشم سر و موانع بسیار است: ۱- ظلمت و تاریکی جهل است چون علم بمنزله چراغ عقل است و نور است. ۲- بستن درب چشم است که عصبیت و عناد و کبر و نخوت باشد.

۳- وجود حاجب است بین عقل و حقایق بشهوت و هواپرستی و حبّ جاه و مال و دنیا از اینها عبرت نمیگیرند مثل اینکه کور هستند و عقل ندارند زیرا

این موانع با جنون که فقدان عقل است در یک ردیف هستند و اولی الالباب کسانی هستند که این موانع را بکلی برطرف نمایند آنها عبرت میگیرند.

ما کانَ ظاهرا مراد قرآن است حَدِیثاً یُفْتَری افتراء دروغ بستن بغیر است که العیاذ پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم این قرآن مجید را افتراء بخدا بسته چنین نیست قرآن بنفسه دلیل بر حقانیت خود هست چون اعظم معجزات است و از شش جهت معجزه است که در مقدمه این تفسیر بیان شده.

وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی بَیْنَ یَدَیْهِ که اگر قرآن نبود دلیلی بر حقانیت انبیاء سلف و وقایع گذشته نداشتیم.

وَ تَفْصِیلَ کُلِّ شَیْ ءٍ که فرمود لا رَطْبٍ وَ لا یابِسٍ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ انعام آیه ۵۹ وَ کُلَّ شَیْ ءٍ أَحْصَیْناهُ فِی إِمامٍ مُبِینٍ پس آیه ۱۱، البته شارح و مبین که عالم بمحکم و متشابه و نصّ و ظاهر و عام و خاص و مطلق و مقید و مجمل و مبین و حقیقت و مجاز و اشاره و کنایه و تصریح و تلویح قرآن باید باشد وَ هُدیً وَ رَحْمَهً لِقَوْمٍ یُؤْمِنُونَ که فقط مؤمنون از این قرآن بهره برداری میکنند وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِینَ وَ لا یَزِیدُ الظَّالِمِینَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۳.

تمّت بحمد اللَّه سوره یوسف و یتلوه سوره الرعد انشاء اللَّه تعالی بید العبد الذلیل السید عبد الحسین المدعو بالطیب. و کان الفراق فی یوم السابع عشر من شهر جمادی الثانیه الف و ثلاث مائه واحدی و تسعین من الهجره الموافق لیوم من برج الخامس من سنه ۱۳۵۱ شمسیه و الحمد للَّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و صلّی اللَّه علی محمد و آله و لعنه اللَّه علی اعدائهم اجمعین آمین آمین یا رب العالمین

بسم اللَّه الرحمن الرحيم و الحمد للَّه رب العالمين و الصلاه و السلام على سيد المرسلين و على سادات اهل الجنه اجمعين و اللعن على اعدائهم من اللَّه و خلق السموات و الارضين

سوره مباركه رعد .... ص : ۲۹۸

[سوره الرعد (۱۳): آيه ۱] .... ص : ۲۹۸

اشاره

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

المر تِلْكَ آياتُ الْكِتابِ وَ الَّذِى أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يُؤْمِنُونَ (۱)

[اما كلام در فضيلت اين سوره مباركه .... ص : ۲۹۸

حديثى ابن بابويه از حضرت صادق عليه السّلام مسندا روايت كرده فرمود

(من اكثر من قراءه سوره الرعد لم يصبه اللَّه بصاعقه و لو كان ناصبيا و اذا كان مؤمنا ادخله اللَّه الجنه بغير حساب و يشفّع فى جميع من يعرفه من اهل بيته و اخوانه)

و قريب بهمين مفاد عياشى از آن حضرت روايت كرده و اخبار ديگرى هم داريم لكن چون سند ندارد از نقلش خودددارى كرديم.

المر مكرر گفته ايم كه اين حروف مقطعه قرآن رموزى است بين

خداونـد و رسول اکرم و تأویلاـت مفسـرین اعتبـار نـدارد و تفسـیر برأی است لکن از ابن بابویه مسـندا از حضـرت صادق علیه السّلام فرمود

(المر معناه انا اللَّه المحیی و المیت الرازق)

و عیاشـی از حضـرت بـاقر حـدیث مفصـلی در باب حروف مقطعه قرآن بحساب ابجـد نقل کرده که خلاصه آن ابتـداء خروج حسـین (علیه السّـلام) الم خروج بنی عبـاس المص، ظهور حضـرت بقیه اللَّه (عجـل اللَّه تعـالی فرجه) المرا، لکن حقیر نتوانسـتم تطبیق کنم.

تِلْکَ آیـاتُ الْکِتـابِ بعضـی گفتنـد اشـاره بآیـات توریه و انجیل است و جمله وَ الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ الْحَقُّ اشاره بقرآن است بعضـی گفتنـد هر دو جمله اشـاره بقرآن است هم کتاب است هم منزل من عنـد اللَّه و لکن آنچه بنظر میرسـد چون ظاهر عطف مغـایرت است و اسم اشـاره تلـک بنزدیـک است مراد از تِلْکَ آیـاتُ الْکِتابِ همین آیات قرآنی است و مراد از وَ الَّذِی أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ دسـتورات و احکام و اموری که بتوسط وحی بر حضـرتش نازل شده بقرینه الّذی موصوله که افاده عموم میکند که آنچه بر تو نازل شده تمام الحق و ثابت و مطابق با واقع و حقیقت است.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لاـ یُؤْمِنُونَ نه ایمـان بقرآن میآورنـد و او را افتراء و کـذب میپندارنـد و نه بمـا انزل زیر بار احکام نمیرونـد و اطاعت نمیکنند

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲] .... ص: ۲۹۹

اللَّهُ الَّذِی رَفَعَ السَّمـاواتِ بِغَیْرِ عَمَـدٍ تَرَوْنَهـا ثُمَّ اسْـتَوی عَلَی الْعَرْشِ وَ سَـخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ کُـلٌّ یَجْرِی لِأَجَـلٍ مُسَـمًّی یُـدَبِّرُ الْأَمْرَ یُفَصِّلُ الْآیاتِ لَعَلَّکُمْ بِلِقاءِ رَبِّکُمْ تُوقِنُونَ (۲)

خداوند آن خدائیست که بالا برده آسمانها را بدون ستون که مشاهده

میکنید پس از آن احاطه قدرت فرمود بر عرش و مسخر فرمود خورشید و ماه را تمام اینها در جریان هستند تا مدت معینی تدبیر امر میفرماید و آیات قدرت خود را تفصیل میدهد باشد که شما بملاقات پروردگار یعنی رحمت و عذاب قیامت یقین پیدا کنید.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و هر دسته بمذاق خود تفسیر کرده اند و اخبار بسیاری در ذیل این آیه وارد شده که از فهم حقیر خارج است و باید بگوئیم که اهل البیت ادری بما فی البیت و آنچه بنظر میرسد اکتفاء میکنیم اللَّهُ الَّذِی رَفَعَ السَّماواتِ اصلا سماء بمعنی ارتفاع است که سموّ یعنی مرتفع و ارتفاع سماوات بمناسبت اهل زمین است که در هر نقطه زمین باشند آسمان بالای سر آنها است و اینها هفت آسمان است بنصّ قرآن که قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ السَّبْعِ وَ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِیمِ مؤمنون آیه ۸۸ تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ اسراء آیه ۴۶، و تمام این کرات جویه کواکب و ستاره ها در آسمان اول هستند بدلیل قوله تعالی فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ فصلت آیه ۱۱ إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَةٍ الْکَواکِبِ و الصافات آیه ۶ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها بدون ستون تمام این کرات حتی کره زمین و آب در این فضاء وسیع بحفظ الهی نگاه داشته شده نه پایه دارد که بر جایی قرار گیرد و نه بند و علاقه دارد که بجایی بسته شده باشد و نه تکیه گاهی دارد که بجایی تکیه داده باشد نه مثل میخ در آسمان کوبیده شده باشد که حکماء قدیم میگفتند و این جمله را تفسیر کردند که عمد دارد لکن شما نمی بینید لکن معنی ظاهرا اینست که عمد ندارد که شما ببینید.

ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ این جمله را مجسمه گفتند خداوند روی عرش

نشسته و حکم میکند لکن معنی قیام بتدبیر است و عرش محیط بعالم جسمانیست که می فرماید ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یُدَبِّرُ الْأَمْرَ یونس آیه ۳ و در همین آیه تصریح دارد.

وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ شمس و قمر از باب مثال است تمام این کرات مسخر امر الهی هستند چنانچه میفرماید وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومُ مُسَخَّراتٌ نحل آیه ۱۲ وَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ وَ النُّجُومَ مُسَخَّراتٍ بِأَمْرِهِ اعراف آیه ۵۲ أَ لَمْ یَرَوْا إِلَی الطَّیْرِ مُسَخَّراتٍ فِی جَوِّ السَّماءِ ما یُمْسِکُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ نحل آیه ۸۱ و غیر اینها از آیات.

کُلٌّ یَجْرِی لِأَجَلٍ مُسَمًّی کل یعنی این کرات جویه از شمس و قمر و نجوم و کره ارض و جریان اینها سه قسم جریان است یک قسم وضعی دور خود میچرخد مثل کره زمین در شبانه روز یک دور میزند، یک قسم انتقالی مثل منظومه های شمسی که دور کره شمس میچرخد، یک قسم استقامتی که تمام این کرات بطرف کره وکاء که نصر الطائرش گویند سیر میکنند.

لِأَجَلٍ مُسَمًّی فناء دنیا و قیام قیامت که تمام از حرکت و سیر میافتند یُدَبِّرُ الْأَمْرَ تدبیر امور تنظیم تمام کارها است بر وفق حکمت و مصلحت بنحو مرتب و منظم که ذره ای تخلف پذیر نیست تمام بجا و بموقع و عین صلاح است یُفَصِّلُ الْآیاتِ تمام مصنوعات الهی و مخلوقات ربوبی و افعال و دستورات حق آیات حق است

(و فی کل شیئی له آیه تدل علی انه واحد)

چه آیات تکوینی و چه آیات قرآنی و چه فرامین تشریعی لکن چشم بصیرت میخواهد و قلب روشن کور و کر و تاریک دل مشاهده نمیکند خداوند تمام آنها را تفصیل داده و بیان فرموده لَعَلَّکُمْ بِلِقاءِ رَبِّکُمْ تُوقِنُونَ لعل برای تردید نیست بلکه باید است و لقاء

ربّ نه اینست که مجسمه قائل هستند بلکه لقاء عظمت و رحمت و سعادت و بهشت و جهنم و عالم آخرت است که بازگشت تمام بسوی او است و غرض اصلی از خلقت عالم همان رجوع بعالم آخرت است و الّا دستگاه خلقت لغو میشود أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ مؤمنون آیه ۱۷

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳] .... ص: ۳۰۲

وَ هُوَ الَّذِی مَدَّ الْأَرْضَ وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ وَ أَنْهاراً وَ مِنْ كُلِّ الثَّمَراتِ جَعَلَ فِیها زَوْجَیْنِ اثْنَیْنِ یُغْشِی اللَّیْلَ النَّهارَ إِنَّ فِی ذلِكَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَكَّرُونَ (۳)

و او است خداوندی که کشید زمین را و پهن نمود و بسط داد و قرار داد در زمین کوه ها و نهرها و از هر قسم ثمرات از حبوب و فواکه و قرار داد در آنها زوجین نر و ماده دو قسم میپوشاند از شب روز را محققا در این قدرت نمایی هر آینه آیاتیست برای قومی که اهل فکر باشند و فکر میکنند وَ هُوَ الَّذِی مَدَّ الْأَرْضَ مکرر گفته شده که کره زمین را آب احاطه کرده بود و بتوسط امواج دریا یک قسمت از کره زمین از آب خارج شد که ابتداء زمین مکه بود سپس بتدریج از آب یک ربع کره زمین خارج شد که ربع مسکونش گفتند و اینست معنای مدّ الارض.

و نظر به اینکه امواج دریا زمین را متزلزل نکند وَ جَعَلَ فِیها رَواسِیَ کوه هایی (و تصور نشود که فقط این جبال است که بر سطح ظاهر زمین قرار داده) بلکه آن سه ربع کره زمین که در آب است کوه های بسیاری دارد که بمنزله لنگر کشتی مقرر فرمود.

و انهارا و چون این ربع ظاهرا از آب خارج است و وسیله آب بر ساکنین در زمین فراهم نیست خداوند بتوسط اشعه شمس بخاراتی از دریا بالا

میبرد و در هوی بصورت ابر در میآورد و بتوسط ریاح این ابرها را حرکت میدهد بالای این قسمت بارز زمین و از آنها باران و برف و تگرگ میبارد و از این کوه ها آب جاری میشود و انهاری تشکیل داده میشود و در اعماق زمین فرو میرود و چاهها و چشمه ها وسیله بقاء این آبها است که در اطراف زمین باختلاف فصول دست رسی بآب داشته باشند.

وَ مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ از اشجار و ریاحین و حبوبات و ادویه و آنچه محل احتیاج سکنه است از انسان و حیوانات مقرر فرمود.

زَوْجَیْنِ اثْنَیْنِ بعضی گفتند اثنین بیان زوجین است یعنی از هر ثمره زوجین قرار دادیم نر و ماده که اینها دو قسم آثار دارند آثار نر این است که گرد آنها را بتوسط ریاح بماده میرساند و آثار ماده اینست که ثمره از او خارج میشود. و بعضی گفتند مراد از زوجین همان نر و ماده است و مراد از اثنین دو صنف مختلف مثل حلو و حامض، ابیض و اسود، صیفی و شتوی: رطب و یابس احمر و اصفر، عذب و مالح. بعضی عکس این گفتند لکن بنظر معنای اول اقرب میآید زیرا اصناف مختلفه بسیار است دو صنف نیست.

یُغْشِی اللَّیْلَ النَّهارَ شب را پرده قرار داده برای روز که روز مستور میشود بشب روز برای استفاده و شب برای استراحت.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ در معنای فکر گفتند (الفکر حرکه من المبادی و من مبادی الی المرادی) فکر ترتیب مقدمات است مثل صغری قضایا و کبرای آنها برای اخذ نتیجه مثلا می گویی (العالم متغیر و کل متغیر حادث فالعالم حادث) و در اینجا از این آثار پی میبری بوجود مؤثّر که تمام اینها دلیل بر وجود حق است

(و فی کل شیئی له آیه تدل علی انه واحد)

و اما کسانی که درک نمیکنند و غافل هستند انکار میکنند.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴] .... ص : ۳۰۴

وَ فِی الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِیلٌ صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلی بَعْضٍ فِی الْأُکُلِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۴)

و قرار داد در زمین قطعاتی پهلوی یک دیگر و باغاتی از انگورستانها و نخلستانها شبیه بیک دیگر و غیر متشابه سیراب میشوند بآب واحد و تفضیل دادیم بعض آنها را بر بعض دیگر در اکل و خوراک بدرستی که در این قرار داد هر آینه آیاتیست برای قومی که تعقل کنند و عقل خود را بکار بیندازند.

وَ فِی الْأَرْضِ قِطَعٌ مُتَجاوِراتٌ عطف بآیه قبل و هو الذی مد الارض و قدرت نمایی حق اینکه قطعات زمین با اینکه وصل بیک دیگر است و مجاور یک دیگر یک قطعه صلب است یک قطعه رخوه، یک قطعه شوره زار است یک قطعه حاصل در او عمل میآید، یک قطعه فاسد میشود یک قطعه برای ریاحین است، یک قطعه برای اشجار یک قطعه برای حبوب، یک قطعه برنج عمل میآورد یک قطعه چغندر قند، یک قطعه برای بطیخ خربوزه یک قطعه هندوانه و هکذا هر قطعه یک حاصلی بعمل میآورد.

وَ جَنَّاتٌ مِنْ أَعْنابٍ وَ زَرْعٌ وَ نَخِیلٌ باغستانها و کشت زارها و اشجار هر کدام یک نوع عمل دارد مثلا در گرمسیرها خرما عمل میآید یک نوع میوه هایی که حتی نسبت بفصول تفاوت میکند بعضی صیفی است بعضی شتوی، موقع کشت هر یک موقع مخصوصی است و موقع زرعش و برداشت حاصلش معین است شهرستانها قریه ها تفاوت بسیاری دارد.

صِنْوانٌ وَ غَیْرُ صِنْوانٍ مشابه یک دیگر و غیر مشابه مثل دو نخله خرما لکن رنگ و طعم و کوچکی و بزرگی مختلف و مخصوصا توت و انگور این همه

اختلاف دلیل بر قدرت خالق آنها است با اینکه یک زمین است و یک هوا و یک فصل یُسْقی بِماءٍ واحِدٍ یک آب تمام آنها را مشروب میکند.

وَ نُفَضِّلُ بَعْضَها عَلی بَعْضٍ فِی الْأُکُلِ یکی شیرین است، یکی میخوش یکی تلخ، یکی خوش بو است یکی بدبو، یکی ثقالت دارد یکی تلیین میکند مخصوصا در مرکبات چقدر تفاوت هست.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ از امیر المؤمنین از معنای عقل سؤال کردند فرمود

العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان

پرسیدند پس اینکه در معاویه بود چه بود فرمود نکری و شیطنت در قرآن هم میفرماید أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ حج آیه ۴۵.

حکماء عوالمی قائلند: عالم عقول و عالم نفوس و عالم اجسام و قائل بعقول عشره هستند و میگویند عقل اول صادر از حضرت اله خداوند متعال و از عقل الاول از جهت وجودش عقل دوم و از جهت ماهیتش عرش و هکذا بترتیب که از جهت وجودش عقل آخر و از جهت ماهیتش فلکی مثل کرسی و افلاک سبعه و عقل عاشر را کدخدای عوالم سفلی میدانند و از این قبیل خیالات در ذهن آنها رسوخ کرده لکن صادر اول نور مقدس نبوی صلّی اللّه علیه و آله و سلّم بود و همچنین انوار مقدسه ائمه طاهرین و انبیاء و اولیاء و ارواح جمیع بنده گان که فرمود

(الارواح جنود مجنده)

و فرمود

(خلقت الارواح قبل الاجساد بالفی عام)

و عقل موهبت الهی است که بانسان مرحمت فرموده و دائر مدار تکلیف است و لذا دیوانه تکلیف ندارد لکن این عقل بسا تاریک میشود در ظلمت جهل یا بکوری قلب از شهوات نفسانی و صفات خبیثه یا پرده روی او میافتد از معاصی و لهویات مثل فاقد عقل میشود و عقل مدرک کلیات است چنانچه نفس مدرک جزئیات است و این جمله

بسط بسیط لازم دارد لکن از وضع تفسیر خارج است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۵] .... ص: ۳۰۶

وَ إِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ أَ إِذا كُنَّا تُراباً أَ إِنَّا لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ (۵)

و اگر شما تعجب میکنی از این کفار بجا است جای تعجب است قول آنها که میگویند آیا زمانی که ما خاک شدیم آیا البته هر آینه خلقت تازه ای پیدا میکنیم.

توضیح کلام اینکه تغییر شیئی بشیئی سه نحوه است: ۱- تغییر اوصاف و اعراض با حفظ حقیقت مثل اینکه صحیح مریض شود، جاهل عالم گردد. کافر مؤمن شود، سفید سیاه شود و امثال اینها.

۲- انقلاب است که نوع تغییر کند با حفظ جنسیت مثل اصحاب سبت که میفرماید فَقُلْنا لَهُمْ کُونُوا قِرَدَةً خاسِئِینَ بقره آیه ۶۱ اعراف آیه ۱۶۶. بلکه بسیاری در باطن بصورت حیوانات هستند و لو در ظاهر بصورت انسان و در بسیاری از مواقع بتوسط ائمه اطهار پرده برداشته میشد و بواطن آنها ظاهر میگردید و فردای قیامت هم یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است طارق آیه ۹. و مثل خمر خلّ شود و غیر اینها، ۳- استحاله است که حقیقت شیئی بکلی حقیقت دیگری شود مثل نطفه علقه شود، علقه مضغه شود، مضغه لحم و استخوان شود و امثال اینها خداوندی که قدرت دارد خاک را انسان کند و انسان را خاک کند باز قدرت دارد خاک را انسان کند چنانچه میفرماید یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَهٍ مُخَلَّقَهٍ وَ غَیْرِ مُخَلَّقَهٍ الحج آیه ۵ و میفرماید هُوَ الَّذِی خَلَقَکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَهٍ مؤمن آیه ۶۷.

وَ إِنْ تَعْجَبْ از اینکه با این همه آیات و معجزات ایمان نمیآورند فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ از اینکه این همه آثار قدرت را مشاهده میکنند که از خاک و نطفه و علقه و مضغه انسان شدند باز میگویند أَ إِذا كُنَّا تُراباً که پوسیده شدیم و خاک شدیم مع ذلک أَ إِنَّا لَفِی خَلْقٍ جَدِیدٍ دو مرتبه انسان میشویم و مبعوث میگردیم و ما را زنده میکنند.

أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَ أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ اینها کسانی هستند که کافر شدند بپروردگار خود و اینها غلهایی در گردنهای خود دارند و اینها اصحاب آتش هستند.

أُولئِکَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ ممکن است مراد از کافر بپروردگار دهریه و طبیعیین باشند که منکر وجود حق هستند و تمام موجودات را مستند بطبیعت میدانند چنانچه منکر معاد هم همین ها هستند و لکن کافر باللّه اقسام زیادی دارد مشرکین منکر توحید حق هستند، مجسمه که خدا را جسم میدانند مثل یهود و نصاری و بعض فرق عامه کافر باللّه هستند، کسانی که صفات زائد قائلند کافر باللّه هستند، منکرین عدل که خدا را عادل نمیدانند کافر باللّه هستند، حکمایی که خدا را علت میدانند و انفکاک معلول را از علت محال میدانند و لذا عالم را قدیم میدانند و سلب قدرت و اختیار میکنند کافر باللّه هستند و این آیه شریفه و لو بیان قسمت اول باشد لکن در حکم و عقوبات تمام شرکت دارند بلکه کافر برسول و مبدع در دین و منکر ضروریات دین و انکار امامت ائمه اثنی عشر و لو اسم کفر بر آنها صادق نباشد قطعا ضلالت است بلکه بعض آنها کافر و نجس هستند

مثل نواصب و اشباه آنها و تمام مشمول هستند.

أُولئِکَ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ ممکن است مراد از اغلال موانع قبول ایمان باشد مثل تقلید آباء، عصبیت، عناد، کبر، حب جاه، هوای نفس، حب دنیا، ملهیّات و امثال اینها. و ممکن است مراد اغلال آتشی فردای قیامت باشد که میفرماید خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ إِنَّهُ کانَ لا یُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِیمِ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۳. و نیز میفرماید إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۳. و غیر اینها از آیات.

وَ أُولئِکَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِیها خالِدُونَ تفسیرش گذشت.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۶] .... ص: ۳۰۸

وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالسَّیِّئَهِ قَبْلَ الْحَسَنَهِ وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلاتُ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَهٍ لِلنَّاسِ عَلی ظُلْمِهِمْ وَ إِنَّ رَبَّکَ لَشَدِیدُ الْعِقابِ (۶)

و طلب تعجیل میکنند از شما بدی را پیش از خوبی و بتحقیق گذشت از پیش از آنها امثالی و بدرستی که پروردگار تو هر آینه شدید است عقاب او وَ یَسْتَعْجِلُونَکَ بِالسَّیِّئَهِ قَبْلَ الْحَسَنَهِ سیئه مقابل حسنه است و استعجال سیئه طلب عذاب است چنانچه میفرماید وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَهً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ انفال آیه ۳۲.

و حسنه مغفرت الهی و مثوبات آخرتی است یعنی اینها بعوض اینکه ایمان بیاورند و از خدا طلب مغفرت کنند نسبت باعمال گذشته آنها از شرک و کفر و معاصی، طلب عذاب میکنند. در قضیه غدیر آن ملعون برخواست و گفت اگر این نصب علی بر خلافت از جانب خداست صاعقه بیاید و مرا بسوزاند صاعقه آمد

و او را سوزانید و مثل آنکه گفت

(النار و لا العار)

و بر عکسش ابی عبد اللّه علیه السّلام فرمود

(الموت خیر من رکوب العاری و العار خیر من دخول النار)

و بعضی گفته اند سیئه کفر و شرک و معاصی است و حسنه ایمان و تقوی و عمل صالح است اینها اختیار اولی را کردند و ترک ثانوی و بعضی گفتند سیئه تعجیل در عذاب است و حسنه انظار و مهلت است مثل انظار مدیون در مطالبه دین که میفرماید وَ إِنْ کانَ ذُو عُسْرَهٍ فَنَظِرَهٌ إِلی مَیْسَرَهٍ بقره آیه ۲۸.

وَ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ الْمَثُلاتُ امم سابقه مثل قوم نوح، هود، صالح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی که در اثر کفر و شرک و تکذیب انبیاء و معاصی بچه عقوباتی گرفتار شدند و ضرب المثل شد بر دیگران.

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَذُو مَغْفِرَهٍ لِلنَّاسِ عَلی ظُلْمِهِمْ خداوند واسع المغفره است لکن در محل قابل که ایمان باشد و لو قبل الموت بر فرض که هفتاد سال در شرک و کفر ظلم معاصی بسر برده باشد که فرمود

(الاسلام یجبّ ما قبله)

وَ إِنَّ رَبَّکَ لَشَدِیدُ الْعِقابِ است بر کسی که بی ایمان از دنیا رفته باشد و لو هفتاد سال در عبادت و اطاعت سیر کرده باشد که میفرماید أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ، آل عمران آیه ۲۱، و بسیاری از آیات دیگر.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۷] .... ص: ۳۰۹

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَهٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ وَ لِکُلِّ قَوْمٍ هادٍ (۷)

و میگویند کسانی که کافر شدند چرا نازل نمیشود بر این مدعی رسالت از طرف پروردگارش آیه و نشانه ای خدا میفرماید تکلیف تو انذار است و از برای

هر قومی هدایت کننده ای هست.

يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ مراد آنها از آیه توقعاتیست که بهانه میکنند مثل وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعاً أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِيراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ كَما زَعَمْتَ عَلَيْنا كِسَفاً أَوْ تَأْتِيَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِكَهِ قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقى فِي السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ اسراء آیه ۹۲ الی ۹۵ و امثال این توقعات و ما در مجلد اول کلم الطیب مفصلا بیان کرده ایم که معجزات انبیاء نباید ملعبه ناس باشد که هر چه هر که بگوید انجام دهد بلکه همین اندازه کافیست که حجت تمام شود و لو بیک معجزه آنهم در تحت اختیار نبی نیست فعل الهی است که بدست او ظاهر میشود که بمنزله نشانی و مهر و امضاء است که از جانب او آمده.

إِنَّما أَنْتَ مُنْذِرٌ فقط باید نبیّ انذار کند و بشارت دهد لِيَهْلِكَ مَنْ هَلَكَ عَنْ بَيِّنَهٍ وَ يَحْيى مَنْ حَيَّ عَنْ بَيِّنَهٍ انفال آیه ۴۴.

وَ لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ از اول دنیا زمان آدم تا انقراض عالم باید حجت روی زمین باشد (اما ظاهرا مشهودا او غائبا مستورا)

(لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها)

و این جمله دلیل محکم و متقن است بر اینکه خلفاء حضرت رسالت باید تا دامنه قیامت باشند که حجت بر خلق تمام شود و در این باب اخبار بسیاری داریم بالغ بر بیست و شش حدیث مفصّل و مختصر در تفسیر این جمله که لِكُلِّ قَوْمٍ هادٍ تفسیر شده بائمه طاهرین هر کدام در زمان خود و در بعض این اخبار حسب و نسب و اسم هر یک را معین فرموده حتی غیبت حضرت بقیه اللّه عجل اللّه تعالی فرجه الشریف را و ظهور آن بزرگوار و پرکردن زمین را از عدل و قسط بیان فرموده اند.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۸] .... ص : ۳۱۱

اللَّهُ يَعْلَمُ ما تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثى وَ ما تَغِيضُ الْأَرْحامُ وَ ما تَزْدادُ وَ كُلُّ شَيْ ءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدارٍ (۸)

خداونـد میدانـد آنچه را که حمل میکننـد و حامله و آبسـتن میشونـد هر انثایی و چه موقع وضع حمل او میشود چه مدت حمل کم باشد و چه زیاد از متعارف و هر چیزی در نزد خداوند بمقدار معینی است.

اللَّهُ يَعْلَمُ ما تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثى یکی از علوم خمسه که در قرآن فرموده همین حمل در ارحام است که میفرمایـد إِنَّ اللَّهَ عِنْـدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ يُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَ يَعْلَمُ مـا فِي الْأَرْحـامِ وَ مـا تَـدْرِي نَفْسٌ ما ذا تَكْسِبُ غَـداً وَ ما تَـدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ لقمان آیه ۳۴. میداند ذکر است یا انثی تام الاجزاء است یا ناقص رنگ و شکل او زیبا است یا زشت وَ ما تَغِيضُ الْأَرْحامُ وَ ما تَزْدادُ تفسیرات زیادی بر این جمله شده ۱- اینکه مدت حمل غالبا نه ماه است ولی اقل مدت شش ماه است چنانچه یحیی و حضـرت ابی عبـد اللَّه علیهما السـلام شـش ماهه متولد شدند و اکثر مدت یک سال است و بینهما متوسـطات تغیض راجع باقل است و تزداد راجع باکثر.

۲- اینکه تغیض بمعنی سقط است که قبل المدت بدنیا میآید و تزداد راجع به اینکه زائد بر یکی است باصطلاح دو قلو.

۳- تغیض بمعنی نـاقص الخلقه و تزداد بمعنی عضو زائـد مثل شـش انگشتی و نحو او و مانعی نـدارد که شامل جمیع اینها شود زیرا تمـام آنهـا را خداونـد عالم است وَ كُلُّ شَيْ ءٍ عِنْـدَهُ بِمِقْـدارٍ قبل از خلقت و بعـد، ازلا و ابـدا تمام نزد خـدا معلوم است و محدود خردلی تخلف نمیکند آنی جلو و عقب نمیافتد

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۹] .... ص : ۳۱۲

عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ الْكَبِيرُ الْمُتَعالِ (۹)

خداوند متعال عالم است بآنچه بر شما غیب است و بآنچه ظاهر و هویدا است و بزرگ و رفیع و اعلی من کل شیئی.

عالِمُ الْغَيْبِ در موضوع علم غیب بعضی مثل عامّه گفتند علم غیب مختص بخداوند است احدی عالم بغیب نیست جز ذات مقدس او، و بعضی مثل خاصّه گفتند پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه طاهرین علیهم السلام هم عالم بغیب هستند توضیح کلام- اینکه علم غیب امر نسبی است آنچه مختص بذات مقدس او است و ممکن نیست احاطه باو منحصر است بپروردگار مثل علم ذات بذات و بصفات ذاتیه چون غیر متناهیست و محدود نیست و ممکن هر چه علمش بالا رود محدود است و محدود احاطه بغیر محدود ندارد لذا میفرماید

(ما عرفناک حق معرفتک)

حکیم نازی بعقل تا کی بفکرت این ره نمیشود طی بکنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس بقعر دریا اقول- رسیدن خس بقعر دریا محال عادی است و بالاخره قعر دریا هم محدود است ولی نسبت محدود بغیر محدود اگر بگویی مثل قطره است نسبت بدریا غلط گفته ای زیرا دریا هم محدود است و امّا نسبت بقضایای آینده آنچه از جانب حق افاضه شود بانبیاء و ائمه علیهم السلام بر دیگران غیب است حتی بر مؤمنین که علم دارند بظهور حضرت بقیه اللَّه [عج و برجعت ائمه طاهرین علیهم السلام و بقیام قیامت علم غیب است بر منکرین در قرآن مجید هم میفرماید عالِمُ الْغَيْبِ فَلا يُظْهِرُ عَلى غَيْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضى مِنْ رَسُولٍ جن آیه ۲۶.

وَ الشَّهادَهِ آنچه که واقع شده و بمحل ظهور رسیده إِنَّ اللَّهَ لا يَخْفى عَلَيْهِ شَيْ ءٌ فِي الْأَرْضِ وَ لا فِي السَّماءِ آل عمران آیه ۴ وَ ما يَخْفى عَلَى اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ

فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ

ابراهیم ۴۱ إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی اعلی آیه ۷ الْکَبِیرُ الْمُتَعالِ کبریایی حق در حدیث است میفرماید

اللّه اکبر من ان یوصف

هر چه بگویی کم گفته ای و علوّ رتبه سبحان ربی الاعلی رَفِیعُ الدَّرَجاتِ ذُو الْعَرْشِ مؤمن آیه ۱۵.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۰] .... ص: ۳۱۳

سَواءٌ مِنْکُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّیْلِ وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ (۱۰)

و مساوی است و تفاوتی نمیکند در علم الهی از افعال شما بندگان کسی که در سرّ و پنهانی قولی بگوید یا در ظاهر و علنی بآن اظهار کند و کسی که او طلب خفاء کند بشب و کسی که در روز ظاهر و آشکار سیر در مقاصد خود کند.

سَواءٌ مِنْکُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَ مَنْ جَهَرَ بِهِ شبانه مخفیانه یک تصمیماتی بگیرند یا روز آشکارا علنا اظهار کنند در علم الهی که عالم بما فی الضمیر است و لا یخفی علیه خافیه فی السماء و الارض تفاوتی ندارد.

وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّیْلِ شب طلب خفاء کند که بر دیگران پنهان باشد یا در ضمیر خود تصمیمی بگیرد یا با هم مسلکهای خود وَ سارِبٌ بِالنَّهارِ در روز در بازار علنا اظهار کند.

تنبیه- این مقدار زیاد که در قرآن مجید در بسیاری از آیات خداوند تذکر میدهد که علم الهی أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً چیزی بر او مخفی نیست عالم بغیب است برای اینست که تمام فرق باطله حتی حکماء و متکلمین از قبل از اسلام و بعد از اسلام درباره علم الهی اختلافات زیادی دارند حتی گفتند بیست و پنج قول در علم الهی گفتند و سبزواری هم در منظومه اشاره دارد که میگوید:

(و قیل لا علم له بذاته و قیل لا یعلم معلولاته)

الی آخر ابیاته برای اینست که علم را زائد بر ذات میدانند و صفت زائده میگویند و عارض بر ذات یا مسئله علت و معلول که علت علم بمعلول ندارد یا مزخرفات دیگر لکن بعد از آنکه ثابت شد که ذات اقدس حق صرف الوجود و محض الوجود و بحث الوجود غیر متناهی عدّه و شدّه و مده البته بوحدته جمیع مراتب وجود را دارا است و علم و قدرت و حیات و عظمت و کبریایی و سایر صفات ذاتیه از مراتب وجود است و همین نحو که ذات غیر متناهی است این مراتب هم غیر متناهیست محدود نیست علم، قدرت، حیات و غیر اینها و تعبیر بکل شیئی یا بما فی الضمیر و نحوها از ضیق عبارت است و اللّه العالم.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۱] .... ص: ۳۱۴

لَهُ مُعَقِّباتٌ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ یَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ وَ ما لَهُمْ مِنْ دُونِهِ مِنْ والٍ (۱۱)

از برای انسان پیش آمد و وارداتی است از بلیات و تصادفات چه از جلو روی او و چه از عقب سر او و خداوند ملائکه حفظه برای هر فرد معین فرموده که او را حفظ کنند بامر و اجازه حضرت حق محققا خداوند تغییر نمیدهد نعمتها و تفضلات خود را بهیچ قومی مادامی که آنها تغییر ندهند و چون تغییر دادند آنچه بخود آنها است خداوند هم تغییر میدهد و زمانی که اراده فرمود برای آنها بلاء سویی پس احدی نیست که بتواند جلوگیری کند و نیست از برای آنها ناصر و حافظ و معینی.

در دنیا بلاهای گوناگون دارد که فرمودند درباره دنیا

دار بالبلاء محفوفه

خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام عرض کردند که افلاطون حکیم کلامی گفته (الحوادث سهام و الافلاک قسیّ و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفرّ) حضرت فرمود فَفِرُّوا إِلَى اللَّهِ ذاریات آیه ۵۰.

بالجمله تا مادامی که انسان بوظائف دینی خود عمل میکند خداوند هم او را در کنف خود حفظ میفرماید و ملائکه حفظه جلوگیری میکنند از بلیات و واردات بلکه نعمتهای خود و تفضّلاتش بر آنها زیادتر میشود اما اگر تغییر داد شکر نعمتها را نکرد طغیان و سرکشی و بی حیایی و بی عفتی و ظلم و تعدی و تجاوزات او زیاد شد خداوند هم تغییر میدهد.

لطف حق با تو مداراها کند چون که از حد بگذرد رسوا کند

آیا فکر نمیکنید که خداوند اقوام سابقه را پس از طغیان و سرکشی بچه بلاهایی هلاک کرد قوم نوح، عاد، ثمود، قوم ابراهیم، لوط، شعیب، موسی و غیر اینها.

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست و رنه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۱۵

هُوَ الَّذِی یُرِیکُمُ الْبَرْقَ خَوْفاً وَ طَمَعاً وَ یُنْشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ (۱۲)

او است خداوندی که بشما ارائه میدهد برق را هم موجب خوف میشود و هم مورث طمع و انشاء میفرماید ابر را با ثقالت و سنگینی.

هُوَ الَّذِی یُرِیکُمُ الْبَرْقَ برق ظاهر میشود از شکاف ابرها خَوْفاً وَ طَمَعاً بعضی گفتند خوف صاعقه که بسا یک قسمت را برق میزند و میسوزاند و طمع نزول غیث و باران بعضی گفتند خوف از نزول باران برای مسافر که سدّ طریق میشود و طمع برای کشت و زرع و تلطیف هوا و جریان انهار و زیادتی آب چاهها

و چشمه ها، بعضی گفتند خوف از شدت باران و خرابی عمارات و طغیان سیل و طمع برای رشد اشجار و زرع و ریاحین و امثال اینها.

ما می گوییم تمام این برقها و ابرها و بارانها و برفها هم منافع زیادی دارد و هم مضاری دارد حتی مثل برودت هوی و شدّت سرما نسبت ببلاد و قری حتی نسبت بمنازل و نسبت باشخاص مختلف میشود هم موجب خوف است و هم موجب طمع وَ یُنْشِئُ السَّحابَ الثِّقالَ ابرها بسا رقیق است یا باران نمیدهد و در هوی از هم میپاشد و بسا تیره و محکم است که میبارد. سحاب جمع سحابه است و ثقال جمع ثقیل و این جمله عطف بیریکم است مدخول هو الذی.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۳] .... ص : ۳۱۶

وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ وَ الْمَلائِکَهُ مِنْ خِیفَتِهِ وَ یُرْسِلُ الصَّواعِقَ فَیُصِیبُ بِها مَنْ یَشاءُ وَ هُمْ یُجادِلُونَ فِی اللَّهِ وَ هُوَ شَدِیدُ الْمِحالِ (۱۳)

و تسبیح میکند رعد با حمد الهی و ملائکه از خوف الهی و ارسال میشود صاعقه ها پس اصابت میکند بآن صاعقه ها کسی که مشیّت الهی تعلق گرفته و با این همه آیات این کفار مجادله میکنند درباره خداوند متعال و او است سخت گیر.

وَ یُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ مفسرین گفتند تسبیح رعد و حمد پروردگار دلالت است بر تنزیه پروردگار و جامع بودن بر جمیع صفات حمیده و بعبارت دیگر تسبیح و حمد تکوینی است و ما مکرر گفته ایم و صریح آیات و نصوص اخبار است که تمام موجودات از جمادات و نباتات و حیوانات و غیر اینها شعور و ادراک دارند و تسبیح میکنند و حمد الهی بجا میآورند چنانچه صریحا میفرماید:

تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِیهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ

وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ

اسراء آیه ۴۶، اگر مراد تسبیح تکوینی بود می فهمیدیم چون دلالت بر وجود صانع دارند سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ حدید- حشر- صف آیه ۱.

جمله ذرات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هوشیم با شما نامحرمان ما خاموشیم

حتی همین آیه شریفه صراحت دارد زیرا عطف میدهد و الملائکه و معلوم است تسبیح ملائکه تشریعیست بلکه قرینه دیگر هم دارد کلمه من خیفته تسبیح تکوینی از روی خوف نیست بلکه قهری است و بدون اختیار.

و از برای خوف گفتند سه قسم خوف داریم خوف از معاصی و کفر و شرک و ظلم و امثال آنها که بچه عقوباتی دنیوی و اخروی گرفتار میشود و این در اثر ایمان است. و خوف در کوتاهی در بندگی. و خوف از عظمت و کبریایی خداوند که خوف ملائکه از این راه است.

و از برای خوف ممدوح سه درجه است: ۱- جلوگیری کند از معاصی کبار ۲- از کلیه معاصی. ۳- از خطور معصیت در قلب که مقام عصمت است و بالاتر از عصمت حتی از ترک اولی که خاصّ محمد و آل او است.

وَ يُرْسِلُ الصَّواعِقَ صاعقه آتش است که از طرف بالا نازل میشود و یک قسمتی را میسوزاند مثل صاعقه ثمود و قوم شعیب و بسیار دیگری از امم ماضیه فَيُصِيبُ بِها مَنْ يَشاءُ هر که استحقاق این نوع از عذاب را داشته باشد وَ هُمْ يُجادِلُونَ فِي اللَّهِ یا منکر وجود حق است یا مشرک است یا تکذیب رسولان حق میکند یا در ضلالت است و مجادله بحث و لجاج است که حق را باطل کند و باطل را اثبات کند.

وَ هُوَ شَدِيدُ الْمِحالِ از برای محال تفاسیری کرده اند لکن در اخبار

بشدید الغضب و شدید العقاب و شدید العذاب تفسیر شده.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۴] .... ص: ۳۱۸

لَهُ دَعْوَهُ الْحَقِّ وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَجِیبُونَ لَهُمْ بِشَیْ ءٍ إِلاَّ کَباسِطِ کَفَّیْهِ إِلَی الْماءِ لِیَبْلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلاَّ فِی ضَلالٍ (۱۴)

از برای خداوند است دعوت حق و کسانی که میخوانند از غیر از خدا آلهه خود را اجابت نمیکنند آلهه آنها را و آنها اجابت نمیشوند از برای خود بشیئی مگر مثل کسی که دست دراز کند بسوی آب برای اینکه برساند بدهان خود و سیراب شود و حال نیست او برساندن آب بدهان و نیست دعوت کفار مگر در ضلالت.

لَهُ دَعْوَهُ الْحَقِّ چند نحوه میتوان تفسیر کرد ۱- اینکه آنچه خداوند دعوت فرموده بتوحید و تصدیق انبیاء و ایمان و سعادت دنیا و آخرت و نجات از مهالک نشأتین حق است و تخلف نپذیرد.

۲- دعاء و طلب حوائج باید از جانب خدا باشد بغیر او توجه نباشد دعوتی که نتیجه دارد و بهدف اجابت میرسد از خداوند متعال است که میفرماید وَ قالَ رَبُّکُمُ ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ إِنَّ الَّذِینَ یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِی سَیَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ داخِرِینَ مؤمن آیه ۶۲.

۳- کلمه اخلاص لا اله الّا اللّه حق است که حضرت رضا علیه السّلام در حدیث سلسله الذهب فرمود خداوند متعال میفرماید

(کلمه لا اله الّا اللّه حصنی و من دخل فی حصنی امن من عذابی)

لکن بجمیع دلالاتش مطابقی التزامی اقتضایی مطابقی توحید عبادتی است التزامی توحید ذاتی و صفاتی و افعالی اقتضایی تصدیق جمیع فرمایشات او درباره عقائد که حضرت رضا [ع فرمود

(انا من شروطها)

وَ الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْ ءٍ مفسرین گفتند مراد اصنام هستند که دعوت آنها لا ینفع است ولی آیه عموم دارد هر کس بغیر خدا توجه کرد ناامید میشود چنانچه در حدیث قدسی است که فرمود

(و عزّتی و جلالی لاقطعنّ امل آمل غیری).

دست حاجت چه بری پیش خداوندی بر که کریمست و رحیمست و غفور است و ودود

کرمش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

إِلَّا كَباسِطِ كَفَّيْهِ إِلَى الْماءِ لِيَبْلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ مثل توجه و حاجت بغیر خدا مثل کسی است که تشنه باشد و دست دراز کند که آب بردارد و شرب کند ولی نمیتواند یا برای دوری آب یا برای سستی دست یا برای وجود مانعی از برای او بالاخره تشنه میماند.

وَ ما دُعاءُ الْكافِرِينَ إِلَّا فِي ضَلالٍ بهر چه و بهر که توجه کند و از او حاجت طلبد جز گمراهی و ضلالت برای او چیزی نیست و مأیوس میشود.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۵] .... ص: ۳۱۹

وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ طَوْعاً وَ كَرْهاً وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ (۱۵)

و از برای خداوند سجده میکند هر کس که در آسمانها و زمین است یا بالطوع و الرغبه یا بالکره و الاجبار و سایه آنها در اول صبح و در آخر روز است وَ لِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّماواتِ ملائکه مقربین و عالم ارواح و نفوس و ملائکه رحمت و غضب و حور و غلمان بهشت.

و الارض جن و انس و بقرینه کلمه من که برای ذوی العقول است و الا جمیع موجودات از شمس و قمر و کرات علویه و حیوانات و نباتات و جمادات

سجده میکنند چنانچه میفرماید وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ دابَّهٍ وَ الْمَلائِکَهُ وَ هُمْ لا یَسْتَکْبِرُونَ نحل آیه ۵۱ أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النُّجُومُ وَ الْجِبالُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ کَثِیرٌ مِنَ النَّاسِ وَ کَثِیرٌ حَقَّ عَلَیْهِ الْعَذابُ حج آیه ۱۸ و بسیاری از آیات دیگر و مراد از سجده خضوع و خشوع و تمکین و ارادت و تسلیم به قضا و قدر الهی است.

طوعا و کرها طوع برغبت و میل تسلیم جمیع واردات میشوند و میدانند تمام موافق با حکمت و مصلحت است و ایکال امر بخدا میکنند و راضی بقضاء حق هستند. و کره کراهت از این واردات دارند و تمکین نیستند ولی خواهی نخواهی قضاء الهی جاری میشود و چاره ای ندارند و این اختصاص بکفار ندارد بسیاری از مسلمین و عوام کالانعام بمجرد یک پیش آمدی بسا کافر میشوند و خدا را عادل نمیدانند و راضی نیستند و کلمات زشت میگویند و جسارت میکنند در حدیث قدسی است

(من لم یصبر علی بلائی و لم یرض بقضایی فلیطلب ربّا سوای و لیخرج من ارضی و سمائی.

) وَ ظِلالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَ الْآصالِ مفسرین بعضی گفتند انسان که سجده میکند سایه او هم سجده میکند بعضی گفتند بدنش سجده میکند و قلبش نمیکند چون بر غیر خدا است بعضی گفتند سایه او متمایل میشود از جانبی بجانبی صبح سایه بطرف مغرب است شام بطرف مشرق.

لکن آنچه بنظر میرسد اینکه سایه هر چیزی روی زمین افتاده و این جمله در مقام مدح اهل عبادت است که مثل سایه در صبح و شام بخاک میافتند در حال نماز و بعید نیست که مراد بالغدو و الاصال روز و شب باشد که شامل تمام اوقات صلوات شود و اللَّه العالم.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۶] .... ص: ۳۲۱

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَ فَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُوَ الْواحِدُ الْقَهَّارُ (۱۶)

بفرما باین مشرکین کیست پروردگار آسمانها و زمین بفرما اللّه است بگو بآنها آیا پس از این گرفتید شما از غیر خداوند عالم اولیائی مثل اصنام و غیر آنها که مالک نیستند از برای نفوس خود نفعی و نه ضرری بگو آیا مساوی هستند کور و بینا یا آیا مساوی هست تاریکی ها و نور آیا قرار دادند از برای خدا شریکهایی که خلق کنند مثل آنچه خلق فرمود خداوند پس تشابه کند خلق بر آنها بفرما خداوند خالق هر چیزی است و اوست یکتای بی همتا قاهر بر تمام مخلوقات.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ البته آنها اقرار میکنند که خداوند متعال است چنانچه در آیات دیگر تصریح دارد باقرار آنها که میفرماید وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ عنکبوت آیه ۶۱ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۳ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ لقمان آیه ۲۴- زمر آیه ۳۹ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ زخرف آیه ۸ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ زخرف آیه ۸۷ و غیر اینها از آیات.

قُلِ اللَّهُ اگر آنها اقرار نمیکنند شما بفرما بآنها که خالق آسمانها و زمین اللّه است و پس از آنکه نتوانند انکار کنند قُلْ أَ فَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهِ أَوْلِياءَ استفهام انکاری است بفرما بآنها پس از اینکه خالق منحصر باو است پس چرا شما اتخاذ کرده اید از غیر خدا اولیائی را مثل بتها و مثل ظلمه و ارباب حاجات که اینها لا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ نَفْعاً وَ لا ضَرًّا اینها نسبت بخود قدرت بر ایصال نفعی و دفع ضرری ندارند چه رسد نسبت بشماها که بشما نفعی رسانند یا دفع ضرری کنند.

قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمى وَ الْبَصِيرُ البته کور راه را گم میکند و بسا در پرتگاهها میافتد و تصادفاتی بر او پیش میآید و اما بصیر در جاده مستقیم سیر میکند و بزودی بمقصد میرسد و از تصادفات مصون میگردد و کوری قلب هزار درجه بدتر از کوری سر است بخصوص هر شیّادی و دزدی و دشمنی او را براههایی بی راهه میکشد چه شیاطین جنّی و چه انسی و اما قلب بینا حق را مشاهده میکند و رو بباطل نمیرود.

أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُماتُ وَ النُّورُ ظلمت جهل و هوای نفس و حبّ دنیا و سیاهی قلب و کثرت معاصی کجا مساویست با نور علم و ایمان و نور عقل که تمام حقایق بتوسط آن مشاهده میشود بالاخره سعادت منوط بنور ایمان و بینایی قلب است هر کدام نباشد شقاوت و هلاکت است.

أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ آیا اینها برای خدا شریک قرار داده که اینها هم چیزی را خلق کرده باشند مثل آنچه خدا خلق فرمود.

فَتَشابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ که معلوم نباشد که این مخلوقات مخلوق کی هستند اینها که قدرت بر خلق یک مورچه و پشه ندارند چنانچه میفرماید إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَيْئاً

لا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ

حج آیه ۷۲.

قُلِ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ افعال مختصه بذات اقدس حق: خلق و رزق و اماته و احیاء و صحت و مرض و عزّت و ذلّت و غنی و فقر است وَ هُوَ الْواحِدُ بوحده ذاتی و صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری در هیچ مرتبه شریک، عدیل، مثل ندارد القهّار قاهر بر هر چیزی کسی نمیتواند عرض اندام کند در مقابل او.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۷] .... ص : ۳۲۳

أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَسالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِها فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَداً رابِياً وَ مِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتاعٍ زَبَدٌ مِثْلُهُ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفاءً وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ (۱۷)

خداوند نازل فرمود از طرف بالا- آب را پس سیل پیدا کرد رودخانه ها باندازه خود پس سیل برداشت بر خود کف بسیار بلندی و از چیزهایی که آب میکنید از معادن مثل طلا- و نقره و سایر فلزّات و کثافات آنها خارج میشود و خالص آن باقی میماند برای زینت یا متاع اوانی که آنها کثافات آنها مثل کف های رودخانه ها است همین نحو مثال میزند خداوند حق و باطل را پس آنچه کف و کثافات است از بین میرود و آنچه موجب نفع بشر است باقی میماند همین نحو خداوند مثالهایی میزند.

خداوند در این آیه شریفه دو نحوه مثال میزند برای تمیز حق و باطل یک نحوه اینکه أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً خداوند ارسال رسل کرد، انزال کتب،

جعل احکام از عالم بالا- توسط وحی و ملائکه مثل اینکه باران را از عالم بالا نازل میفرماید فَسالَتْ أَوْدِیَهٌ بِقَدَرِها در هر شهرستانی و قریه ای انبیاء و مبلّغین دین فرستاد باندازه استعداد آنها دعوت کنند و ارشاد و هدایت نمایند چنانچه در رودخانه ها و انهار بقدر احتیاج اهل آن آب و سیل فرستاد.

فَاحْتَمَلَ السَّیْلُ زَبَداً رابِیاً همین نحوی که روی آب کفهای بسیار ظاهر میشود که بسا روی آب را میپوشاند همین نحو دعات باطله و مبلّغین سوء از مشرک و کافر و ضالّ روی حقایق و فرمایشات انبیاء و دستورات الهی را میپوشاند لکن مثل کف روی آب هستند باندک زمانی زایل میشوند همین چهار روز دنیا نحوه دیگر مثال میزند وَ مِمَّا یُوقِدُونَ عَلَیْهِ فِی النَّارِ این فلزات را که از معادن اخراج میکنند ابتداء مخلوط بکثافات است آن را بتوسط آتش آب میکنند و دور میاندازند و فلز خالص آن را بکار میزنند همین نحو حق و باطل مخلوط بیک دیگر است خداوند باطل را از حق جدا میکند و دور میاندازد و حق را خالص میفرماید.

ابْتِغاءَ حِلْیَهٍ أَوْ مَتاعٍ بعض این معادن و جواهرات برای حلی و زیور و زینت بکار میآید و بعضی برای اسباب دست از آنچه بشر احتیاج دارد مثل آهن مسّ، برنج، ورشو و نحو اینها.

زبد مثله این کثافات مثل کف دریاها است از بین میرود و خالصش بمصرف میرسد.

کَذلِکَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَ الْباطِلَ باطل نابود میشود و حق بر جا و مستقر میماند فَأَمَّا الزَّبَدُ فَیَذْهَبُ جُفاءً جفاء دور انداخته است یعنی از بین میرود و اثری از او باقی نمیماند چنانچه باطل چنین است که میفرماید قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً اسراء آیه ۸۳ و زهوقا بمعنی ناچیز شده

وَ أَمَّا ما يَنْفَعُ النَّاسَ از جواهر و معادن فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ همين نحو كه حق براى دنيا و آخرت نافع است باقى و ثابت است.

كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ چنانچه گفتند (من دأب المحصلين اعطاء الحكم بالمثال).

[سوره الرعد (۱۳): آيه ۱۸] .... ص: ۳۲۵

لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنى وَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لافْتَدَوْا بِهِ أُولئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسابِ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ (۱۸)

از براى كسانى كه قبول اجابت كردند از براى پروردگار خود خوبى بسيار خوبيست و كسانى كه اجابت نكردند اگر بر فرض محال مالك جميع آنچه در زمين است باشند از جواهرات و معادن و عمارات و نباتات و اراضى و مثل آنها را هم داشته باشند و فداء دهند كه از عذاب نجات پيدا كنند پذيرفته نميشود و سخت از آنها حساب كشيده ميشود و جايگاه آنها جهنم است و بد منزلگاهيست.

لِلَّذِينَ اسْتَجابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنى اجابت دعوت الهى ايمان و تقوى و عمل صالح است، و حسنى افعل التفضيل است كه از همه خوبيها بالاتر است و يك قسمت آن را در چند آيه بعد بيان ميفرمايد و بالجمله خداوند دنيا و آخرت آنها را معمور ميفرمايد و بالاترين آنها رضاى حق است كه ميفرمايد وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ مَساكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتِ عَدْنٍ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ توبه آيه ۷۳ و نيز ميفرمايد قُلْ أَ أُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ

تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ أَزْواجٌ مُطَهَّرَةٌ وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبادِ

آل عمران آیه ۱۴.

وَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ که ایمان نیاوردند و بکفر و شرک و ضلالت باقی ماندند، تکذیب انبیاء کردند، قرآن را مهجور کردند وَ قالَ الرَّسُولُ يا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ مَهْجُوراً فرقان آیه ۳۲، احکام الهی را زیر پا گذاردند.

لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً تمام دنیا را بر فرض مالک شوند و یک دنیای دیگری را هم داشته باشند وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ که از عذاب الهی نجات پیدا کنند.

أُولئِکَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسابِ مجرد ترک ایمان نیست از جمیع جزئیات اعمال آنها مؤاخذه میشود چنانچه میفرماید وَ نَضَعُ الْمَوازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيامَهِ فَلا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ إِنْ كانَ مِثْقالَ حَبَّهٍ مِنْ خَرْدَلٍ أَتَيْنا بِها وَ كَفى بِنا حاسِبِينَ انبیاء آیه ۴۸.

وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ پس از عقبات قیامت و سختیهای آنها عاقبت جهنم است که در حدیث فرمود

(ان للقیمه خمسین موقفا کل موقف مقام الف سنه) ثم تلا آیه شریفه فِي يَوْمٍ كانَ مِقْدارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَهٍ

معارج آیه ۴.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۱۹] .... ص: ۳۲۶

أَ فَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّما أُنْزِلَ إِلَيْکَ مِنْ رَبِّکَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمى إِنَّما يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ (۱۹)

آیا پس از این بیان کسی که علم پیدا میکند که محققا آنچه نازل شده بسوی تو از پروردگار تو حق است مثل کسی است که او کور است فرق بین

این دو را جز این نیست که متذکر میشوند صاحبان عقل و قلب روشن.

أَ فَمَنْ یَعْلَمُ استفهام انکاری است یعنی البته مساوی نیستند کسی که علم و یقین پیدا کند ایمان بیاورد و تصدیق کند و زیر بار رود.

أَنَّما أُنْزِلَ إِلَیْکَ مِنْ رَبِّکَ قرآن مجید دستورات اسلامی وظائف دینی و آنچه خبر داده ای از احوال قیامت و آنچه تعیین فرموده ای در امر خلافت و دوره غیبت و زمان رجعت و سایر فرمایشات که تمام از جانب پروردگار تو بوحی بر تو نازل شد الحقّ حق است و خردلی تخلف ندارد.

کَمَنْ هُوَ أَعْمی چشم قلب او کور است که تعبیر میکنیم بکور باطن چنانچه میفرماید أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَتَکُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ یَعْقِلُونَ بِها أَوْ آذانٌ یَسْمَعُونَ بِها فَإِنَّها لا تَعْمَی الْأَبْصارُ وَ لکِنْ تَعْمَی الْقُلُوبُ الَّتِی فِی الصُّدُورِ حج آیه ۴۵ إِنَّما یَتَذَکَّرُ أُولُوا الْأَلْبابِ صاحبان لبّ کسانی هستند که قلب آنها آینه حق نما است و بنور علم روشن است و هوی و هوس چشم باطن آنها را کور نکرده و حبّ دنیا درب چشم آنها را نبسته و معاصی روی آینه قلب آنها را سیاه نکرده اینها متذکر میشوند که چه اندازه فرق است بین این دو طائفه که اگر بگوئیم بین آسمان و زمین است کم گفته ایم.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۰] .... ص: ۳۲۷

الَّذِینَ یُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَ لا یَنْقُضُونَ الْمِیثاقَ (۲۰)

کسانی که وفاء میکنند بعهد الهی و نقض نمیکنند میثاق را.

خداوند صفات اولوا الالباب را بیان میفرماید در این چند آیه، ۱- الَّذِینَ یُوفُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ عهد الهی اینست که میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ یس آیه ۶ عبادت شیطان اطاعت او است و عموم دارد: طبیعی، مشرک، کافر، مخالف، ضال، مضلّ، فاسق، فاجر را

میگیرد تمام اطاعت شیطان است، اولوا الالباب بعهد الهی وفاء میکنند و از تمام این فرق خارج هستند.

۲- وَ لا- يَنْقُضُ-ونَ الْمِيثاقَ میثاق الهی اینست که میفرماید وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى الایه اعراف آیه ۱۷۱ و میفرماید أَ لَمْ يُؤْخَذْ عَلَيْهِمْ مِيثاقُ الْكِتابِ أَنْ لا يَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ وَ دَرَسُوا ما فِيهِ اعراف آیه ۱۶۸، اولوا الالباب نقض میثاق نمیکنند.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۱] .... ص: ۳۲۸

وَ الَّذِينَ يَصِلُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَ يَخافُونَ سُوءَ الْحِسابِ (۲۱)

و کسانی هستند که صله میکنند آنچه امر فرمود خداوند بصله آنها و میترسند از مخالفت اوامر الهی و خوف دارند از سوء حساب فردای قیامت یعنی بوظائف خود عمل میکنند صله ارحام میکنند. صله خدا و رسول و ذی القربی که سهم امام است میکنند، صله ذراری رسول که سهم سادات است میکنند صله فقراء زکاه میدهند، صله مؤمنین و مصارف دین مثل بناء مساجد و مدارس و طبع کتب دینی و نشر قرآن و ضیافت و صدقات جاریه و امن من مکر اللَّه ندارند که از گناهان کبیره است و خوف و خشیت دارند دائما از خوف الهی میلرزند و میترسند و اشک میریزند مشاهده کنید احوال پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و ائمه طاهرین با اینکه کوچکترین معصیتی از آنها صادر نشده بود و از سوء حساب فردای قیامت وحشت و خوف دارند.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۲] .... ص : ۳۲۹

وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّيِّئَهَ أُولئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ (۲۲)

و اولوا الالباب کسانی هستند که صبر میکنند قربه الی اللّه خالصا لوجه اللّه و بر پا میدارند نماز را و انفاق میکنند از آنچه روزی دادیم آنها را و در مقابل سیّئه حسنه میکنند دفع میکنند سیئه را بحسنه اینها از برای آنها عقبی الدار است وَ الَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ سه قسم صبر داریم: صبر در بلاء و مصائب، صبر بر زحمت عبادت و بندگی، صبر بر مخالفت هوای نفس و ترک معاصی الهیه که میفرماید إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ وَ أَقامُوا الصَّلاةَ اقامه صلوه مجرد اتیان بفرائض و نوافل نیست بلکه حفظ نماز است که از بین نرود نه مثل امروزه که اکثر ابناء نوع تارک الصلاه هستند آنها هم که نماز میگذارند اکثر جاهل باحکام و مسائل نماز هستند یا قرائت آنها صحیح نیست یا طمأنینه نماز را مراعات نمیکنند.

وَ أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً انفاق مجرد انفاق مالی نیست انفاق علم بجهّال و انفاق قوی در حوائج مؤمنین و در حفظ بیضه اسلام هم در خفاء و پنهانی و هم در علانیه.

وَ يَدْرَؤُنَ بِالْحَسَنَهِ السَّيِّئَهَ کسانی که بآنها عداوت و اذیت و جسارت میکنند آنها در مقابل بآنها احسان و محبّت میکنند.

أُولئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ دار آخرت که بهشت باشد از برای آنها است و جزاء آنها و اجر آنها اینست که توصیف آن در آیه بعد شده

[سوره الرعد (۱۳): آیات ۲۳ تا ۲۴] .... ص: ۳۳۰

جَنَّاتُ عَدْنٍ یَدْخُلُونَها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ وَ الْمَلائِکَهُ یَدْخُلُونَ عَلَیْهِمْ مِنْ کُلِّ بابٍ (۲۳) سَلامٌ عَلَیْکُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَی الدَّارِ (۲۴)

بهشتهایی که همیشه در آن مخلد هستند که معنی عدن است داخل میشوند در آنها و هر که را هم شفاعت کنند و صالح باشد یعنی قابلیت دخول بهشت داشته باشد که اهل ایمان باشد از پدران و زوجات و ذراری قبول میشود و با آنها داخل میشوند و ملائکه بر آنها نازل میشوند و سلام میکنند و بشارت سلامتی میدهند و میگویند سلام علیکم بواسطه آنکه صبر کردید پس خوب جائیست عقبی الدار شما، بعد از آنکه صفات کسانی که وفاء بعهد الهی کردند و نقض میثاق نکردند جزاء آنها را معین میفرماید که از برای آنها عقبی الدار چیست.

جنات عدن جنات جمع جنه است شامل میشود جنات ثمانیه را و عدن بمعنی ثبوت و استقرار است اشاره بخلود که با جنه الخلد قریب المعنی است و باین مناسبت معادن را معادن گفتند که در تخوم ارض و در دل سنگ کوه استقرار دارند.

یَدْخُلُونَها در تمام جنات آزاد هستند و از تمام آنها بهره مند.

وَ مَنْ صَلَحَ کسی که صلاحیت دخول جنت را داشته باشد و قابلیت داشته باشد که با ایمان از دنیا رفته باشد و لو آلوده بمعاصی باشد شفاعت اینها را میکنند مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیَّاتِهِمْ از باب مثال است و الّا هر که مناسبت نسبی یا حسبی داشته باشد مثل امّهات و اخوان و اخوات و اعمام و عمات و اخوال و خالات و ابناء آنها از ارحام و مثل ازواج ابناء و بنات و اب الزوجه و ام الزوجه و از اب الزوج و ام الزوج و از پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است میفرماید

(کل حسب و نسب منقطع یوم القیمه الّا حسبی و نسبی)

و این موفون بعهد اللّه و غیر ناقضین

عهد اللّه در این حکم با پیغمبر شرکت دارند بلکه میتوان گفت که اکثر مؤمنین با پیغمبر یا از حیث نسب یا از حیث حسب شرکت دارند، سادات که ذراری آن حضرت هستند بسیار از غیر سادات از طرف امهات در یک طبقه جزو ذراری میشوند و بسیار که از این جهت انتساب ندارند از حیث حسب داخل میشوند چون عیال سیده دارند یا جهت دیگر.

وَ الْمَلائِکَهُ یَدْخُلُونَ عَلَیْهِمْ مِنْ کُلِّ بابٍ کل باب جمیع ابواب جنه است که هشت باب دارد از جمیع ابوابش ملائکه بر آنها داخل میشوند با تحف و هدایا و تحیت آنها و بشارت آنها اینست که سَلامٌ عَلَیْکُمْ بِما صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ عُقْبَی الدَّارِ سلام ملائکه بشارت است که در این جنات هیچ ناراحتی و خستگی و ملالی ندارید بواسطه اینکه در دنیا دارای صفت حمیده صبر بودید هم صبر بر قضاء و تقدیرات و بلیات و هم صبر بر مشقت عبادت و هم صبر جلوگیری از نفس اماره و شیاطین و فریب نخوردن از آنها پس خوب جایگاهی است بهشت از برای شما اینست این جزای اولوا الالباب است که دارای صفات مذکوره بودند.

اما جزای آنها که نقض عهد کردند و وفای بمیثاق نکردند:

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۵] .... ص: ۳۳۱

وَ الَّذِینَ یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِیثاقِهِ وَ یَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ یُوصَلَ وَ یُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ أُولئِکَ لَهُمُ اللَّعْنَهُ وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ (۲۵)

و کسانی که شکستند عهد الهی را از بعد از اخذ میثاق خداوند و قطع کردند آنچه را که خداوند امر فرموده بود بصله آنها و فساد کردند در زمین اینها اختصاص دارند بلعنت الهی و از برای آنها است جایگاه بدی دار جهنم.

وَ الَّذِینَ یَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ که عبادت و اطاعت شیطان و هوای نفس و متابعت

اهل ضلال از کفار و مشرکین و ضالین و مضلین و فاسقین و فاجرین کردند مِنْ بَعْدِ مِیثاقِهِ که شریک بر خدا قرار دادند در عبادت و افعال و نظر بغیر او وَ یَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ یُوصَلَ نه صله رحم کردند و نه مراعات حقوق الهی و رسول و امام و ذراری رسول و فقراء و مؤمنین نمودند.

وَ یُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ بارتکاب معاصی و ملهیات و ظلم و تعدی و سایر مفاسد أُولئِکَ لَهُمُ اللَّعْنَهُ بعد از رحمت و تفضلات الهی دنیا و آخرت وَ لَهُمْ سُوءُ الدَّارِ جَهَنَّمَ یَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمِهادُ ص آیه ۵۶.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۶] .... ص: ۳۳۲

اللَّهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَقْدِرُ وَ فَرِحُوا بِالْحَیاهِ الدُّنْیا وَ مَا الْحَیاهُ الدُّنْیا فِی الْآخِرَهِ إِلَّا مَتاعٌ (۲۶)

خداوند تبارک و تعالی بسط میدهد و توسعه رزق هر که را مصلحت باشد و حکمت اقتضاء کند و مشیّتش تعلق بگیرد و تنگ میگیرد و تضییق میفرماید هر که را اصلاح داند و اهل دنیا فرحناک میشوند باین امتعه دنیوی و توسعه آن و حال آنکه نیست این حیات دنیوی در جنب آخرت مگر یک مایه تعیشی تا مدت قلیلی چنانچه میفرماید وَ لَکُمْ فِی الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَ مَتاعٌ إِلی حِینٍ بقره آیه ۳۴ اللَّهُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَشاءُ بسط رزق حکم و مصالحی دارد بسا در اثر عبادت و بندگی و توجه بخدا بسط میدهد که یکی از مثوبات دنیوی آنها است و بسا برای امتحان است که در توسعه دست از وظائف دینی خود برمیدارد یا عمل میکند و بسا توسعه یک نفر امتحان صد نفر میشود و بسا از راه غضب و عقوبت است لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۲.

وَ یَقْدِرُ و همچنین ضیق معیشت حکمی دارد یکی آنکه آلوده بزخارف

دنیوی نشوند و متوجه حق گردند یکی عقوبت معاصی که موجب ضیق میشود یکی امتحان و غیر اینها.

وَ فَرِحُوا بِالْحَیاهِ الدُّنْیا نوع بشر علاقه بزندگانی دنیا دارند و حال آنکه صد سال با یک روز تفاوتی ندارد بالاخره باید رفت گفتند حضرت نوح علیه السّلام دو هزار و پانصد سال عمر کرد موقع قبض روحش بملک الموت فرمود مثل اینست که از آفتاب آمدم بسایه.

وَ مَا الْحَیاهُ الدُّنْیا فِی الْآخِرَهِ إِلَّا مَتاعٌ حیات فانیه با حیات باقیه چه نسبتی دارد اگر بگوئیم مثل قطره است بدریا کم گفته ایم زیرا دریا هم فانی میشود تمام عمر دنیا با یک نفس برابر است فقط حیات دنیا برای تحصیل آخرت خوب است و الّا هر چه کمتر باشد بهتر است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۷] .... ص: ۳۳۳

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَهٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ یُضِلُّ مَنْ یَشاءُ وَ یَهْدِی إِلَیْهِ مَنْ أَنابَ (۲۷)

و میگویند کسانی که کافر شدند چرا نازل نمیشود بر او آیه که ما طلب میکنیم از او از پروردگارش بگو بدرستی که خداوند گمراه میکند هر که را بخواهد و هدایت میکند بسوی خود کسی را که بازگشت کند.

وَ یَقُولُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوْ لا- أُنْزِلَ عَلَیْهِ آیَهٌ مِنْ رَبِّهِ آیات و معجزاتی که اقتراح میکردند چیزهایی بود که در آیات اشاره فرموده مثل وَ قالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی تَفْجُرَ لَنا مِنَ الْأَرْضِ یَنْبُوعاً أَوْ تَکُونَ لَکَ جَنَّهٌ مِنْ نَخِیلٍ وَ عِنَبٍ فَتُفَجِّرَ الْأَنْهارَ خِلالَها تَفْجِیراً أَوْ تُسْقِطَ السَّماءَ کَما زَعَمْتَ عَلَیْنا کِسَفاً أَوْ تَأْتِیَ بِاللَّهِ وَ الْمَلائِکَهِ قَبِیلًا أَوْ یَکُونَ لَکَ بَیْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ أَوْ تَرْقی فِی السَّماءِ وَ لَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِیِّکَ حَتَّی

تُنَزِّلَ عَلَيْنا كِتاباً نَقْرَؤُهُ

اسراء آیه ۹۲ الی ۹۵ و مکرر گفته ایم که معجزه ملعبه کفار نبایـد باشد همین اندازه که حجت تمام شود و راه عذر بسـته شود کافی است.

قُلْ إِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشاءُ مکرر گفته ایم که اضـلال الهی اینست که چون بنده مخالفت کرد و از قابلیت هدایت افتاد و قساوت قلب پیدا کرد و سیاه دل شد و امید هدایت دراز نیست خداوند او را رها میکند و از خود دور میکند و دست لطف و عنایت را از سر او بر میدارد و از رحمت خود مأیوس میفرماید.

وَ يَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنـابَ انابه رجوع است از کفر و شـرک و ضـلالت بایمان از فسق و فجور و فحشاء باطاعت و عبادت از توجه بغیر خـدا و توبه و پشـیمانی از کرده های گذشـته و هـدایت خداونـد توفیق و الهامات ملائکه در قلوب آنها و سـهولت اسـباب هدایت و القاء میل و رغبت بعبادت و بندگی و غیر اینها

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۳۴

الَّذِينَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۲۸)

کسانی که ایمان آوردند و قلوب آنها مطمئن شده بذکر خدا آگاه باشید که بذکر خداوند دلها مطمئن میشود.

از برای اطمینـان دو معنی است یکی بمعنی ظن متاخم بعلم که او را علم عرفی میشـمارند و ملاک احکام اغلب بر این اطمینان است که احتمـال خلاـف آن ضـعیف است بحـدی که عقلاـء اعتناء بآن نمیکننـد حجیه اخبار در نزد متقـدمین که قریب العهد بودنـد بزمان ائمه علیهم السـلام بر این اطمینان بود و خبر مطمئن الصـدور نزد آنها صـحیح بود و غیر آن ضـعیف چون باحوال روات آشـنا بودنـد لکن متأخرین چون از این بهره محروم بودنـد اخبار را چند دسـته کردند اگر تمام روات عدل امامی باشـند صحیح، اگر در بین آنها عدل غیر امامی باشد موثّق

اگر امامی غیر ثابت العدل باشد حسن، اگر ذکر روات نشده مرسل، اگر بین روات فاصله واقع شده مقطوع، اگر بعض روات فاسد باشند ضعیف و اصطلاحات دیگری هم دارند و اگر در اخبار مخالف نص قرآن یا ضرورت یا دلیل معتبر باشد مردود. و اگر اخبار معتبره معارض یکدیگر باشد باید رجوع کرد بباب مرجحات و ارجح را گرفت.

معنای دوم اطمینان فوق علم است چون علم هم ذی مراتب است بسا علم هست لکن خلجاتهایی و خطوراتی و خیالاتی و وساوسی در قلب خطور میکند لکن اطمینان از این عوارض مصون و محفوظ است و بهمین معنا است آیه شریفه در حق ابراهیم علیه السّلام وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتی قالَ أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلی وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی بقره آیه ۲۶۲.

اقول- کم فرق بین هذا و بین من قال

لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا

و لذا یقین را سه مرتبه برای او گفتند: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین.

لذا میفرماید الَّذِینَ آمَنُوا وَ تَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِکْرِ اللَّهِ که اطمینان قلب فوق ایمان است و راه تحصیل اطمینان ذکر خداست که میفرماید أَلا بِذِکْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ و مراد فقط ذکر لسانی نیست بلکه ذکر قلبی که در هیچ حال خدا را فراموش نکند لذا میفرماید إِنَّ الَّذِینَ اتَّقَوْا إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ اعراف آیه ۲۰۰.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۲۹] .... ص: ۳۳۵

الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ طُوبی لَهُمْ وَ حُسْنُ مَآبٍ (۲۹)

کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند خوشا بحال آنها و نیکو بازگشتی دارند.

الَّذِینَ آمَنُوا معتقد بجمیع عقائد و ضروریات دین بدون اینکه چیزی

از آن را منکر شود یا چیزی بر او بیفزاید و در ایمان چهار امر معتبر است:

۱- علم که شک و مظنّه کافی نیست. ۲- اعتقاد و دلبستگی و دربند بودن ۳- اقرار و اعتراف که جحود و انکار نباشد. ۴- تسلیم.

وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اعمال صالحه عبارت از اتیان بواجبات شرعیه و مندوبات بر وجه صحیح جامع جمیع اجزاء و شرائط و خالی از موانع و منافیات هر چه بیشتر بهتر و اگر شرایط قبول را هم مراعات کنند عالی تر میشود.

طُوبی لَهُمْ طوبی دو طوبی داریم وصفی و اسمی: وصفی یعنی خوشی حال و آن باینست که بقدر خردلی ناراحتی نداشته باشد از حین موت الی الابد که آخر ندارد.

و اسمی شجره طوبی است که در قصر امیر المؤمنین است و شاخه های آن در تمام قصور مؤمنین سایه انداخته و هر چه متمایل باشند از آن شاخه بیرون میآید و تناول میکنند.

وَ حُسْنُ مَآبٍ چه بازگشتی است بهتر از اینکه بفرماید یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی فجر آیه ۲۸ الی ۳۰، هم خدا از بنده راضی هم بنده خوشنود محشور با انبیاء و ائمه (ع) و صلحاء، و غیر این از آیات بسیاری که مشتمل بر بشارات زیاد هست برای مؤمنین رزقنا اللّه.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۰] .... ص: ۳۳۶

کَذلِکَ أَرْسَلْناکَ فِی أُمَّهٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِها أُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَیْهِمُ الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ وَ هُمْ یَکْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ قُلْ هُوَ رَبِّی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ وَ إِلَیْهِ مَتابِ (۳۰)

همین نحو فرستادیم تو را در یک امتی که گذشت از آنها از قبل از آنها

امت هایی برای اینکه تلاوت فرمایی بر آنها آنچه وحی نمودیم بسوی تو و آنها کافر میگردند بخدای رحمن بگو او است پروردگار من الهی نیست مگر او بر او توکل کردم و بسوی او است بازگشت جمیع افراد.

کذلک همین نحوی که انبیاء سلف نوح: هود، صالح، ابراهیم، لوط شعیب، موسی و عیسی را فرستادیم أَرْسَلْناکَ تو را هم فرستادیم فی امه زمان جاهلیت که سرتاسر دنیا را کفر گرفته بود از طبیعی، دهری، لا مذهب و مشرکین و مجوس و یهود و نصاری که تمام مشرک بودند بانحاء مختلفه.

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِها أُمَمٌ امه آدم الی امه عیسی و علة ارسال تو برای اینست که لِتَتْلُوَا عَلَیْهِمُ برای اینها تلاوت فرمایی و بیان کنی الَّذِی أَوْحَیْنا إِلَیْکَ آیات شریفه قرآن و دستورات دینی و وظائف شرعیه را.

وَ هُمْ یَکْفُرُونَ بِالرَّحْمنِ رحمن از اسماء خاصه خداوند است مثل اللَّه بخلاف رحیم که اطلاق بر غیر او هم میشود و کفر اینها شرک اینها است که سجده باصنام و آلهه خود میکنند که میفرماید وَ إِذا قِیلَ لَهُمُ اسْجُدُوا لِلرَّحْمنِ قالُوا وَ مَا الرَّحْمنُ أَ نَسْجُدُ لِما تَأْمُرُنا وَ زادَهُمْ نُفُوراً فرقان آیه ۶.

قُلْ هُوَ رَبِّی بفرما رحمن پروردگار من است لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الوهیت مختص بذات اقدس او است جز او الهی نیست.

عَلَیْهِ تَوَکَّلْتُ من بر او ایکال امر کردم تمام امور بدست او است و بدون مشیت او هیچ امری تحقق پیدا نمیکند وَ إِلَیْهِ مَتابِ متاب از ماده توبه است بمعنی بازگشت یعنی بسوی او است بازگشت تمام جن و انس.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۱] .... ص : ۳۳۸

وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتى بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِيعاً أَ فَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ لَوْ يَشاءُ اللَّهُ لَهَدَى النَّاسَ جَمِيعاً وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ (۳۱)

و اگر بدرستی که قرآن بنحوی بود که کوه ها باو از جا کنده میشد یا زمین پاره پاره میشد یا مرده ها باو بزبان می آمدند این کفار و مشرکین ایمان نمیآوردند و از قابلیت افتاده اند بلکه از برای خدا است و در تحت قدرت او است جمیع امور آیا پس از این مأیوس نشدند هنوز کسانی که ایمان آوردند اینکه اگر خداوند مشیّتش تعلق گرفته بود که باجبار تمام ناس را هدایت کند قدرت داشت.

وَ لَوْ أَنَّ قُرْآناً سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبالُ اشاره بآیه شریفه است که میفرماید لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلى جَبَلٍ لَرَأَيْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ حشر آیه ۲۱، که قلوب این کفار از سنگ و جبال سخت تر است چنانچه میفرماید ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِكَ فَهِيَ كَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً الی قوله تعالی وَ إِنَّ مِنْها لَما يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ الایه بقره آیه ۷۴، یعنی این قرآن مجید اگر بر کوه ها نازل میشد از جا کنده میشدند و دلهای اینها از جا کنده نشد و خوفی در دلهای آنها وارد نشد.

أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ اگر بر زمین قرائت میشد قطعه قطعه میشد و در دلهای آنها اثر نگذاشت.

أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتى اگر بر مرده ها نازل میشد زنده میشدند و تکلم میکردند و اینها یک مرده هایی هستند که قرآن بر آنها نازل شد و زنده نشدند چنانچه میفرماید إِنَّكَ لا تُسْمِعُ الْمَوْتى وَ لا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعاءَ إِذا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ

وَ ما أَنْتَ بِهادِی الْعُمْیِ عَنْ ضَلالَتِهِمْ إِنْ تُسْمِعُ إِلَّا مَنْ یُؤْمِنُ بِآیاتِنا فَهُمْ مُسْلِمُونَ

نمل آیه ۸۲ و ۸۳، جواب لو در تقدیر است بواسطه وضوحش که این کفار و مشرکین دیگر قابل هدایت نیستند بَلْ لِلَّهِ الْأَمْرُ جَمِیعاً تمام امور در تحت قدرت الهی است تا مشیت او تعلق نگیرد واقع نمیشود خداوند لطف و عنایتش نسبت بتمام بنده گان مساویست انبیاء بر همه آنها فرستاد و دستورات بر تمام داده شد عقل و قوّه و قدرت بجمیع آنها عنایت فرموده لکن مکرر تذکر داده ایم که تأثیر شیئی در شیئی مشروط بدو امر است باید فاعل تامّ الفاعلیه باشد و قابل هم تام القابلیه باشد خداوند در امر هدایت کوتاهی نکرده ولی این کفار و مشرکین از قابلیت هدایت افتاده اند بواسطه قساوت قلب و سیاهی دل و عناد و تقلید آباء و معایب دیگر.

أَ فَلَمْ یَیْأَسِ الَّذِینَ آمَنُوا هنوز مأیوس نشده اند مؤمنین که این کفار و مشرکین ایمان نمیآورند اگر قابلیت داشتند هدایت میشدند.

أَنْ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ لَهَدَی النَّاسَ جَمِیعاً اگر قابلیت داشتند مشیت الهی هم تعلق میگرفت تمام ناس را هدایت میفرمود.

وَ لا یَزالُ الَّذِینَ کَفَرُوا تُصِیبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِیباً مِنْ دارِهِمْ حَتَّی یَأْتِیَ وَعْدُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ و لا یزال یعنی همیشه و دائما کسانی که کافر شدند اصابه میکند بانها بواسطه افعال خبیثه و عقائد فاسده و عناد و اذیت بانبیاء و مؤمنین قارعه بلاء و مصیبت و عذابی بر خود آنها یا بر همجوار آنها تا زمانی که وعده الهی بیاید محققا خداوند خلف نمیکند وعده گاهی را که وعده داده.

وَ لا- يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا از زمـان آدم ابو البشـر الى زمـان پيغمبر اكرم صـلّى اللَّه عليه و آله و سـلّم تُصِـيبُهُمْ بِما صَـنَعُوا از كفر و شرك و تكـذيب انبياء و اعمال خبيثه كه از آنها صادر شـده قارعه عـذابهاى مهلكه يا بـدست مؤمنين از قتل و اسـيرى يا بنزول عذاب مثل صاعقه، صيحه، غرق، خسف و امطار حجاره و نحو اينها.

أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ يا بر قومى كه نزديك آنها بودند كه موجب خوف آنها شود.

حَتَّى يَأْتِيَ وَعْـدُ اللَّهِ وعـده الهى يا فتـح و فيروزى مسـلمين و قلع و قمع كفار كه ميفرمايـد وَعَـدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ لَيَسْـتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَـا اسْـتَخْلَفَ الَّذِيـنَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضـى لَهُمْ وَ لَيُبَـدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً نور آيه ۵۵ و گفتيم مصداق اتم اين آيه دوره رجعت ائمه اطهار است يا ميعاد قيامت كه در بسـيارى از آيات تصريح فرموده مثل قوله تعالى قُلْ لَكُمْ مِيعادُ يَوْمٍ لا تَسْتَأْخِرُونَ عَنْهُ ساعَةً وَ لا تَسْتَقْدِمُونَ سبأ آيه ۳۰ إِنَّ اللَّهَ لا يُخْلِفُ الْمِيعادَ چون خلف وعـده قبيح است و از او صادر نميشود بعلاوه خبر داده و كذب از او محال است صادق الوعد است.

[سوره الرعد (۱۳): آيه ۳۲] .... ص: ۳۴۰

وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كانَ عِقابِ (۳۲)

هر آينه بتحقيق اسـتهزاء شـد بپيغمبران از قبل از تو پس مهلت داديم براى كسانى كه كافر شدند پس از آن گرفتيم آنها را پس چگونه است عقـاب پروردگار لَقَـدِ اسْـتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ اين جمله براى تسـليت خواطر مبارك حضـرت رسالت صـلّى اللَّه عليه و آله و سلّم است كه اگر اين كفار و مشركين شما را استهزاء ميكنند مجنونت

میگویند، کذّاب و مفتری میپندارند، ساحر میشمارند چنانچه میفرماید وَ إِذا رَآکَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ یَتَّخِذُونَکَ إِلَّا هُزُواً انبیاء آیه ۳۶ همین معامله را کفار و مشرکین امم سابقه نسبت بانبیاء قبل داشتند بحضرت نوح استهزاء میکردند و همچنین سایر انبیاء که میفرماید وَ لَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِکَ فَحاقَ بِالَّذِینَ سَخِرُوا مِنْهُمْ ما کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ انعام آیه ۱۰.

فَأَمْلَیْتُ لِلَّذِینَ کَفَرُوا املاء مهلت است و این املاء از راه لطف و عنایت نیست بلکه از راه عقوبت و عذاب است چنانچه میفرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۹.

ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ اخذ شدید یا بعذابهای دنیوی هلاک میشوند چنانچه در امم سابقه بود یا بسختی جان دادن که در خبر دارد سخت تر از آنست که گوشت بدنش را مقراض کنند یا میل آسیا در تخم چشم بگردانند.

فَکَیْفَ کانَ عِقابِ از جان دادن که میفرماید وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ انعام آیه ۹۳، و پس از مردن فشار قبر و تاریکی و عذاب عالم برزخ الی یوم القیمه که در حدیث است میفرماید

اذا مات بن آدم قامت قیامته

و در قرآن میفرماید وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۰۰ و عذابهای صحرای محشر و خلود در جهنم وَ اللَّهُ أَشَدُّ بَأْساً وَ أَشَدُّ تَنْکِیلًا نساء آیه ۸۴.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۳] .... ص : ۳۴۲

أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلى كُلِّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ وَ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِما لا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ بَلْ زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ (۳۳)

آیا پس از اینکه آن خداوندی که قیام قدرتی و احاطه قیمومی و علمی دارد بر تمام نفوس بآنچه کسب میکنند و عمل میکنند و این کفار و مشرکین قرار دادند از برای خداوند متعال شریکهایی بفرما بآنها که این شرکاء الهی را نام ببرید کیانند و در چه قسمتی شرکت دارند یا بشما خبر دهند بچیزهایی که هیچ مدرک علمی نیست برای آنها در روی زمین یا فقط بظاهر قول است دعوی بی دلیل بلکه زینت داده شده از برای کسانی که کافر شدند مکرها و حیله های آنها و بسته شده بر آنها راه حق و سعادت و کسی که خداوند او را گمراه بداند پس نیست از برای او هدایت کننده ای.

أَ فَمَنْ هُوَ قائِمٌ عَلى كُلِّ نَفْسٍ بتمام خصوصیاتش از باطن و ظاهر و اعمال و کردار او وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ق آیه ۱۶.

بِما كَسَبَتْ از امور قلبیه از عقائد و صفات نفسیه و افعال صادره از او وَ جَعَلُوا این مشرکین و کفار لِلَّهِ شُرَكاءَ مثل اصنام و شمس و قمر و کواکب و ملک و جن و گاو و آتش و شجر و غیر اینها قُلْ سَمُّوهُمْ بفرما این شرکاء شما چه اسمی دارند و چه سمتی بر آنها میتوان گذاشت خالقیت: رازقیت، اماته کننده، احیاء کننده، حافظیت، منعمیت، دافعیت و غیر اینها از صفات الهیه در این شرکاء شما هست.

أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِما لا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ آیا خبر میدهند بخدا بچیزی که خداوند

نمیداند در زمین یعنی خدا میفرماید شریکی از برای من نیست اینها میگویند شریک هست آیا اینها میدانند آنچه را که خدا نمیداند خداوندی که وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ یونس آیه ۶۱.

أَمْ بِظاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ سر زبانیست بدون معنی و حقیقت مثل کسانی که بیهوده سخن میگویند.

بل زیّن زینت دهنده شیطان است و هوای نفس و زخارف دنیوی و تقلید پیشینیان چنانچه میفرماید وَ لکِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ زَیَّنَ لَهُمُ الشَّیْطانُ ما کانُوا یَعْمَلُونَ انعام آیه ۴۳ و آیات دیگر.

لِلَّذِینَ کَفَرُوا مَکْرُهُمْ مکر اظهار خوبی و باطن بر خلاف حیله و تزویر و پلتیک و تقلب و نفاق تمام اقسام مکر است.

وَ صُدُّوا عَنِ السَّبِیلِ راه حق بر آنها بسته شده و صاد سبیل همین امور مذکوره است.

وَ مَنْ یُضْلِلِ اللَّهُ فَما لَهُ مِنْ هادٍ اضلال الهی بخود وا گذاشتن است پس از آنکه قابل هدایت نباشد بواسطه قساوت قلب، سیاهی دل، حب جاه و مال و کثرت معاصی پس اگر تمام انبیاء بخواهند او را هدایت کنند ممکن نیست چون از قابلیت افتاده باید او را رها کرد هر چه میخواهد بکند چنانچه میفرماید وَ إِذا رَأَیْتَ الَّذِینَ یَخُوضُونَ فِی آیاتِنا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ انعام آیه ۶۸ فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳ معارج آیه ۴۳، ذَرْهُمْ یَأْکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ حجر آیه ۳ و غیر اینها از آیات بلکه معامله با اینها اینست که:

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۴] .... ص: ۳۴۳

لَهُمْ عَذابٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَشَقُّ وَ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ (۳۴)

از برای آنها است عذاب در زندگانی دنیوی و هر آینه عذاب آخرت

سخت تر و شدیدتر است و نیست از برای آنها از خدا دافع و رافع از آن عذاب لَهُمْ عَذابٌ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا

ببلاها و مصائب و امراض یا بنزول عذاب از غرق و خسف و صاعقه و صیحه و غیر اینها یا بدست مؤمنین از قتل و اسارت و غیر اینها و روزگار بر آنها سخت و هم و غم و کرب متوجه آنها میشود و غیر اینها وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَشَقُ

جهنم آتش سلاسل اغلال حمیم غسّاق زقّوم و غیر اینها آنهم دوام داشته باشد و تمام شدنی نباشد ابد الاباد.

وَ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ

و نیست از جانب خدا برای آنها کسی که بتواند جلوگیری از عذاب کند.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۵] .... ص : ۳۴۴

مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ أُکُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْکَ عُقْبَی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ عُقْبَی الْکافِرِینَ النَّارُ (۳۵)

مثل بهشتی که وعده داده شده باهل تقوی جاری میشود از زیر آنها نهرهایی و خوراک آن بهشت دوام دارد و سایه های بهشت اینست عاقبت کسانی که دارای تقوی باشند و عاقبت کفار آتش است.

مثل الجنه گفتند مثل بمعنی صفت و صورت است یعنی صورت بهشت و صفت او اینست که لکن مثل بمعنی تشبیه است چون اوصاف بهشت و جهنم را نمیشود بیان کرد لذا باید برای تقریب بذهن بآنچه در دنیا مشاهده شده مثل زد پس اگر کسی در دنیا باغستانی بسیار وسیع داشته باشد و تمام مشجر باشد که سایه انداخته باشد تمام صفحه آن را و نهرها در خلال آنها جاری باشد و در تمام فصول پر از فواکه و میوه ها باشد و دائما سبز و خرّم باشد آن بهشتی است که الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ این نحوه است و بدین صورت و خصوصیات است که

تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ یعنی از پای اشجار نهرها جاریست که انهار بهشت را بیان میفرماید مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم آیه ۵.

أُکُلُها دائِمٌ که تمام میوه ها و سایر مأکولات تمام شدنی نیست هر چه بردارند باز جای خود هست الی الابد و ظلها سایه های اشجار هم دوام دارد تغییر نمیکند بلکه زیر سایه عرش الهی هستند.

تِلْکَ عُقْبَی الَّذِینَ اتَّقَوْا مراتب تقوی مکرر ذکر شده: تقوای از عقائد فاسده، از اخلاق رذیله، از معاصی کبار، از کلیه معاصی، از مکروهات از خطورات شیطانی، از زخارف دنیوی، از ما زاد از مقدار ضرورت از توجه بغیر خدا وَ عُقْبَی الْکافِرِینَ النَّارُ آتش جهنم و سایر عذابها.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۶] .... ص: ۳۴۵

وَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ یَفْرَحُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَیْکَ وَ مِنَ الْأَحْزابِ مَنْ یُنْکِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَ لا أُشْرِکَ بِهِ إِلَیْهِ أَدْعُوا وَ إِلَیْهِ مَآبِ (۳۶)

و کسانی که دادیم آنها را کتاب خوشنود و فرحناک شدند بآنچه نازل شده بسوی تو و بعض احزاب کسانی هستند که انکار میکنند بعض ما انزل را بگو جز این نیست که من مأمور شده ام اینکه بپرستم و عبادت کنم خداوند متعال را و شریک قرار ندهم و شرک نیاورم باو بسوی او است دعوت من و بسوی او است بازگشت من.

در این آیه شریفه پس از صرف نظر از کلمات مفسرین می گوییم وَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ که یهود و نصاری باشند که توریه و زبور و انجیل بر آنها

نازل شده و بشاراتی که در آنها بوجود مبارک شما داده شده و انتظار مقدم شما را داشتند و بشما ایمان آوردند يَفْرَحُونَ بِما أُنْزِلَ إِلَيْكَ از قرآن مجید و دستورات دینی و فرامین الهی چون در قرآن تصدیق انبیاء سلف را مخصوصا موسی و عیسی را فرموده و معجزات آنها را بنحو اتم بیان کرده و ایمان بآنها را واجب فرموده و کتابها و صحف آنها را از جانب خدا دانسته بسیار فرحناک و خوشنود شدند.

اما آنهایی که عناد و عصبیت و کبر و نخوت و شرک و کفر ورزیدند وَ مِنَ الْأَحْزابِ یعنی بعض احزاب از مشرکین و یهود و نصاری که بکفر خود باقی ماندند مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ زیرا در قرآن کفریات آنها را و مزخرفاتی که در این تورات رائج آنها بوده و فسادهایی که روی زمین کردند از قتل انبیاء و شرک بخدا و افتراء بخداوند متعال و اعمال زشت آنها و بدعتهای آنها در دین اینها را انکار کردند و گفتند کذب است و چنین نبوده.

قُلْ إِنَّما أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ بآنها بفرما فقط من مأمور هستم اینکه پرستش کنم خداوند را وَ لا أُشْرِكَ بِهِ نه آدم را پسر خدا میدانم و نه عزیر را و نه عیسی را و نه سائر افراد بشر را و نه گوساله را و نه سایر آلهه شما را پرستش کنم و نه ملائکه را دختران خدا میدانم.

إِلَيْهِ أَدْعُوا فقط دعوت بتوحید میکنم وَ إِلَيْهِ مَآبِ بازگشت من بسوی او است توجه باو نظر باو توکّل باو میگویم «إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ»

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۷] .... ص : ۳۴۶

وَ كَذلِكَ أَنْزَلْناهُ حُكْماً عَرَبِيًّا وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ بَعْدَ ما جاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ ما لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا واقٍ (۳۷)

و همین نحو ما نازل کردیم قرآن را مشتمل بر حکم و مصالح بلسان عربی

و هر آینه اگر متابعت کردی هواهای نفسانیه آنها را و توقعات و خواهشهای آنها را نیست از برای تو بعد از آنکه آمده است تو را از علم ولیّی و ناصری و نه نگهبانی.

و کذلک یعنی همین نحوی که کتب و صحف انبیاء سلف را نازل کردیم مشتمل بر حکم و مصالح بلسان قوم آنها همین نحو أَنْزَلْناهُ حُکْماً عَرَبِیًّا مشتمل بر حکم و مصالح بلسان عرب که میفرماید وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِیُبَیِّنَ لَهُمْ ابراهیم آیه ۴، و حکم در این آیه بمعنی حکمت و مصلحت است مثل آیه شریفه أُولئِکَ الَّذِینَ آتَیْناهُمُ الْکِتابَ وَ الْحُکْمَ وَ النُّبُوَّةَ انعام آیه ۸۹ وَ لَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْواءَهُمْ برای دفع خواهش کفار از پیغمبر اکرم [ص که متابعت هوای نفس آنها کند و این خطاب اگر چه پیغمبر است لکن تکلیف جمیع مسلمین است که نباید متابعت کفار و مشرکین کنند و مقاصد آنها را اجراء کنند و رفتار آنها را اخذ کنند چنانچه امروز بسیار رواج پیدا کرده بَعْدَ ما جاءَکَ مِنَ الْعِلْمِ که جایی برای شبهه باقی نگذاشته و تمام حقایق را مکشوف و روشن و واضح فرموده.

ما لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ توقع نداشته باش که خداوند تو را نصرت فرماید یعنی خداوند تو را نصرت نمیفرماید و لا واق و نگهداری نمیکند کسی که متابعت اینها را کند خداوند بخودش وا میگذارد.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۸] .... ص : ۳۴۷

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّیَّةً وَ ما کانَ لِرَسُولٍ أَنْ یَأْتِیَ بِآیَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ لِکُلِّ أَجَلٍ کِتابٌ (۳۸)

و هر آینه بتحقیق فرستادیم رسولانی از پیش از تو و قرار دادیم از برای

آنها زوجه هایی و ذریّه ای و نیست از برای هیچ رسولی که بتواند اقامه معجزه کند مگر باذن الهی از برای هر مدتی دفتری است که ثبت شده.

توضیح کلام اینکه کفار و مشرکین یکی از ایرادهای آنها این بود که پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم باید مثل سایرین شهوت ران نباشد: زن اختیار نکند، اولاد پیدا نکند که مکرر میگفتند ما هذا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يَأْكُلُ مِمَّا تَأْكُلُونَ مِنْهُ وَ يَشْرَبُ مِمَّا تَشْرَبُونَ یونس آیه ۳۴ وَ قالُوا ما لِهذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعامَ وَ يَمْشِي فِي الْأَسْواقِ فرقان آیه ۸ و غیر اینها از توقعات آنها.

خداوند میفرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّيَّةً گفتند حضرت سلیمان سیصد زن مهریه داشت و هفتصد سریّه، و حضرت داود صد زن داشت بلکه تمام انبیاء غیر از عیسی و یحیی و بعضی دیگر زن داشتند:

آدم، نوح، ابراهیم، لوط، شعیب، موسی، اسحق، یعقوب و غیر اینها بسا زوجات متعدده داشتند حضرت یعقوب هر دو پسرش از یک زن بودند تعجب میکنند که حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم نه زن داشته باشد و نوع انبیاء ذراری بسیاری داشتند تمام بشر ذریّه آدم هستند و ذریه نوح بنی اسرائیل و بنی اسمعیل ذریه ابراهیم و هکذا سادات کلا- بلکه بعض غیر سادات از طرف امّهات و جدّات ذراری پیغمبر اکرم صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم هستند که سر سلسله آنها ائمه اطهار علیهم السلام هستند.

وَ ما كانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ مکرر گفته شده که معجزه فعل الهیست بدست انبیاء جاری میشود باندازه ای که حجت بر خلق تمام شود نباید معجزه ملعبه ناس باشد و توقعات بیجای آنها.

لِكُلِّ أَجَلٍ كِتابٌ خداوند تبارک و تعالی در لوح محفوظ جمیع امور را که واقع شده و میشود ثبت فرموده و از برای هر یک مدت قرار داده تغییر پذیر نیست ساعتی پیش و پس نمیافتد بلی لوح محو و اثبات را جز ذات اقدسش کسی

نمیداند لذا میفرماید:

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۳۹] .... ص: ۳۴۹

یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْکِتابِ (۳۹)

محو میفرماید خداوند آنچه مشیتش تعلق بگیرد و اثبات میکند و نزد او است اصل کتاب.

در این آیه شریفه مفسرین اقوال زیادی دارند ۱- بعضی گفتند راجع بناسخ و منسوخ است در احکام ۲- بعضی گفتند راجع بارزاق است در ضیق و توسعه ۳- بعضی گفتند راجع بآجال است در قصر و طول ۴- بعضی گفتند راجع بمباحات و محرمات و واجبات است ۵- بعضی گفتند راجع بذنوب است در مغفرت و عذاب ۶- بعضی گفتند راجع بدفع بلیات و مصائب است بصدقه و دعاء ۷- بعضی گفتند راجع بتوبه است در محو سیّئات و تبدیل بحسنات ۸- بعضی گفتند راجع بقرون است قرنی از بین میرود و قرن دیگری میآید ولی آنچه از اخبار استفاده میشود اینکه اموری که خداوند در ازل تقدیر فرموده الی الابد دو قسم است یک قسم مصلحتش دائمیه است و قابل تغییر نیست اینها در لوح محفوظ ثبت شده و ممکن است ملائکه و انبیاء و ائمه علیهم السلام بر آنها اطلاع پیدا کنند چنانچه میفرماید کِتابٌ مَرْقُومٌ یَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ مطففین آیه ۲۰ و نیز میفرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۱. و محفوظ گفتند برای اینست که قابل تغییر نیست.

و یک قسم مصلحتش قابل تغییر است در لوح محو و اثبات ثبت شده واحدی جز ذات اقدس او مطلع نیست مثل احکام و شرایع که قابل نسخ است و مثل تعجیل و تأخیر در ظهور حضرت بقیّه اللّه [عج و توسعه و تضییق و طول و قصر اعمار و امثال اینها که بسا بدعا و صدقه و توبه با بعکس بظلم و فسق و فجور تغییر ناپذیر است فقط خداوند میداند تغییر میکند لذا میفرماید یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ

چون مصلحتش تغییر کرده.

وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ که میداند تغییر میکند یا نمیکند از امیر المؤمنین علیه السّلام منقول است که فرمود اگر این آیه نبود خبر میدادم از آنچه واقع میشود تا قیامت چون محو و اثبات بدست او است.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۰] .... ص: ۳۵۰

وَ إِنْ ما نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّما عَلَيْكَ الْبَلاغُ وَ عَلَيْنَا الْحِسابُ (۴۰)

و یا اینکه بتو مینمائیم بعض از عقوباتی که بکفار و مشرکین وعده داده ایم یا قبض روح شما میکنیم پس جز این نیست که تکلیف شما ابلاغ است و بر ما است که بحساب آنها رسیدگی کنیم و هر کسی را بجزای خود برسانیم وَ إِنْ ما نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ وعده های خداوند برای کفار و مشرکین دو قسم است یک قسم بلیات دنیویست از مغلوبیت و قتل و اسیری و ذهاب مال و تسلط و غلبه مسلمین که میفرماید هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدى وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ توبه آیه ۳۳، و القاء عداوت بین آنها و اختلاف که میفرماید فَأَغْرَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مائده آیه ۱۴ وَ أَلْقَيْنا بَيْنَهُمُ الْعَداوَةَ وَ الْبَغْضاءَ إِلى يَوْمِ الْقِيامَةِ مائده آیه ۶۴ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى حشر آیه ۱۴ و غیر اینها و این قسمت بعضی در حیات پیغمبر صلّى اللَّه علیه و آله و سلّم واقع شد مخصوصا در حجاز و اطراف آن و بسیاری پس از رحلت آن بزرگوار که خداوند چه عظمتی باسلام و مسلمین داده بسیاری پس از ظهور حضرت بقیّه اللَّه [عج و دوره رجعت واقع میشود که میفرماید أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ و یک قسم عذابهای اخروی از خلود در آتش و شدّت عذاب که در سرتاسر قرآن

خداوند خبر داده و تهدید فرموده.

وَ عَلَيْنَا الْحِسابُ ما بحساب یکی یکی آنها میرسیم و جزاء هر یک را میدهیم چه در دنیا و چه در آخرت.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۱] .... ص: ۳۵۱

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها وَ اللَّهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۴۱)

آیا مشاهده نمیکنند و نمی بینند که محققا ما میائیم زمین را که نقص میکنیم آن را از اطراف آن و خداوند حکم میفرماید و کسی نیست که روی حکم او و بر خلاف حکم او حکم کند و نقض حکم او را بکند و خداوند سریع الحساب است زود بحساب بندگان میرسد.

أَ وَ لَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ یعنی فرمان میدهیم و دستور و حکم میکنیم در زمین نَنْقُصُها مِنْ أَطْرافِها مفسرین برای این جمله تفسیرات مختلف دارند تمام تفسیر برأی است و مدرک ندارد و اخبار زیادی داریم در کافی مسندا از جابر از حضرت باقر از حضرت زین العابدین (ع) تفسیر فرمود بفقد علماء در مجمع از حضرت صادق علیه السّلام بذهاب علمائها و فقهائها و خیارها، صدوق در فقیه از حضرت صادق (ع) بفقد العلماء، علی بن ابراهیم در تفسیر بموت العلماء و در اخبار دارد که

(اذا مات العالم ثلم فی الاسلام ثلمه لا یسدها شیئی ما اختلف اللیل و النهار)

توضیح کلام اینکه یکی از عقوبات بر اهل زمین پس از آنکه طغیان و سرکشی و فسق و فجور و ملهیات رواج پیدا کرد خداوند علماء را از آنها میگیرد و جهّال را بر آنها مسلط میکند که هر چه بتوانند بآنها ظلم و شکنجه وارد کنند و جلوگیری نداشته باشند.

وَ اللَّهُ يَحْكُمُ لا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ يعنى پس از حكم الهى احدى قدرت ندارد بر خلاف آن حكمى كند كه اگر حكم كرد ببردن كسى در جهنم احدى نيست جلوگيرى كند و كذا ساير احكامش.

وَ هُوَ سَرِيعُ الْحِسابِ قدرت دارد در طرفه العين بحساب تمام بندگانش رسيدگى كند زيرا

لا يشغله شأن عن شأن

إِنَّما قَوْلُنا لِشَيْ ءٍ إِذا أَرَدْناهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ نحل آيه ۴۰.

[سوره الرعد (۱۳): آيه ۴۲] .... ص: ۳۵۲

وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً يَعْلَمُ ما تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ (۴۲)

و بدرستى كه مكر كردند كسانى كه قبل از اين كفار و مشركين بودند پس اختصاص دارد بخداوند جميع مكرها ميداند آنچه كسب ميكند هر نفسى و زود باشد كه بدانند كفار كه از براى كيست عاقبت جنّت و سعادت.

در بسيارى از آيات اطلاق مكر شده بر خداوند مثل آيه شريفه وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ آل عمران آيه ۵۴ وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً وَ هُمْ لا- يَشْعُرُونَ نمل آيه ۵۰ و مفسرين گفتند مراد جزاء مكر مكّار است ولى آنچه بنظر ميآيد خداوند نحوى باين كفار رفتار ميكند كه خيال ميكنند بسيار خوب است و حال آنكه عين غضب و عذاب است چنانچه ميفرمايد وَ لا- يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آيه ۱۷۲، و مثل وَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآياتِنا سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لا يَعْلَمُونَ وَ أُمْلِي لَهُمْ إِنَّ كَيْدِي مَتِينٌ اعراف آيه ۱۸۱ و غير اينها لذا ميفرمايد وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كفار و مشركين امم سابقه

با انبیاء و مؤمنین و مکر و حیله و خدعه و نکری و تلبیس و غش و غدر و نفاق متقارب المعنی است و تمامش در آتش است چنانچه از امیر المؤمنین علیه السّلام است که فرمود

(لولا انّ المکر و الخدیعه فی النار لکنت امکر الناس)

فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً که آنها را مهلت دادیم و بناگاه بعذاب هلاک نمودیم بصاعقه، صیحه، خسف، غرق، امطار حجاره و غیر اینها.

يَعْلَمُ ما تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ از قلوب و باطن آنها و از اعمال و کردار آنها با خبر است چیزی بر او مخفی نیست.

وَ سَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ فردای قیامت مشاهده میکنند که مؤمنین در چه درجات عالیه بهشت متنعم هستند و باین کفار میخندند و سخریه میکنند و اینها در چه عذابی گرفتار.

[سوره الرعد (۱۳): آیه ۴۳] .... ص : ۳۵۳

وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا قُلْ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَ بَيْنَكُمْ وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتابِ (۴۳)

و میگویند کسانی که کافر شدند که نیستی تو پیغمبر و رسول از جانب خدا بفرما بانها که کافیست بر اثبات رسالت من بخداوند تعالی که شاهد است بین من و بین شما کفار و کسی که نزد او است علم کتاب.

کلام در این آیه شریفه در چند جمله واقع میشود: جمله اولی در اینکه کفار و مشرکین منکر رسالت حضرت بودند و حضرت مدّعی رسالت بود و البته مدعی باید اقامه حجت و دلیل بر دعوای خود کنند که گفتند وَ يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا اعمّ از مشرکین و یهود و نصاری و مجوس و سایر فرق کفار لَسْتَ مُرْسَلًا بلکه کذّاب و مفتری و مجنونش شمردند حضرت اقامه دلیل بر دعوای

خود نمود که من دو شاهد بزرگ دارم خدا و کسی که نزد او است علم کتاب.

جمله ثانیه- شهادت خداوند را از چه راهی میتوان اثبات کرد که میفرماید قُلْ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ معجزات صادره از آن حضرت که اعظم آنها همین قرآن است و سایر معجزات چه معجزات بدنی آن حضرت و چه خارجی که بسیار است و قبلا تذکر داده ایم و ذکر آنها از وضع تفسیر خارج است حواله میدهیم بمجلد اول کلم الطیب صفحه ۳۰۴ و نقل کلام کاشف الغطاء در باب جهاد مراجعه کنید.

جمله ثالثه- وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ اخبار قریب بتواتر داریم که مراد امیر المؤمنین علیه السّلام است و در بعض آنها و ائمه طاهرین هستند، و می گوییم اگر مراد از کتاب قرآن مجید باشد عالم بظاهر و باطن بلکه هفتاد بطن و عالم بتأویلات قرآن منحصر باین خاندان است چنانچه میفرماید وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ آل عمران آیه ۷، و اگر مراد لوح محفوظ است اینها عالم بآن هستند و لکن نظر به اینکه در بسیاری از اخبار مذکوره قضیّه وصیّ حضرت سلیمان علیه السّلام که تخت بلقیس را طرفه العین حاضر کرد خدا میفرماید قالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتابِ نمل آیه ۴۰ ذکر فرموده و تقابل انداخته با این جمله وَ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتابِ مناسب با قرآن و لوح محفوظ نیست بلکه ممکن است بگوئیم اسم اعظم الهی است که من عنده علم من الکتاب یک جزء از اسم اعظم را میدانست و امیر المؤمنین و ائمه طاهرین علیهم السّلام تمام آن را میدانستند مگر آنچه خدا برای خود نگاه داشته که در اخبار دارد نسبت من الکتاب با علم الکتاب مثل قطره است نسبت بدریای اخضر.

هذا آخر ما ذکر فی هذه السوره المبارکه و یتلوه سوره ابراهیم علیه السّلام و الحمد للّه اولا و آخرا و صلّی اللّه علی محمد و آله- و انا الاقل الطیّب

بسم اللّه الرّحمن الرّحيم

سوره مبارکه ابراهیم (ع) .... ص : ۳۵۵

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۱] .... ص ک ۳۵۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

الر كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلى صِراطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (۱)

امّا كلام در فضل سوره- از ابن بابويه باسناده از عنبسه بن مصعب از حضرت صادق عليه السّلام فرمود

(من قرء سوره ابراهيم و الحجر فى ركعتين جميعا لم يصبه فقر ابدا و لا جنون و لا بلوى)

و عياشى هم روايت كرده بهمين مفاد.

و روايتى از حضرت صادق عليه السّلام مرسلا نقل كردند كه فرمود

(من كتبها على خرقه بيضاء و جعلها على عضد طفل صغير امن من البكاء و الفزع و التوابع و سهّل اللَّه فطامه عليه باذن اللَّه تعالى.

) الر مكرر گفته شده رموزى است بين اللَّه و رسوله كِتابٌ أَنْزَلْناهُ إِلَيْكَ قرآن مجيد است كه خداوند نازل فرموده كه يكى از اسامى قرآن كتاب است چون مجموع بين الدّفتين شده و مراتب نزول هم مكررا بيان شده تا بر قلب مطهر پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم كه مفاد اليك است.

لِتُخْرِجَ النَّاسَ جمیع افراد بشر بلکه جنّ و انس تا قیام قیامت و لام لتخرج لام عاقبت نیست زیرا لازم میآید جمیع افراد بشر مؤمن شوند بلکه علیه است که خداوند اراده فرموده باراده تشریعی یعنی تکلیف و فرض فرموده بر جمیع ناس و حکمت نزول قرآن اینست مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ از ظلمت جهل بنور علم، از شرک بتوحید، از کفر بایمان، از ضلالت بهدایت، از معاصی بعبادت و طاعت، از صفات رذیله بملکات حسنه، از علائق بزخارف دنیوی بمثوبات اخروی از توجه بغیر خدا بخداوند متعال، از آتش جهنم بنعم بهشت و بالجمله از کلیه شرور بکلیه خیرات.

بِإِذْنِ رَبِّهِمْ که مشیت او هم موافقت کند و محل هم قابل باشد و توفیق هم شامل شود إِلی صِراطِ الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ صراط مستقیم که او را مشمول رحمتهای خود و عنایات و تفضلات و قرب بمقام ربوبی نماید که هر یک از اینها طریقی است بسوی او که فرمود

الطرق الی اللَّه بعدد انفاس الخلائق

جمیع عقائد حقه و اعمال صالحه و اخلاق حمیده طرق الی اللَّه است و صراط الهی است که صراط مستقیم است.

الْعَزِیزِ الْحَمِیدِ عزیز شامل جمیع صفات ذاتیه میشود: علم، قدرت، حیات، کبریایی، عظمت، علوّ و غیر اینها. و حمید شامل جمیع صفات فعلیه افعال الهی از خلق و رزق و اماته و احیاء و اعطاء و غنی و فقر و صحت و مرض و تمام افعال تشریعیه از ارسال رسل و جعل احکام و انزال کتب و نصب خلیفه و غیر اینها تمام موافق حکمت و مصلحت و بجا و بموقع پسندیده است.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲] .... ص: ۳۵۶

اللَّهِ الَّذِی لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ وَیْلٌ لِلْکافِرِینَ مِنْ عَذابٍ شَدِیدٍ (۲)

آن عزیز حمید اللَّه است که از برای او است آنچه در عالم بالا است و

آنچه در عالم سفلی است و ویل از برای کفار است از عذاب شدید سخت.

اللَّهِ الَّذِی بدل العزیز الحمید است و علم است و اسم خداوند متعال است و اسماء الهی بسیار است لکن بسیاری اسماء صفات است ولی سه اسم است که اسم ذات است اللَّه، حق، هو و اینها غیر اسم اعظم است که مخزون عند اللَّه است و بسا اجزاء آن اسم اعظم افاضه میشود ببعض انبیاء و اوصیاء و آثار غریبه از آنها ظاهر میشود مثل عاصف که گفتند یک جزء از هزار داشت تخت بلقیس را طرفه العین نزد سلیمان حاضر کرد.

لَهُ ما فِی السَّماواتِ از عالم انوار و ارواح و ملائکه و تمام کرات جویّه و عرش اعظم و حمله عرش و لوح و قلم و بهشت و حور العین و غیر اینها که خالق تمام آنها است و مالک کل و نگهبان آنها و قاهر بر همه آنها.

وَ ما فِی الْأَرْضِ از جنّ و انس و حیوانات و نباتات و جمادات آنچه خلق فرموده و میفرماید وَ وَیْلٌ لِلْکافِرِینَ شامل تمام کفار میشود از طبیعی دهری و یهود و نصاری و نواصب و غلات و مرتدّین و مبدعین و منکرین ضروریات دین و ملحق بآنها است ارباب ضلالت و مخالفین و معاندین و اشباه آنها مِنْ عَذابٍ شَدِیدٍ تفسیرش واضح است.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۳] .... ص: ۳۵۷

الَّذِینَ یَسْتَحِبُّونَ الْحَیاهَ الدُّنْیا عَلَی الْآخِرَهِ وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ وَ یَبْغُونَها عِوَجاً أُولئِکَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ (۳)

کافرین کسانی هستند که اختیار کردند و محبت و علاقه پیدا کردند بزندگانی دنیا بر آخرت و جلوگیری کردند از راه حق راه الهی و طلب کردند راه کج را اینها در ضلالت و گمراهی بسیار دوری هستند.

ص: ۳۵۷

الذین صفت کفار است یستحبّون طلب محبت است یعنی دلبستگی و علاقه الحیوه الدنیا از عزّت و جاه و منصب و مقام و مال و منال و سایر زخارف دنیوی و کبر و نخوت و عجب و امثال اینها علی الاخره بکلی از آخرت و قیامت و حساب و کتاب و بهشت و جهنم و ثواب و عقاب غفلت کردند یا منکر شدند یا چیزی نگرفتند یا خود را معاف دانستند یا مثل آنکه گفت

(النار و لا العار)

یا آنکه گفت (و ما عاقل باع الوجود بدین) تمام همّ آنها صرف دنیا شده چنانچه امروز در جامعه بسیار هستند میتوان گفت صد نود و نه این نحو هستند.

وَ یَصُدُّونَ عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ صدّ راه مثل قطّاع طریق مانع میشوند از ایمان و اعمال صالحه و سوق میدهند بکفر و ضلالت و فسق و فجور و ملاهی و معاصی و بی غیرتی و بی عفتی و بی دینی و و و.

وَ یَبْغُونَها عِوَجاً راههای کج و سبل شیطانی و القاء شبهات و تشکیک در واضحات و ایجاد اختلافات که تمام اعوجاج از صراط الهی است.

أُولئِکَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ بقدری از حق و حقیقت دور افتاده اند که برگشتن آنها بسیار مشکل و در شماره محالات بشمار میرود قلب که سیاه شد، قساوت پیدا کرد، چشم قلب کور شد، گوش قلب کر شد، زبان قلب لال شد از قابلیت هدایت میافتد کانّه عقل از آنها گرفته شده صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۶۶ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً وَ إِنَّ مِنَ الْحِجارَهِ لَما یَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهارُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَشَّقَّقُ فَیَخْرُجُ مِنْهُ الْماءُ وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ بقره آیه ۶۹

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴] .... ص : ۳۵۹

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ وَ يَهْدِي مَنْ يَشاءُ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۴)

و نفرستاديم رسولى را مگر بزبان قوم خود تا اينكه بيان فرمايد براى آنها پس گمراه ميفرمايد خداوند هر كه را بخواهد و هدايت مينمايد هر كه را مشيتش تعلق بگيرد و او است عزيز حكيم.

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ نظر به اينكه انبياء اولا مأمورند بدعوت قوم خود و پس از آن دعوت ساير ناس بمقتضاى لطف و حكمت بايد رسول بلسان و لغت قوم خود باشد كه احتياج بمترجم نداشته باشند و فرمايشات او را درك كنند و بفهمند سپس آنها بر ساير اقوام بيان كنند و بالاخص وجود مقدس حضرت رسالت صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم چون قرآن اعظم معجزات او بود از حيث فصاحت و بلاغت و درك اين معنى جز عرب آنهم فصحاء و بلغاء حجاز كه افتخار ميكردند و قصائد خود را در كعبه قرار داده بودند كه سايرين مشاهده كنند بايد قرآن بلسان آنها باشد كه بفهمند از قدرت بشر خارج است چنانچه ميفرمايد وَ لَوْ نَزَّلْناهُ عَلى بَعْضِ الْأَعْجَمِينَ فَقَرَأَهُ عَلَيْهِمْ ما كانُوا بِهِ مُؤْمِنِينَ شعراء آيه ۱۹۷، نه عجم درك فصاحت و بلاغت آن را ميكرد و نه عرب، و لو پيغمبر مبعوث بر تمام بود.

لِيُبَيِّنَ لَهُمْ غرض از ارسال بلسان قوم اينست كه بيان فرمايد احكام و عقائد و اخلاق و مواعظ و نصايح و انذار و بشارت و قضاياى امم سابقه و انبياء سلف و غير اينها را تا حجت بر آنها تمام تر و راه عذر بر آنها بسته شود.

فَيُضِلُّ اللَّهُ مَنْ يَشاءُ گفتيم اضلال خداوند اينست كه پس از آنكه اتمام حجت فرمود و مع ذلك بواسطه قساوت قلب و سياهى دل و حب شهوات و كبر و نخوت و عداوت و تقليد آباء و ساير موانع از قابليت هدايت افتادند خدا آنها را

بخود وا میگذارد چنانچه میفرماید ذَرْهُمْ یَأْکُلُوا وَ یَتَمَتَّعُوا وَ یُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ یَعْلَمُونَ حجر آیه ۳.

وَ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ هدایت الهی توفیق و الهامات ملکی و سهولت اسباب هدایت و عنایات و تفضلات او است.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ معنای عزیز گذشت و حکیم آنکه کارهای او از روی حکمت و مصلحت و درست و بجا است.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۵] .... ص: ۳۶۰

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَکَ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ وَ ذَکِّرْهُمْ بِأَیَّامِ اللَّهِ إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ لِکُلِّ صَبَّارٍ شَکُورٍ (۵)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم موسی را بآیات خود و معجزات باهرات و دستور دادیم که بیرون آور قوم خود را از ظلمت و تاریکی بنور و روشنایی و بیاد بیاور آنها را بایام الهی نسبت بامم سابقه و انبیاء سلف بدرستی که در این ارسال موسی و آیات و معجزات او هر آینه آیاتیست از برای هر صبر کننده شکرگزار.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا آیات موسی بسیار بوده مثل عصا که حیّه و ثعبان و جانّ میشد مار و افعی و اژدها، بدریا میزد دوازده جاده پیدا میشد، بسنگ میزد دوازده چشمه آب بیرون میآمد و ید و بیضا و ارسال منّ و سلوی و اظلال غمامه و غرق فرعونیان و احیاء هفتاد نفر که برجفه هلاک شده بودند و احیاء موسی در ذبح بقره و غیر اینها که میفرماید فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ نمل آیه ۱۲.

أَنْ أَخْرِجْ قَوْمَکَ بنی اسرائیل را من الظلمات ظلمت کفر و شرک

و تسلط فرعونیان که ابناء آنها را ذبح میکردند و زنهای آنها را بکنیزی میبردند و آنها را باعمال شاقه وادار میکردند.

الی النور نور ایمان و هدایت و نجات از فرعونیان.

وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ غرق قوم نوح، هلاکت عاد بباد و ثمود بصیحه و صاعقه و قوم لوط بامطار حجاره و خسف و قوم شعیب بصیحه و رجفه.

إِنَّ فِي ذلِكَ ممکن است مشار الیه ارسال موسی باشد چنانچه در ترجمه گذشت و ممکن است ایام اللَّه باشد لایات و ادله و براهین و حجت باشد لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ گفتیم سه قسم صبر داریم: صبر بر بلاء و مصائب، صبر بر زحمت و مشقت عبادت، صبر بر جلوگیری نفس از ارتکاب معاصی و صبّار ثابت الصبر است که هر چه بلاء و مصائب سخت شود و هر چه تحصیل ایمان و علم و عبادات مشقت پیدا کند و هر چه اسباب معاصی و کفر و ضلالت زیاد شود دست از صبر برندارد، و شکور هم بسیار شاکر باشد نسبت بجمیع نعمتهای الهی چه تکوینیات باشد نعمت حیات، صحت اعضاء و جوارح، نعمت عقل و قوای نفسانیه و نعمت ارزاق از نباتات و حیوانات و شمس و قمر و باران و غیر اینها که در همین سوره آیه ۳۶ میفرماید وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها و در سوره نحل آیه ۱۸ هم دارد و چه تشریعیات از ارسال رسل و نصب خلیفه و جعل احکام و غیرها

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۶] .... ص: ۳۶۱

وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ أَنْجاكُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُوءَ الْعَذابِ وَ يُذَبِّحُونَ أَبْناءَكُمْ وَ يَسْتَحْيُونَ نِساءَكُمْ وَ فِي ذلِكُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (۶)

و یاد کن زمانی که موسی فرمود از برای قوم خود بنی اسرائیل را که یاد

کنید نعمه الهی را بر شما زمانی که نجات داد شما را از دست آل فرعون که میرسانیدند بشما عذاب بدی و سر میبریدند پسران شما را و اتخاذ میکردند زنهای شما را برای کنیزی و کلفتی و در این نوع بلیات بلائی بود از جانب پروردگار شما که آنها را بر سر شما مسلط کرده بود بلاء بزرگی بود.

وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ متعلق بفعل محذوف است یعنی و اذکر اذ قال موسی و غرض تذکّر امّت است نعم الهیه را و این کلام موسی پس از هلاکت فرعون و قوم او بود و قوم موسی بنی اسرائیل هستند که در شکنجه فرعونیان گرفتار بودند.

اذْکُرُوا نِعْمَهَ اللَّهِ عَلَیْکُمْ نعم الهیه بر بنی اسرائیل بسیار بود که تمام دیار فرعونیان و اموال و زخارف و زینتهای آنها نصیب بنی اسرائیل شد و رهایی آنها از ظلم و اذیت و عذاب فرعونیان إِذْ أَنْجاکُمْ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ که تمام آنها را غرق کردیم و احدی از آنها را باقی نگذاشتیم.

یَسُومُونَکُمْ سُوءَ الْعَذابِ که آنها را باعمال شاقه وادار میکرد و میان رجال و نساء آنها تفرقه و جدایی میانداخت.

وَ یُذَبِّحُونَ أَبْناءَکُمْ هر زنی که آثار حمل در او بود شکمش را پاره میکردند و طفلی که در رحم او بود سر میبریدند که مثنوی میگوید (صد هزاران طفل سر ببریده شد) وَ یَسْتَحْیُونَ نِساءَکُمْ استحیاء اخذ للاسترقاق است.

وَ فِی ذلِکُمْ بَلاءٌ مِنْ رَبِّکُمْ عَظِیمٌ یکی از عقوبات معاصی در دنیا تسلّط ظالم است که میفرماید

سلط اللّه علیکم شرارکم فتدعون و لا یستجاب لکم

و یکی سلب نعم است و یکی نزول بلاء و مصائب از قتل و مرض و فقر و خوف و غیر اینها از مصائب که میفرماید وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ

شوری آیه ۲۹، و میفرماید إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ رعد آیه ۱۲ غیر از مضار دیگری که در اثر معاصی است از ضعف ایمان، سیاهی قلب، سلب توفیق، بعد از حق، تسلط شیطان و غیرها.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۷] .... ص : ۳۶۳

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکُمْ لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ وَ لَئِنْ کَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِی لَشَدِیدٌ (۷)

و یاد کن موقعی که اعلام فرمود پروردگار شما که هر آینه اگر شکر کردید من برای شما زیاد میکنم و هر آینه اگر کفران کردید محققا عذاب من شدید و سخت است.

وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّکُمْ اذان اعلام است و از این باب است اذان اعلامی در اوقات ثلاث ظهر، مغرب، صبح و اذان نماز قبل از شروع و خطاب ربکم بجمیع افراد مکلفین است و اعلام پروردگار شما اینست که لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ شکر نعم پروردگار اقسام و مراتبی دارد: اول شکر قلبی که بداند این نعمت از جانب پروردگار است نه مثل کسانی که مستند بشانس و خوشبختی میکنند یا مستند باقدام و عملیات خود یا بطبیعت یا برؤساء و فرمان فرمایان یا باسباب ظاهریه وَ ما بِکُمْ مِنْ نِعْمَهٍ فَمِنَ اللَّهِ نحل آیه ۵۵.

دوم- شکر لسانی الحمد للّه که اخبار زیادی داریم که تمام شکر است و شرحش در سوره حمد مجلد اول بیان شده.

سوم- سجده شکر که در چهار مورد وارد شده هر موقع که نعمتی افاضه شد یا موفق بعبادتی و عمل خیری شد یا متذکر نعم الهی شد یا دفع بلائی از او شده چهارم- صرف نعمت است در آنچه خداوند فرموده و در رضای الهی.

پنجم در مقابل نعمت یک عمل خیری و یک عبادتی بجا آورد و نعمتهای الهی بسیار است که إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ لا تُحْصُوها که گذشت و میفرماید وَ سَخَّرَ

لَكَمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ

جاثیه آیه ۱۲ و غیر اینها از نعم دنیویه و اخرویه و دینیه و بدنیه و روحیه و غیر اینها.

ابر و باد و مه و خورشید و فلک در کارند تا تو نانی بکف آری و بغفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

خداوند بازاء هر شکری یک نعمتی زیاد میفرماید.

وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ کفران نعمت اینکه مستند بغیر خدا بداند یا صرف در غیر منظور الهی کند یا وسیله طغیان و معاصی قرار دهد یا بغفلت بگذراند و مضارّ دیگر.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۸] .... ص: ۳۶۴

وَ قالَ مُوسى إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً فَإِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ (۸)

و فرمود موسی بقوم خود اگر کافر شوید شما و هر که در روی زمین است تمام شما پس محققا خداوند بی نیاز است و از شئوناتش کاسته نمیشود کامل فوق کمال است.

وَ قالَ مُوسى إِنْ تَكْفُرُوا أَنْتُمْ خطاب بقوم خود بنی اسرائیل که بسیار نزدیک بکفر بودند و هر صباحی یک راه کفر را اتخاذ میکردند یک روز گوساله پرست شدند یک روز گفتند بموسی اجْعَلْ لَنا إِلهاً كَما لَهُمْ آلِهَةٌ یک روز گفتند أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً و غیر اینها پس از موسی در هر عصری در شرک و کفر سیر کردند که شرح آن را در کلم الطیب مجلد اول از صفحه ۲۶۲ الی ۲۷۴ در ۱۳ صفحه بیان کرده ایم مراجعه کنید.

وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً که بر فرض یک مؤمن در روی زمین نباشد بقدر خردلی در ذات اقدس او تغییر و نقصی وارد نمیشود چنانچه اگر تمام مؤمن و موحد و مطیع باشند بقدر ذره ای بر خدایی او افزوده نمیشود نفع و ضرر ایمان

و کفر و اطاعت و معصیت بخود انسان متوجه میشود.

فَإِنَّ اللَّهَ غَنِیٌّ حَمِیدٌ در معنای غنی بسیاری گفتند بمعنی سلب احتیاج است که جامع جمیع صفات سلبیّه میشود که در نصاب میگوید.

نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل بی شریکست و معانی تو غنی دان خالق

و ما گفته ایم که غنی بمعنی دارایی است و در همان نصاب میگوید (غنی مال دار است و مسکین گدا) و شامل جمیع صفات کمالیه ذاتیه میشود از علم قدرت، حیات، کبریایی، عظمت، رفعت، علوّ و غیر اینها، و لازمه آنها سلب احتیاج و نقص است. و حمید شامل جمیع صفات فعلیه میشود که تمام افعال الهی از خلق و رزق و اماته و احیاء و صحت و مرض و نعمت و بلاء و ثواب و عقاب و غنی و فقر و توسعه و تضییق و تشریع احکام و ارسال رسل و جعل خلیفه و جعل تکلیف و سایر افعال او تمام موافق حکمت و مصلحت و صحیح و بجا و بموقع است که معنی عدالت است که از اصول مذهب شیعه است خلاف اشاعره که منکر عدل هستند.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۹] .... ص: ۳۶۵

أَ لَمْ یَأْتِکُمْ نَبَؤُا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ قَوْمِ نُوحٍ وَ عادٍ وَ ثَمُودَ وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ لا یَعْلَمُهُمْ إِلاَّ اللَّهُ جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ فَرَدُّوا أَیْدِیَهُمْ فِی أَفْواهِهِمْ وَ قالُوا إِنَّا کَفَرْنا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ وَ إِنَّا لَفِی شَکٍّ مِمَّا تَدْعُونَنا إِلَیْهِ مُرِیبٍ (۹)

آیا نیامد شما را خبر کسانی که پیش از شما بودند قوم نوح و عاد و ثمود و کسانی که از بعد آنها بودند که نمیداند آنها را غیر از خداوند تبارک و تعالی آمد آنها را پیغمبران آنها با معجزات و ادله و براهین واضحه روشن پس گردانیدند دستهای خود را در دهان خود و گفتند بدرستی که ما کافر هستیم بآنچه شما فرستاده

شده اید باو و بدرستی که ما هر آینه در شک هستیم بآنچه ما را دعوت میکنید بسوی آن تردید و ریب داریم.

أَ لَمْ یَأْتِکُمْ نَبَؤُا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِکُمْ جزو کلام موسی است ببنی اسرائیل و استفهام تقریری است یعنی البته خبر پیدا کرده اید و اقوام قبل از شما (قوم نوح) که در مخالفت نوح بعذاب غرق گرفتار شدند و عاد که در مخالفت هود بعذاب باد هلاک شدند (و ثمود) که در مخالفت صالح بصیحه و صاعقه و رجفه از بین رفتند.

وَ الَّذِینَ مِنْ بَعْدِهِمْ مثل قوم لوط که بخسف و امطار حجاره تلف شدند و قوم شعیب که در مخالفت شعیب بصاعقه نابود شدند و اقوام بسیاری از انبیاء که اکثر آنها را لا یَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ که در قرآن میفرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ الایه مؤمن آیه ۷۸ البته انبیاء که معروف است صد و بیست و چهار هزار بودند و اکثر آنها مرسلین بودند و غیر از خدا کسی نمیداند نه اسماء آنها را و نه اقوام آنها را و نه معجزات آنها را.

جاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَیِّناتِ البته تمام با معجزه و ادله واضحه و براهین قاطعه بودند لکن اکثر قوم آنها ایمان نیاوردند.

فَرَدُّوا أَیْدِیَهُمْ فِی أَفْواهِهِمْ در این جمله اقوال مفسرین بسیار است بالغ برده قول است و همچنین در مرجع ضمیر ایدیهم و افواههم که هر دو بکفار برمیگردد یا برسل یا مختلف است و همچنین در اینکه معنای حقیقی است یا کنایه و آنچه بنظر اقرب میآید و اللَّه العالم اینکه موقعی که انبیاء آنها را دعوت میکردند اینها دستهای خود را مقابل دهان خود میآوردند اشاره به اینکه ساکت شوید و تکلم نکنید و دعوت ننمائید.

وَ قالُوا إِنَّا كَفَرْنا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ ما شما را برسالت نمى شناسيم و بآنچه مى گوييد كافر هستيم و نمى پذيريم.

وَ إِنَّا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنا إِلَيْهِ كه دعوت بتوحيد ميكنيد يا باطاعت خود ما دست از آلهه خود و تقليد آباء خود برنميداريم و در گفتار شما شاكيم مريب احتمال ميدهيم كه شما براى اينكه رياست بر ما پيدا كنيد افتراء ميزنيد كه ما را خدا فرستاده اصلا ما خدايى غير از الهه خود قبول نداريم.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۱۰] .... ص: ۳۶۷

قالَتْ رُسُلُهُمْ أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى قالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونا عَمَّا كانَ يَعْبُدُ آباؤُنا فَأْتُونا بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۱۰)

گفتند رسولان آنها آيا در خداوند متعال هم شك است كه موجد آسمانها و زمين است دعوت ميفرمايد شما را بر اينكه بيامرزد شما را از گناهان كه مرتكب شده ايد و شما را باقى بدارد و مرگ شما را عقب بيندازد تا مدت معينى كه تعيين فرموده گفتند كفار كه نيستيد شما مگر يك فردى مثل ما اراده داريد كه جلوگيرى كنيد ما را از آنچه كه بودند عبادت ميكردند پدران ما پس بياوريد ما را بيك دليل محكم دندان شكن واضح روشن.

قالَتْ رُسُلُهُمْ أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ ادله وجود حق و وحدانيت او و صفات او از حدّ و حصر خارج است ادله عقليه و نقليه و حسيه و وجدانيه بسيار است اگر شما قابليت درك ادله عقليه را نداريد و بادله نقليه هم اعتماد نميكنيد و و جدان هم نداريد لا اقل بادله حسيه كه بعين مشاهده ميكنيد درك كنيد.

فاطِرِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ آثار قدرت او را كه اين كرات جويه كه از

حدّ و حصر خارج است از کجا پیدا شده و باین نظم منظم در سیر و حرکت هستند در این فضاء وسیع و این کره زمین که در جوّ هوا حرکت دوری دارد دور کره شمس در یک سال شمسی و دور خود میچرخد در یک شبانه روز با آثاری که در آنها مشاهده میکنید کافی نیست بر اثبات وجود او و علم و قدرت و وحدانیت او و عدل و حکمت و سایر صفات او با این همه آثار دیگر جایی برای شک باقی نمیماند.

یَدْعُوکُمْ لِیَغْفِرَ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ میخواهد شما را از بدبختی و کثافات معاصی و از عذاب و آتش نجات دهد و گناهان شما را پاک کند و از بین ببرد وَ یُؤَخِّرَکُمْ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی از این بلاهای گوناگون و تصادفات و امراض مهلکه حفظ فرماید و طول عمر عنایت کند تا مدت سر رسد.

قالُوا إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنا چه امتیازی دارید بر ما شما هم یک بشر بیش نیستید با خدا و عالم بالا چه ربط و ارتباطی دارید غرضی ندارید جز اینکه تُرِیدُونَ أَنْ تَصُدُّونا عَمَّا کانَ یَعْبُدُ آباؤُنا ما دست از دین آباء و اجدادی خود برنمیداریم بگفتن یک بشر مثل خودمان اگر راست می گویید فَأْتُونا بِسُلْطانٍ مُبِینٍ سلطان مبین آنها توقعاتیست که از انبیاء تقاضا میکردند که چرا ملائکه را نازل نکرد، یا چرا کنز از زخرف ندارید یا باغ و نخلستان ندارید یا قطعه از آسمان نمیآید که در بسیاری از آیات دارد و جواب آنها ذکر شده.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۱۱] .... ص : ۳۶۹

قالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلاَّ بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَ لكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ وَ ما كانَ لَنا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطانٍ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۱)

گفتند از برای آن کفار رسولان آنها که درست است ما نیستیم مگر بشری مثل شما لکن خداوند منّت میگذارد بر هر که مشیّتش تعلق بگیرد از بندگانش که بآنها رسالت دهد و نیست از برای ما اینکه بتوانیم سلطان و معجزه ای که شما توقع میکنید بیاوریم مگر باذن خداوند و بر خداوند باید پس توکل کنند مؤمنین.

قالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ در جواب تقاضاهای آنها که ما هم إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ ولی مکرر در باب نبوت گفته شده که نبی باید از بشر باشد نه ملک و نه جن و نه سایر مخلوقات و شرائط نبوت را هم دارا باشد هر بشری قابلیت نبوّت و رسالت ندارد.

وَ لكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلى مَنْ يَشاءُ مِنْ عِبادِهِ او میداند کی لیاقت این منصب را دارد و منّت گذارده بر هر که اراده فرموده بلکه منّت بر سر تمام بنده گانش گذارده بارسال رسل چنانچه میفرماید لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ آل عمران آيه ۱۶۴ وَ ما كانَ لَنا أَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطانٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ زیرا معجزه فعل الهی است و از قدرت بشر خارج است خداوند بدست رسولش جاری میکند که نشانی باشد که از جانب او آمده.

توضیحا حضرت موسی فقط فعلش القاء عصا است ولی افعی و جان و مار شدنش فعل الهی است فقط دست خود را در جیب کردن فعل موسی است ولی بیضاء شدن فعل الهی است. عیسی فعلش گفتن قم باذن اللّه است ولی مرده زنده

شدن فعل خداست و خداوند هم بمقتضای حکمت و مصلحت باندازه لزوم جاری میفرماید که حجت تمام شود و دلالتش تام گردد.

وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ مؤمن میداند که آنچه مشیّت حق تعلق میگیرد تحقق پیدا میکند و اگر تعلق نگیرد جنّ و انس جمع شوند قدرت بر ایجاد ندارند لذا ایکال امور را باو میکند و هر چه او میکند عین صلاح است

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۱۲] .... ص: ۳۷۰

وَ ما لَنا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ وَ قَدْ هَدانا سُبُلَنا وَ لَنَصْبِرَنَّ عَلى ما آذَيْتُمُونا وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ (۱۲)

و چه باعث میشود از برای ما که توکل نکنیم بر خداوند و حال آنکه هدایت فرمود ما را براههای خودمان که از چه طریق باید مشی کنیم تا سعادت پیدا کنیم پس بر خداوند باید توکّل کنند کسانی که توکل میکنند.

وَ ما لَنا أَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ این کلام مؤمنین است که بکفار میگویند و ممکن است کلام رسل باشد بکفار بلکه شاید اظهر باشد که وجهی ندارد و دلیلی ندارد که ما توکل نکنیم بخداوند با اینکه میفرماید وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْ ءٍ قَدْراً طلاق آیه ۳ و مکرر اشاره شده که مقام توکل از معرفت بتوحید افعالی است.

وَ قَدْ هَدانا سُبُلَنا از امور اعتقادیه و اخلاقیه و اعمال صالحه که تمام طرق الی اللّه است و اعطاء عقل و علم و قوی و سایر اسباب بما عنایت فرموده وَ لَنَصْبِرَنَّ عَلى ما آذَيْتُمُونا هر چه شما میتوانید بما اذیت و آزار کنید ما بوظیفه خود عمل میکنیم و بر اذیتهای شما صبر میکنیم

(الصبر مفتاح الفرج)

صبر تلخ آمد و لکن عاقبت میوه شیرین دهد پر منفعت

إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۰.

وَ عَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ کسانی که دارای صفت توکل باشند در کلیه امور ایکال امر میکنند بخداوند متعال و قلب آنها آرام است و هیچ اضطرابی و وحشتی ندارند.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص : ۳۷۱

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنا أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا فَأَوْحى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ (۱۳) وَ لَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذلِكَ لِمَنْ خافَ مَقامِي وَ خافَ وَعِيدِ (۱۴)

و گفتند کسانی که کافر شدند برای رسولان خود هر آینه ما خارج میکنیم شما را از زمین خودمان یا اینکه باید شما برگردید در ملت و دین ما پس وحی فرستاد بسوی رسولان پروردگار آنها هر آینه ما هلاک میکنیم البته ظالمین را و هر آینه جا میدهیم شما را در زمین آنها از بعد از هلاکت آنها و این برای کسیست که خوف داشته باشد مقام مرا و خوف از وعید من داشته باشد.

وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا در مقابل دعوت پیغمبران کفاری که دست در دهان میزنند که ساکت شوید و دعوت نکنید لرسلهم پیغمبران خود که اگر دست از دعوت برنداشتید لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنا اخراج میکنیم شما را از اراضی خود و در بدر بیابانها و کوه ها و درّه ها میکنیم تا حیوانات بیابانی شما را بدرند و پاره پاره کنند.

أَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنا یا آنکه اگر میخواهید ما بشما اذیت نکنیم برگردید بدین ما و مشرک شوید و آلهه ما را بپرستید و با ما هم مسلک شوید پس از این تحدیدات فَأَوْحى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ خداوند وحی فرستاد بر آن رسولان

که از این تحدیدات کفار وحشت نکنید ما شما را حفظ میکنیم و کفار را هلاک میکنیم لَنُهْلِکَنَّ الظَّالِمِینَ کسانی که هم بشما ظلم کردند هم بخود و هم بدین حق ایمان نیاوردند و با شرک و کفر و معاصی خود را در معرض بلاء انداختند و بانبیاء و مؤمنین ظلم کردند چنانچه قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهیم و لوط و شعیب را هلاک کردیم.

وَ لَنُسْکِنَنَّکُمُ الْأَرْضَ انبیاء و مؤمنین بآنها را در زمین سکنی میدهیم و نجات می بخشیم من بعدهم پس از هلاک شدن کفار و ظالمین.

ذلِکَ لِمَنْ خافَ مَقامِی که خوف انبیاء و صلحاء و اتقیاء که آلوده بمعاصی نشده اند و مسلما فردای قیامت هم از عذاب الهی ایمن هستند بواسطه معرفت بمقام ربوبی و عظمت و کبریایی او که در مقابل این همه الطاف و نعمش کوتاهی در بندگی و معرفت کرده باشند که بفرماید

ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک

و خود را ناچیز بدانند در پیشگاه او که بفرماید

(انا اقل الاقلین و اذل الاذلین مثل النمله بل دونها)

از زین العابدین علیه السّلام است.

وَ خافَ وَعِیدِ وعید وعده عذاب است و وعد وعده ثواب هم امید بثواب و وعده های الهی دارند و هم خوف از عذاب و وعیدهای او که مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد نه امن من مکر اللَّه و نه یأس من روح اللَّه و در بسیاری از اخبار دارد رجاء او بیشتر از خوف باشد و بعبارت دیگر نظر بخداوند متعال امیدوار و نظر بذلت و حقارت و کوتاهی خود خائف باشد.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۵] .... ص: ۳۷۲

وَ اسْتَفْتَحُوا وَ خابَ کُلُّ جَبَّارٍ عَنِیدٍ (۱۵)

و طلب فتح و پیروزی میکردند و ناامید و مأیوس شد هر جبار متکبر معاند وَ اسْتَفْتَحُوا این کفار و ظلمه و جبابره بلند پروازی میکردند و دیگران

را سرکوب میکردند و باین چهار روزه دنیا مغرور میشدند و فریب خوردند و غافل از اینکه خداوند چنان آنها را بر زمین میزند و بهلاکت میاندازد (فوّاره چون بلند شود سرنگون شود).

وَ خابَ کُلُّ جَبَّارٍ عَنِیدٍ چه شدند نمرود و شداد و فرعون و بنی امیه و بنی مروان و بنی عباس و هزارها امثال آنها تا چه رسد بآخرت آنها.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۱۶ تا ۱۷] .... ص: ۳۷۳

مِنْ وَرائِهِ جَهَنَّمُ وَ یُسْقی مِنْ ماءٍ صَدِیدٍ (۱۶) یَتَجَرَّعُهُ وَ لا یَکادُ یُسِیغُهُ وَ یَأْتِیهِ الْمَوْتُ مِنْ کُلِّ مَکانٍ وَ ما هُوَ بِمَیِّتٍ وَ مِنْ وَرائِهِ عَذابٌ غَلِیظٌ (۱۷)

از پیشآمد آن جبار عنید جهنم است و آب داده میشود از آب چرک و خون که از زخم و جراحت و دمل بیرون میآید جرعه جرعه در دهانش میریزند و نمیتواند فرو دهد و از هر مکانی مرگ برای او میآید و نمیمیرد و پس از آن عذاب غلیظی باو متوجه میشود.

مِنْ وَرائِهِ جَهَنَّمُ اوصاف جهنم و آیات وارده و اخبار مرویه آن را ما در مجلد سوم کلم الطیب مقصد چهارم از صفحه ۱۶۰ الی ۱۷۸ در شانزده صفحه بیان کرده ایم مراجعه فرمائید و در اینجا اکتفاء میکنیم بیک جمله دعاء کمیل

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانه لا یکون الّا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض فکیف بی و انا عبدک الضعیف الذلیل الحقیر المسکین المستکین الدعاء)

وَ یُسْقی مِنْ ماءٍ صَدِیدٍ مشروبات جهنم چند قسم است یکی صدید که چرک و خون است که از زخم و جراحت و سوزه و عقده بیرون میآید، یکی حمیم

است که مثل مسّ آب شده. یکی غساق است یَتَجَرَّعُهُ تجرع از باب تفعل است و گفتند فرق باب افعال و تفعیل و تفعل اینست که افعال دفعی است و تفعیل تدریجی یعنی جرعه جرعه دائما در حلقش ریخته میشود.

وَ لا یَکادُ یُسِیغُهُ نمیتواند فرو دهد گلوگیرش میشود و بزحمت فرو میدهد وَ یَأْتِیهِ الْمَوْتُ هر یک نوع از عذاب جهنم اگر در دنیا بیاید تمام اهل دنیا را هلاک میکند ولی چون در آخرت مرگ نیست و خلود است نمیمیرند مِنْ کُلِّ مَکانٍ یعنی از جمیع اطراف باو متوجه میشود که هر چه آرزوی مرگ میکنند وَ ما هُوَ بِمَیِّتٍ نمیمیرند حتی میفرماید وَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا یُقْضی عَلَیْهِمْ فَیَمُوتُوا وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذابِها کَذلِکَ نَجْزِی کُلَّ کَفُورٍ فاطر آیه ۳۵ حتی از مالک تقاضای مرگ میکنند وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ زخرف آیه ۷۶.

وَ مِنْ وَرائِهِ عَذابٌ غَلِیظٌ گاهی بشدت تعبیر میشود عذاب شدید گاهی بعظمت عذاب عظیم گاهی بالم عذاب الیم.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۱۸] .... ص : ۳۷۴

مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمالُهُمْ کَرَمادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّیحُ فِی یَوْمٍ عاصِفٍ لا یَقْدِرُونَ مِمَّا کَسَبُوا عَلی شَیْ ءٍ ذلِکَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِیدُ (۱۸)

مثل کسانی که کافر شدند بپروردگار خود اعمال آنها مثل خاکستری است که باد شدید بآن بوزد در روزی که باد تند میوزد که تمام اعمال آنها پراکنده در هوا میشود که دیگر قدرت ندارند از جمع آوری و بهره برداری از آنچه کسب کردند بر شیئی اینست آن گمراهی بسیار دور در جای دیگر میفرماید وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً

مَنْثُوراً

فرقان آیه ۲۴.

مَثَلُ الَّذِینَ کَفَرُوا بِرَبِّهِمْ کافر بربّ فقط طبیعی نیست که منکر وجود حضرت اله باشد مشرکین که منکر توحید هستند هم کافر بربهم هستند مجسّمه و منکرین توحید صفاتی یا افعالی و منکرین عدل الهی و منکرین رسالت رسولهای خداوند و منکر فرامین او مثل قرآن و نصب خلفاء اللّه و مبدع در دین و منکر ضروریات دین هم کافر بربهم هستند یا ملحق بآنها.

و بالجمله غیر مؤمن چون ایمان اولین شرط صحت اعمال است و لو بخیال خود عبادت باشد مثل عبادت اصنام و اطاعت خلفاء جور که از حضرت باقر یا صادق علیهما السلام مرویست در حق قتله ابی عبد اللّه علیه السّلام که فرمود

ازدلف علیه ثلاثون الفا کل یتقرب الی اللّه بدمه.

أَعْمالُهُمْ کَرَمادٍ خاکستر اولا از بین بردن شیئی است می گویی فلان چیز خاکستر شد یعنی بکلی از بین رفت فقط اثری از او باقی مانده که خاکستر باشد اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّیحُ باد بآن خاکستر بوزد آنهم فِی یَوْمٍ عاصِفٍ که باد تند شدید دامنه داری باشد که ذره ای از آن خاکستر باقی نگذارد و او را کان لم یکن کند و پس از این لا یَقْدِرُونَ مِمَّا کَسَبُوا عَلی شَیْ ءٍ چگونه قدرت داشته باشند بر جمع آوری آن خاکسترها و برگردانیدن آنها بصورت اولی ذلِکَ هُوَ الضَّلالُ الْبَعِیدُ انسان که از جاده مستقیم خارج میشود در ضلالت میافتد هر چه دورتر شود ضلالتش بیشتر میشود که دیگر ممکن نیست راه را پیدا کند انسان اگر ایمانش از دست نرود و لو مرتکب معاصی باشد در ضلالت است و لکن ممکن است بتوبه و استغفار و اسباب دیگر برگردد ولی اگر تمام صفحه قلب سیاه شد و قساوت او را گرفت دیگر ممکن نیست برگشتن چنانچه در خبر است

لا یرجی بخیر

و در خبر دیگر

صار قلبه منکوسا.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۱۹] .... ص : ۳۷۶

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ وَ يَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۹)

آیا نمی بینی اینکه خداوند تبارک و تعالی خلق فرمود آسمانها و زمین را بحق درست و بجا اگر مشیتش تعلق بگیرد میبرد شما را و میآورد بخلق تازه ای أَ لَمْ تَرَ و لو خطاب بپیغمبر است لکن مراد جمیع است و استفهام تقریری است که البته می بینی أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ که تمام از روی حکمت و مصلحت است خداوند کار قبیح و لغو محال است از او صادر شود تمام کارهای او حسن است و این معنای عدل است چون افعال کلیه از شش قسم خارج نیست: حسن صرف، حسن مطلق، قبیح صرف. قبیح مطلق، لغو صرف، لغو مطلق حسن صرف آنست که مصلحت و فائده داشته باشد و هیچگونه مفسده در او نباشد. حسن مطلق اینکه مصلحت دارد و لکن خالی از مفسده هم نیست لکن مصلحت آن غالب بر مفسده آنست. قبیح صرف اینکه مفسده دارد و هیچگونه فائده و مصلحتی در او نیست. قبیح مطلق اینکه فائده هم دارد لکن مفسده او غالب بر مصلحت او است. لغو صرف اینکه هیچگونه مصلحتی یا مفسده ای در او نیست. لغو مطلق هم مصلحت دارد هم مفسده و هر دو مساوی هستند.

معنای عدل اینست که خداوند فعل قبیح و لغو محال است از او صادر شود چه صرف و چه مطلق و تمام کارهای او حسن است چه صرف و چه مطلق و اشاعره که منکر عدل هستند اصلا حسن و قبح عقلی را منکر هستند و میگویند أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ.

جواب آنها اینکه حسن و قبح عقلی را حتی طفل شیرخوار درک میکند اگر در صورتش تبسم کردیم متبسم میشود اگر رو ترش کردی جز میزند حتی

سک درک میکند اگر استخوانی یا نانی نزد او انداختی دم حرکت میدهد اگر سنگی انداختی پارس میکند.

و اما مسئله قدرت فرق است بین توانستن و بین نکردن خداوند میتواند لکن نمیکند چنانچه معصوم قدرت بر معصیت دارد لکن محال است از او صادر شود و نظائر بسیار داریم جناب عالی میتوانید لخت مکشوفا در بازار بیائید لکن محال است چنین کنی، جمیع مخلوقات الهی علوی و سفلی از روی حکمت و مصلحت است چه ما درک کنیم یا نکنیم و تمام حق است.

إِنْ یَشَأْ یُذْهِبْکُمْ وَ یَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِیدٍ مشیت او تابع حکم و مصالح است بسا مصلحت اقتضاء میکند اعدام را و بسا ایجاد را هر دو بجا و بموقع است (آنچه آن خسرو کند شیرین بود).

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۰] .... ص: ۳۷۷

وَ ما ذلِکَ عَلَی اللَّهِ بِعَزِیزٍ (۲۰)

و نیست این اذهاب و ایتاء بر خداوند امر مشکل صعبی.

افعالی که از انسان از روی اختیار صادر میشود منوط بمقدماتی است: اول تصور سپس تصدیق بفائده ثم عزم ثم جزم ثم حرکت عضلات با حفظ قدرت و نبودن مانعی از صدور. و اما افعال الهی احتیاج باین مقدمات ندارد نه تصور نه تصدیق نه عزم نه جزم نه حرکت عضلات فقط وجود مصلحت و ایجاد که تمام افعال الهی موجود میشود بایجاد که باصطلاح حکماء بوجود منبسط تعبیر میکنند که تمام موجودات بایجاد حق است و بلسان آیات و اخبار بمشیت تعبیر میفرمایند که گفتند خلقت الاشیاء بالمشیه و خلقت المشیه بنفسها و بیان دیگر ایجاد فعل بمعنی مصدری است و موجودات فعل بمعنی اسم مصدری است ایجاد کردن و موجود شدن بمجرد ایجاد موجود میشود وَ ما ذلِکَ عَلَی اللَّهِ بِعَزِیزٍ یعنی بر خدا امتناعی

ندارد که بعضی تصور میکنند که این ریاست و دولت و قدرتی که دارند احدی نیست که بتواند از آنها بگیرد خداوند بضعیف ترین خلقش قوی ترین آنها را هلاک میکند یک پشه نمرود را هلاک کرد و هکذا.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۲۱] .... ص : ۳۷۸

وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعاً فَقالَ الضُّعَفاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعاً فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ لَهَدَيْناكُمْ سَواءٌ عَلَيْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِيصٍ (۲۱)

و ظاهر و حاضر میشوند در پیشگاه الهی فردای قیامت جمیعا بدون استثناء پس میگویند ضعفاء که زیر دستان رؤساء و تابع آنها بودند برؤساء که بزرگی میکردند و امارت داشتند بر آنها که ما در دنیا تابع و مطیع شما بودیم پس آیا شما میتوانید ما را بی نیاز کنید و نجات دهید از عذاب الهی و لو یک مقدار، رؤساء و بزرگان آنها میگویند اگر ما را خداوند هدایت فرموده بود ما هم شما را هدایت میکردیم و مساویست و تفاوتی نمیکند چه ما جزع و فزع کنیم یا آنکه صبر کنیم هیچ راه چاره نداریم و نجات پیدا نمیکنیم.

وَ بَرَزُوا لِلَّهِ جَمِيعاً خلق اولین و آخرین تمام در صحرای محشر مجتمع میشوند و در محکمه عدل الهی محاکمه میکنند و از کوچک و بزرگ اعمال آنها سؤال میکنند و بحساب آنها رسیدگی میشود چنانچه قرآن مشحون است باین موضوع در اکثر سور قرآنی و آیات بسیاری.

فَقالَ الضُّعَفاءُ تابعین رؤساء و اکابر که برای طمع دنیوی متابعت آنها را کردند و اطاعت آنها را نمودند و سبب شدند که آنها قوّت و قدرت پیدا کنند و ظلم و اذیت بانبیاء و ائمه و مؤمنین کنند چنانچه در حدیث است فردای

قیامت منادی ندا میکند

(این الظلمه و اشباه الظلمه و این اعوان الظلمه حتی من لاقی لهم دوانا او ربط لهم کیسا فیؤمر بهم الی النار)

حتی سؤال میکند از امام علیه السّلام

(انّی اخیط للسلطان فهل کنت من اعوان الظلمه)

جواب میفرماید

(اما انت فمنهم و اعوان الظلمه من یبیعک الإبر و الخیوط)

حتی دارد

(لا تعنهم علی بناء مسجد)

لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا برؤساء و بزرگان و پیشوایان خود میگویند إِنَّا کُنَّا لَکُمْ تَبَعاً ما که کوتاهی نکردیم در متابعت شما حتی حاضر شدیم اولاد انبیاء و ذراری آنها را بکشیم و اسیر کنیم و حبس کنیم برای خوشنودی شما حال که گرفتار شدیم فَهَلْ أَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذابِ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ در مقابل خدماتی که بشما کرده ایم.

آنها جواب میدهند قالُوا لَوْ هَدانَا اللَّهُ اگر اطاعت انبیاء و ائمه هدی و علماء اعلام را کرده بودیم و موفق بایمان و اعمال صالحه شده بودیم و خداوند ما را هدایت فرموده بود لَهَدَیْناکُمْ ما هم شما را براه حق و سعادت هدایت میکردیم فعلا گرفتاری ما بیشتر از شما است عذاب خود را که داریم عذاب هر یک از شما را هم داریم که اضلال کرده ایم، چون گفتیم سه قسم فاعل داریم:

فاعل بالمباشره و فاعل بالتسبیب و فاعل بالرضا.

سَواءٌ عَلَیْنا أَ جَزِعْنا أَمْ صَبَرْنا ما لَنا مِنْ مَحِیصٍ همه مقهور و ذلیل و خوار و خفیف نه دادرسی داریم و نه فریاد رسی نه شفیعی نه معینی نه ناصری.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۲۲] .... ص : ۳۸۰

وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلاَّ أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِما أَشْرَكْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۲)

و گفت شيطان باين كفار و ظلمه و فسّاق پس از اينكه كار گذشت كه بدرستى كه خداوند وعده داد بشما وعده حقى كه هيچ تخلف پذير نبود و من وعده دادم بشما و تخلف كردم و نبود از براى من سلطه و قدرتى كه بتوانم شما را باجبار و زور رو بفساد بكشم مگر همين كه شما را دعوت كردم شما بميل و رغبت اجابت كرديد مرا پس مرا ملامت نكنيد، خود را ملامت كنيد كه بوعده هاى حقه خداوند اعتناء نكرديد وعده باطل مرا اجابت كرديد من نيستم فريادرس شما شما هم نميتوانيد از من فريادرسى كنيد محققا من كافر هستم بآنچه شما مرا در اطاعت شريك گردانيديد از قبل، محققا ظالمين از براى آنها عذاب دردناك است وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ فردای قيامت كه تابعين آن بآن متوجه ميشوند كه تو ما را اغواء كردى ميگويد إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ اين همه انبياء و اوصياء و علماء و وعاظ با دليل روشن و بيان شيوا شما را دعوت بتوحيد و عقائد حقه و اعمال صالحه و اخلاق فاضله كردند اجابت نكرديد و رو بسعادت نرفتيد وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ و من شما را دعوت بشرك و كفر و ظلم و فسق و فجور و فساد كردم و تمام وعده هاى من دروغ و تقلب و غشّ و فريب بود.

وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ من نه قوت داشتم نه قدرت كه شما را باجبار رو بفساد ببرم فقط يك وسوسه بود در قلوب شما مقابل الهامات ملكى

خود بخود بواسطه قساوت قلب و حب جاه و ریاست و هواهای نفسانی خود اطاعت مرا کردید إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ بهمان وسوسه قلبی فَاسْتَجَبْتُمْ لِی بمیل و رغبت رو بمن آمدید و کردید آنچه کردید از ظلم و معاصی و کفر و شرک و سایر مفاسد بعین وسوسه شیطان مثل دعوت دعات باطله و ارباب ضلال است که شیاطین انسی باشند انسان باختیار و رغبت رو بآنها میکند و پشت بحق و حقیقت.

فَلا تَلُومُونِی مرا ملامت نکنید چه اندازه خداوند بشما خبر داد فرمود أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ، الی قوله تعالی: أَ فَلَمْ تَکُونُوا تَعْقِلُونَ یس آیه ۵۹ و ۶۰ و فرمود وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ سبأ آیه ۲۰.

وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ نفس شما دشمن داخلی شما بود و شما را وادار میکرد بفساد و مسلط بر عقل شما شد إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ یوسف آیه ۵۳.

ما أَنَا بِمُصْرِخِکُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِیَّ هر کدام گرفتار عمل خود هستیم جهنم را پر میکنیم چنانچه خطاب بشیطان شد لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکَ وَ مِمَّنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ أَجْمَعِینَ ص آیه ۸۵.

إِنِّی کَفَرْتُ بِما أَشْرَکْتُمُونِ مِنْ قَبْلُ نظر به اینکه اینها شرک طاعتی قرار داده بودند شیطان را که اطاعت او را میکردند چنانچه میفرماید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّیْطانَ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ یس آیه ۶۰، عبادت شیطان همان اطاعت او است میگوید من کافر شدم بآنچه مرا شریک قرار دادید در اطاعت و عبادت از قبل در دنیا من از روی دشمنی با شما میگفتم شما نباید بدشمن خود بگروید و اطاعت او را بکنید تقصیر با شما است.

إِنَّ الظَّالِمِینَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ جمله مستقله است خدا میفرماید چه ظالم شیطان باشد یا تابعین او.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۲۳] .... ص : ۳۸۲

وَ أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ (۲۳)

و داخل میشونـد کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند بهشـتهایی که جاری میشود از زیر آنها نهرهایی همیشـه هستند در آن بهشتها باذن پروردگار خود تحیّت آنها در آن بهشتها سلام است.

وَ أُدْخِلَ الَّذِينَ آمَنُوا داخـل کننـده ملائکه رحمت هسـتند که داخـل میکننـد مؤمنین را وَ عَمِلُوا الصَّالِحـاتِ عبـادت و بنـدگی پروردگـار میکننـد که اصـل ایمـان قابلیت دخول دارد و اعمال صالحه موجب ارتفاع درجات میشود جَنَّاتٍ تمام هشت بهشـت تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَـا الْأَنْهـارُ یعنی از پـای بهشـتها و انهار چهار نهر است مِنْ ماءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى همیشه در آن بهشتها هستند خالِدِينَ فِيها بِإِذْنِ رَبِّهِمْ بامر پروردگار خود.

تَحِيَّتُهُمْ فِيها سَلامٌ که میفرماید وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ زمر آیه ۷۳، سلامتی از کل بلیات و آفات و موت که همیشه ابد الاباد متنعم هستند.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۲۴ تا ۲۵] .... ص : ۳۸۲

أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَـرَبَ اللَّهُ مَثَلاً كَلِمَةً طَيِّبَةً كَشَـجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُها ثابِتٌ وَ فَرْعُها فِي السَّماءِ (۲۴) تُؤْتِي أُكُلَها كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّها وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۲۵)

أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رؤیت در اینجا بمنزله علم است که رؤیت

قلب باشد یعنی آیا پیغمبر اکرم نمیدانی و درک نمیکنی که چگونه خداوند حقایق را با مثال بیان میفرماید که یک قسمت مهم قرآن بیان امثال است چون درک حقایق بمثل روشن تر میشود.

کلمه طیّبه کلمه طیّبه لا اله الّا اللّه است که کلمه اخلاصش هم میگویند و کلمه توحید هم نام میگذارند لکن بتمام معنی چون این کلمه شریفه سه دلالت دارد مطابقی توحید عبادتی است در مقابل مشرکین که عبده اصنام و غیر آنها بودند. تضمّنی توحید ذاتی و افعالی و صفاتی زیرا اگر واجب الوجودی غیر او بود یا خلق و رزق بدست غیر او بود مستحق عبودیت و پرستش بود.

التزامی اعتقاد بجمیع عقائد حقه و تسلیم جمیع فرمایشات و دستورات و واردات کشجره طیبه در اخبار بسیاری داریم که شجره طیبه اصل آن و ریشه آن وجود مقدس پیغمبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است که میفرماید

اصلها ثابت

الی یوم القیمه وَ فَرْعُها فِی السَّماءِ ائمه اطهار علیهم السلام هستند، و فی السماء اشاره بارتفاع درجه و مقام آنها است و غصن و قامه آن صدیقه طاهره سلام اللّه علیها است و برگها و اوراق آنها شیعیان هستند که در بسیاری از اخبار دارد که هر شیعه که از دنیا میرود یک برگ آن ساقط میشود و هر شیعه که بدنیا میآید جای آن برگ برگی روئیده میشود.

تُؤْتِی أُکُلَها اکل و میوه های آن علوم ائمه علیهم السلام است.

کُلَّ حِینٍ بِإِذْنِ رَبِّها که در هر زمانی روز بروز و عصر بعصر بقلم و بیان علماء شیعه روشن تر و شیرین تر و واضح تر میشود بتوفیق پروردگار آن شجره و کلمه طیبه لا اله الّا اللّه هم در هر عصر و زمانی آثار قدرت و کبریایی او بیشتر و زیادتر و روشن تر میشود.

وَ یَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثالَ این مثل تطبیق حقایق و معنویات اسلام است با

ظواهر اسلام که وجود مقدس این خانواده و علوم آنها و شیعیان آنها باشند و این امثال را خداوند میزند للناس تمام اهل عالم لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ گفتیم لعلّ از خداوند متعال بمعنی تردید نیست که خداوند ندانند که اینها متذکر میشوند یا نمیشوند بلکه بمعنی باید است که باید متذکر شوند.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۲۶] .... ص: ۳۸۴

وَ مَثَلُ کَلِمَهٍ خَبِیثَهٍ کَشَجَرَهٍ خَبِیثَهٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ما لَها مِنْ قَرارٍ (۲۶)

و مثل کلمه خبیثه مثل درخت خبیثه است که کنده شده روی زمین که هیچگونه ثبات و قراری ندارد و باندک زمانی از بین میرود.

وَ مَثَلُ کَلِمَهٍ خَبِیثَهٍ کلمه خبیثه شرک، کفر، ضلالت، معاصی الهیه و صفات رذیله است کشجره خبیثه در بعض اخبار بنی امیّه هستند و در بعض اخبار اعداء آل محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم و البته اینها مصداق اتم آن هستند و الّا شامل جمیع اهل ضلال از کفار و مشرکین و معاندین و مخالفین و ظلمه و فساق و فجار میشود اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ ریشه ندارد فقط چهار صباحی یک جلوه دارد پس بتوسط باد بلاها کنده میشود و اثری از آن باقی نمی ماند.

ما لَها مِنْ قَرارٍ مشاهده کنید چه اثری از بنی امیه و بنی العباس و سایر ظلمه باقی ماند جز لعن و طرد همین نحو شرک و کفر و ضلالت بکلی نابود میشود حتی بر خود مشرکین و کفار و ظالمین و ضالّین که فردای قیامت قسم میخورند وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ انعام آیه ۲۳، و رؤساء انکار میکنند اضلال تبعه را قالَ قَرِینُهُ رَبَّنا ما أَطْغَیْتُهُ وَ لکِنْ کانَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ ق ۲۶، فقط و بال و عذاب و سخط و غضب الهی بر آنها باقی میماند.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۲۷] .... ص : ۳۸۵

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ (۲۷)

نگاه میدارد و حفظ میفرماید خداوند تبارک و تعالی کسانی را که ایمان آوردند بقول ثابت و دین قویم اسلام و ایمان آنها را در دوره زندگانی آنها در دنیا و در آخرت و اضلال میفرماید ظالمین را و میکند خداوند آنچه را که مشیّتش تعلق میگیرد آنچه بخواهد.

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا اشکال- بسیاری از مؤمنین را مشاهده شده که پس از ایمان کافر شدند و پس از هدایت در ضلالت افتادند و بسیاری را که بی ایمان از دنیا رفتند یا بتوسط شیطان جنی یا باضلال مضلّین یا بالقاء شبهه و شک و امثال اینها و مسئله ارتداد فطری و ملی بیان شده و در اخبار بسیاری از معاصی و ترک واجبات را گفتند موجب زوال ایمان میشود و لو در حال نزع.

جواب- دو قسم ایمان داریم یک قسم که از روی دلیل محکم و برهان متقن باشد و رسوخ در قلب کند و قلب را روشن کند این در کنف الهی مصون و محفوظ است و قابل زوال نیست. و یک قسم ایمانی است که از سر زبان دیگران و تقلید پیشینیان باشد این در معرض زوال است چنانچه گفتند (من اخذ دینه من افواه الرجال ردت الرجال) این ایمان و لو تا باقیست احکام ایمان بر او بار است لکن ریشه در قلب نکرده مثل چوبی که در زمین فرو برند و ریشه نداشته باشد بخشک شدن و فاسد شدن خیلی نزدیک است، مؤمنین در آیه همان قسم اول است بقرینه بالقول الثابت که ثابت و باقی و راسخ باشد همان مؤمنین که میفرماید وَ فِي الْآخِرَةِ در اخبار بسیاری داریم تفسیر شده بسئوال قبر و آمدن

ملکین و پرس و سؤال از عقائـد و از پاره ای از اعمال و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند انحصار را دلالت ندارد و کلمه فی الاخره در مقابل حیات دنیا، پس از حیات است چنانچه دارد

اذا مات ابن آدم قامت قیامته

میتوان گفت از حین نزع و قبر و برزخ و صـفحه محشـر و الی الابـد خداونـد مؤمنین را ثابت میدارد بالقول الثابت، و نیز گفتیم که انسان پس از مردن هر چه دارد از اخلاق خوب و بد ملکه میشود و قابل تغییر نیست.

تنبیه- در کفایه الموحـدین دعوی تواتر اخبار میکنـد که همین روح حیوانی است برمیگردد در قبر و زنـده میشود و این دعوی اسـباب دست مشـککین شده که میگویند ما آرد در دهان مرده کردیم پس از آن بجای خود باقی بود و ابدا تصـریح در اخبار بـاین معنی نـدارد چه رسـد بـدعوی تواتر و روحی که بر میگردد در قبر همـان روح انسانیست که ملک الموت قبض میکنـد و میبرنـد در عالم بالا و از او سؤال میکننـد که در اخبار تعبیر بهول مطّلع میکنـد و علاقه او از بـدن جـدا میشود و در قبر دو مرتبه تعلق پیـدا میکنـد و روح حیوانی یک بخاری است تمام میشود و قابل قبض نیست و توضـیح این مطلب را در کلم الطیب مجلد سوم صفحه ۷۰ داده ایم.

وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ مکرر گفته ایم که اضلال خدا بنده را بخود وا گذاشتن است پس از آنکه دیگر قابل هدایت نباشد بسبب قساوت و سیاهی قلب و کثرت معاصی و معایب دیگر وَ یَفْعَلُ اللَّهُ ما یَشاءُ هر چه بخواهد لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ انبیاء آیه ۲۳.

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ (۲۸) جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَها وَ بِئْسَ الْقَرارُ (۲۹)

آيا نمى بينى بكسانى كه تبديل دادند نعمت الهى را بكفر و حلول دادند قوم خود را بدار هلاكت كه آن دار هلاكت جهنم است كه واصل ميشوند او را و بد جايگاهى است.

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْراً در اخبار بسيار تفسير شده نعمت اللَّه بوجود مقدّس پيغمبر صلّى اللَّه عليه و آله و سلّم و ائمه اطهار عليهم السلام و تبديل كنندگان را ببنى مغيره كه در بدر كشته شدند و بنى اميّه كه مدت كمى زيست كردند، ولى مكرر بيان شده كه اخبار بيان مصداق ميكند و آيه عموم دارد شامل جميع نعم الهيه ميشود چه نعم تشريعيه ارسال رسل كه بآنها كافر شدند و محاربه كردند و جعل خلفاء حقّه ائمه طاهرين عليهم السلام كه بآنها خلفاء سه گانه و بنى اميه و بنى العباس كردند آنچه كردند و قرآن مجيد كه آن را مهجور كردند و بدستوراتش عمل نكردند و دين مقدس اسلام كه ترك كردند و مرتد شدند و احكام دين كه تغيير دادند و بدعت در دين نهادند يا منكر شدند و اطاعت اوامر كه تبديل بمخالفت و معصيت كردند.

و چه نعم تكوينيه عقل را سركوب نفس كردند. روزى را و مال و منال و جاه را مستند بغير خدا دانستند و بلكه ساير نعم الهيه را كفران كردند كه ميفرمايد در همين سوره آيه ۷ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ.

وَ أَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دارَ الْبَوارِ حلول شيئى در شيئى دخول در او است حالّ و محلّ اينها كه تبديل نعمت بكفر كردند قوم خود و اتباع خود را حلول دادند

و داخل کردند در دار هلاکت که از دار سعادت آنها را مانع شدند و جلوگیری کردند و بدار هلاکت سوق دادند و آن دار هلاکت جهنم است یصلونها و اصل بجهنم شوند، وصل مقابل فصل است خداوند و انبیاء و قرآن و ائمه و علماء دین میخواهند اینها را از جهنم دور کنند و فاصله بیندازند و اینها وصل میکنند و بئس القرار بد جایگاهی است.

از جهنم خبری میشنوی دستی از دور بر آتش داری

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۰] .... ص : ۳۸۸

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ (۳۰)

و قرار دادند اینها از برای خدا مثل و مانند برای اینکه اینها را گمراه کنند از سبیل و راه خداوند، بفرما بآنها که این چهار روز دنیا هر چه می خواهید متمتع شوید و بهره برداری کنید پس محققا مصیر شما بسوی آتش است.

وَ جَعَلُوا لِلَّهِ أَنْداداً بعضی در الوهیت ندّی بر خدا اتخاذ کردند طبقات مشرکین، عبده اصنام، عبده شمس و قمر و کواکب و گاو و گوساله و آتش و ملک و جنّ و بشر و شجر و غیر اینها، بعضی در امر رزق و اماته و احیاء و سایر افعال الهی ندّی قرار دادند و مستند بغیر دانستند یا بطبیعت، شانس، خوشبختی یا بعملیات خود یا برؤساء و فرمان فرمایان و غیر اینها که منکر توحید افعالی شدند، بعضی در صفات که زائد بر ذات دانستند و قدیم شمردند: بعضی در ذات مثل ابن کمونه، بعضی قائل بیزدان و اهرمن شدند خالق خیرات و شرور.

لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ سبیل الی اللَّه توحید او است در جمیع مراحل ذاتی صفتی، افعالی: عبادتی، نظری و بسیاری از افراد را در ضلالت انداختند.

قُلْ تَمَتَّعُوا و این تمتع نه لطفیست از جانب الهی بلکه یک نوع از عقوبت است که باعث مزید عذاب الهی میشود چنانچه میفرماید وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ

كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ

آل عمران آیه ۱۷۸.

فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَى النَّارِ انسان در دنیا در این مدت عمر دائما در سیر است و دو سیر داریم یک رو ببهشت تمامش زحمت است باید جلوگیری کند از هواهای نفسانی و طلب جاه و مال و ریاست و لذائذ معاصی، صبر بر بلیات و زحمت عبادات و جلوگیری از معاصی، و دیگر رو بآتش است تمامش هواهای نفسانی و زخارف دنیوی و لذائذ جسمانی و حبّ شهوات که انسان فریب آنها را میخورد و بسرعت هر چه تمام تر رو بجهنم میرود که گفتند انسان سه دشمن دارد: دنیا خود را جلوه میدهد، نفس مایل میشود، شیطان راه نشان میدهد.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۳۱] .... ص : ۳۸۹

قُلْ لِعِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلاةَ وَ يُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ سِرًّا وَ عَلانِيَةً مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لا بَيْعٌ فِيهِ وَ لا خِلالٌ (۳۱)

بفرما برای بندگان من کسانی که ایمان آورده اند بپا دارند نماز را و انفاق کنند از آنچه ما روزی آنها کرده ایم هم سرا در پنهانی و هم علانیه و آشکارا از پیش از آنی که بیاید روزی که نه بیعی در او هست و نه دوستی و خلّتی.

قُلْ لِعِبادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا که بایمان تنها قناعت نکنید ایمان درختی است در قلب کشت میشود و مقدمات و مؤخّراتی دارد مقدماتش آنکه زمین قلب باید آماده باشد، از اخلاق خبیثه و صفات قبیحه پاک باشد و متخلق بصفات حمیده و اخلاق حسنه شود تا درخت ایمان در او رشد کند و فاسد نشود. و مؤخّراتش اینکه باید آبیاری شود باعمال صالحه و عبادات صحیحه که اعظم آنها نماز است يُقِيمُوا الصَّلاةَ نماز در ایمان بسیار مدخلیت دارد که در حدیث است

حدیث معتبر

(الصلاه عمود الدین)

اگر عمود نباشد دین از بین میرود

(الصلاه خیر موضوع ان قبلت قبل ما سواها و ان ردّت ردّ ما سواها)

(عنوان صحیفه المؤمن الصلاه)

(الصلاه معراج المؤمن)

(اول ما یحاسب به العبد یوم القیمه الصلاه)

و غیر اینها که در آیات بسیار سفارش نماز شده و امروزه اکثر یا تارک الصلاه هستند یا ضایع الصلاه، و اقامه نماز نگاهداری او است که در جامعه مؤمنین از بین نرود و مراعات شرایط و اجزاء و منافیات و مبطلات و شکیات و سهویات آن بشود.

وَ یُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْناهُمْ زکاه اموال را بدهند که عقوبت مانع الزکاه قبل از موت در همان حال نزع میرسد که میگوید لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ منافقون آیه ۱۰.

سِرًّا وَ عَلانِیَهً موارد مختلف است در جایی که شبهه ریاء و سمعه است سرا و در جایی که تشویق دیگران میشود علانیه و بعضی گفتند در فرائض علانیه لدفع التهمه و در نوافل سرّا لدفع شبهه الریاء و در حکم زکاه است سایر انفاقات واجبه خمس، واجب النفقه، اعلاء کلمه اسلام، دفع شر اشرار و غیر اینها حتی انفاق علم و انفاق قوی در قضاء حوائج مؤمنین.

مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ یَوْمٌ که روز قیامت باشد لا بَیْعٌ فِیهِ یعنی مبادله نیست که احدی را بجای دیگر تبدیل کنیم و مؤاخذه کنیم کُلُّ نَفْسٍ بِما کَسَبَتْ رَهِینَهٌ مدثر آیه ۳۷ وَ لا تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری انعام آیه ۱۶۴.

و لا خلال دوستی نیست که میفرماید الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِینَ زخرف آیه ۶۷.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيات ۳۲ تا ۳۴] .... ص: ۳۹۱

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَکُمْ وَ سَخَّرَ لَکُمُ الْفُلْکَ لِتَجْرِیَ فِی الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَ سَخَّرَ لَکُمُ الْأَنْهارَ (۳۲) وَ سَخَّرَ لَکُمُ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دائِبَیْنِ وَ سَخَّرَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ (۳۳) وَ آتاکُمْ مِنْ کُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ کَفَّارٌ (۳۴)

ترجمه واضح است و مضامین این آیه شریفه مکررا بیان شده و ما بنحو اختصار اشاره میکنیم و رد میشویم.

اللَّهُ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ سماوات عالم بالا است که تمام این کرات جویّه در آنها است و هفت طبقه است و مطروس از ملائکه که از حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مرویست که فرمود در لیله المعراج تمام این طبقات مطروس از ملائکه بود که جای یک قدم نبود و تمام اشتغال بعبادت داشتند بعضی در حال قیام، بعضی در سجود، بعضی در رکوع، بعضی در قعود و خداوند میداند که در هر یک از این کرات چه اندازه خلق فرموده و بسا بعضی این کرات هزارها برابر این کره زمین است و ارض این کرات سفلیه مثل کره ماه و هوی که کره زمین در جنب آنها بسیار کوچک است و در کره زمین چه اندازه از معادن و و جمادات و نباتات و حیوانات خلق فرموده و از طائفه جن که طائفه انس در جنب آنها بسیار قلیل هستند و در طائفه انس اشکال مختلف و رنگهای متشتت است که میتوان گفت دو نفر در جمیع جهات مشابه یکدیگر نیستند (جلّ الخالق) وَ أَنْزَلَ مِنَ السَّماءِ ماءً که ابخره از دریاها بطرف بالا میرود و بصورت

ابرها میشود و باد آنها را سیر میدهد بهر نقطه که مأمور هستند و باران نازل میشود بامر الهی.

فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَراتِ رِزْقاً لَكُمْ از فواکه و خضرویات و حبوب و اقسام بطیخ و دابوقه و یقطین و غیر اینها از مأکولات.

وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ که روی آب بتوسط باد از یک قسمت زمین بیک قسمت دیگر سیر دهد یا بوسائل امروزه بلکه امروز بتوسط هواپیما در هوا سیر دهد این قوه بنزین و نفت را خداوند عنایت فرموده و همچنین تخته چوبی زیر آب نرود.

وَ سَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهارَ که باران از کوه ها سرازیر شود و رودخانه ها و نهرها جاری شود و مراکز کشت را مشروب سازد و همچنین در تخوم الارض فرو رود و تشکیل نهرها و چشمه ها دهد.

وَ سَخَّرَ لَكُمُ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ دائِبَيْنِ دائب بمعنی دوام است یعنی همیشه شمس برای ضوء نهار و قمر برای نور لیل که میفرماید هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِياءً وَ الْقَمَرَ نُوراً یونس آیه ۵ و برای رشد اشجار و نضج ثمار و فوائد بسیار دیگر وَ سَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَ النَّهارَ لیل را برای استراحت و فراغت برای عبادت و توجه بحضرت باری بالاخص در وقت سحر، و نهار را برای تحصیل معاش و اصلاح امور و قضاء حوائج.

وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ هر چه خواستید بشما عنایت فرمود.

دست حاجت چه بری پیش خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود

کرمش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

چنانچه میفرماید وَ سْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً نساء آیه ۳۲ وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لا تُحْصُوها زیرا نعم الهیه انتهاء ندارد بالاخص

نعم اخرویه و اما دنیویه نعمت حیات، نعم ظاهریه و باطنیه، دینیه و دنیویه الی ما شاء اللَّه.

إِنَّ الْإِنْسانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ محققا انسان هم بسیار ظلم کننده است بنفس خود و غیر کفران کننده است نعم الهیه را.

اشکال- بسیاری از افراد انسان مثل انبیاء و اوصیاء و صلحاء و اتقیاء و مؤمنین نه ظالم بنفس هستند و نه بغیر و نه کفران نعمت میکنند.

جواب- مراد طبیعت انسان است که بمقتضای قوای شهویه و غضبیه و اسباب ظاهریه اقتضاء این صفت خبیثه را دارد مگر اینکه مانعی مثل ایمان و خوف جلوگیر شود چنانچه ملائکه هم این اقتضاء را درک کردند و گفتند أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ بقره آیه ۲۹، و خدا هم میفرماید إِنَّ الْإِنْسانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ تَواصَوْا بِالْحَقِّ وَ تَواصَوْا بِالصَّبْرِ عصر آیه ۲ و ۳.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۳۵] .... ص: ۳۹۳

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِناً وَ اجْنُبْنِي وَ بَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنامَ (۳۵)

و یاد کن زمانی که ابراهیم در پیشگاه احدیت استدعا کرد که پروردگار من مقدر فرما این شهرستان مکه معظمه را محل امان و مانع شو و جلوگیری کن مرا و اولادهای مرا اینکه عبادت کنیم بتهای مشرکین را.

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ این کلام ابراهیم پس از بنای کعبه بود چنانچه در سوره بقره میفرماید وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هذا بَلَداً آمِناً، الی قوله تعالی وَ إِذْ يَرْفَعُ إِبْراهِيمُ الْقَواعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَ إِسْماعِيلُ، الی قوله: رَبَّنا وَ اجْعَلْنا

مُسْلِمَيْنِ لَکَ وَ مِنْ ذُرِّيَّتِنا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَکَ

الایه آیه ۱۲۱ و ۱۲۲.

رَبِّ اجْعَلْ هَـذَا الْبَلَدَ آمِناً بحدی امان بود که اگر قاتل پدر پناه میبرد او را قصاص نمیکردند حتی حیوانات، طیور در حرم در امان هستند فقط بر ابی عبد اللّه امان نبود که اراده قتل او را داشتند و برای احترام حرم خارج شد و حج را بدل بعمره مفرده کرد.

وَ اجْنُبْنِی وَ بَنِیَّ أَنْ نَعْبُدَ الْأَصْنامَ اشکال- بسیاری از اولادهای ابراهیم علیه السّلام مشرک شدند مثل قریش که از نسل اسمعیل بودند و بنی اسرائیل که از نسل اسحق بودند.

جواب- مراد انبیاء و اوصیاء آنها که از نسل ابراهیم بودند مثل انبیاء بنی اسرائیل و پیغمبر اسلام صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و اوصیاء او و آباء او تا اسماعیل و کلمه بنی عموم ندارد بلکه اطلاق هم ندارد که شامل جمیع اولاد او باشد بعلاوه آنهایی که عبده اصنام بودند از اهلیت ابراهیم خارج شدند چنانچه در حق پسر نوح میفرماید إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَیْرُ صالِحٍ هود آیه ۴۳، و شاهد بر این معنی آیه بعد است.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۳۶] .... ص: ۳۹۴

رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۳۶)

پروردگار من بدرستی که این اصنام و بتهای مشرکین گمراه کردند بسیاری از ناس را پس کسی که متابعت مرا بکند پس محققا او از من است و کسی که مخالفت مرا کند و معصیت مرا کند پس بدرستی که تو بسیار آمرزنده و رحم کننده ای رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ کَثِیراً مِنَ النَّاسِ اشکال- اصنام که شعور و ادراک

ندارند چگونه اضلال میکنند.

جواب- یعنی سبب ضلالت ناس شدند چنانچه می گویی فلان نشانی و فلان علامت و فلان جاده مرا گمراه کرد.

فَمَنْ تَبِعَنِی فَإِنَّهُ مِنِّی چنانچه از حضرت صادق علیه السّلام است

(من احبّنا فهو منا اهل البیت)

و در حدیث دیگر است

«من اتقی اللَّه منکم و اصلح فهو منّا اهل البیت»

راوی سؤال میکند (من آل محمد) حضرت میفرماید

(ای و اللَّه من آل محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم.

) وَ مَنْ عَصانِی فَإِنَّکَ غَفُورٌ رَحِیمٌ نظر به اینکه حضرت ابراهیم علیه السّلام بسیار رءوف و مهربان بود راضی نمیشد که کفار و مشرکین هم عذاب شوند چنانچه در حق قوم لوط هم تمنی داشت نجات پیدا کنند گفت فانک غفور از تقصیرات و شرک آنها درگذر، رحیم مشمول رحمت خود فرما.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۳۷] .... ص : ۳۹۵

رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی بِوادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنا لِیُقِیمُوا الصَّلاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِی إِلَیْهِمْ وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ یَشْکُرُونَ (۳۷)

پروردگار ما بدرستی که من سکنا دادم بعض ذریه خود را بیک بیابانی که هیچ کشت زار ندارد نزد خانه تو که او را محترم داشته ای پروردگار ما برای اینکه بپا دارند نماز را پس قرار ده جماعتی از ناس را که بزودی بیایند از روی میل و رغبت بسوی آنها و روزی ده آنها را از ثمرات باشد که آنها شکرگزار شوند شرح این جمله در سوره بقره مفصلا گذشت و خلاصه آن اینکه حضرت ابراهیم علیه السّلام اسماعیل و هاجر را مأمور شد بیاورد نزد کعبه گذارد و زمین مکه

یک وادی بود که هیچ کشت و زرعی در او نمیشد و آب در آن نبود خداوند از پاشنه پای اسماعیل چشمه آب زمزم را ظاهر فرمود و قافله ها بیکدیگر خبر دادند که در این نقطه آب پیدا شده آمدند و از تحف و هدایا از انواع مأکولات از گوسفند و غیره برای اینها آوردند و از دعاء ابراهیم برکات الی کنون در مکه از نوع مأکولات و غیر مأکولات بسیار فراهم شده.

رَبَّنا إِنِّی أَسْکَنْتُ مِنْ ذُرِّیَّتِی ذریه ابراهیم نه فقط اسماعیل بود چون میدانست از نسل ابراهیم تا دامنه قیامت باقیست لذا تعبیر بذریه کرد.

بِوادٍ غَیْرِ ذِی زَرْعٍ چون اطرافش تمام کوه بود و ریشه های کوه ها در این زمین فرو رفته بود زراعت نمیشد.

عِنْدَ بَیْتِکَ الْمُحَرَّمِ که محل امن قرار ده که الان حاجیان که محرم میشوند سی چیز بر آنها حرام میشود که بعضی از آنها مثل صید تا از حدّ حرم خارج نشوند حلال نمیشود بعلاوه بی احترامی بکعبه بسا موجب کفر میشود.

لِیُقِیمُوا الصَّلاةَ که از زمان آدم تا آخر دنیا نماز در تمام شرایع بوده و امروز ابناء نوع خیلی بی اعتناء بامر نماز هستند تا بچه بلائی گرفتار شوند فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِی إِلَیْهِمْ مشاهده کنید که در هر سالی چه اندازه حاجی و معتمر تشرف پیدا میکنند.

وَ ارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَراتِ چه اندازه نعمت در مکه فراهم است که با این جمعیات هیچ تفاوتی نمیکند.

لَعَلَّهُمْ یَشْکُرُونَ باشد که شکرگزار باشند ولی افسوس که چه بسیار کفران نعم الهی میکنند.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۸] .... ص : ۳۹۷

رَبَّنا إِنَّکَ تَعْلَمُ ما نُخْفِی وَ ما نُعْلِنُ وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ (۳۸)

پروردگار ما محققا تو میدانی آنچه ما مخفی میکنیم و آنچه علانیه بجا میآوریم و نیست مخفی بر خداوند عالم هیچ شیئی چه در زمین باشد یا در آسمان رَبَّنا إِنَّکَ تَعْلَمُ ما نُخْفِی وَ ما نُعْلِنُ نظر به اینکه علم از صفات ذاتیه است و عین ذات است باین معنی که ذات اقدس حق صرف الوجود است اجزاء ندارد نه اجزاء خارجیه که مجسمه گفتند و نه اجزاء ذهنیه که جنس و فصل باشد که نوع مرکب از جنس و فصل است و نه اجزاء وهمیه که وجود و ماهیت باشد که گفتند ماهیت حدّ وجود است یعنی وجود محدود بحدی باشد که فوق او را دارا نباشد و وجود حق محدود نیست غیر متناهی ازلا و ابدا و علم هم از مراتب وجود است و غیر متناهی لذا چیزی بر او مخفی نیست یَعْلَمُ خائِنَهَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ مؤمن آیه ۱۹.

وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ کوچک و بزرگ فِی الْأَرْضِ حتی فی تخوم الارض وَ لا فِی السَّماءِ حتی ما فوق العرش حتی ما فوق عالم جسمانی عالم لاهوت و جبروت و عالم مجردات حتی علم ذات بذات.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۳۹] .... ص : ۳۹۷

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ إِنَّ رَبِّی لَسَمِیعُ الدُّعاءِ (۳۹)

جنس حمد مختص آن خدائیست که بمن بخشید در سنّ پیری اسماعیل و اسحاق را محققا پروردگار من اجابت میفرماید دعاء دعوت کنندگان را که معنی سمیع الدعاء است.

الحمد للَّه شرح معنی حمد و فرق آن با مدح و شکر و وجه اختصاص

بذات اقدس او و معنای مقام محمود و وجه تسمیه حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم به احمد و محمود را مفصلا در سوره حمد مجلد اول بیان کرده ایم.

الَّذِی وَهَبَ لِی عَلَی الْکِبَرِ إِسْماعِیلَ وَ إِسْحاقَ اسمعیل را از هاجر و اسحق را از ساره و شرح هر دو گذشت تکرار نشود.

إِنَّ رَبِّی لَسَمِیعُ الدُّعاءِ سمیع دو معنی دارد یکی علم بمسموعات و دیگر اجابت دعوات.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴۰] .... ص: ۳۹۸

رَبِّ اجْعَلْنِی مُقِیمَ الصَّلاهِ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی رَبَّنا وَ تَقَبَّلْ دُعاءِ (۴۰)

پروردگارا قرار بده مرا برپا دارنده نماز و قرار بده بعض ذریه مرا و پروردگار ما قبول فرما دعاء را.

دعاء حضرت ابراهیم مستجاب شد چنانچه در زیارت حسین ابن علی علیهما السّلام میخوانی

اشهد انک قد اقمت الصلاه

و چون علم داشت بتعلیم الهی که بین ذریه او کفاری بوجود میآیند تعبیر کرده مِنْ ذُرِّیَّتِی.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴۱] .... ص: ۳۹۸

رَبَّنَا اغْفِرْ لِی وَ لِوالِدَیَّ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ یَوْمَ یَقُومُ الْحِسابُ (۴۱)

پروردگار ما بیامرز از برای من و از والدین من و از برای مؤمنین روزی که برپا میشود حساب روز قیامت.

تنبیه- اختلافی است بین سنّی و شیعه در اینکه والد ابراهیم چه کسی بوده، عقیده اهل سنّت اینست که آزر بوده که بت پرست بوده زیرا در بسیاری از آیات دارد که اطلاق اب بر او کرده مثل وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ لِأَبِیهِ آزَرَ أَ تَتَّخِذُ أَصْناماً آلِهَهً و غیر این آیه از آیات و لذا لازم نمیدانند که آباء انبیاء مؤمن

باشند حتی العیاذ مثل عبد اللّه پدر حضرت رسالت صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و عبد المطّلب و ابی طالب والد امیر المؤمنین [ع را مشرک میدانند. و لکن عقیده شیعه اینست که آباء انبیاء تا حضرت آدم علیه السّلام تمام یا نبیّ بودند یا وصی انبیاء یا مؤمن صالح متقی چنانچه در زیارت وارث می گویی

(اشهد انک کنت نورا فی الاصلاب الشامخه و الارحام المطهره لم تنجسک الجاهلیه بانجاسها و لم تلبسک من مدلهمّات ثیابها)

و می گوییم آزر عموی ابراهیم و شوهر مادر ابراهیم بود بعد از رحلت پدر بزرگوارش و چون در دامن آزر بزرگ شده بود اطلاق اب بر او میکرد و این دعوی را ما از چند آیه شریفه قرآن استفاده میکنیم یکی آیه شریفه کلام اولاد یعقوب أَمْ كُنْتُمْ شُهَداءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قالَ لِبَنِيهِ ما تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قالُوا نَعْبُدُ إِلهَكَ وَ إِلهَ آبائِكَ إِبْراهِيمَ وَ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ بقره آیه ۱۳۳.

با اینکه اسماعیل عمّ یعقوب بود و اطلاق اب بر عمّ کرده اند، دیگر آیه شریفه وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ توبه آیه ۱۱۶، و این مسلّما در سنّ جوانی ابراهیم [ع بوده که از آزر تبرّی جسته و این آیه شریفه رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ در سن پیری ابراهیم بود پس معلوم میشود والد ابراهیم غیر از آزر است.

يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ این جمله هم یک شاهد قویست که طلب مغفرت یوم الحساب با تبرّء منه سازش ندارد.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیات ۴۲ تا ۴۳] .... ص: ۳۹۹

وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غافِلاً عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّما يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصارُ (۴۲) مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُؤُسِهِمْ لا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ (۴۳)

و گمان نکنی البته که خداوند غافل است از آنچه عمل میکنند ظلم کنندگان

جز این نیست که خداوند اینها را عقب انداخته برای روزی که چشمها خیره میشود البته پیغمبر همچه گمانی نمیکند این برای تنبه خود ظالمین است که گمان نکنند که این چهار روزه دنیا جلو اینها باز است هر چه میتوانند ظلم کنند خداوند از ظلم نمیگذرد فردای قیامت انتقام خواهد کشید چنانچه قسم یاد کرده در حدیث قدسی

و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم

و در حدیث است

(الظلم ظلمات یوم القیمه)

هر چه مظلوم قرب و مقامش در پیشگاه احدیت بیشتر باشد انتقام از ظالمین او سخت تر میشود و هر چه ظلم شدیدتر باشد عقوبتش زیادتر میگردد آیا خدا چه میکند فردای قیامت با ظالمین آل محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و چه میکند با کسانی که ظلم میکنند با ضعفاء و بیچارگان و بی تقصیران بخصوص امروزه که سرتاسر دنیا را ظلم پر کرده که این مهمترین علائم ظهور است که در حق امام زمان میفرماید

(یملأ الارض قسطا و عدلا بعد ما ملئت ظلما و جورا)

وَ لا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غافِلًا عَمَّا یَعْمَلُ الظَّالِمُونَ خداوند از این عوارض بیرون است، محل عوارض نیست بالاخص غفلت.

إِنَّما یُؤَخِّرُهُمْ لِیَوْمٍ تَشْخَصُ فِیهِ الْأَبْصارُ و این تأخیر یک نوع عذاب است که هر چه میخواهند و میتوانند ظلم کنند و بار خود را سنگین کنند و عذاب خود را شدیدتر و زیادتر کنند.

مُهْطِعِینَ مُقْنِعِی رُؤُسِهِمْ لا یَرْتَدُّ إِلَیْهِمْ طَرْفُهُمْ وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ خیره میشود چشم آنها با گردن کشیده بطرف بالا که چشمهای آنها از این طرف و آن طرف میافتد و ساکن میشود که حتی جای قدم خود را نمی بینند و قلبهای آنها از شدّت فزع و خوف خالی میشود از طمع و سرور مثل هوای بین آسمان و زمین یعنی بکلی ناامید میشوند.

مهطعین اهطاع اسراع است یعنی بسرعت هر چه تمام تر وارد صحرای محشر میشوند و از اوضاع محشر چشمهای آنها خیره میشود و از حرکت میافتد و وحشت آنها را میگیرد.

مُقْنِعِی رُؤُسِهِمْ اقناع توجه بیک طرف است که مقابل او است و طرف راست و چپ خود را نمی بیند حتی جای قدم خود را هم مشاهده نمیکند و بزبان ما گیج و بیج میشود.

لا یَرْتَدُّ إِلَیْهِمْ طَرْفُهُمْ چشم آنها بر نمیگردد وَ أَفْئِدَتُهُمْ هَواءٌ فؤاد قلب است انسان موقعی که اضطراب پیدا میکند حواسش پرت میشود تمام امور از نظرش میرود حال خود را نمی فهمد قلبش ضربان پیدا میکند حال ظالمین چنین است در روز قیامت.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴۴] .... ص: ۴۰۱

وَ أَنْذِرِ النَّاسَ یَوْمَ یَأْتِیهِمُ الْعَذابُ فَیَقُولُ الَّذِینَ ظَلَمُوا رَبَّنا أَخِّرْنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ نُجِبْ دَعْوَتَکَ وَ نَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَ وَ لَمْ تَکُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ ما لَکُمْ مِنْ زَوالٍ (۴۴)

و انذار فرما تمام ناس را و بترسان از روزی که میآید آنها را عذاب پس میگویند کسانی که ظلم کردند پروردگار ما عقب بینداز و تأخیر فرما ما را تا مدت نزدیکی اجابت میکنیم دعوت تو را و متابعت میکنیم پیغمبران را آیا نبودید شما که قسم یاد میکردید پیش از اینکه اجل شما برسد که نیست از برای شما زوال همیشه در دنیا هستید و فانی نمیشوید.

وَ أَنْذِرِ النَّاسَ انذار مقابل بشارت است که وظیفه انبیاء بوده که مبشر و منذر باشند، بشارت به اینکه ایمان و عمل صالح و تقوی و اتصاف بصفات حمیده

موجب رستگاری و سعادت و فیوضات الهی و نیل ببهشت میشود و انذار به اینکه شرک و کفر و ضلالت و معاصی و صفات خبیثه باعث بدبختی و شقاوت و غضب الهی و عقوبات و عذابهای دنیوی و اخروی میگردد.

یَوْمَ یَأْتِیهِمُ الْعَذابُ ممکن است مراد یوم القیمه باشد لکن بعید نیست که همان حین موت و حالت احتضار باشد بقرینه جمله بعد فَیَقُولُ الَّذِینَ ظَلَمُوا چه ظلم بنفس کرده باشند یا بغیر یا بدین رَبَّنا أَخِّرْنا إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ زیرا اگر روز قیامت بود میگفتند ما را برگردان بدنیا نه اینکه اجل و مرگ ما را تأخیر انداز و بهمین قرینه گفتیم آیه شریفه لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ منافقون آیه ۱۰، عذاب زکاه و حج همان پیش از موت میرسد.

نُجِبْ دَعْوَتَکَ بتوحید و ایمان و عقائد حقّه وَ نَتَّبِعِ الرُّسُلَ آنچه فرمودند از فعل واجبات و ترک محرمات.

أَ وَ لَمْ تَکُونُوا أَقْسَمْتُمْ مِنْ قَبْلُ ما لَکُمْ مِنْ زَوالٍ استفهام تقریری است در جواب ظالمین، مگر شما نبودید که قسم یاد کردید و میگفتید که این دستگاه ما همیشه هست و اعتناء بانبیاء و دستورات الهی نکردید و بکفر و فسق و ظلم خود ادامه دادید.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴۵] .... ص: ۴۰۲

وَ سَکَنْتُمْ فِی مَساکِنِ الَّذِینَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ وَ تَبَیَّنَ لَکُمْ کَیْفَ فَعَلْنا بِهِمْ وَ ضَرَبْنا لَکُمُ الْأَمْثالَ (۴۵)

و سکونت پیدا کردید و جای گیر شدید در مساکن ظالمین پیشینیان و بر شما واضح شد که چگونه با آنها معامله کردیم و بچه عذابهایی هلاک شدند و

ضرب المثل برای شما زدیم که متنبّه بشوید و بخود بیائید و بترسید.

وَ سَكَنْتُمْ فِي مَساكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا عطف به ا لم تكونوا است و مراد مشركين و كفار قبل است: قوم نوح، عاد، ثمود، قوم لوط، قوم شعيب: فرعونيان قوم ابرهه و غير اينها كه آنها رفتند و زوال پيدا كردند شما هم ميرويد و زائل ميشويد و ديگران ميآيند و جاى گير شما ميشوند.

وَ تَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنا بِهِمْ قوم نوح بغرق هلاك شدند، عاد بباد، ثمود و قوم شعيب بصيحه و صاعقه، قوم لوط و ابرهه بامطار حجار، فرعونيان بغرق و هكذا.

وَ ضَرَبْنا لَكُمُ الْأَمْثالَ كه عاقبت شرك و كفر و ظلم و طغيان و فسق و فجور اينست با شما هم اين نوع معامله ميشود.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۶] .... ص: ۴۰۳

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ (۴۶)

و محققا مكر كردند آن ظالمين قبل مكر خود را و نزد خداوند مكرهاى آنها محفوظ است و در دفتر الهى ثبت شده و انتقام از آنها كشيده شده و ميشود و بر فرض اينكه مكر آنها آن قدر بزرگ باشد كه كوه ها را از جا بكند انتقام الهى بزرگتر و عظيم تر است.

وَ قَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ مكر با انبياء و مؤمنين كردند هر چه توانستند از سخريه و استهزاء و اذيت و ظلم و جسارت و توهين و كلمات زشت مثل ساحر و مجنون و كذّاب و مفترى ولى در مقابل قدرت الهى نميتوان عرض اندام كرد خداوند وعده داده پيغمبران خود و مؤمنين بآنها را نصرت فرمايد و دشمنان بآنها را هلاك كند و از بين ببرد چنانچه در همين سوره آيه ۱۴ گذشت كه فرمود فَأَوْحى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ وَ لَنُسْكِنَنَّكُمُ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ الايه

و این جمله برای تسلیت خاطر مبارک پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم است که صبر کن بر اذیتهای قوم ما تو را نصرت میکنیم و دشمنان تو را هلاک میکنیم.

وَ عِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ یعنی جزاء و عقوبت مکر آنها نزد خدا محفوظ است بموقع خود بآنها خواهد رسید.

وَ إِنْ كانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ الْجِبالُ مکر آنها هر چه بزرگ باشد نمیتواند در کوه اثر ببخشد چه رسد در اراده الهیه تأثیر کند و بر فرض که کوه را از جا بکند قدرت الهی را نمیتواند جلوگیری کند.

[سوره إبراهیم (۱۴): آیه ۴۷] .... ص: ۴۰۴

فَلا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ ذُو انتِقامٍ (۴۷)

پس البته گمان مبر که خداوند خلف وعده کند که بپیغمبران خود داده محققا خداوند عزیز قادر قاهر است و صاحب انتقام که انتقام کشنده است.

فَلا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ خلف وعد از قبایح عقلیه است حتی در نظر کفار و مشرکین و محال است از خداوند متعال صادر شود بالاخص بانبیاء و رسولان خود که مقرّب ترین بندگان او هستند و فرستادگان او، غایت الامر آنکه حکیم است میداند که مصلحت و حکمت در چه موقع است و چه موقع اقتضاء دارد بموقع خود عملی میشود.

إِنَّ اللَّهَ عَزِیزٌ ذُو انتِقامٍ عزّت: قهر و غلبه و قدرت و عظمت و کبریایی است بر همه چیز قادر و قاهر و غالب است بخلاف ممکنات مخصوصا افراد بشر که در پیشگاه عظمت پروردگار خار و ضعیف و ذلیل هستند هر چه بخواهند بزرگی کنند نسبت بزیر دستان خود است با خداوند نمیتوانند، جنگ با خدا فتح ندارد هر چه میخواهند بکنند ذو انتقام انتقام خواهد کشید هم در دنیا وَ لکِنَّ اللَّهَ یُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلی مَنْ یَشاءُ حشر آیه ۶، و در آخرت باشد انتقام.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۸] .... ص : ۴۰۵

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ وَ بَرَزُوا لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ (۴۸)

روزی که تبدیل میشود زمین و تغیر پیدا میکند بغیر وضع امروزه و همچنین آسمانها و بارز و ظاهر و حاضر میشوند جمیع ملائکه و جن و انس در پیشگاه خداوند یگانه قهّار.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ کوه ها از هم پاشیده میشود، دریاها خشک میگردد عمارات خراب میشود، اشجار از بین میرود، زمین قاعا صفصفا میگردد.

غیر الارض یعنی غیر این زمینی که فعلا در او ساکن هستید.

و السموات عطف بالارض، یعنی آسمانها هم تبدیل و تغییر پیدا میکند که میفرماید يَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴، تمام این کرات جوّیه از حرکت و دور میافتند و قرب هم مجتمع میشوند.

و برزوا جن و انس و ملک بلکه حیوانات و وحوش مجتمع میشوند للّه الواحد بوحدت ذاتیه و صفاتیه و افعالیه و الوهیّه و نظریّه القهّار تمام در قبضه قدرت او و محکوم بحکم او.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۴۹] .... ص : ۴۰۵

وَ تَرَی الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِینَ فِی الْأَصْفادِ (۴۹)

و می بینی مجرمین را که کشیده شده اند در غل ها که میفرماید:

إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۱ و ۷۲، و نیز میفرماید خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ حاقه آیه ۲۹ الی ۳۱.

وَ تَرَی الْمُجْرِمِینَ اعم از طبیعی و مشرک و کافر و ضال و مضل و ظالم و معاند و مخالف بلکه لفظ مجرم شامل فاسق و فاجر هم میشود مگر آنکه اگر

با ایمان باشد نجات پیدا کند.

یومئذ روز قیامت مقرّنین بسته شده اند فی الاصفاد که همان اغلال و سلاسل باشد و لو در لسان ما صفود را کند می گوییم که بپامیزند و غل را بگردن و سلسله را بدست.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۵۰] .... ص : ۴۰۶

سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ (۵۰)

سرابیل لباسی است و بعضی گفتند قمیص یعنی پیراهن و هر دو قریب المعنی است سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ لباس آنها از قطران است و از برای قطران چند معنی کرده اند و اقرب در نظر مس سرخ کرده بآتش است.

وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ غشوه پوشیده شده روی چیز است که آتش صورت آنها را فرو میگیرد بحدی که صورت پوشیده میشود و دیده نمیشود.

[سوره إبراهيم (۱۴): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰۶

لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ (۵۱)

این نوع عذابها جزای عمل آنها است خداوند هر نفسی را بجزای عملش میرساند (الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرّا فشرّ) فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸.

إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسابِ خداوند

(لا يشغله شأن عن شأن)

بمجرد اراده در آن واحد قدرت دارد بحساب جمیع رسیدگی کند.

[سوره إبراهيم (۱۴): آيه ۵۲] .... ص : ۴۰۷

هذا بَلاغٌ لِلنَّاسِ وَ لِيُنْذَرُوا بِهِ وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ (۵۲)

این بیانات و آیات برای تبلیغ ناس است برای اینکه انذار شوند و بترسند از مخالفت و عذاب الهی و برای اینکه دست از شرک بردارند و بدانند که اله و سزاوار پرستش یکی است خداوند متعال و برای اینکه متذکر شوند و یادآور شوند صاحبان خرد و عقل.

هذا بَلاغٌ لِلنَّاسِ مشار الیه هذا قرآن مجید است، مبلّغ وجود حضرت رسالت صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم که باین قرآن تبلیغ میفرماید آنچه بشر در امر دین احتیاج دارد از معارف حقّه و اعمال صالحه و اخلاق حمیده، و للناس دلالت دارد بر جمیع افراد بشر سر تا سر دنیا الی یوم القیمه.

وَ لِيُنْذَرُوا بِهِ وعیدهای عذاب که بر عقائد فاسده و اعمال سیّئه و اخلاق رذیله داده شده.

وَ لِيَعْلَمُوا أَنَّما هُوَ إِلهٌ واحِدٌ بجمیع اقسام توحید ذاتا و صفه و فعلا و پرستش و نظر.

وَ لِيَذَّكَّرَ أُولُوا الْأَلْبابِ که باید صاحبان عقل و خرد تدبّر کنند در این قرآن لکن مشروط است ببیان مبیّن که ائمه طاهرین هستند صلوات اللَّه علیهم و الحمد للَّه و الشکر علی نعمائه تمّ بحمد اللَّه سوره ابراهیم و یتلوه سوره الحجر و انا العبد الذلیل المدعو بالطیب

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹